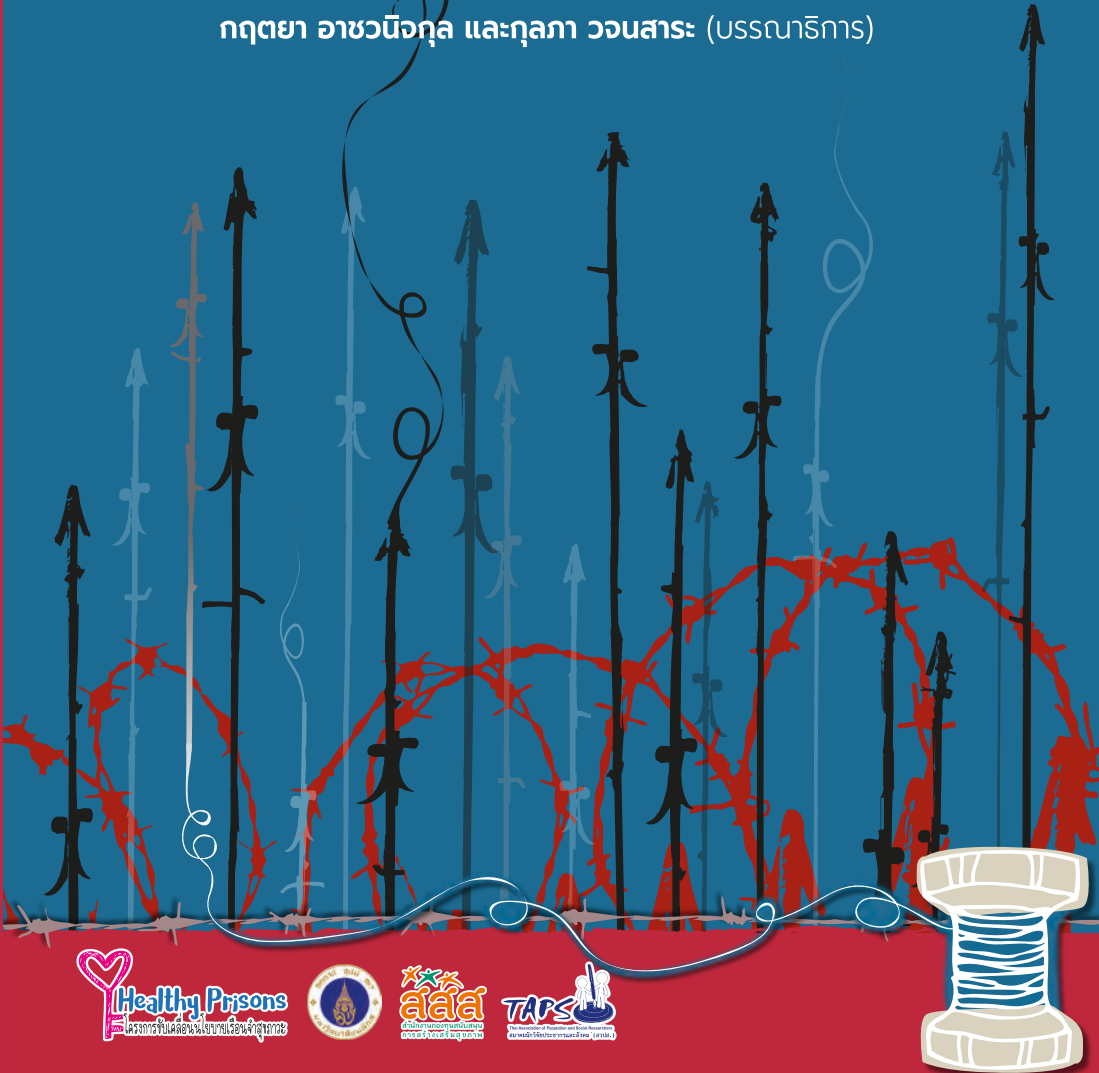

การขับเคลื่อน 'คุกไทย' สู่ 'เรือนจำสุขภาพดี'

Making Thai Jails Healthy Prisons

กฤษฎา อาชนิจกุล และฤศภา จวงสาร: (บรรณาธิการ)

การขับเคลื่อน ‘คุกไทย’ สู่ ‘เรือนจำสุภาพวะ’

กฤตยา อาชวนิจกุล และกุลภา วนนสาระ
บรรณาธิการ

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

การขับเคลื่อน ‘คุกไทย’ สู่ ‘เรือนจำสุภาพวะ’=Making Thai Jails Healthy Prisons /
กฤตยา อาชวนิจกุล, กุลภา วนนสาระ, บรรณาธิการ. -- พิมพ์ครั้งที่ 1. -- นครปฐม: สมาคมนักวิจัยประชากรและสังคม และสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2560.

280 หน้า

1. คุก-ไทย. 2. เรือนจำ-ไทย. 3. ผู้ต้องขังหญิง. 4. ผู้ต้องขังหญิง--คุณภาพชีวิต.
5. ผู้ต้องขังหญิง--สุขภาพ. 6. ผู้ต้องขังหญิง--สุภาพวะ. 7. เรือนจำ--สุภาพวะ I. กฤตยา
อาชวนิจกุล, บรรณาธิการ. II. กุลภา วนนสาระ, บรรณาธิการ. III. สมาคมนักวิจัยประชากรและ
สังคม IV. มหาวิทยาลัยมหิดล. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. V. ชื่อเรื่อง: Making Thai
Jails Healthy Prisons. VI. ชื่อชุด.

ISBN 978-616-93010-0-4

พิมพ์ครั้งที่ 1: พฤศจิกายน 2560

จำนวน: 1,000 เล่ม สงวนลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย

ปกและรูปเล่ม: สุกัญญา พรหมทรัพย์

จัดพิมพ์: สมาคมนักวิจัยประชากรและสังคม

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

999 ถนนพุทธมณฑล 4 ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

โทรศัพท์ 02-4410201-4 โทรสาร 02-441-9333

พิมพ์ที่: โรงพิมพ์เดือนตุลา

39/205-206 ซอยวิภาวดีรังสิต 84 แขวงสนามบิน

เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ 10210

โทรศัพท์ 02-996-7392-4 โทรสาร 02-996-7395

Email: octoberprint50@hotmail.com

สารบัญ

คำนำ

คำนำบรรณาธิการ

ชุดโครงการพัฒนาเรือนจำสุภาพะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง 1

บทที่ 1 เรือนจำสุภาพะกับการเปลี่ยนผ่านกระบวนการ 17

กฤตยา อาชวนิจกุล และกุลภา วจนสาระ

ส่วนที่ 1 การสร้างชุมชนแห่งความหวังใยเรือนจำ 55

บทที่ 2 ฐานคิดและภาคปฏิบัติการสู่การสร้างชุมชน

แห่งความหวังใยเรือนจำ 57

ธีรวัลย์ วรรณโทัย และนภาพร หะวานนท์

ส่วนที่ 2 การมองให้เห็น ‘ใจ’ และความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขัง 101

บทที่ 3 จากใจสู่ใจ นวัตกรรมสร้างการเปลี่ยนแปลงภายใน

เพื่อปฏิรูปภายนอก 103

อวยพร สุรนันทน์

บทที่ 4 จากใจสู่ใจ: กระบวนการปรับเปลี่ยนพื้นที่เชิงอำนาจ

สู่พื้นที่แห่งความหวังใย 145

วรรณ จารุสมบูรณ์ และมัลลิกา ตั้งสง

ส่วนที่ 3 ม่านแห่งอดีตทางสังคมต่อผู้ต้องจำ	177
บทที่ 5 หลังกำแพงสูงสู่ชุมชนแห่งความหวัง <i>โสภา อ่อนโอกาส, นุชนาฏ ยูอันเงาะ และมาลัยแก้ว รังษีสุนทรียันต์</i>	179
บทที่ 6 เมื่อคนดีที่คืนสู่สังคมกลับกลายเป็นคนต้องห้ามทำงาน: บทสำรวจข้อจำกัดในชีวิตผู้พ้นโทษ <i>กุลภา วรรณสาร</i>	215
บทที่ 7 การเสวนาเรื่อง “เข้าสู่ปีที่ 6 ข้อกำหนดกรุงเทพ: ยังมีผู้หญิงถูกละเมิดสิทธิเพียงก้าวแรก ที่ดินเจ้าแดนแรกรับ”	237

คำนำ

ภาวะ “คนล้นคุก” ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากนโยบายการแก้ไขปัญหายาเสพติดด้วยการปราบปรามและลงโทษผู้เกี่ยวข้อง ทำให้คนจำนวนมากถูกจับและส่งเข้าเรือนจำเพื่อรับโทษ เมื่อคนที่ถูกตัดสินให้เข้าไปอยู่ในคุกหรือเรือนจำมีจำนวนแออัด สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานต่าง ๆ จึงไม่เพียงพอไม่เอื้อต่อการมีสุขภาวะที่ดีของผู้ต้องขังได้ แม้ว่าผู้กระทำผิด (?) จะถูกส่งเข้ามาในเรือนจำเพื่อเป็นการลงโทษตามฐานความผิด แต่ก็มิใช่เหตุผลที่จะถูกวิตรอนสิทธิ หรือข้อยกเว้นในการเข้าถึงการมีสุขภาวะที่ดี ทั้งนี้เพราะ “สุขภาวะเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนทุกคนพึงได้รับ”

ดังนั้น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) โดยสำนักสนับสนุนสุขภาวะประชากรกลุ่มเฉพาะ จึงได้สนับสนุนการขับเคลื่อนงานเพื่อปรับเปลี่ยน “คุกไทย” จากพื้นที่แห่งการลงโทษการลดทอนคุณค่าของความเป็นมนุษย์ สู่การเป็น “เรือนจำสุขภาวะ” ที่มีสภาวะแวดล้อมทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรมที่เอื้อให้ผู้ต้องขังสามารถเข้าถึงการมีสุขภาวะที่ดี ผ่านการทำงานใน 3 ด้าน ประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงภาวะด้านในของผู้ต้องขัง การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบของเรือนจำให้เป็นชุมชนแห่งความหวังใจ และการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ของสังคมที่มีต่อผู้ต้องขังเมื่อพ้นโทษ พร้อมไปกับการขับเคลื่อนผลักดันระดับนโยบาย เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดขึ้นได้จริง

ต้องขอขอบคุณนักวิจัย และคณะทำงานทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้ผู้ต้องขังซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้มีโอกาสในการเข้าถึงการมีสุขภาวะที่ดี และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะมีส่วนสร้างให้เกิดความเข้าใจ ตลอดจนคดีที่มีต่อผู้ต้องขัง และร่วมกันสร้างให้เกิดพื้นที่ที่ทำให้ทุกคนได้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมสุขภาวะไปด้วยกัน

ภรณี ภูประเสริฐ

ผู้อำนวยการสำนักสนับสนุนสุขภาวะประชากรกลุ่มเฉพาะ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

พฤศจิกายน 2560

คำนำบรรณาธิการ

จากก้าวแรกของการทำงานเรื่องผู้ต้องขังหญิงของโครงการ ‘ขับเคลื่อนนโยบายการปฏิรูประบบเรือนจำผู้ต้องขังหญิงและกระบวนการยุติธรรมที่เกี่ยวข้อง’ ซึ่งมีข้อเสนอต่อการปฏิรูประบบเรือนจำและกระบวนการยุติธรรมที่เกี่ยวข้องในเบื้องต้นไว้ 5 ประเด็น คือ (1) สถานการณ์ผู้ต้องขังหญิงล้นคุก: ต้องกำหนดแนวทางและมาตรการระบายนผู้ต้องขังออกจากเรือนจำอย่างเป็นระบบ และต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง (2) สถานการณ์ด้านสุขภาพของผู้ต้องขังหญิง: ต้องให้ความสำคัญกับการเข้าถึงบริการรักษาพยาบาลต่อเนื่อง สุขภาพแม่และเด็ก อนามัยเจริญพันธุ์ สุขภาพของผู้ต้องขังหญิงสูงอายุ และสุขภาพจิต (3) สถานการณ์ชีวิตและการทำงานของเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ในเรือนจำผู้ต้องขังหญิง: ต้องมีการพัฒนาศักยภาพเพื่อสร้างความสมดุลระหว่างบทบาทผู้คุมที่ใช้ระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด กับบทบาทของผู้ดูแลห่วงใยผู้ต้องขัง ให้ได้รับโอกาสและพัฒนาคุณภาพชีวิตบนพื้นฐานของสิทธิและความเป็นมนุษย์ (4) สถานการณ์การคืนผู้ต้องขังที่พ้นโทษหรือได้รับการพักโทษกลับสู่ชุมชน: ต้องสร้างชุมชนแห่งความห่วงใยขึ้นมารองรับผู้พ้นโทษ/ผู้พักโทษ และ (5) การโอนตัวผู้ต้องขังต่างชาติกลับประเทศ: ต้องสร้างมาตรการเชิงรุกร่วมกับประเทศบ้านเกิดของผู้ต้องขัง เพื่อโอนตัวกลับไปรับโทษที่ประเทศตัวเอง

แม้ข้อเสนอข้างต้นดูเหมือนจะมีลักษณะรูปธรรม แต่จากประสบการณ์ทำงานในเรือนจำของคณะนักวิจัย และจากข้อเท็จจริงที่ว่าภารกิจของกรมราชทัณฑ์ที่ต้องรับผิดชอบดูแลผู้ต้องขังนั้นถือเป็นเพียงปลายน้ำของกระบวนการยุติธรรมทางอาญาและมักถูกลืมนึกถึง คณะนักวิจัยจึงมีแนวคิดที่ค่อนข้างชัดเจนนับแต่เริ่มดำเนินงานในระยะต่อมาว่า แท้จริงแล้ว

ปัจจัยสำคัญที่สุดในการทำงานเพื่อให้ข้อเสนอดังกล่าวบรรลุผลสำเร็จในทางปฏิบัติได้จริงคือ การปรับกระบวนการทัศน์ใหม่ของสังคมไทยและระบบยุติธรรมทางอาญา

หนังสือเล่มนี้คือหนึ่งประสบการณ์การทำงานเพื่อสุขภาวะผู้ต้องขังหญิง ในชื่อว่า การขับเคลื่อน ‘คุกไทย’ สู่ ‘เรือนจำสุขภาวะ’ ประกอบด้วยการนำเสนอภาพในระดับสากลและภาคปฏิบัติการของ ‘ชุดโครงการพัฒนาเรือนจำสุขภาวะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง’ และจบลงด้วยข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่มุ่งไปที่การปรับเปลี่ยนแนวคิดอันเป็นนามธรรมมากขึ้น โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนฐานคิดในการบริหารจัดการเรือนจำเพื่อสุขภาวะและคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ด้วยการประสานพลังจากทุกระดับ นับแต่การสนับสนุนในเชิงนโยบายที่ชัดเจนจากรัฐบาล การปรับเปลี่ยนแนวคิดของเจ้าหน้าที่ผู้ควบคุม และการออกแบบกิจกรรมที่เป็นประสบการณ์ทางบวกต่อผู้ต้องขัง

คณะนักวิจัยและบรรณาธิการต้องขอขอบคุณผู้ให้ความร่วมมือในการทำงานของชุดโครงการนี้ทุกฝ่าย โดยเฉพาะความเป็นกัลยาณมิตรจากผู้ต้องขังหญิง เจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ในเรือนจำ ผู้บริหารเรือนจำแต่ละแห่ง กรมราชทัณฑ์ และกระทรวงยุติธรรม ขอบกพร่องใดๆ ในหนังสือเล่มนี้ล้วนเป็นความรับผิดชอบของบรรณาธิการ และหากผู้อ่านมีความเห็นต่อการปฏิรูปคุกไทยไปสู่เรือนจำสุขภาวะ ทั้งวิพากษ์วิจารณ์ เห็นด้วยไม่เห็นด้วย หรือมีข้อชี้แนะใดเพิ่มเติม เราทั้งสองจะขอบคุณยิ่ง

กฤตยา อาชวนิจกุล
กุลภา วจนสาระ
พฤศจิกายน 2560

ชุดโครงการพัฒนาเรือนจำสุภาพะ เพื่อคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง

Creating Healthy Prisons
to Improve Female Inmates' Quality of Life

ความเป็นมา

ผู้ต้องขังหญิงเป็นอีกหนึ่งกลุ่มประชากรที่สังคมไทยมองไม่เห็น และมีแนวโน้มที่จะไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่ให้ดำรงชีวิตภายใต้สภาวะแวดล้อมที่ดีทั้งทางด้านกายภาพ ด้านสังคม และวัฒนธรรม เป็นกลุ่มประชากรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นเนื่องจากนโยบายการแก้ไขปัญหายาเสพติด ด้วยการปราบปรามและลงโทษผู้เกี่ยวข้องทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ไม่ว่าจะเป็นผู้ค้ารายใหญ่หรือผู้ขายรายย่อย ๑ รวมทั้งการออกกฎหมายให้เจ้าหน้าที่สามารถล่อซื้อผู้มียาจำนวนน้อยหรือมีไว้เพื่อเสพ ทำให้คนจำนวนมากถูกจับดำเนินคดีในข้อหาซื้อขายยาเสพติดในครอบครองเพื่อจำหน่าย หรือจำหน่ายยาเสพติด และถูกส่งไปรับโทษในเรือนจำจนทำให้เกิดสภาวะการจำคุกอย่างล้นหลาม (mass incarceration) เรือนจำจึงกลายเป็นสถานที่ที่มีผู้ต้องขังอยู่กันอย่างเบียดเสียดแออัด ขาดแคลนสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน โดยเฉพาะน้ำสะอาด สถานที่นอนไม่มีอากาศถ่ายเท ไม่เอื้ออำนวยให้ผู้ต้องขังมีสุขภาพที่ได้มาตรฐานตามสิทธิขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ ประกอบกับการขาดแคลนงบประมาณทำให้เรือนจำไม่สามารถดูแลผู้ต้องขังที่มีความเครียดหรือเจ็บป่วยได้รับการรักษาตามสมควร

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มีแนวคิดที่จะขยายขอบเขตของการสร้างเสริมสุขภาพไปสู่กลุ่มประชากรเปราะบางกลุ่มนี้ จึงได้สนับสนุนให้เกิดชุดโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง และนำความรู้ที่ได้ไปขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบาย ชุดโครงการที่ว่านี้ประกอบด้วย (1) โครงการปฏิรูปเรือนจำ: สร้างชุมชนแห่งความห่วงใยเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง (2) โครงการคืนชีวิตให้ชีวิต (3) โครงการจากใจสู่ใจ และ (4) โครงการขับเคลื่อนนโยบายการปฏิรูปเรือนจำผู้ต้องขังหญิงและกระบวนการยุติธรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งดำเนินงานประมาณ 18 เดือนในช่วง พ.ศ. 2556-2558

โครงการลำดับที่ 1-3 เป็นโครงการที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research (PAR)) มุ่งสร้างความรู้จากการปฏิบัติ และเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งในระบบของเรือนจำและในระดับปัจเจกบุคคล คือ เจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ในเรือนจำและผู้ต้องขังหญิง ด้วยการดำเนินงานที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ส่วนโครงการลำดับที่ 4 เป็นโครงการที่มุ่งสื่อสารกับสาธารณชนในวงกว้างเพื่อสร้างความเข้าใจในปัญหาของเรือนจำและผู้ต้องขังหญิง และขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับนโยบาย และระดับปฏิบัติการ ภาพรวมของผลการดำเนินงานสรุปได้ดังนี้

(1) โครงการปฏิรูปเรือนจำ: สร้างชุมชนแห่งความห่วงใยเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง ดำเนินงานโดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี มีพื้นที่ดำเนินงานที่เรือนจำกลางราชบุรีและเรือนจำกลางอุดรธานี โครงการวิจัยนี้ใช้แนวคิดชุมชนแห่งความห่วงใย (Caring Community) เป็นกรอบคิดในการปฏิรูปปรับเปลี่ยนเรือนจำจากสถาบันแห่งการลงโทษให้กลายเป็นชุมชนแห่ง

ความห่วงใย เพื่อให้เรือนจำเป็นพื้นที่ซึ่งเอื้ออำนวยให้ผู้อยู่มีคุณภาพชีวิต และมีสุขภาวะที่ดีได้ภายใต้บริบทอันเต็มไปด้วยข้อจำกัดต่างๆ เกื้อกูลกันบนรากฐานของมนุษยธรรม ทั้งยังสามารถขยายบริบทของชุมชนแห่งความห่วงใยไปยังครอบครัวของผู้ต้องขัง ชุมชน และสังคมโดยทั่วไปได้ด้วย

ผลการดำเนินงานของโครงการที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า การปฏิรูปเรือนจำให้เป็นพื้นที่ที่เอื้อให้เกิดสุขภาวะที่ดีแก่สมาชิก ทั้งที่เป็นผู้อยู่อาศัยคือผู้ต้องขัง และผู้ทำงานคือผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ของเรือนจำ สามารถทำให้เกิดขึ้นได้ผ่านภาคปฏิบัติการต่างๆ ร่วมกัน ทั้งฝ่ายของเรือนจำ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคประชาชน นักวิชาการ และนักวิจัย ผู้ต้องขังที่เข้าร่วมโครงการได้แสดงศักยภาพของการสร้างพลังอำนาจของตนเอง ทั้งผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ร่วมกันสร้างพลังคิด พลังความรู้ และพลังใจ ในการดำรงชีวิตในเรือนจำและการทำงาน ค่อยๆ ปรับเปลี่ยนเรือนจำให้เป็นพื้นที่ที่ยอมรับในความรู้ความสามารถซึ่งกันและกัน มีความเข้าใจกันมากขึ้น กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในโครงการเป็นเครื่องมือหรือวิธีการ (means) ที่ปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ในเรือนจำให้มีลักษณะผสมผสานระหว่างการควบคุม การสร้างความรับผิดชอบ และความร่วมมือโดยเฉพาะระหว่างเจ้าหน้าที่เรือนจำกับผู้ต้องขัง แทนการควบคุมและสั่งการเพียงอย่างเดียวอย่างในอดีต

อย่างไรก็ดี การปฏิรูปเรือนจำด้วยฐานคิดในเรื่องการสร้างชุมชนแห่งความห่วงใยไม่อาจเกิดขึ้นได้ในระยะเวลาสั้นๆ แต่จำเป็นต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในระดับของฐานคิด (paradigm) หรือวิธีคิด ทั้งนี้เพื่อมิให้ประชาชนซึ่งถูกส่งเข้าไปอยู่ในเรือนจำต้องตกอยู่ในสถานะที่เรียกว่าเป็น “ข้อยกเว้น” จากการได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานของความเป็นพลเมือง อันได้แก่ “การมีสุขภาวะที่ดี” ซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนทุกคนพึงได้รับ

(2) **โครงการคืนชีวิตให้ชีวิต** ดำเนินงานโดยสภาวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ พื้นที่ดำเนินงานคือเรือนจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โครงการนี้มุ่งสนับสนุนนโยบายคืนคนดีสู่ชุมชนและสังคมของกรมราชทัณฑ์ที่ต้องการเสริมสร้างให้ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกับเรือนจำเข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยเหลือผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษ โดยเรือนจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้ลงนามความร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลหันตราและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเกาะ แต่ภายใต้ภารกิจอันหนักหน่วงของเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ทำให้การประสานงานร่วมปฏิบัติการกับชุมชนยังไม่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ

จากการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการของโครงการคืนชีวิตให้ชีวิตพบว่าชุมชนต้องการขับเคลื่อนให้เกิดความร่วมมือโดยเฉพาะการช่วยเหลือเมื่อมีผู้พ้นโทษคืนกลับสู่ชุมชน แต่ทำได้เพียงนำสิ่งของและอุปกรณ์กีฬาบริจาคให้กับเรือนจำ ยังไม่ได้มีความร่วมมือใด ๆ เพื่อช่วยเหลือผู้พ้นโทษ ด้วยชุมชนมีทัศนคติเชิงลบและขาดความเข้าใจเกี่ยวกับผู้พ้นโทษ อีกทั้งยังไม่มีความรู้เรื่องการประสานแหล่งทรัพยากรและทักษะการฟื้นฟูหรือการเสริมพลังให้ผู้พ้นโทษมีความเข้มแข็งในการดำเนินชีวิตอย่างสงบสุข ในปีแรกของโครงการจึงทำได้เพียงจัดกิจกรรมกลุ่มให้แก่ผู้ต้องขังหญิงซึ่งสามารถเสริมสร้างสุขภาพกายและจิตใจ ตลอดจนการเห็นคุณค่าในตนเองของผู้ต้องขังหญิงได้ดีขึ้น นอกจากนี้ โครงการยังจัดอบรมให้แก่เจ้าหน้าที่เรือนจำ ทิมสหวิชาชีพ และชุมชน แต่การช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างมีพลังนั้นยังต้องการการเรียนรู้และสานต่อให้มีความเข้มแข็งเพิ่มขึ้น จึงได้ต่อยอดดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการสานพลังชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของพลังชุมชนทั้งในเรือนจำและนอกเรือนจำ

(3) โครงการจากใจสู่ใจ คุณค่า ความสุข และพลังภายในที่แท้จริง: การพัฒนาความมั่นคงภายในของสตรีต้องขังตามแนวทางจิตตปัญญาศึกษา ดำเนินงานโดยศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ใช้วิธีจัดกระบวนการเรียนรู้ด้านในเพื่อการเข้าใจตนเองพร้อมๆ กับเข้าใจผู้อื่น ผักผ่อนการรู้เนื้อรู้ตัว การฟังอย่างลึกซึ้ง เข้าใจรอบทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อชีวิต และให้รู้ว่าทุกสิ่งเชื่อมโยงกัน พื้นที่ดำเนินงานคือทัณฑสถานหญิงเชียงใหม่และเรือนจำจังหวัดขอนแก่น ทั้งผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ที่เข้าร่วมโครงการมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติ รู้จักใคร่ครวญชีวิต สามารถคลี่คลายปมในใจหลายประการ เห็นคุณค่าในตนเอง และสร้างแรงบันดาลใจในการใช้ชีวิตต่อไป

อย่างไรก็ตาม การจัดกระบวนการเรียนรู้เช่นนี้เป็นการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ของผู้เข้าร่วม ซึ่งใช้เวลาและมีจำนวนผู้เข้าร่วมจำกัด ทั้งยังเป็นสิ่งใหม่ในเรือนจำ/ทัณฑสถาน ต้องฟังฟังกระบวนการจากภายนอกและยังไม่สามารถผลักดันให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการอบรมของราชทัณฑ์ได้ จึงเสนอโครงการจากใจสู่ใจ: นวัตกรรมการสร้างความปลอดภัยเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อปฏิรูปภายนอก เพิ่มการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวนี้มากขึ้น โดยเฉพาะการจัดการเรียนรู้กับเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ มีการฝึกฝนให้เกิดกระบวนการตามแนวทางนี้ภายในเรือนจำ/ทัณฑสถานเอง เพื่อให้เกิดความยั่งยืนและเข้าไปอยู่ในระบบ รวมทั้งจัดทำคู่มือการจัดกระบวนการเพื่อให้เป็นหลักสูตรที่สำคัญพัฒนาพฤติกรรมดีสามารถนำไปใช้ได้ ทั้งกับเจ้าหน้าที่และกับผู้ต้องขัง ทั้งหมดนี้เพื่อนำไปสู่การปฏิรูปเรือนจำให้มีสุขภาวะที่ดีได้ในที่สุด

(4) โครงการ ‘ขับเคลื่อนนโยบายการปฏิรูประบบเรือนจำผู้ต้องขังหญิงและกระบวนการยุติธรรมที่เกี่ยวข้อง’ ดำเนินงานโดยสมาคมนักวิจัยประชากร

และสังคม มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสื่อสารสาธารณะกับภาคีเครือข่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานราชทัณฑ์และกระบวนการยุติธรรมที่เกี่ยวข้องรวมทั้งสื่อมวลชน โดยมุ่งหวังว่าท้ายที่สุดแล้วจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบที่เป็นธรรมยิ่งขึ้นต่อผู้ต้องขังหญิง โครงการนี้เริ่มต้นจากการศึกษาวิจัยสถานการณ์ของเรือนจำในประเทศไทย โดยเฉพาะเรือนจำที่มีผู้ต้องขังหญิง เพื่อกำหนดประเด็นเร่งด่วนในการจัดประชุมเชิงนโยบาย 3 หัวข้อ และทำงานร่วมกับ 3 โครงการข้างต้น เพื่อร่วมค้นหาข้อเสนอเชิงนโยบาย และพัฒนาเป็นหัวข้อการจัดประชุมเชิงนโยบายปฏิบัติการ 2 ครั้ง และนำเสนอประเด็นในการปฏิรูปเรือนจำในการจัดเวทีประชุมเชิงนโยบายปฏิบัติการกับตัวแทนจากภาคีองค์กรที่เกี่ยวข้อง มีผู้เข้าร่วมประมาณ 40-50 คน ดังนี้

ประเด็นในการประชุม	วันและสถานที่
1. ผู้ต้องขังหญิงล้นคุก	วันอังคารที่ 29 กรกฎาคม 2557 สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน แห่งชาติ ศูนย์ราชการ ถนนแจ้งวัฒนะ
2. สุขภาพผู้ต้องขังหญิง: ให้เท่าที่จำเป็นหรือสิทธิ ที่พึงได้รับ?	วันศุกร์ที่ 26 กันยายน 2557 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพ แห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข
3. การพัฒนาศักยภาพ เจ้าหน้าที่ในเรือนจำ ผู้ต้องขังหญิง	วันศุกร์ที่ 31 ตุลาคม 2557 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพ แห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข
4. และ 5. คืนผู้ต้องขังสู่ ชุมชน คืนคน (ผู้ต้องขัง) ต่างชาติกลับบ้าน	วันพฤหัสบดีที่ 27 พฤศจิกายน 2557 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข

การประชุมทั้ง 5 ครั้งเป็นเวทีนำเสนอเรื่องราวของผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำ/ทัณฑสถานออกสู่สาธารณะอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการนำเสนอสถานการณ์คนล้นคุกในการประชุมครั้งแรกนั้น โครงการได้เสนอข้อเท็จจริงสำคัญที่ว่าเมื่อเปรียบต่ออัตราส่วนประชากรแสนคนแล้วจำนวนผู้ต้องขังหญิงของไทยมีอัตราสูงที่สุดในโลก ดังที่ระบุใน ‘ผู้ต้องขังหญิง: สถานการณ์และข้อเสนอเชิงนโยบาย’ (กฤตยา และกุลภา, 2558) ซึ่งแจกในการจัดประชุมครั้งสุดท้าย เพื่อนำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายการปฏิรูปเรือนจำผู้ต้องขังหญิงและระบบยุติธรรมที่เกี่ยวข้องต่อภาคีเครือข่ายและสื่อมวลชน เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2558 ระบุว่าปัจจุบันอัตราส่วนผู้ต้องขังหญิงต่อประชากรแสนคนอยู่ที่ 73.4 สูงกว่าสหรัฐอเมริกาที่เป็นลำดับสองเกือบ 10 จุด (63.9) นอกจากสถานการณ์คนล้นคุกแล้วประเด็นที่ได้รับความสนใจมาก คือ สภาพแวดล้อมในเรือนจำที่ส่งผลลบต่อสุขภาพของผู้ต้องขังหญิง

กล่าวโดยรวมแล้ว โครงการนี้สามารถขับเคลื่อนในเชิงนโยบายให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาเป็นเพื่อนร่วมทางในการแก้ไขปัญหาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังหญิงหลายหน่วยงาน ไม่ว่าจะเป็นกรมราชทัณฑ์ กรมคุมประพฤติ สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ และกระทรวงสาธารณสุข รวมทั้งผู้แทนจากองค์กรอิสระเข้าร่วมขับเคลื่อนอย่างกระตือรือร้น คือ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย และคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ เป็นต้น

การดำเนินงานต่อเนื่องในช่วง พ.ศ. 2558–2560

จากการสร้างความรู้ผ่านการปฏิบัติ การสร้างการเปลี่ยนแปลงทางบวกในเรือนจำ การสร้างความรู้ความเข้าใจต่อสาธารณะ และการขับเคลื่อนเชิงนโยบายเพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนเรือนจำให้เอื้อต่อ

การมีสุขภาวะของผู้ต้องขังหญิง ต่างเป็นการนำร่องการดำเนินงานปฏิรูปเรือนจำในมิติหลากหลาย แต่ทว่าการปรับเปลี่ยนวิธีคิดให้เรือนจำเป็นพื้นที่ซึ่งเอื้อต่อการมีสุขภาวะที่ดีนั้นยังต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ เนื่องจากสถานการณ์ชีวิตของผู้ต้องขังหญิงยังคงเปราะบางถูกละเลยจากรัฐและสังคมในการดูแลสุขภาพทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ เนื่องจากสถานการณ์ดังต่อไปนี้

(1) นโยบายของรัฐไทยที่ยังคงใช้การลงโทษจำคุกเป็นทางออกกระแสหลัก (mainstream) ของการแก้ไขปัญหาสังคม เนื่องจากเชื่อว่าการออกกฎหมายต่าง ๆ ห้ามบุคคลมิให้กระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด หากฝ่าฝืนก็ใช้การลงโทษจำคุกเป็นแนวทางหลักนั้นเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพและได้ผลในการอยู่ร่วมกัน แต่ขณะเดียวกันรัฐกลับไม่มีแนวนโยบายที่ดีในการทำให้เรือนจำสามารถรองรับผู้ต้องขังจำนวนมาก ภายใต้สถานการณ์ “คนล้นคุก” ได้ ผู้ต้องขังจึงจำต้องมีชีวิตอยู่ไปตามยถากรรม ภายใต้ทรัพยากรที่รัฐจัดสรรให้กับเรือนจำอย่างจำกัด ขณะเดียวกัน ระบบยุติธรรมทางอาญายังดำเนินการแบบแยกส่วน มองไม่เห็นภาพรวมทั้งกระบวนการการส่งคนเข้าคุก (แบบล้นหลามจนคนล้นคุก) มีลักษณะเป็นปลายทางของกระบวนการ เรือนจำมีภารกิจหลักเพียงควบคุมผู้ต้องขังที่ต้องโทษจำคุกตามคำสั่งศาล คุณภาพชีวิตผู้ต้องขังอาจไม่ใช่ภารกิจสำคัญที่ต้องดูแล

(2) สังคมยังคงมีมายาคติต่อผู้ต้องขังหลายประการ ที่สำคัญคือ (1) อคติที่มองว่าผู้ต้องขังในเรือนจำนั้นเป็นผู้กระทำผิด ต้องโทษให้จำคุก อิสราภาพอยู่ในเรือนจำซึ่งต้องเป็นชีวิตที่ทุกข์ยากลำบาก เพื่อจะได้เจ็บตบและไม่กลับไปกระทำความผิดอีก หากเรือนจำมีความเป็นอยู่ที่ดี สะดวกสบายก็จะทำให้คนไม่เกรงกลัวกฎหมาย เสมือนเป็นการส่งเสริมให้คนกระทำผิด (2) อคติที่มองว่าคุกเป็นที่คุมขังผู้กระทำผิด เรือนจำจึงกลายเป็นพื้นที่ต้องห้ามที่ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว รับรู้ ร่วมมือ หรือกระทั่งตรวจสอบการทำงาน

แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งที่เป็นสถาบันทางสังคมแห่งหนึ่งของรัฐเช่นเดียวกับสถาบันทางสังคมอื่นๆ (3) จากอคติข้างต้น ผู้ต้องขังซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของเรือนจำจึงยิ่งถูกละเลย ยากที่สังคมจะให้ความสนใจหรือเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ เป็นเพียงประชาชนชายขอบในระบบบริการของรัฐ และผลักดันให้ปัญหาของผู้กระทำผิดและครอบครัวเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ไม่ใช่ปัญหาสาธารณะที่ชุมชนและองค์กรชุมชนต้องให้ความสนใจช่วยเหลือ

(3) **กรมราชทัณฑ์/เรือนจำถือว่าภารกิจหน้าที่หลักคือการควบคุมปกครองผู้ต้องขังให้อยู่ในระเบียบวินัยไม่หลบหนี** มากกว่าการฟื้นฟูดูแลช่วยเหลือผู้ต้องขัง และมากกว่าการสร้างโอกาสให้ผู้ต้องขังใช้เวลาอย่างมีคุณค่าในเรือนจำ วิธีบริหารจัดการในเรือนจำส่วนใหญ่จึงเน้นการควบคุมเข้มงวด เป็นระบบอำนาจนิยมสั่งการ ใช้อำนาจการควบคุมผู้ต้องขังแบบเบ็ดเสร็จ ผู้ต้องขังจึงมีสถานะเป็นผู้อยู่ใต้การปกครองควบคุม ถูกลดทอนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไม่ได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานตามที่ควรจะเป็น และไม่มีโอกาสที่จะร้องเรียนหรือสื่อสารกับสังคมภายนอก

(4) **ลักษณะของผู้ต้องขังและครอบครัว** ส่วนใหญ่มาจากผู้ที่มีสถานภาพต่ำ ทั้งทางด้านการศึกษา เศรษฐกิจ และสังคม ขาดอำนาจต่อรอง เป็นกลุ่มประชากรชายขอบของสังคมที่เข้าไม่ถึงทรัพยากรหรือได้รับบริการสาธารณะจากรัฐ สังคมจึงยิ่งละเลยมองไม่เห็นและไม่ใส่ใจที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิต และเอื้ออำนวยให้มีสุขภาวะที่ดีแต่อย่างไร เมื่อเข้ามาอยู่ในเรือนจำซึ่งไม่เอื้ออำนวยให้มีสุขภาวะที่ดีจึงยิ่งต้องเผชิญกับสุขภาพที่ไม่ดีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

เมื่อทั้ง 4 โครงการข้างต้นได้สิ้นสุดการดำเนินงานในวันที่ 31 มีนาคม 2558 สสส. จึงสนับสนุนการดำเนินงานชุดโครงการต่อเนื่อง ทั้งในส่วนของการสร้างองค์ความรู้ ภาคปฏิบัติการ การติดตามนโยบายและแนวทาง

ปฏิบัติ เพื่อมุ่งเน้นให้การขับเคลื่อนเรือนจำสู่ภาวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิงเกิดขึ้นได้จริง (ระยะเวลาดำเนินงานคือ กรกฎาคม พ.ศ. 2558–มิถุนายน พ.ศ. 2560) รายละเอียดดังนี้

โครงการและพื้นที่ดำเนินงาน	หน่วยงานรับผิดชอบ
(1) โครงการปฏิรูปเรือนจำด้วยการสร้างชุมชนแห่งความหวัง พื้นที่ดำเนินงานคือ เรือนจำกลางราชบุรีและเรือนจำกลางอุดรธานี	คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
(2) โครงการสานพลังชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง พื้นที่ดำเนินงานคือ เรือนจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	สภาวิชาชีพสังคมสงเคราะห์
(3) โครงการจากใจสู่ใจ: นวัตกรรมการสร้างการเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อปฏิรูปภายนอก พื้นที่ดำเนินงานคือ ทณฑสถานหญิงเชียงใหม่และเรือนจำจังหวัดขอนแก่น	ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
(4) โครงการประสานและขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาเรือนจำสู่ภาวะเป็นศูนย์กลางประสานงาน 3 โครงการให้ร่วมกันทำงานเพื่อนำความรู้และผลการดำเนินงานออกสู่พื้นที่สาธารณะและขับเคลื่อนในเชิงนโยบาย	สมาคมนักวิจัยประชากรและสังคม และสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

นัยสำคัญและเป้าหมายของชุดโครงการ ‘การขับเคลื่อนเรือนจำ สู่ภาวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง’

จากลักษณะของเรือนจำที่มีผู้เรียกว่าเป็นสถาบันที่มีความเบ็ดเสร็จในตัวเอง (Total Institution) แตกต่างจากสถาบันอื่นของสังคม เรือนจำมีอำนาจเหนือผู้ต้องขังในทุกมิติของการดำรงชีวิต และเป็นสถาบันที่ใช้อำนาจควบคุมสั่งการ ภายใต้สิ่งที่เรียกว่าระเบียบวินัยและการฟื้นฟูผู้ต้องขัง (Goffman, 1961 อ้างใน นภาพรณ์ และคณะ, 2555) ผู้ต้องขังซึ่งถูกตัดขาดจากสังคม ไร้อิสรภาพ ต้องจำยอมทำตามระเบียบข้อบังคับที่กำหนดทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยไม่สามารถขัดขึ้น ต่อต้าน หรือต่อรองใดๆ ได้เลย การถูกลดทอนคุณค่าในตัวเองและความนับถือตัวเองนี้เองจึงเป็นการลงโทษที่รุนแรงสำหรับผู้ต้องขัง การใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำที่ยังมีการใช้อำนาจในการควบคุมสูง ยิ่งต้องโทษนาน ผู้ต้องขังหญิงก็ยิ่งเผชิญกับความหดหู่ใจ ลดทอนความหวังในการใช้ชีวิต ยิ่งจำยอมอยู่ในอำนาจและความกลัวอย่างเสียบๆ และยิ่งเป็นประสบการณ์ที่ส่งผลกระทบทางลบแก่ชีวิตอย่างไม่อาจประเมินได้

ชุดโครงการนี้จึงมีเป้าหมายที่จะสร้างประสบการณ์ทางบวกให้กับชีวิตของผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำ โดยเฉพาะการสนับสนุนและส่งเสริมให้ผู้ต้องขังหญิงมีสุขภาวะที่ดี อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนทุกคนควรได้รับ ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดก็ตาม ภายใต้แนวคิดที่เชื่อว่าเรือนจำไม่ได้เป็นพื้นที่ของการลงโทษ หากแต่เป็นพื้นที่สำหรับการฟื้นฟูเยียวยาผู้กระทำความผิด และเป็นชุมชนแห่งความหวังที่สามารถสร้างเสริมความรู้สึกมีคุณค่าในตัวเองและประสบการณ์ทางบวกให้แก่ผู้ต้องขังได้

การดำเนินงานของชุดโครงการนี้เชื่อมโยงกับข้อกำหนดสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำและมาตรการที่มีไขการคุมขัง

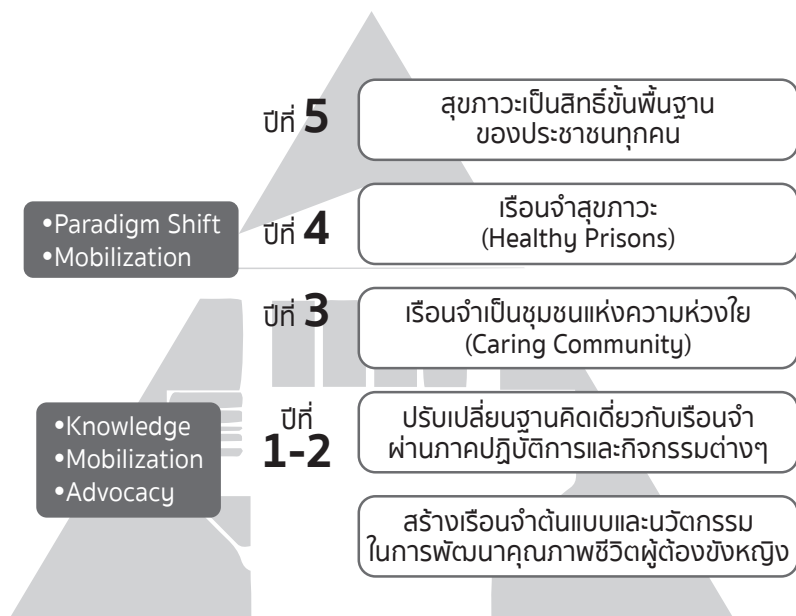
สำหรับผู้กระทำผิดหญิง (United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders) หรือข้อกำหนดกรุงเทพ (Bangkok Rules) ซึ่งพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ได้ทรงมีส่วนสำคัญยิ่งในการสนับสนุนให้เกิดข้อกำหนดนี้ เพื่อยกระดับมาตรฐานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในประเทศต่างๆ ซึ่งองค์การสหประชาชาติลงมติให้การรับรองข้อกำหนดกรุงเทพ ในวันที่ 21 ธันวาคม 2553 มีสาระสำคัญที่ถือว่าเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงหลากหลายมิติ โดยเฉพาะการมุ่งเน้นให้การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงมีความละเอียดอ่อนต่อสภาวะของความเป็นเพศหญิง (gender sensitivity) ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสุขภาพอนามัยทางร่างกาย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเพศหญิง การตั้งครรภ์ และการมีบุตร ความละเอียดอ่อนในเรื่องร่างกายตนเองและสิ่งที่ถือเป็นเรื่องส่วนตัว สถานะของเพศหญิงที่มีแนวโน้มจะมีประวัติการถูกระทำรุนแรง และถูกละเมิดทางเพศ สภาวะทางจิตซึ่งรวมถึงความวิตกกังวลต่อผู้ที่ตนเองต้องรับผิดชอบเลี้ยงดู เช่น พ่อแม่ที่ช่วยตัวเองไม่ได้ เป็นต้น

ชุดโครงการนี้แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 3 ช่วง ดังภาพ

ช่วงแรก ระยะเวลา 2 ปี เป็นช่วงของการสร้างองค์ความรู้ผ่านการปฏิบัติ (practical knowledge) เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรือนจำ และการขับเคลื่อนเชิงนโยบาย โดยอาจเป็นโครงการที่ผสมผสานระหว่างการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงระบบและการสร้างนวัตกรรมก็ได้ แบ่งลักษณะการดำเนินงานเป็น 2 ส่วนหลักๆ ได้แก่

(1) การสร้างเรือนจำต้นแบบ โดยการนำข้อกำหนดกรุงเทพไปใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงในเชิงระบบ ทั้งระบบความสัมพันธ์ในเรือนจำ ระบบความสัมพันธ์ระหว่าง

ภาพที่ 1 เป้าหมายการดำเนินงานตามแผน 5 ปี

เรือนจำ และความสัมพันธ์ระหว่างเรือนจำกับองค์กรที่มีหน้าที่บริการสาธารณะอื่นๆ รวมทั้งชุมชน งานในส่วนนี้มุ่งเน้นการร่วมทำงานระหว่างเรือนจำ องค์กร ชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอื่นๆ (stakeholders) เพื่อร่วมกันปรับเปลี่ยนเรือนจำจากการเป็นสถาบันเพื่อการลงโทษไปสู่การเป็นชุมชนแห่งความห่วงใย อันจะนำไปสู่การสร้างสุขภาวะที่ดีในเรือนจำอย่างยั่งยืน

(2) การสร้างนวัตกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิงในด้านต่างๆ เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่จะนำไปขับเคลื่อนเชิงนโยบายและขยายงานต่อไป เช่น การพัฒนาระบบสาธารณสุขมูลฐานในเรือนจำ การพัฒนาการดูแลสุขภาพผู้ต้องขังหญิงโดยใช้หน่วยแพทย์เคลื่อนที่ การพัฒนาระบบ

การดูแลสุขภาพช่องปาก การพัฒนาในแนวทางจิตตปัญญา การพัฒนาเจ้าหน้าที่เรือนจำ การพัฒนาระบบการดูแลสุขภาพผู้ต้องขังที่เปราะบางในเรือนจำ การใช้โยคะเพื่อการพัฒนาสุขภาพแบบองค์รวม เป็นต้น

ช่วงที่สอง เป็นช่วงปีที่ 3 ของโครงการ ถือเป็นช่วงของการเผยแพร่ความรู้และแนวทางปฏิบัติ ออกไปสู่เรือนจำ องค์กรที่เกี่ยวข้อง และสาธารณชน เพื่อสร้างการตระหนักรู้ในความสำคัญของการสร้างสุขภาวะในเรือนจำและเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างเรือนจำสุขภาวะ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแนวคิดจากการเป็นสถาบันเพื่อการลงโทษสู่การเป็นชุมชนแห่งความหวัง

ช่วงที่สาม เป็นช่วงปีที่ 4 และปีที่ 5 ถือเป็นช่วงของการขับเคลื่อนให้มีการเปลี่ยนแปลงในระดับกระบวนทัศน์ (paradigm shift) เพื่อให้ภาครัฐและสาธารณชนเห็นความสำคัญที่จะต้องทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนฐานคิดของสังคมที่ใช้วิธีลงโทษคนด้วยการนำไปไว้ในเรือนจำ เนื่องจากทั้งสูญเสียทรัพยากรจำนวนมหาศาลในการดูแลและบริหารจัดการ ผู้ที่ถูกควบคุมอยู่ในเรือนจำยังสูญเสียรายได้ ต้องยุติการทำงาน มีสุขภาพเสื่อมโทรมทั้งทางร่างกายและจิตใจ ทั้งยังส่งผลกระทบต่อครอบครัวและชุมชนอีกด้วย แต่การเข้าไปใช้ชีวิตต้องโทษในเรือนจำสุขภาวะ (Healthy Prisons) นั้นจะเป็นโอกาสที่ผู้ต้องขังได้ฟื้นฟูเยียวยา และพัฒนาตนเองทั้งทางร่างกายและจิตใจ เพื่อการกลับคืนสู่สังคมได้อย่างมีคุณภาพในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

- กฤตยา อาชวนิจกุล และกุลภา วจนสาระ. (2558). *ผู้ต้องขังหญิง: สถานการณ์และข้อเสนอเชิงนโยบาย*. นครปฐม: สมาคมนักวิจัยประชากรและสังคม และสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นภาพรน์ ทะวานนท์ และคณะ. (2555). *ชีวิตที่ถูกลืม: เรื่องเล่าของผู้หญิงในเรือนจำ*. กรุงเทพฯ: สำนักกิจการในพระตำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา กระทรวงยุติธรรม.

1

เรือนจำสูงภาวะ กับการเปลี่ยนผ่านกระบวนการ

กฤตยา อาชวนิจกุล และกุลภา วจนสาระ

1.1 เกริ่นนำ

รายงานการศึกษาของสถาบันวิจัยนโยบายอาชญากรรม (Institute for Criminal Policy Research) ระบุว่า จำนวนประชากรที่เป็นผู้ต้องขังในเรือนจำทั่วโลกในปัจจุบันมีอยู่รวม 10.35 ล้านคน ซึ่งหากนับรวมผู้อยู่ในห้องขังตามสถานีตำรวจ ผู้ถูกคุมขังในสถานต้องกัก และค่ายกักกันในประเทศจีนและประเทศเกาหลีเหนือด้วยแล้ว จำนวนประชากรที่ถูกคุมขังจะสูงมากกว่า 11 ล้านคนแน่นอน ปัจจุบันอัตราเฉลี่ยของประชากรโลกที่อยู่เรือนจำคือ 144 คนต่อประชากรหนึ่งแสนคน โดยประเทศที่มีอัตราผู้ต้องขังสูงที่สุดในโลกคือ สหรัฐอเมริกา (698 คนต่อประชากรแสนคน) และประเทศไทยมีจำนวนผู้ต้องขังสูงเป็นลำดับที่ 6 ของโลก (461 คนต่อประชากรแสนคน) ซึ่งสูงสุดในทวีปเอเชีย (ดูตาราง 1) (Walmsley, 2016)

ตาราง 1: อัตราผู้ต้องขังต่อประชากรแสนคนในประเทศอาเซียน

พ.ศ. 2559

ประเทศ	อัตราผู้ต้องขังต่อประชากรแสนคน
ไทย	461
สิงคโปร์	227
มาเลเซีย	171
เวียดนาม	154
บรูไน	132
ฟิลิปปินส์	121
พม่า	113
กัมพูชา	105
ลาว	71
อินโดนีเซีย	64
ติมอร์-เลสเต	50

ที่มา: คำนวณจาก Walmsley, 2016

การบริหารเรือนจำจึงเป็นงานสำคัญอย่างหนึ่งของทุกประเทศ และหลักการสำคัญของแนวทางในการบริหารเรือนจำในยุคสมัยใหม่คือนอกจากมุ่งควบคุมผู้ต้องขังไม่ให้หลบหนีแล้ว ต้องมุ่งดูแล ปกป้องคุ้มครอง และพัฒนาชีวิต ตลอดจนเยียวยาฟื้นฟูผู้ต้องขังด้วย อันเป็นองค์ประกอบหนึ่งของศาสตร์ทางอาญาวิทยา (criminology) ที่ส่วนใหญ่จะเข้าใจว่าเป็นเรื่องของนักทันตวิทยา นักจิตวิทยา และนักสังคมสงเคราะห์เท่านั้น (Jeffery, 1959) แต่การบริหารจัดการที่สำคัญมากในเรือนจำอีกด้านหนึ่ง

คือ ระบบบริการรักษาพยาบาลและส่งเสริมสุขภาพนั้น ต้องเกี่ยวข้องกับบุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุขหลายด้าน โดยองค์การอนามัยโลกชี้ให้เห็นว่าเรื่องนี้ถือเป็นหนึ่งในประเด็นสุขภาพที่สำคัญที่สุดในศตวรรษที่ 21 วงการสาธารณสุขไม่สามารถจะเพิกเฉยต่อเรื่องสุขภาพในเรือนจำได้อีกต่อไป เนื่องจากการแพร่ระบาดของโรคติดต่อต่างๆ ทั้งจากเอชไอวี/เอดส์ วัณโรค ไวรัสตับอักเสบ และมีความตระหนักรู้ที่กว้างขวางมากขึ้นว่า เรือนจำไม่ใช่สถานที่เหมาะสมสำหรับเยาวชนและผู้มีปัญหาด้านจิตเวชแต่อย่างใด (World Health Organization (WHO), 2007)

ส่งผลให้เรื่องสุขภาพในเรือนจำเป็นความสำคัญที่อยู่ในวาระต้นๆ ของยุทธศาสตร์สาธารณสุขในระดับนโยบายของหลายประเทศ และจำเป็นต้องใส่ไว้ในนโยบายของเรือนจำ ทั้งนี้การสร้างระบบบริการสุขภาพที่ดีในเรือนจำมีประโยชน์ต่อสังคมหลายด้าน นอกจากสามารถควบคุมโรคติดต่อแล้ว สุขภาพที่ดีของคนที่อยู่ในเรือนจำ ทั้งผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่จะส่งผลบวกต่อสังคมภายนอกเรือนจำในที่สุด

องค์การอนามัยโลกได้ชี้แนะว่า การจัดระบบบริการสุขภาพในเรือนจำนั้น ความสำคัญเบื้องต้นคือต้องให้บุคลากรทุกฝ่ายของเรือนจำเข้าใจและตระหนักรู้ว่า การกักขังคนในเรือนจำมีผลต่อสุขภาพกายและใจของผู้ต้องขังแน่นอน และระบบบริการที่มีประสิทธิภาพคือ นอกจากต้องให้บริการให้กับทุกคนที่ต้องการการรักษาพยาบาลแล้ว ยังจำเป็นต้องมีระบบการป้องกันโรคทั้งที่เป็นโรคติดต่อและไม่ติดต่อด้วย ทั้งหมดนี้ต้องจัดให้มีขึ้นภายใต้มาตรฐานของการบริการสุขภาพในเรือนจำตามข้อตกลง

ระหว่างประเทศ ปัจจุบันคือ Mandela Rules และ Bangkok Rules¹ นั่นคือต้องมีจริยธรรมทางวิชาชีพของการบริการสุขภาพ เน้นผู้ป่วยเป็นศูนย์กลางของการรักษา และมีระบบการส่งเสริมสุขภาพอย่างรอบด้าน เพื่อสภาวะที่ดีของคนในเรือนจำทั้งหมด (WHO, 2007)

ในทางทฤษฎีแล้ว เรือนจำคือชุมชนที่มีลักษณะเป็นสถาบันปิดและเบ็ดเสร็จ (total institution) มีระบบระเบียบกฎเกณฑ์กำกับอย่างเข้มงวด มีการควบคุมให้ผู้ต้องขังทุกคนต้องทำกิจกรรมตามตารางเวลาที่กำหนดอย่างตายตัว และมีการตรวจตราอย่างเคร่งครัดทุกวัน ไม่สามารถต่อรองใดๆ ได้ มิเชล ฟูโก (Foucault, 1975) ชี้ว่าระบบบริหารของเรือนจำเช่นนี้เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่สลายตัวตนผู้ต้องขังออก ก่อนจะประกอบสร้างใหม่ให้กลายเป็นคนที่สยบยอม โดยนภาภรณ์ (2557) ได้ขยายความว่าเมื่อมนุษย์ต้องอยู่ในจุดนี้ เป็นสภาวะพิเศษ หรือเป็น สภาวะยกเว้น ผู้ต้องขังจะกลายเป็นร่างกายที่เชื่อฟัง สยบยอม เพราะเป็นกระบวนการของระบบเรือนจำ (ไม่ใช่ปัญหาของเจ้าหน้าที่) ที่ดัดแปลงร่างกายของผู้ต้องขังให้สอดคล้องกับความเป็นระเบียบเรียบร้อยและจุดประสงค์ของเรือนจำ ดังนั้นหากต้องการทำงานเรื่องสุขภาพในเรือนจำ ก็จะต้องตระหนักถึงเรื่องนี้เป็นจุดเริ่มต้น

¹ Mandela Rules หมายถึงข้อกำหนดขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง (ฉบับปรับปรุงจากเดิม) ได้รับการลงมติเห็นชอบอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2558 ข้อกำหนดนี้วางมาตรฐานขั้นต่ำในการบริหารจัดการเรือนจำที่ดี รวมทั้งประกันว่าสิทธิของผู้ต้องขังต้องได้รับความเคารพ และ Bangkok Rules คือ ข้อกำหนดขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงและมาตรการที่มีไขการคุมขังสำหรับผู้กระทำความผิดหญิง เป็นข้อกำหนดเพิ่มเติมที่เน้นความสำคัญของความแตกต่างและความต้องการที่เพศหญิงมีและแตกต่างจากเพศชาย ผ่านมติที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติ สมัยที่ 65 ณ สำนักงานใหญ่สหประชาชาติ เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2553

กล่าวได้ว่า บริบทของเรือนจำที่หมายรวมถึงระบบการจัดการผ่านระเบียบ กฎเกณฑ์ กติกา และกิจกรรม ตลอดจนสภาวะแวดล้อมของสถานที่ตั้ง ตั้งแต่อากาศ ต้นไม้ น้ำดื่ม น้ำใช้ และการกำจัดสิ่งปฏิกูลต่างๆ ย่อมส่งผลโดยตรงต่อ ‘สภาวะของผู้ต้องขัง’ (prisoners’ well-being) โดยคำว่า ‘สภาวะ’ ในที่นี้มีความหมายตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า ‘health and wellbeing’ ที่มีความหมาย 2 ด้าน ด้านหนึ่งหมายถึงการมีคุณภาพชีวิตและสุขภาพสมบูรณ์ ทั้งทางกาย จิตใจ สังคม และปัญญา รวมถึงจิตวิญญาณ อีกด้านหนึ่งหมายถึงความสามารถที่จะเข้าถึง ‘สิทธิในสุขภาพ’ (rights to health) ที่รัฐพึงมีหลักประกันให้กับบุคคลที่อยู่ในดินแดนของตน คือสิทธิในการรับบริการทางสุขภาพ และสิทธิในการได้รับเงื่อนไขอันจำเป็นต่อสภาวะ เช่น การมีน้ำดื่มและสิ่งแวดล้อมที่ปลอดภัย รวมถึงการได้รับการคุ้มครองและปกป้องสิทธิมนุษยชนพื้นฐานและไม่ถูกเลือกปฏิบัติด้วยอคติทางชาติพันธุ์ ศาสนาความเชื่อ เพศภาวะ เพศวิถี ชนชั้น หรือความเชื่อทางการเมืองด้วย (กฤตยา และกุลภา, 2558)

เนื้อหาในบทนี้เริ่มต้นด้วยการให้ภาพสถานการณ์ปัจจุบันของการคุมขังนักโทษในระดับสากล และความสำคัญของนโยบายสุขภาพในเรือนจำ ดังที่กล่าวไว้แล้ว ส่วนถัดไปจากนี้คือการอภิปรายถึงกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับเรือนจำและที่จะส่งผลไปยัง ‘สภาวะของผู้ต้องขัง’ ว่าการจัดการเรือนจำแบบใดจะนำไปสู่การสร้างเสริมให้เกิด ‘เรือนจำสุขภาพ’ อันเป็นเป้าประสงค์ของชุดโครงการวิจัยและปฏิบัติการนี้ และขอเรียนรู้จากภาคปฏิบัติการจริงที่ได้จากเวทีขับเคลื่อนเชิงนโยบายทั้ง 3 ครั้ง รวมทั้งข้อเสนอเชิงนโยบาย

กระบวนการทัศนและความคิดของสังคมต่อเรือนจำและต่อผู้ต้องขัง

เรือนจำในเกือบทุกประเทศดำเนินงานโดยหน่วยงานรัฐจากภาษีของประชาชน และแม้ในทางทฤษฎีแล้วเรือนจำควรต้องเป็นสถานที่กักขังผู้กระทำความผิดกฎหมายเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติ เรือนจำอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือในการกักขังผู้มีความเห็นต่างกับผู้ปกครองบ้านเมือง หรือใช้กักขังเชลยสงครามในช่วงสงครามด้วยเช่นกัน ในความเข้าใจของคนทั่วไป ‘คุก’ หรือ ‘เรือนจำ’ จึงหมายถึงสถานที่ใช้ควบคุมกักขังผู้กระทำความผิดที่ศาลได้พิพากษาลงโทษ ‘เด็ดขาด’ แล้ว และ ‘ผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิด’ ที่ถูกกักขัง ‘ระหว่าง’ การพิจารณาคดีที่ยังไม่เด็ดขาด เนื่องจากไม่สามารถประกันตนออกไปได้ ซึ่งกลุ่มหลังนี้ในประเทศไทยส่วนใหญ่มักเป็นคนยากจนที่ไม่มีเงินยื่นประกันตัว² การควบคุมทำให้ผู้ต้องขังเหล่านี้ขาดอิสรภาพในการใช้ชีวิต คือต้องปฏิบัติตามระเบียบ กฎเกณฑ์ และตารางเวลาที่เรือนจำกำหนดตลอด 24 ชั่วโมงโดยไม่อาจต่อรองได้ เมื่อเรือนจำเป็นสถานที่สำหรับลงโทษคนกระทำความผิด ในหลายสังคมจึงมองว่าสมควรแล้วที่ชีวิตในเรือนจำจะมีความยากลำบาก ขาดแคลน และทุกข์ยาก

มุมมองเช่นนี้เข้าข่ายแนวคิดเรื่องการคุมขังเพื่อลงโทษ (punishment) เพื่อแก้แค้น (revenge) และเพื่อปกป้อง (safeguard) สาธารณชน ไม่ใช่เพื่อการฟื้นฟูและเยียวยา (rehabilitation) ผู้ต้องขัง (Rich & Ashby, 2014) ซึ่งสะท้อนไปถึงนัยของระบบยุติธรรมทางอาญา

² สถิติของกรมราชทัณฑ์ ณ วันที่ 1 พฤศจิกายน 2560 ระบุว่า มีผู้ไม่สามารถประกันตนต้องติดคุกอยู่ 62,068 คน คิดเป็นร้อยละ 19 ของจำนวนผู้ต้องขังทั้งหมด ซึ่งขณะนี้เครือข่ายปฏิรูปการประกันตัวเพื่อคนจนได้รณรงค์ล่ารายชื่อผ่านเว็บไซต์ change.org เรียกร้องการปฏิรูประบบประกันตัวที่ต้องใช้เงินยื่นประกัน เพราะทำให้คนจนต้องติดคุกตั้งแต่ศาลยังไม่พิพากษา โดยเสนอให้นำแบบตรวจวัดความเสี่ยงการหลบหนีมาใช้ รายชื่อดังกล่าวจะนำไปเสนอต่อคณะกรรมการปฏิรูปประเทศด้านกระบวนการยุติธรรมต่อไป

ที่รัฐสร้างเรือนจำขึ้น เพื่อหวังให้เป็นเครื่องมือในการสร้างความสงบสุขให้แก่สังคม เพื่อตอบโต้และควบคุมอาชญากรรม งานราชทัณฑ์ของประเทศไทยก็มีฐานคิดดังกล่าวเช่นกัน ดังที่ระบุไว้ในตำนานคุกไทยว่า “...คุก’ คือสถานที่คุมขังนักโทษ... มีไว้สำหรับเป็นกติกาของสังคม ...เป็นเครื่องมือในการลงโทษ ...เป็นที่แก้ปัญหาผู้กระทำความผิดอาญาของแผ่นดิน” (ธนวัฒน์ และยงยุทธ, 2554) จึงไม่น่าแปลกใจที่คนไทยส่วนใหญ่มองว่าเรือนจำเป็นแดนสนธยา เป็นพื้นที่ซึ่งไม่ควรมีใครเข้าไปเกี่ยวข้อง เป็นพื้นที่ส่วนเกินของสังคม (นพพล, 2557) ขณะเดียวกันก็มองผู้ต้องขังว่าไม่ควรได้รับการดูแลใดๆ เพราะเป็นบพทลงโทษที่ต้องได้รับอยู่แล้ว

เมื่อเรือนจำถูกมองว่าเป็นส่วนเกินของสังคม ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของสังคม มุมมองต่อผู้ต้องขังจึงเต็มไปด้วยอคติในระดับจิตสำนึก การสร้างวาทกรรม และการบรรจุเป็นลายลักษณ์อักษร นั่นคือ การตีตรา (stigmatization) เช่น รูปความกลัวอดีตนักโทษหรือที่เรียกกันว่า ‘คนขี้คุก’ และการกีดกันทางสังคม (social exclusion) เช่น ไม่มีใครต้องการคบหาสมาคมด้วย กลับบ้านก็ไม่มีคนพุดด้วย จนไปถึงการตราเป็นกฎหมายกีดกันการทำงานของอดีตผู้ต้องโทษ (ดูรายละเอียดเรื่องนี้ในส่วนที่ 3) ทั้งหมดนี้ทำให้ชีวิตผู้ต้องขังที่พ้นโทษ โดยเฉพาะในกลุ่มยากจนยังคงเผชิญกับปัญหาในชีวิตอยู่อย่างดูเหมือนจะไม่มีวันสิ้นสุด

แม้โลกก้าวเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 21 แนวคิดการลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยการจำคุกก็ยังเป็นวิธีการหลักที่ดำเนินไปอย่างกว้างขวางด้วยจำนวนผู้ต้องขังที่มากขึ้นกว่าเดิมทั่วทั้งโลก โดยเฉพาะในช่วงสองทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้ต้องขังอย่างล้นหลามและล้นคุกในหลายประเทศ ดังเช่น ในสหรัฐอเมริกา เมื่อ ค.ศ. 1980 มีผู้ต้องขังเพียงห้าแสนคน แต่เพิ่มขึ้นเป็นสองล้านคนในต้น ค.ศ. 2000 เหตุการณ์ลักษณะเดียวกันนี้เกิดในประเทศอื่นๆ ด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็น

รัสเซีย สหราชอาณาจักร เนเธอร์แลนด์ รวมทั้งประเทศไทย (Schmal-
leger & Atkin-Plunk, 2017; Coyle, 2002: 151) แม้ว่าก่อนหน้านั้น
ในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1950 ได้เกิดกระแสขับเคลื่อนผลักดันเรื่องการ
ปฏิรูปเรือนจำในระดับนานาชาติ โดยประเด็นสำคัญที่สุดของการขับเคลื่อน
ก็คือ การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในฐานะมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน
จนองค์การสหประชาชาติได้มีมติออกข้อกำหนดในการดูแลผู้ต้องขังฉบับ
แรกขึ้นคือ มาตรฐานขั้นต่ำในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง พ.ศ. 2498 (1955
United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment
of Prisoners –SME)³ หลังจากนั้นก็มีการพัฒนาชุด “มาตรฐานและ
บรรทัดฐานนานาชาติ” (international standards and norms) ใน
การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหรือผู้ถูกกักกันในรูปแบบอื่นติดตตามาอีกเป็น
สิบฉบับ (UN Office on Drugs and Crime (UNODC), 2017)
ทั้งหมดนี้คือรากที่มาของแนวคิดการปฏิรูปเรือนจำที่แปรมาสู่การจัดการ
เรือนจำอย่างมีประสิทธิภาพ บนแนวคิดที่เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์
และมุ่งเน้นความปลอดภัยของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับงานบริหารภายในเรือนจำ
ได้แก่ ผู้ต้องขัง เจ้าหน้าที่ผู้คุม และผู้มาเยี่ยม (Coyle, 2002)

อย่างไรก็ตาม แนวทางการบริหารเรือนจำในกระแสหลักยังคงเน้น
การควบคุมและลงโทษผู้ต้องขัง โดยส่วนใหญ่จะใช้วิธีการควบคุมสั่ง
การเป็นหลัก มีขั้นตอนและสายการบังคับบัญชาเป็นแนวตั้งชัดเจน มุ่งเน้น
ไปที่ต้องทำอะไร อย่างไร มากกว่ามุ่งไปที่เป้าหมายและความสำเร็จของงาน
ดังนั้นการจัดการในด้านสภาพความเป็นอยู่ของผู้ต้องขัง คือการกิน การนอน
การทำความสะอาดร่างกาย การรักษาพยาบาล การจัดการศึกษา การจัด
ฝึกอบรมวิชาชีพ และการทำงานเพื่อมีรายได้ จึงมักดำเนินงานไปอย่าง

³ ปัจจุบันได้รับการปรับปรุงและเรียกว่า Mandela Rules

เข้มงวด ภายใต้การควบคุมให้มีความสงบเรียบร้อย และจัดการเท่าที่งบประมาณของรัฐจะให้ได้ ทั้งนี้ เมื่อผู้บริหารเรือนจำให้ความสำคัญสูงสุดกับระเบียบวินัยในเรือนจำ ความสัมพันธ์ของเจ้าหน้าที่ผู้คุมกับผู้ต้องขังจึงมักมีลักษณะจับจ้องและตึงเครียดตลอดเวลา (Smith & Natalier, 2005 อ้างใน นภาพรณ และคณะ, 2555: 11-16; กฤตยา และกุลภา, 2558ก)

สำหรับประเทศไทย นัทธี จิตสว่าง อดีตอธิบดีกรมราชทัณฑ์เคยให้สัมภาษณ์ว่า แนวทางงานราชทัณฑ์ในอดีตนั้นเน้นการลงโทษที่สามต่อความผิดที่กระทำ แม้ทิศทางการบริหารเรือนจำในโลกปัจจุบันจะหันมาให้ความใส่ใจต่อสิทธิมนุษยชนของผู้ต้องขังอย่างชัดเจนมากขึ้นแล้วก็ตาม⁴ แต่แนวคิดเรื่องการลงโทษผู้กระทำผิดหรือ “อาชญากร” ให้สาสมยังคงดำรงอยู่เป็นกระแสหลัก และสรุปว่าระบบงานราชทัณฑ์ปัจจุบันมีลักษณะกึ่งกลาง ส่วนหนึ่งอยากเน้นเรื่องการแก้ไขปรับปรุงพฤติกรรม ส่วนหลักยังคงเน้นการลงโทษ สองแนวคิดนี้ยังดิ่งกันอยู่ไปมา ระหว่างการควบคุมลงโทษอาชญากรและการสร้างแนวปฏิบัติเพื่อตระหนักถึงสิทธิผู้ต้องขังในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง (นพพล, 2557)

อย่างไรก็ดี สำนักงานป้องกันยาเสพติดและปราบปรามอาชญากรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Office on Drug and Crime (UNODC)) ตั้งข้อสังเกตว่า เนื่องด้วยข้อจำกัดทางงบประมาณของรัฐ การบริหารเรือนจำด้วยความยุติธรรม มีมนุษยธรรม และมีประสิทธิภาพ จึงไม่ได้เป็นแนวทางนโยบายของงานราชทัณฑ์ลำดับต้นๆ หากมีผู้บริหารเรือนจำที่ต้องการส่งเสริมเน้นงานด้านนี้ก็อาจถูกตั้งคำถามจากสาธารณชนที่ยังมุ่งสนใจเพียงมิติที่ผู้ต้องขังควรถูกลงโทษเท่านั้น ไม่ควรเยียวยา ฟืนฟู

⁴ ตั้งแต่มีกฎกติกาสากลว่าด้วยมาตรฐานขั้นต่ำในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ค.ศ. 1955 ดังกล่าวมาแล้ว

ส่งเสริมสุขภาพและคุณภาพชีวิต (UNODC, 2010: 2) ดังนั้น เรื่อง สุขภาวะผู้ต้องขัง (prisoners' well-being) จึงมักถูกมองว่าไม่ใช่สิทธิขั้นพื้นฐานที่ต้องจัดสรรให้ และพึงต้องได้รับการปกป้องคุ้มครอง เรือนจำส่วนใหญ่จึงขาดการดำเนินงานด้านการส่งเสริมสุขภาพและคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังและผู้คุมอย่างที่ควรจะเป็น

การปฏิรูป ‘คุก’ สู่ ‘เรือนจำสุขภาวะ’

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 21 องค์การอนามัยโลกได้เสนอแนะให้รัฐต่าง ๆ มีนโยบายการปฏิรูปเรือนจำ เพื่อพัฒนาส่วนที่เกี่ยวกับการบริการสุขภาพและการส่งเสริมสุขภาพอนามัยให้ชัดเจน ดังกล่าวในตอนต้นแล้ว (WHO, 2007) ต่อมาแนวคิดเรื่อง ‘สิทธิทางสุขภาพและคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขัง’ นี้ รัฐบาลออสเตรเลียนำไปเป็นนโยบายส่วนกลางชัดเจน และเรียกว่า แนวคิด ‘เรือนจำสุขภาวะ’ บรรจุลงในการทำงานของ ACT Corrective Services (Ryan, 2010: 2) มีข้อสรุปดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับ ‘เรือนจำสุขภาวะ’

มาตรฐานการจัดการเรือนจำที่มีประสิทธิภาพ มีหลักการสำคัญ 4 ประการดังนี้

- (1) ผู้ต้องขังทุกคนรู้สึกปลอดภัย
- (2) ผู้ต้องขังทุกคนได้รับการปฏิบัติอย่างเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์
- (3) ผู้ต้องขังทุกคนได้รับการกระตุ้นให้พัฒนาตนเองและเปิดโอกาสให้สามารถทำได้ผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นอย่างมีเป้าหมาย
- (4) ผู้ต้องขังทุกคนได้รับการสนับสนุนให้รักษาความสัมพันธ์กับครอบครัวของตนเองและมีการเตรียมตัวก่อนปล่อย

แนวคิดเกี่ยวกับ ‘เรือนจำสุขภาพ’

แนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุมาตรฐานข้างต้น หลักการปฏิบัติต้องคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

- (1) การดูแลเอาใจใส่ผู้ต้องขังทุกคน
- (2) คุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังทุกคน
- (3) การสื่อสาร
- (4) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังทุกคน
- (5) การให้คำแนะนำและการควบคุมอย่างเหมาะสม

ทั้งนี้ต้องไม่มีผู้ต้องขังคนใดถูกเลือกปฏิบัติด้วยเหตุแห่งเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ สีผิว เพศภาวะ/เพศวิถี ภาษา ศาสนา ความเชื่อทางการเมือง ภูมิลำเนาที่มา ความพิการ

แต่จากการศึกษาติดตามขององค์การอนามัยโลกเกี่ยวกับการบริหารเรือนจำในภูมิภาคยุโรปรวม 53 ประเทศ พบว่าเรือนจำมักละเลยและไม่ให้ความสำคัญต่อ ‘สิทธิในสุขภาพ (Rights to Health) ของผู้ต้องขัง’ แม้ว่าในช่วงครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาได้มี “มาตรฐานและบรรทัดฐานนานาชาติ” เกี่ยวกับการบริการสุขภาพในเรือนจำเกิดขึ้นหลายฉบับและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางก็ตาม องค์การอนามัยโลกจึงมีข้อเสนอแนะว่า (1) การบริหารเรือนจำโดยประสานกับภาคีและหน่วยงานเพื่อดำเนินงานให้ผู้ต้องขังมีสุขภาพและคุณภาพชีวิตที่ดีนั้นเป็นความรับผิดชอบโดยตรงของรัฐบาล และ (2) กระทรวงสาธารณสุขควรต้องเป็นหน่วยงานรับผิดชอบให้บริการรักษาพยาบาลต่อผู้ต้องขัง และขับเคลื่อนให้เกิดสภาพที่เอื้อต่อการเสริมสร้างเรือนจำสุขภาพขึ้น ข้อเสนอแนะดังกล่าวนี้มีการไปปรับใช้

แล้วในหลายประเทศ ได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี บางส่วนของ สวิสเซอร์แลนด์ เขตอิสระในสเปน 2 เขต และหลายประเทศที่กำลังอยู่ใน ช่วงการปฏิรูปเรือนจำเพื่อนำแนวคิดนี้ไปใช้คือ ฟินแลนด์ คาซัคสถาน โคโซโว และสาธารณรัฐมัลโดวา (WHO, 2013: 18)

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวคิด ‘เรือนจำสุขภาวะ’ เป็นแนวคิด แบบเดียวกับแนวคิดสุขภาพเชิงองค์รวม (Shrestha & Shrestha, 2002) ที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมือง ที่ส่งผลต่อสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากรในพื้นที่หนึ่งๆ และผนวก เรื่องสิทธิมนุษยชนขึ้นพื้นฐานของบุคคลเข้ามาเป็นองค์ประกอบสำคัญ เน้นความเท่าเทียมกันของมนุษย์ วางอยู่บนฐานคิดแบบประชาธิปไตย เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ และเน้นการมีส่วนร่วมของบุคคลและ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย แต่การทำงานเรื่องเรือนจำสุขภาวะยากลำบาก กว่าการทำงานด้านสุขภาพองค์รวมทั่วไป เนื่องจากผู้ต้องขังต้องเผชิญกับ อคติใหญ่หลวงของสังคมคือ การตีตรา (stigmatization) และการกีดกัน ทางสังคม (social exclusion) ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติต้องเผชิญกับแรง เสียดทานดังกล่าวด้วย

แม้จะมีคำถามน่าสนใจในทางวิชาการว่า การบริหารเรือนจำภายใต้ ปรัชญาที่มุ่งพัฒนา ‘สุขภาวะและคุณภาพชีวิต’ ของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ที่วางอยู่บนมุมมองของความเท่าเทียมกัน (egalitarian) ภายใต้บรรยากาศ ของความปลอดภัย การสร้างเสริมศักยภาพ (empowerment) การมี ส่วนร่วม (participation) ความสัมพันธ์ที่สามารถปรึกษาหารือเจรจา ต่อรองได้ และการมีทางเลือกที่ได้รับแจ้งล่วงหน้า (informed choice) นั้น จะเป็นไปได้จริงในทางปฏิบัติอย่างไร เนื่องจากเรือนจำคือสถาบันที่เน้นสั่งการ จากบนลงล่าง เน้นการลดทอนตัวตนผู้ต้องขัง และเน้นความมั่นคงเป็นหลัก (Smith, 2000; Whitehead, 2006 อ้างใน Baybutt & Chemlal, 2016)

แต่ภาคปฏิบัติการในเรื่องจำต่างๆ ของชุดโครงการพัฒนาเรือนจำ สุขภาวะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิงได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า แนวคิดที่ดีเหมือนจะเป็นคู่ขัดแย้งคนละด้านของการบริหารเรือนจำนี้ สามารถนำไปปฏิบัติจริงได้ในประเทศไทย และเป็นอีกหนึ่งหลักฐานเชิงประจักษ์ว่าการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ ทั้งในการมองผู้ต้องขังและในการบริหารจัดการเรือนจำนั้น จะนำไปสู่การเปลี่ยนคุกไทยให้กลายเป็นเรือนจำ สุขภาวะได้ในที่สุด

1.2 ภาคปฏิบัติการของการเปลี่ยนผ่านกระบวนทัศน์สู่เรือนจำ สุขภาวะ

การปฏิรูปเรือนจำให้กลายเป็นเรือนจำสุขภาวะนั้น ไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากไม่มีการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการมองผู้ต้องขัง และในการบริหารจัดการเรือนจำ จากการดำเนินโครงการปฏิรูปเรือนจำ ผ่านกิจกรรมในภาคปฏิบัติการต่าง ๆ และการขับเคลื่อนเชิงนโยบายในหลายประเด็นมาจนถึงปัจจุบันนี้ งานราชทัณฑ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้ต้องขังหญิงได้อยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านกระบวนทัศน์ไปสู่การเป็นเรือนจำสุขภาวะไม่มากนักน้อย สอดคล้องกับคำพูดของผู้บริหารกรมราชทัณฑ์ที่ว่า

“เรือนจำเป็นสถานที่ที่สังคมมองได้ 2 มิติ มิติแรกเป็นพื้นที่สำหรับการลงโทษให้ผู้กระทำผิดเช็ดถูหลบ พ้นโทษออกไป ไม่กระทำผิดซ้ำอีก ในขณะที่อีกมิติหนึ่งเพื่อที่จะทำให้ผู้ต้องขังกลับตนเป็นคนดี โดยการใช้เวลาความรู้ การให้การศึกษา การให้ความรู้รอบรรมทางด้านอาชีพต่าง ๆ รวมทั้งใช้ศาสนา มาช่วยให้ผู้กระทำผิดกลับไปสู่ชุมชนได้อย่างปกติ แล้วไม่กระทำ ความผิดซ้ำอีก มีคำกล่าวที่พูดๆ กันว่าเราจะใช้เรือนจำเพื่ออะไร ถ้าใช้เรือนจำเพื่อการลงโทษ การปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง

ก็เป็นแนวหนึ่ง แต่ถ้าใช้เรือนจำเพื่อการฟื้นฟู เพื่อพัฒนา พฤตินิสัยก็จะปฏิบัติอีกแนวหนึ่ง กรมราชทัณฑ์ก็ใช้ทั้งสอง วิธีการ คือ การควบคุมผู้ต้องขังตามคำพิพากษาของศาล ให้อยู่ในระเบียบวินัย ไม่ก่อปัญหา ในระหว่างที่ต้องโทษอยู่ ก็ให้การฟื้นฟูพัฒนาทั้งด้านร่างกายและจิตใจ” (อายุตม์, 2560)

“เมื่อผู้รับโทษเข้ามาอยู่กับเรา เราก็ต้องปฏิบัติเหมือนกับ สมาชิกในครอบครัว ทำอย่างไรให้เขาอยู่ได้ขณะต้องโทษตาม คำพิพากษา ทำอย่างไรที่เขาจะมีความสุขหรืออยู่ได้โดยไม่ เกิดปัญหาในการควบคุมหรือการปกครอง สุขมากไม่ได้ก็ ขอให้เป็นที่ทุกข์น้อยที่สุด เราต้องดูแลในเรื่องทุกข์สุขในเรือน จำ ต้องปฏิบัติต่อผู้ต้องขังให้ได้ตามหลักมนุษยธรรมสากล คงไม่กล่าวอ้างว่ามีงบประมาณจำกัด เพราะฉะนั้น ทำอย่างไร สมาชิกของเราจะมีความสุขในด้านร่างกายและจิตใจ เพื่อ ที่จะรับความเต็มเต็มให้ได้มากที่สุด...เรื่องกายภาพสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่สมาชิกจะต้องอยู่ด้วยความจำใจ ทำอย่างไรให้กายภาพ อาคารสถานที่ หรือสิ่งแวดล้อมนั้นสร้างความมีชีวิตชีวาให้ กับเขา สิ่งสำคัญสำหรับผู้ต้องโทษอยู่ภายในเรือนจำคือทุกข์ หรือสุขอยู่ที่ใจ ทำอย่างไรจะสร้างความสุขได้ด้วยตนเอง” (เพ็ญใจ, 2560)

ภายใต้ภาคปฏิบัติการทางสังคมต่างๆ ของชุดโครงการฯ ที่เข้าไป ดำเนินงานในแดนหญิงของเรือนจำและทัณฑสถานหญิงจำนวนหนึ่ง และ จากข้อมูลรายงานสรุปการประชุมขับเคลื่อนนโยบายเรือนจำสุขภาวะทั้ง 3 หัวข้อคือ “ชีวิตในเรือนจำเมื่อ ‘ใจสู้ใจ’ : กระบวนการฟื้นฟูพลังภายใน

ผู้ต้องขังหญิง” (4 พฤศจิกายน 2559), “สานพลังชุมชนเพื่อคืนคนดีสู่สังคม แต่กฎหมายกลับห้ามคนพ้นโทษทำงาน” (25 มกราคม 2560) และ “เรือนจำสุภาพระ: จากพื้นที่แห่งการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความหวัง” (25 มีนาคม 2560) สามารถสะท้อน ‘ภาพร่างของเรือนจำสุภาพระ’ ที่ค่อยๆ ชัดเจนขึ้นแล้วในประเทศไทย โดยเฉพาะ 3 ประเด็นสำคัญในการขับเคลื่อน ดังนี้

(1) การเปลี่ยนฐานคิดและความหมายของเรือนจำ: จากสถาบันแห่งการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความหวัง

คุกหรือเรือนจำเป็นสถาบันทางสังคมอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่ลงโทษผู้ที่ศาลพิพากษาว่ากระทำความผิดด้วยการจำกัดอิสรภาพ ซึ่งนอกจากควบคุมและลงโทษดังกล่าวแล้ว คุกยังทำหน้าที่ฟื้นฟูผู้ต้องขังให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกลับตัวเป็นคนดี และปกป้องสังคมจากการละเมิดหรือฝ่าฝืนข้อตกลงในการอยู่ร่วมกันอีกด้วย (Coyle, 2005 อ้างใน นภาพรณ และคณะ, 2555) ด้วยความคาดหวังข้างต้นนี้ ระบบงานราชทัณฑ์จึงมุ่งเน้นการใช้ระเบียบวินัยเป็นเครื่องมือควบคุมดูแลให้ชีวิตในเรือนจำเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย ไม่ให้ผู้ต้องขังหลบหนีหรือก่อความวุ่นวาย โดยใช้กฎเกณฑ์และอำนาจการบังคับบัญชาเป็นลำดับขั้นเป็นเครื่องมือสำคัญ แม้จะมีกิจกรรมเชิงฟื้นฟูหรือส่งเสริมศักยภาพผู้ต้องขังอยู่บ้าง แต่การใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ระบบและระเบียบดังกล่าวนี้เป็นระยะเวลานาน ทำให้ตัวตนผู้ต้องขังค่อยๆ สลายเล็กลง เพื่อให้สามารถอยู่รอดในความสัมพันธ์ทางสังคมของเรือนจำได้ ขณะเดียวกัน สังคมส่วนใหญ่ก็ไม่ได้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องเข้าไปสนใจไยดีความเป็นอยู่ของผู้ต้องขัง เนื่องจากมักเข้าใจว่าคุกหรือเรือนจำเป็นสถานที่ซึ่งส่งผู้ต้องขังไปให้ถูกลงโทษ (นภาพรณ และคณะ, 2555)

“การจำคุกเป็นภาคปฏิบัติที่ทำให้ระบบยุติธรรมทางอาญามีผลอย่างชัดเจน เป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชน เป็นมาตรการการลงโทษที่ผู้ถูกตัดสินไม่สามารถโต้แย้งหรือขัดขืนได้ เพราะฉะนั้นการที่เรือนจำมีสถานะเป็นพื้นที่ของการลงโทษก็มีส่วนที่ทำให้เรือนจำไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากสังคม ไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐเท่าที่ควร ส่วนสาธารณชนก็มีแนวโน้มที่จะเพิกเฉยต่อสภาวะความเป็นอยู่และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง เพราะมองว่าเมื่อทำผิดก็ต้องถูกลงโทษ แต่ขณะเดียวกันเราต้องไม่ลืมว่าสภาวะของเรือนจำก็มีนัยถึงความไม่เป็นธรรมทางสังคมด้วย” (นภกรณ์, 2560ข)

การปรับเปลี่ยนคุกในฐานะที่เป็นสถาบันแห่งการลงโทษไปสู่การเป็นเรือนจำสุขภาวะนั้นจึงมิได้หมายถึงเพียงสุขภาพหรือความเจ็บป่วย แต่มีมิติที่สำคัญประการหนึ่งในมาตรฐานการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหมายรวมถึงคุณภาพชีวิต โดยบริบทชีวิตที่เป็นอยู่ในเรือนจำนั้นต้องเอื้ออำนวยให้ผู้ต้องขังสามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีประสบการณ์ทางบวก มีระบบส่งเสริมป้องกันโรค มีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน ที่สำคัญคือต้องไม่ใช่ทำให้การเข้าไม่ถึงสุขภาวะที่ดีเป็นส่วนหนึ่งของการลงโทษ

“‘เรือนจำสุขภาวะ’ หมายถึง เรือนจำที่มุ่งสร้างเสริมให้ผู้ต้องขังมี ‘สุขภาวะ’ (well-being) อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ทุกคน นั่นคือ กฎระเบียบในเรือนจำจะต้องไม่เป็นเงื่อนไขที่ผลักไสหรือกีดกันผู้ต้องขังจากการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ตามที่ควรจะได้รับ ภายใต้การดูแลและบริบทของเรือนจำในแต่ละพื้นที่ รวมถึงการส่งเสริม/พัฒนากิจกรรม

ที่ช่วยเพิ่มพลังสร้างสรรค์ ความรู้และทักษะของผู้ต้องขังด้วย”
(กฤตยา, 2559)

“เราพยายามสร้างพื้นที่ของความห่วงใยขึ้นมา จะผ่านกิจกรรมอะไรก็ได้แล้วแต่ มันเปลี่ยนโลกเปลี่ยนชีวิตคน เราพยายามทำให้มีบรรยากาศแบบชุมชนที่ทุกคนช่วยเหลือกัน เพราะเราเชื่อว่าสถานะเรือนจำมันจะดีขึ้น มันไม่ได้ลงโทษ...อำนาจการควบคุมแนวตั้ง ถ้ามันมากเกินไป เรานึกว่ามันเป็นระเบียบเรียบร้อย แต่ที่จริงมันมีการต่อต้านอยู่ในใจ หรือไม่ก็สยบยอมไปเลย พลังชีวิตมันก็หมด แล้วจะไปหวังให้คนออกไปแล้วร่ำเรงเบิกบาน มันเป็นไปได้ มันต้องเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับคนที่เป็นผู้ต้องขังให้มาก”
(นภาพรณ, 2560ข)

โดยตัวอย่างของการเปลี่ยนฐานคิดและความหมายของเรือนจำให้กลายเป็นชุมชนแห่งความห่วงใยนั้น ได้ดำเนินการในเรือนจำที่เป็นพื้นที่ดำเนินงานของโครงการต่างๆ ในชุดโครงการพัฒนาเรือนจำเพื่อคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง ผ่านกิจกรรมที่ผลักดันหรือส่งเสริมให้เกิดพลังสร้างสรรค์ลักษณะต่างๆ ในเรือนจำ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกผักปลูกต้นไม้ การฝึกโยคะ สิ่งประดิษฐ์และผลิตภัณฑ์ต่างๆ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เป็นเครื่องมือของปฏิสัมพันธ์รูปแบบใหม่ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่ในเรือนจำ ที่ทั้งสองฝ่ายมีตัวตนและคุณค่าในตัวเอง สามารถแสดงความเห็น เจรจาบอกความต้องการของตัวเองได้ นอกจากนี้ กิจกรรมต่างๆ นั้นยังได้รับการยอมรับจากสาธารณะว่าแม้จะเป็นผู้ต้องขังที่ใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำก็สามารถสร้างความเป็นเลิศได้

“การทำงานที่ผ่านมาของเรือนจำกลางราชบุรีประสบความสำเร็จ ไม่ใช่ตัวผู้บังคับแดนคนเดียว สืบเนื่องจากนโยบายที่ชัดเจน การสื่อสารพูดคุยกัน ไม่ใช่การสั่งการบังคับ ผู้บังคับบัญชา ลงมาร่วมปฏิบัติหน้าที่ด้วย เจ้าหน้าที่เปิดใจรับ เพราะทุกคน รับรู้ร่วมกัน ที่สำคัญคือผู้ต้องขัง ถ้าได้สัมผัสใกล้ชิดจะรู้ว่า ผู้ต้องขังแต่ละคน ถึงแม้จะทำผิดกฎหมายของบ้านเมือง แต่ในตัวตนแต่ละคนจะมีสิ่งดี ๆ ในฐานะที่ปกครองดูแล ผู้ต้องขังจำนวนมาก เราพยายามดึงสิ่งดี ๆ ของเขาออกมาใช้ เปิดโอกาสให้เขาแสดงความสามารถ เพื่อที่เขาจะได้เห็นคุณค่าในตัวเอง เมื่อเขากลับออกไปสู่สังคมภายนอก จะได้ปรับตัว และพร้อมที่จะอยู่ในสังคมภายนอกได้” (สุกัญญา, 2560)

“โยคะส่งผลหลายอย่าง ทั้งสร้างสมดุลในชีวิตให้กับผู้ต้องขัง ในเรือนจำ สร้างสมดุลทางอารมณ์และจิตใจ ให้ผ่านชีวิตใน เรือนจำไปได้โดยไม่ยากเย็นนัก แล้วก็เครื่องมือในการ ลดภาพเหมารวมว่าผู้ต้องขังก็มีความสามารถ ไม่ใช่คนล้มเหลว แม้จะใช้ชีวิตในเรือนจำก็สามารถสร้างชื่อเสียง สร้างความ เป็นเลิศได้ ปรับเปลี่ยนการรับรู้ภาพตัวแทนของเรือนจำใน ฐานะพื้นที่ที่ไม่มีคุณค่า หรือเป็นพื้นที่ของการลงโทษที่คนทั่วไป ควรหลีกเลี่ยงการมีปฏิสัมพันธ์” (ธีรวัลย์, 2560)

นอกจากนี้ หนึ่งในกิจกรรมที่เป็นตัวอย่างการปรับเปลี่ยนฐานคิด และความหมายของคุณไปสู่เรือนจำสุขภาวะที่สำคัญคือ การจัดให้มีหน่วย ทัณฑ์กรรมเคลื่อนที่ไปให้บริการแก่ผู้ต้องขัง ซึ่งได้ยืนยันว่าภายใต้แนวคิด เรือนจำสุขภาวนั้น ชีวิตผู้ต้องขังในเรือนจำไม่ใช่สภาวะยอกแวน ที่จะยินยอม ให้มีการปฏิบัติในรูปแบบที่ไม่คำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จนเป็นเรื่อง

ปกติธรรมดา หรือยินยอมให้มีการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานเกิดขึ้น และการเข้าถึงบริการสุขภาพของผู้ต้องขังต้องไม่ใช่เป็นเรื่องรองที่อาจยกเว้นได้ การจัดบริการทันตสุขภาพเชิงรุกของโครงการปฏิรูปเรือนจำด้วยการสร้างชุมชนแห่งความหวังใย ด้วยการประสานงานจัดหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่เข้าไปให้บริการในเรือนจำ จึงเป็นเครื่องยืนยันว่า

“อันนี้เป็นแค่จุดเริ่มต้นของการพิสูจน์ให้เห็นว่า การให้บริการด้านสุขภาพกับประชาชนที่อยู่ในเรือนจำไม่ได้เป็นสิ่งที่เกินกำลังความสามารถที่จะทำ เพราะแม้ว่าเรื่องที่ยากที่สุดคือทันตกรรมก็สามารถทำได้ มันเกือบจะเป็นทางเดียวของการดูแลสุขภาพฟันของผู้ต้องขัง จะบอกว่าข้างนอกมันก็เฝ้าอยู่แล้ว แต่ข้างในจะต้องเฝ้าไปด้วยหรือไม่ใช่...มันก็ต้องดีขึ้นทั้งข้างนอกและข้างใน” (นภาพรณ, 2560)

(2) การมองเห็น ‘ใจ’ และการเสริมพลังภายในของผู้อยู่ในเรือนจำ

ชีวิตในเรือนจำของผู้ต้องขังต้องเผชิญกับองค์ประกอบหลายประการที่ส่งผลกระทบทางลบต่อสุขภาพจิตโดยตรง ทั้งสภาวะคนล้นคุก ความรุนแรง และการละเมิดรูปแบบต่างๆ ไม่มีความเป็นส่วนตัว ไม่ได้ทำกิจกรรมที่ทำให้รู้สึกว่ามีชีวิตมีความหมาย ถูกแยกออกจากเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่เคยมี สบายยอมต่อชีวิตที่ถูกกำกับด้วยเวลาและระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ อยู่บนกระบวนบริการสังคม ฯลฯ จนทำให้ชีวิตแต่ละวันของผู้ต้องขังแห้งแล้ง หม่นหมอง หดหู่ ตำด้อย ขาดความฝันไปถึงชีวิตในอนาคต สภาวะทางใจของผู้ต้องขังจึงไร้พลังชีวิต ไม่มีพลังในตัวเองที่จะเรียนรู้หรือสร้างสรรค์กิจกรรมที่มีความหมาย และปล่อยให้ตัวเองผ่านชีวิตแต่ละวันไปด้วยความรู้สึกไร้คุณค่าในตัวเอง

ในแง่นี้ เรือนจำจึงกลายเป็นพื้นที่ที่ลงโทษลึกไปถึงใจของผู้ต้องขัง การปฏิรูปให้คุกพัฒนาไปในทิศทางที่จะเป็นเรือนจำสุขภาวะจึงต้องปรับเปลี่ยนฐานคิด เปลี่ยนสายตาที่เคยมองผู้ต้องขังเป็นผู้กระทำผิด ต่ำต้อยไร้ค่า ฯลฯ เป็นการมองให้เห็น ‘ใจ’ ของผู้ต้องขัง และช่วยกันทำให้เรือนจำเป็นพื้นที่ที่ส่งเสริมพลังชีวิตของทุกคนที่อยู่ในเรือนจำ หลายกิจกรรมที่เกิดขึ้นในระดับปฏิบัติการของชุดโครงการฯ ได้แสดงให้เห็นว่าการมองเห็น ‘ใจ’ ของผู้ต้องขังนั้นจะนำมาซึ่งการปฏิบัติต่อกันอย่างเป็นมนุษย์และส่งผลทางบวกต่อพลังชีวิตภายในเพียงใด

“จากแนวคิดสำคัญของโยคะที่เชื่อว่าสุขภาพเป็นเรื่องของร่างกาย ความเยือกเย็นเป็นเรื่องของจิตใจ ความสงบเป็นเรื่องของจิตวิญญาณ การฝึกโยคะจึงเป็นการสร้างความสมดุลของร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ ช่วยสร้างเทคโนโลยีแห่งตัวตนให้กับผู้ต้องขัง ผู้ต้องขังที่เคยเฉยชา สิ้นหวัง ยอมแพ้ให้กับชีวิต ไม่มีความปรารถนาที่จะมีสุขภาพแข็งแรง ค่อย ๆ เปลี่ยนไปสู่การรู้จักดูแลตนเอง ทำให้ผู้ต้องขังตระหนักว่าสามารถจัดการให้ร่างกายเป็นอย่างที่ต้องการได้ โดยเฉพาะทำให้ตนเองแข็งแรงทั้งร่างกายและจิตใจ โยคะช่วยสร้างอิสรภาพจากภายใน หมายถึงความสามารถของปัจเจกบุคคลที่จะชนะอำนาจ/แรงกดดัน ซึ่งมาจากบุคคลและสภาวะแวดล้อม ผู้ต้องขังสามารถหลุดพ้นจากอำนาจที่กดดันหรือครอบงำอยู่ เป็นสภาวะของการรู้เท่าทัน ไม่ปล่อยตัวเองให้ไปตามยถากรรม แม้จะอยู่ในเรือนจำ แต่ยังตระหนักถึงอิสรภาพที่อยู่ภายใน” (ธีรวัลย์, 2560)

“อยู่ข้างในความกดดันมันมาก กดดันทั้งคนรอบข้าง กดดันทั้งบรรยากาศที่มันคับแคบ บางทีญาติไม่มา กดดันจาก

เจ้าหน้าที่บ้าง ผู้ต้องขังบ้างบางครั้ง หลาย ๆ อย่าง อาจารย์จะสอนตลอดว่าถ้าเราผ่านโยคะไปได้ สามารถเล่นโยคะได้ ชีวิตเราจะไม่มียะไรยากอีกเลย มันหนักจริง ๆ มันเหนื่อย มันเจ็บ มันท้อไปหมดทุกอย่าง ร้องไห้บนเสื่อ ความเจ็บปวดอยู่บนเสื่อหมดเลย ถ้ามีอะไรเครียด ๆ ลงเสื่อโยคะแล้ว ความเครียดมันจะหายไป” (นิรัตน์, 2560)

ไม่เพียงกิจกรรมเช่นโยคะเท่านั้น แต่หากพิจารณาถึงการพัฒนาพฤติกรรมผู้ต้องขัง ซึ่งเป็นอีกหนึ่งภารกิจสำคัญของเรือนจำ ที่กรมราชทัณฑ์มีทิศทางเชิงนโยบายที่จะสามารถจำแนกผู้ต้องขังและวางแผนแก้ไขฟื้นฟูพฤติกรรมเป็นรายบุคคล โดยพยายามใช้หลักสูตรศาสนาภาคบังคับอย่าง สักคาสมาธิเป็นเครื่องมือในการค้นหาความจริงในชีวิตของผู้ต้องขังแต่ละราย การเข้าไปทำงานในบางเรือนจำของโครงการใจสู้ใจได้แสดงให้เห็นถึงการใช้เครื่องมืออย่างกระบวนการจิตตปัญญาในการเข้าถึงความจริงในชีวิตและจิตใจของผู้ต้องขังแต่ละคนได้อย่างดี โดยเฉพาะในขณะที่ต้องรับมือกับการเปลี่ยนผ่านชีวิตของผู้ต้องขัง ทั้งขณะที่อยู่ในสถานะผู้ต้องโทษ และเตรียมจะเป็นผู้พ้นโทษ

“โครงการจากใจสู้ใจใช้แกนหลักในเรื่องการใคร่ครวญ กลับมาสู่การรู้เนื้อรู้ตัว การเห็นโลกจากความเป็นจริง เราเชื่อมั่นในศักยภาพและคุณค่าความเป็นมนุษย์ของผู้หญิง โดยเชื่อมต่อไปสู่การทำให้เธอเหล่านั้นที่อยู่ในเรือนจำสามารถรู้จักตนเอง เข้าใจผู้อื่น ขณะเดียวกันก็เรียนรู้เข้าใจสภาวะของความเป็นองค์รวม นั่นคือการเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวเอง เชื่อมโยงกับชีวิตและสรรพสิ่งต่าง ๆ...จิตตปัญญาใช้แนวคิดของการเรียนรู้ด้วยใจอย่างลึกซึ้ง มุ่งเน้นที่จะทำงานให้ผู้ต้องขังหญิงเกิดความเชื่อมโยงกับการรู้เนื้อรู้ตัว มีสติ การภาวนา

เห็นความรัก ใช้ความเมตตากรุณา สามารถปล่อยวางตัวเอง และมองเห็นตัวตนที่เป็นผลจากการอบทางสังคม โดยเฉพาะในเรื่องเพศภาวะได้ในที่สุด” (ขเนตติ, 2559)

“เราได้เครื่องมือช่วยในกระบวนการพัฒนาพฤติกรรมนิสัยผู้ต้องขังไม่ว่าจะสอดแทรกไปในช่วงต้น คือในโปรแกรมแรกปรับเปลี่ยนนิเทศเพื่อปรับทัศนคติผู้ต้องขังที่ต้องทำใจอยู่กับเรา ในระหว่างที่เขาอยู่กับเราตามอายุโทษ และช่วงสุดท้ายคือการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย” (พรทิพย์, 2559)

“ลักษณะของศาสนาส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการฝึก มีคำสั่ง คำสอน มีกระบวนการที่สื่อสารทางเดียว แล้วเป็นเรื่องของความคิด ถ้าเปลี่ยนความคิดเปลี่ยนทัศนคติแล้วผู้ต้องขังจะเปลี่ยนแปลงตัวเอง นโยบายนี้มีพื้นฐานจากที่มองเห็นว่าผู้ต้องขังมีบาป มีกรรม หรือมีความผิดพลาดที่จะต้องแก้ไข แต่กระบวนการจิตตปัญญาเริ่มต้นด้วยการมองผู้ต้องขังว่าเป็นมนุษย์ที่มีความดงามพื้นฐาน แต่ทุกคนสามารถเรียนรู้ มีอารมณ์ความรู้สึก และความต้องการพื้นฐานทางจิตใจ กระบวนการพวกนี้ไม่สามารถทำได้ด้วยการสื่อสารทางเดียว แต่ต้องเริ่มต้นจากการเอาประสบการณ์ของคนที่อยู่ตรงนั้น มาเป็นตัวตั้ง ดึงเสียง ดึงประสบการณ์ของแต่ละคนออกมา ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากตัวเขาเอง ตรงนี้เป็นจุดที่แตกต่างจากวิธีคิดเชิงศาสนาแบบเดิม

เป้าหมายของกรมราชทัณฑ์ต้องการให้ความช่วยเหลือผู้ต้องขังเป็นรายบุคคล แล้วพยายามค้นหาว่ามีเครื่องมืออะไรที่สามารถจะเข้าไปช่วยทุกคนได้อย่างตรงจุด กระบวนการ

จิตตปัญญาตรงมาก เพราะมันคือการทำกระบวนการให้กับแต่ละบุคคล มีเสียงของตัวเอง มีประสบการณ์ของตัวเอง มีอารมณ์ความรู้สึกของตัวเอง พอแต่ละคนฝึกใจตัวเองแล้ว มันเริ่มเป็นศักยภาพที่เชื่อมต่อสัมพันธ์กับคนอื่น มีทักษะในการรับฟังคนอื่นมากขึ้น ความสัมพันธ์ที่เป็นมนุษย์มากขึ้น เริ่มมองเห็นว่าการเคารพสิทธิหรือการเคารพความเป็นมนุษย์ของกันและกัน มันเป็นสิ่งจำเป็น และมันควรจะทำให้ไปสู่การสร้างวัฒนธรรม หรือสร้างบรรยากาศของสิ่งแวดล้อมแบบนี้อย่างยั่งยืนมากขึ้น คือเคารพสิทธิ เคารพความเป็นมนุษย์ เคารพเสรีภาพ หรือมองเห็นคุณค่าในตัวเอง แล้วสามารถจะกลับมามีส่วนร่วมในสังคมเดียวกันได้เมื่อเขาพ้นโทษ” (วิจักขณ์, 2559)

ผลกระทบที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการใช้กระบวนการจิตตปัญญาเข้าถึง ‘ใจ’ ของผู้ต้องขัง ให้ได้ทำความเข้าใจประสบการณ์ชีวิตภายใต้เงื่อนไขและบริบทในแต่ละจังหวะชีวิตที่ผ่านมาก็คือ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจโยงโยอยู่อย่างเหนียวแน่นเช่นเรือนจำ ให้กลายเป็นพื้นที่ของการปฏิสัมพันธ์ที่อยู่บนฐานของความเข้าใจและห่วงใยกัน ผู้ที่อยู่ในเรือนจำทั้งผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ตระหนักถึงอิสรภาพภายในอยู่กับปัจจุบันได้อย่างไม่ทุกข์ ผู้ต้องขังเปลี่ยนการรับรู้และให้ความหมายกับตัวเองใหม่ จากที่มองตัวเองต่ำต้อยด้อยค่า เป็นคนขี้ยาหรือคนขี้คุกไปเป็นคนหนึ่งที่มีศักยภาพในตัวเอง รู้สึกมีคุณค่า มีความสุขกับชีวิตในเรือนจำได้ จัดการกับความตึงเครียดในความสัมพันธ์ต่างๆ ได้ ทั้งหมดนี้เพื่อจะยืนยันอีกครั้งถึงการปรับเปลี่ยนเรือนจำให้เป็นพื้นที่ที่เอื้อต่อสุขภาวะและการเสริมสร้างพลังชีวิต

“เราไม่ควรพยายามสร้างเรือนจำให้เป็นขุมนรก เพราะว่าในทางพุทธมันไม่ได้เป็นแบบนั้น เรือนจำควรจะมีบรรยากาศที่มันสร้างและส่งเสริมความเป็นมนุษย์ เป็นบรรยากาศที่ทำให้มนุษย์พัฒนาศักยภาพของตัวเองมากขึ้นเรื่อย ๆ เจ้าหน้าที่เองก็จะได้ทำงานอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี มีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้ต้องขัง” (วิจักขณ์, 2559)

(3) การคลี่คลายมานอคติทางสังคมที่มีต่อผู้ต้องขัง

หลายสังคมมีทัศนคติที่มองผู้ต้องขังอย่างเหมารวมและเต็มไปด้วยอคติ ในสังคมไทยเองก็มักตีตราผู้ต้องขังว่าเป็นคนไม่ดี ขี้คุกขี้ตารางเป็นคนชั่วที่ทำผิดโดยกมลสันดาน และเป็นไปได้ยากที่จะกลับตัวกลับใจ อยู่ในสังคมร่วมกับคนอื่นได้อย่างราบรื่น การตีตราผู้ต้องขังเช่นนี้เป็นเสมือนการลงโทษทางสังคมที่ตอกย้ำเพิ่มเติมไปจากการลงโทษตามกฎหมาย สถานะทางสังคมที่ถูกลดให้ต่ำกว่าคนอื่นเช่นนี้เป็นที่มาของการเลือกปฏิบัติต่อผู้ต้องขังอย่างมีอคติหลายประการด้วยกัน ที่สำคัญคือยิ่งทำให้ภารกิจของงานราชทัณฑ์ในเรื่องการพัฒนาฟื้นฟูพฤตินิสัยตามแนวนโยบายคืนคนดีสู่สังคมดำเนินไปอย่างโดดเดี่ยวและยากที่จะเป็นจริงได้

“การคืนคนดีสู่สังคมอยู่ในวิสัยทัศน์ของประเทศทุกเรื่องทั้งมันคง มั่งคั่ง และยั่งยืน เราวางตำแหน่งแห่งที่ของเรื่องนี้ อยู่ในการพัฒนาศักยภาพคน โดยเฉพาะคนด้อยโอกาส ให้เขามีคุณภาพและมีความสามารถในการแข่งขันต่อไปได้ ต้องเริ่มตั้งแต่วันแรกที่เข้ามาเลย ไม่ว่าจะเป็นผู้อยู่ระหว่างพิจารณาดีหรือตัดสินเด็ดขาดแล้ว ที่ผ่านมานั้นใจใหม่ว่าดูแลด้านสภาพจิตใจของเขาดีแล้ว และ rehabilitation program นั้นจำแนกได้ถูกต้องตามสาเหตุการกระทำความผิดแค่ไหน สิ่งเหล่านี้คือข้อท้าทายระดับพื้นฐานทั้งนั้น...การ

พัฒนาพฤติกรรมหรือการคืนคนดีสู่สังคมก็ต้องเป็น *area based* และ *partner* ที่สำคัญในการทำงานคือ พัฒนา สังคมจังหวัด แรงงานจังหวัด สาธารณสุขจังหวัด ศึกษาธิการ จังหวัด แล้วก็ยุติธรรมชุมชนที่มีศูนย์ยุติธรรมชุมชนอยู่ 7,000 กว่าแห่งทั่วประเทศ เพื่อช่วยทำให้นโยบายเชิงกลยุทธ์ “มีงานทำ มีบ้านอยู่” นำไปสู่การปฏิบัติ” (ชาญเชาวน์, 2560)

“นักวิชาการยุคหลังทันสมัยมองว่าคดีไม่ได้เกิดในสุญญากาศ ไม่ใช่อยู่ดีๆ ก็เกิด อยู่ๆ คนก็เกลียดกลัวคนต้องโทษในเรือนจำ ต้องไปที่ต้นตอของมัน ตัวสร้างวิธีคิดแบบนี้อันแรกคือ กฎหมายหรือกฎเกณฑ์ที่กำหนดมา เป็นแนวคิดของผู้มีอำนาจรัฐมายาวนานแล้วว่าการจัดการกับคนไม่ดีในสังคมคือการเอาไปขังคุกไว้ จะได้ไม่ต้องยุ่งกับคนอื่น อันที่สองคือ ความรู้ ความรู้ที่เราคิดว่าดีนักหนาแล้วมีอคติอยู่เบื้องหลัง ทั้งสิ้น แต่มันถูกขัดเกลามาให้ชาวสะอาดเสมือนหนึ่งว่าเป็น สิ่งบริสุทธิ์และเชื่อมั่นได้ ดังนั้น ความคิดเกี่ยวกับอาชญากรรม ความคิดเกี่ยวกับคนผิด จึงเป็นตัวที่ทำให้คนเชื่อโดยสนิทใจ ว่าเวลาคนทำผิดแล้วเอาไปขังคุกไว้สังคมจะปลอดภัย” (นภาพรณ, 2560ก)

การทำงานเพื่อจะคลี่คลายมายาคติที่มีต่อผู้ต้องขังจึงเป็นภารกิจที่ยังต้องเผชิญกับแรงเสียดทานจากสังคมอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงขณะที่ผู้ต้องขังพ้นโทษออกไปใช้ชีวิตในสังคม แต่การเปลี่ยนผ่านสถานะจากผู้ต้องขังไปเป็นผู้พ้นโทษหรือคนดีที่คืนสู่สังคมนั้น ไม่ได้เกี่ยวข้องหรือช่วยให้สถานะของคนที่ถูกตีตราว่าเคยอยู่ในคุกเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด และรัฐไทยยังคงย่ำออคติที่มีต่อผู้ต้องขังด้วยการกำหนดสถานะต้องห้ามเช่นนี้ในกฎหมายหลายฉบับ

“คุณยังคงเป็นสิ่งต้องห้าม เป็นสิ่งไม่ดี ไม่ควรพูดถึงในชุมชน เป็นสถานที่แยกคนไม่ดีออกจากสังคม คนในชุมชนไม่อยากคุยกับคนพันโทฯ ไม่อยากแม้แต่จะสบตา ไม่อยากจะเข้าไปเกี่ยวข้อง เป็นเรื่องที่ห่างไกลตัวเอง ทั้งที่ญาติพี่น้องหรือในชุมชนก็มีคนที่ต้องไปอยู่ในคุก คุณยังคงเป็นตราบาป ชุมชนไม่มั่นใจ ไม่เชื่อใจว่าคุณจะทำให้คนเป็นคนดีได้จริง สิ่งที่คุณนำมาหันตราพยายามมากคือการสร้างความมีตัวตนของเขาในชุมชน ยินดีต้อนรับ อย่างน้อยก็พูดคุยกับเขา” (โสภณ, 2560)

“เราไม่ได้มองว่าคนที่กำลังเดินออกมาจากเรือนจำเป็นคนที่ยกโทษตามความผิดครบแล้ว แต่สายตาเรามองเห็นแค่ว่าเขาเป็นคนที่มีความเสี่ยงจะกระทำผิดซ้ำเท่านั้น แล้วเราก็มองอีกว่าการที่ใครสักคนต้องอยู่ในคุกเป็นความล้มเหลวในชีวิตและไม่เชื่อว่าจะเปลี่ยนแปลงตัวเองได้...ความลึกลับหรือขัดแย้งของนโยบายหรือแนวทางปฏิบัติ มันสะท้อนไปถึงวิธีคิดหรือปรัชญาในการทำงานที่ต่างกันของหน่วยงานรัฐ กรณีนี้คือนโยบายของกรมราชทัณฑ์ที่จะคืนคนดีสู่สังคม กับอคติของสังคมที่ไม่ยอมรับคนพันโทฯให้กลับไปใช้ชีวิตในสังคม ซึ่งฟ้องผ่านคุณสมบัติต้องห้ามในกฎหมายหลายฉบับ อคติที่สังคมไทยตีตราผู้ต้องขังหรือผู้พันโทฯมันยังฝังลึกอยู่ในทุกอณู ทั้งในระดับปัจเจกจนถึงโครงสร้างทางสังคม-วัฒนธรรมที่สำคัญ มันแสดงให้เห็นว่ากระบวนการยุติธรรมก็เป็นส่วนหนึ่งด้วยที่ไปจัดและจำแนกคนให้ไม่เสมอภาคกัน ขณะเดียวกันก็ทำให้เห็นว่า คุณเป็นประสบการณ์ที่ผลึกให้ผู้ต้องขังกลายเป็นคนขายขอบ กลายเป็นคนมีมัลทินติดตัว

และเผชิญความยากลำบากในการหาเลี้ยงชีพ เพราะประวัติ
การต้องโทษกลายเป็นตราประทับให้คนไม่รับเขาเข้าทำงาน”
(กุลภา, 2560)

“เมื่อมีการออกกฎหมาย นโยบายกฎหมายไม่ได้เป็นแค่ข้อห้าม
แต่ต้องดูว่ามันสร้างวิธีคิดอะไรให้กับคนในสังคม การกำหนด
สถานภาพคนที่เคยติดคุก (sentenced status) และถูก
รับรองโดยกฎหมาย เป็นเรื่องที่ยังอันตรายมาก เพราะ
กระบวนการสร้างอคตินั้นเริ่มจากการแยกประเภทคน คนนี้
คนดี คนนี้คนเลว ดังนั้น ความคิดที่อยากจะลดกำแพงเรือน
จำคุกไม่เกิดขึ้นง่าย ๆ นี่เป็นการสร้างสถานะของคนที่เคย
ต้องขังขึ้นมาและรองรับโดยกฎหมาย มันสร้างอคติเพิ่มมาก
ขึ้นอย่างมหาศาล มันยังตอกย้ำถึงตราประทับที่เราประทับให้กับ
คนที่เข้าไปในเรือนจำ” (นภาพรณ, 2560ก)

ท้ายที่สุด การขับเคลื่อนคุกไทยให้มุ่งไปสู่การเป็นเรือนจำสุขภาวะ
ในมิติต่าง ๆ น่าจะเป็นโอกาสและความหวังเดียวที่จะแสดงให้เห็นว่าสังคม
ไทยนั้นเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขัง มีแนวทางปฏิบัติ
ต่อผู้ต้องขังอย่างคำนึงถึงสิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรมทางสังคม
ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างเท่าเทียมในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง และผ่าน
วันเวลาในขณะต้องขังอย่างไม่ทุกข์ยากมากนัก

“สิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับทุกคนตั้งแต่เกิดจนถึง
ตาย สิทธิที่จะมีที่อยู่ สิทธิที่จะมีอาชีพ เป็นสิทธิที่ทุกคนต้อง
ได้รับจากรัฐ ต้องได้รับโอกาส เป็นหลักที่กำหนดในกติกา
ระหว่างประเทศรวมถึงรัฐธรรมนูญหลายฉบับที่ผ่านมา ตรงนี้
ไม่มีใครปฏิเสธ แต่สิทธิเสรีภาพในการประกอบอาชีพ ยังมี

ปัจจัยและองค์ประกอบอื่นที่รัฐสามารถออกกฎหมายมาเพื่อความเหมาะสม หรือป้องกันปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้น แต่เราต้องมีข้อจำกัดให้น้อยที่สุด นี่เป็นหลักที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนยึดถือมาตลอด สิทธิเสรีภาพในการประกอบอาชีพเป็นสิทธิมนุษยชนอย่างหนึ่ง การที่เราให้โอกาสผู้ต้องขังให้พร้อมประกอบอาชีพ หรือต้อนรับเขาให้ประกอบอาชีพหาเงินเลี้ยงครอบครัวถือว่าเป็นหัวใจสำคัญ คุณภาพของความไว้วางใจของสังคมกับโอกาสที่ผู้ต้องขังจะได้ เป็นประเด็นสำคัญมาโดยตลอด” (ชาติชาย, 2560)

1.3 จาก ‘คุก’ สู่ ‘เรือนจำสุขภาวะ’: ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ความพยายามผลักดันและขับเคลื่อนให้เกิดเรือนจำสุขภาวะจากสถาบันวิชาการ องค์กรและหน่วยงานต่างๆ ไม่อาจประสบผลได้เลยหากไม่สามารถชี้ให้รัฐ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับระบบยุติธรรมทางอาญา (criminal justice) และความยุติธรรมทางสังคม (social justice) โดยมีกรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม เป็นแกนกลาง เห็นพ้องและมองเห็นโอกาสที่ดีของการเปลี่ยนกระบวนทัศน์เช่นนี้ จากแนวคิดและภาคปฏิบัติการของการปฏิรูปคุกไทยไปสู่การเป็นเรือนจำสุขภาวะในชุดโครงการฯ นี้ นำมาสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ยึดหลักการว่า การทำให้แนวคิดเรือนจำสุขภาวะสามารถเป็นแนวคิดหลักในนโยบายของรัฐได้นั้น ควรสร้างองค์ประกอบหรือเงื่อนไขแบบใด ควรใช้แนวคิดแบบใดในการวางแผนกิจกรรม และควรใช้หลักการอะไรในการเลือกจัดกิจกรรมให้กับผู้ต้องขัง ดังนี้

(1) ในระดับนโยบายของรัฐ ดังที่องค์การอนามัยโลกเสนอแนะว่ารัฐต้องรับผิดชอบโดยตรงในการประสานหน่วยงานและระดับทรัพยากรมา

ทำงานเพื่อสุขภาวะของผู้ต้องขัง ในที่นี้ รัฐไทยจึงควรกำหนดนโยบายที่ชัดเจนว่า หน่วยงานของรัฐซึ่งมีหน้าที่ให้บริการสาธารณะและสวัสดิการ จะต้องรวมประชาชนในเรือนจำเป็นกลุ่มผู้ที่ต้องให้บริการไม่ต่างจากประชากรกลุ่มอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานทางด้านการศึกษา สาธารณสุข แรงงาน สวัสดิการสังคม ฯลฯ การให้บริการในเรือนจำไม่ควรมีลักษณะขอความอนุเคราะห์ แต่ควรเป็นส่วนหนึ่งของภารกิจประจำของหน่วยงานข้างต้น มีวางระบบการให้บริการผู้ต้องขังในเชิงรุก โดยจัดบริการให้มีความเหมาะสมกับบริบทหรือองค์ประกอบที่แตกต่างกันของแต่ละเรือนจำ หน่วยงานหรือองค์กรที่มีภารกิจในการดูแลสุขภาพและจัดสรรสวัสดิการให้กับประชาชนต้องบูรณาการงานบริการในเรือนจำเข้าไปในระบบการให้บริการและแผนงานในแต่ละปีอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถตั้งงบประมาณประจำสำหรับงานบริการในเรือนจำ และสามารถนำมาคิดเป็นดัชนีภาระงานที่แสดงความรับผิดชอบบริการประชาชนได้

สมควรกล่าวไว้ ณ ที่นี้ว่า ขณะนี้รัฐมีนโยบายให้กระทรวงสาธารณสุขเข้ามามีบทบาทหลักในการทำงานให้บริการสุขภาพต่อผู้ต้องขัง ดังมติที่ประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2558 ที่มอบหมายให้กระทรวงยุติธรรม กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงแรงงาน สำนักงบประมาณ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ แพทยสภา และสภาการพยาบาล ร่วมกันพิจารณาเสนอแนะนโยบายหรือข้อเสนอในการปรับปรุงกฎหมาย ‘เรื่องสิทธิของผู้ต้องขังและสิทธิในการได้รับบริการสาธารณสุขจากรัฐ’ และผลจากการประชุมหารือในเรื่องนี้ที่ประชุมได้มอบหมายให้กระทรวงสาธารณสุขเป็นผู้ดูแลระบบบริการสุขภาพในเรือนจำและเป็นเจ้าภาพการดำเนินงานตามข้อเสนอแนะ ซึ่งนับว่าเป็นนโยบายที่มุ่งไปยังทิศทางเรือนจำสุขภาวะอย่างสอดคล้องกับข้อเสนอแนะขององค์การอนามัยโลก

อย่างไรก็ดี การประสานงานเพื่อดึงทรัพยากรและกำลังคนเข้ามา
ร่วมงานยังดำเนินไปได้ช้ามาก รัฐจึงสมควรให้ความสนใจ กำหนดให้มี
แผนปฏิบัติการ และกำหนดระยะเวลาที่ชัดเจนในการผลักดันการกิจ
บริการสุขภาพผู้ต้องขังให้ออกไปสู่ระดับปฏิบัติการในทุกเรือนจำทั่วประเทศ
ได้ในเร็ววัน

(2) ในระดับแนวคิดของการขับเคลื่อนเรือนจำสุขภาวะ ซึ่งจะช่วย
ให้ผู้ปฏิบัติงานเกิดความชัดเจนในการทำงานขับเคลื่อนไปสู่การเปลี่ยนคุกไทย
ให้กลายเป็นเรือนจำสุขภาวะในที่สุด ภายใต้การดำเนินงานชุดโครงการฯ
รวมทั้งภาคปฏิบัติการของโครงการต่างๆ ดำเนินงานภายใต้ 4 แนวคิด
ดังนี้คือ

2.1 สุขภาวะคือสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคน รวมทั้งผู้ต้องขัง
ไม่มีใครอยู่ในสภาวะยกเว้น โดยเฉพาะเรื่องสิทธิในการมีชีวิตอยู่อย่าง
ปลอดภัยและสิทธิทางสุขภาพ ซึ่งจะบูรณาการเชื่อมโยงในมาตรฐานและ
บรรทัดฐานนานาชาติหลายฉบับที่องค์การอนามัยโลกและองค์การ
สหประชาชาติพยายามผลักดันในระดับสากล รวมทั้งประเทศไทยเองก็ได้
แสดงบทบาทผู้นำ ผลักดันให้เกิดมาตรฐานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิง
และมาตรการที่มีใช้การคุมขังสำหรับผู้กระทำผิดหญิง ที่รู้จักกันดีในชื่อ
“ข้อกำหนดกรุงเทพ” (Bangkok Rules)

มาตรฐานนานาชาติฉบับต่างๆ เหล่านี้คือรากฐานสำคัญของ
การบริหารเรือนจำสุขภาวะ อันมีหลักการโดยสังเขปคือ การปฏิบัติต่อ
ผู้ต้องขังต้องคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ โดยต้องทำให้สุขภาวะ
เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ทุกคนต้องได้รับ และผู้ต้องขังไม่ควรอยู่ในสภาวะ
ยกเว้นหรือถูกกันออกไปจากการได้รับสิทธิขั้นพื้นฐาน ระบบการดูแลและ
ให้บริการสุขภาพผู้ต้องขังควรได้รับการพัฒนาให้สอดคล้องกับบริบทและ

องค์ประกอบของเรือนจำแต่ละแห่งทั่วประเทศ รวมไปถึงสภาพแวดล้อมของเรือนจำ อาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้ ก็ต้องสะอาดถูกสุขอนามัย ซึ่งในข้อเท็จจริงเรือนจำหลายแห่งก็ได้พยายามบริหารจัดการในแนวทางนี้ไม่มากนัก

2.2 แนวคิดชุมชนแห่งความหวัง เป็นแนวคิดสำคัญในการดำเนินงานของโครงการปฏิรูปเรือนจำด้วยการสร้างชุมชนแห่งความหวัง ซึ่งเสนอแนะไว้ว่าสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการปรับเปลี่ยนเรือนจำได้อย่างรอบด้าน ดังกิจกรรมต่างๆ ที่โครงการนำร่องไว้ และยังสามารถขยายบริบทผลของชุมชนแห่งความหวังไปยังครอบครัวของผู้ต้องขัง ชุมชน และสังคมทั่วไปได้ด้วย ยิ่งพื้นที่ของชุมชนแห่งความหวังแผ่ขยายออกไปมากเท่าไร ชีวิตของผู้ต้องขังก็สามารถก้าวพ้นกำแพงสูงของเรือนจำออกไปได้ แม้ร่างกายจะยังคงอยู่ในเรือนจำ แต่มิได้ถูกปิดกั้นจากโลกภายนอก และเมื่อพ้นโทษไปแล้ว ชุมชนแห่งความหวังก็พร้อมที่จะต้อนรับการคืนกลับสู่สังคมภายนอกอย่างอบอุ่น

2.3 แนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ซึ่งเชื่อมั่นในศักยภาพและคุณค่าความเป็นมนุษย์ และเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถเปลี่ยนแปลงได้ด้วยการพัฒนาจิตและปัญญาจากภายในตนที่ส่งผลต่อความคิด ความรู้สึก และการกระทำ อันจะนำไปสู่การสร้างสังคมที่สมดุลและมีสันติสุขร่วมกัน แนวคิดนี้เชื่อมโยงตัวตนไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับมิติสังคมซึ่งส่งผลกระทบต่ออัตลักษณ์และอำนาจภายในของบุคคลในลักษณะต่างๆ กัน และเห็นว่าการเพิ่มพลังอำนาจในระดับจิตวิญญาณ ให้บุคคลเชื่อมโยงกับการรู้เนื้อรู้ตัว การมีสติ การภาวนา เห็นความรัก ใช้ความเมตตากรุณาสามารถปล่อยวางตัวเอง และไม่ทุกข์ในที่สุด

2.4 แนวคิดการผนวกรวมทางสังคม (Social Inclusion) เพื่อคลี่คลายการกีดกันและตีตราผู้ต้องขังทั้งขณะต้องโทษและพ้นโทษแล้ว ธนาคารโลก (World Bank, 2013) ให้ความหมายไว้ 2 ระดับ คือ (1) นิยามในระดับกว้างเพื่อการจัดทำนโยบาย หมายถึงกระบวนการปรับปรุงสภาวะ องค์ประกอบ และเงื่อนไขต่างๆ สำหรับปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนให้สามารถเข้าร่วมกับสังคมได้ (2) นิยามในระดับปฏิบัติการที่ลึกและสะท้อนภาพของกลุ่มเป้าหมายว่าต้องทำอะไร นั่นคือ การผนวกรวมทางสังคมเป็นกระบวนการปรับปรุงความสามารถ โอกาส และศักดิ์ศรีของประชาชนที่ด้อยโอกาสอันเนื่องมาจากอัตลักษณ์ของตนให้เข้ามามีส่วนร่วมในสังคม แนวคิดนี้มีประโยชน์มากต่อการทำงานสานต่อกับพลังชุมชนในระดับองค์กรปกครองท้องถิ่นในการกำหนดนโยบายและทรัพยากรเพื่อผนึกพลังการทำงานร่วมกับกรมราชทัณฑ์ (ในที่นี้คือเรือนจำในพื้นที่) และกรมคุมประพฤติ ในการรับรองอดีตผู้พ้นโทษคืนกลับสู่ชุมชนอย่างไว้วางใจ ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายลักษณะ เช่น รัฐมีนโยบายสนับสนุนผู้พ้นโทษให้มีบ้านอยู่ มีงานทำ ตัวตนไม่ไร้ค่า โดยการสร้างแรงจูงใจทางบวกให้กับองค์กรที่สนับสนุนการทำงานของอดีตผู้ต้องขังหรือผู้พ้นโทษ กำหนดให้การจ้างงานผู้พ้นโทษเป็นหนึ่งในดัชนีชี้วัดการทำงาน กำหนดมาตรการเชิงบวกให้กับผู้ประกอบการที่ให้โอกาสผู้พ้นโทษทำงาน เป็นต้น

(3) ในระดับการจัดกิจกรรม คือภาคปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในการบริหารเรือนจำที่เชื่อมโยงแนบแน่นกับความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่เรือนจำกับผู้ต้องขัง โดยในระดับหลักการนั้น เรือนจำต้องส่งเสริมและพัฒนา กิจกรรมที่ช่วยเพิ่มพลังสร้างสรรค์ เสริมพลังชีวิต และประสบการณ์ทางบวกให้กับผู้ต้องขัง กิจกรรมเหล่านี้คือการฟื้นฟูและเยียวยาผู้ต้องขังทางอ้อมต่อการใช้ชีวิตอย่างมีความหมายในเรือนจำ ไม่ว่าจะเป็นการอ่านออกเขียนได้ ได้เรียนหนังสือ วาดรูปได้ เล่นดนตรีได้ ได้วิชาชีพติดตัว สิ่งที่

เป็นองค์ประกอบสำคัญในขณะเดียวกันคือการออกแบบกิจกรรมต่างๆ เหล่านั้นภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบใหม่ ให้มีลักษณะของการผสมผสานการควบคุม การสร้างความรับผิดชอบ และความร่วมมือ โดยเฉพาะระหว่างเจ้าหน้าที่เรือนจำกับผู้ต้องขัง แทนการใช้การควบคุมและสั่งการแต่อย่างเดียว การร่วมมือร่วมใจและให้คุณค่ากับความสัมพันธ์แบบไม่เป็นการ ไม่ยึดกฎระเบียบอย่างตายตัว แต่เกื้อกูลกัน จะทำให้บรรลุเป้าหมายของการฟื้นฟูและเยียวยา ที่สุดท้ายเมื่อออกจากเรือนจำไปแล้ว ผู้พ้นโทษจะสามารถยืนหยัดต่อสู้อชีวิตได้เข้มแข็งและมีเป้าหมายมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กฤตยา อาชวนิจกุล และกุลภา วจนสาระ. (2558ก). ผู้ต้องขังหญิง: สถานการณ์และข้อเสนอเชิงนโยบาย. นครปฐม: สมาคมนักวิจัยประชากรและสังคม และสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2558ข). มองผ่านเลนส์เพศภาวะและความหลากหลาย: ข้อเสนอการพัฒนายุทธศาสตร์เพื่อสุขภาวะผู้หญิง. นครปฐม: สมาคมเพศวิถีศึกษา.

กฤตยา อาชวนิจกุล. (4 พฤศจิกายน 2559). การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพะ ครั้งที่ 1 เรื่อง “ชีวิตในเรือนจำเมื่อ ‘ใจสู้ใจ’: กระบวนการฟื้นฟูพลังภายในผู้ต้องขังหญิง” ณ ห้องประชุมสานใจ ชั้น 6 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

กุลภา วจนสาระ. (25 มกราคม 2560). การนำเสนอในหัวข้อ “เมื่อคนดีที่คืนสู่สังคม กลับกลายเป็นคนต้องห้ามทำงาน”. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพะ ครั้งที่ 2 เรื่อง “สานพลังชุมชนเพื่อคืนคนดีสู่สังคม แต่กฎหมายกลับห้ามคนพ้นโทษทำงาน” ณ ห้องประชุม 709 สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

ชนนดี ทินนาม. (4 พฤศจิกายน 2559). การนำเสนอในหัวข้อ “เสียงของผู้หญิงหลังกำแพง: จิตตปัญญาศึกษากับการเปลี่ยนแปลงภายในผู้ต้องขังหญิง”. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพะ ครั้งที่ 1 เรื่อง “ชีวิตในเรือนจำเมื่อ ‘ใจสู้ใจ’: กระบวนการฟื้นฟูพลังภายในผู้ต้องขังหญิง” ณ ห้องประชุมสานใจ ชั้น 6 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

ชาญเชาวน์ ไชยานุจิต. (25 มกราคม 2560). ปาฐกถาเรื่อง “นโยบายคืนคนดีสู่สังคม: อุปสรรคและข้อท้าทาย”. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพะ ครั้งที่ 2 เรื่อง “สานพลังชุมชนเพื่อคืนคนดีสู่สังคม แต่กฎหมายกลับห้ามคนพ้นโทษทำงาน” ณ ห้องประชุม 709 สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

ชาติชาย สุทธิกลม. (25 มกราคม 2560). ปัจฉิมกถา “กฎหมายห้ามคนพ้นโทษทำงานกับมิติสิทธิมนุษยชน”. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพะ ครั้งที่ 2 เรื่อง “สานพลังชุมชนเพื่อคืนคนดีสู่สังคม แต่กฎหมายกลับห้ามคนพ้นโทษทำงาน” ณ ห้องประชุม 709 สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

ต้องไม่มีใครติดคุกเพราะจน! ล่าชื่อหนูไข่ ‘แบบตรวจวัดความเสี่ยงการหลบหนี’. (21 กันยายน 2560). *ประชาไท*. ค้นเมื่อ 4 พฤศจิกายน 2560, จาก https://www.khaosod.co.th/special-stories/news_612786

ธนพัฒน์ จันทรปรณิก และยงยุทธ ผันเผ่าเลิศ. (2554). *ตำนานคุกไทย*. นนทบุรี: กรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม.

ธีรวัลย์ วรธนทัย. (27 มีนาคม 2560). การนำเสนอในหัวข้อ ‘โยคะในเรือนจำ: ท่าบิของภาคปฏิบัติการสร้างชุมชนแห่งความห่วงใย’. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพะ ครั้งที่ 3 เรื่อง “เรือนจำสุภาพะ: จากพื้นที่แห่งการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความห่วงใย” ณ ห้องประชุมสานใจ ชั้น 6 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

นพพล อาขามาส. (17 มีนาคม 2557). ฉายไฟแดนสนธยา (1): แนวคิดลงโทษ-แก้ไข และ ‘สิทธิมนุษยชน’ ในราชทัณฑ์. *ประชาไท*. ค้นเมื่อ 2 กันยายน 2560, จาก <https://prachatai.com/journal/2014/03/52308>

นภาพรณ ะหวานนท์, เพ็ญสิริ จีระเดชากุล, ธีรวัลย์ วรธนทัย, พิสมัย รัตนโรจน์สกุล, และ กิตติกร สันคติประภา. (2555). *ชีวิตที่ถูกกลืน เรื่องเล่าของผู้หญิงในเรือนจำ*. กรุงเทพฯ: สำนักกักกันในพระตำราพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม.

นภาพรณ ะหวานนท์. (27 กันยายน 2557). การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรื่อง “สุขภาพผู้ต้องขังหญิง: ให้เท่าที่จำเป็นหรือสิทธิที่พึงได้รับ?”. โครงการขับเคลื่อนนโยบายการปฏิรูประบบเรือนจำผู้ต้องขังหญิงและกระบวนการยุติธรรมที่เกี่ยวข้อง ณ ห้องสานใจ อาคารสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

_____. (25 มกราคม 2560ก). การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพะ ครั้งที่ 2 เรื่อง “สานพลังชุมชนเพื่อคืนคนดีสู่สังคม แต่กฎหมายกลับห้ามคนพ้นโทษทำงาน” ณ ห้องประชุม 709 สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

_____. (27 มีนาคม 2560ข). การนำเสนอในหัวข้อ ‘ฐานคิดและภาคปฏิบัติการสู่การสร้างชุมชนแห่งความห่วงใยในเรือนจำ’. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพะ ครั้งที่ 3 เรื่อง “เรือนจำสุภาพะ: จากพื้นที่แห่งการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความห่วงใย” ณ ห้องประชุมสานใจ ชั้น 6 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

นิรัตน์ (นามสมมติ). (27 มีนาคม 2560). การนำเสนอในหัวข้อ ‘เสียงจากผู้ต้องขัง ‘เติบโตและกล้าแกร่งในเรือนจำ: พื้นที่ของความรักและห่วงใย’’. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพะ ครั้งที่ 3 เรื่อง “เรือนจำสุภาพะ: จากพื้นที่แห่งการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความห่วงใย” ณ ห้องประชุมสานใจ ชั้น 6 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

ประชา ประสงค์ธรรม. (25 มกราคม 2560). การนำเสนอในหัวข้อ ‘10 ปีที่ทำงานกับผู้ต้องขัง: ไม่มีใครไม่ยากเป็นคนดี แต่เงื่อนไขชีวิตบังคับ’. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพะ ครั้งที่ 2 เรื่อง “สานพลังชุมชนเพื่อคืนคนดีสู่สังคม แต่กฎหมายกลับห้ามคนพ้นโทษทำงาน” ณ ห้องประชุม 709 สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

พรทิพย์ ไชคสมัย. (4 พฤศจิกายน 2559). ปาฐกถา 'สำนักพัฒนาพฤตินิสัยกับการพัฒนาศักยภาพภายในผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่'. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพ ครั้งที่ 1 เรื่อง "ชีวิตในเรือนจำเมื่อ 'ใจสู้ใจ': กระบวนการฟื้นฟูพลังภายในผู้ต้องขังหญิง" ณ ห้องประชุมสานใจ ชั้น 6 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

เพียงใจ แสงวิจิตร. (27 มีนาคม 2560). การนำเสนอในหัวข้อ 'ก้าวสู่ชุมชนแห่งความห่วงใย ณ เรือนจำกลางอุดรธานี'. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพ ครั้งที่ 3 เรื่อง "เรือนจำสุภาพ: จากพื้นที่แห่งการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความห่วงใย" ณ ห้องประชุมสานใจ ชั้น 6 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

วิจักขณ์ พานิช. (4 พฤศจิกายน 2559). การนำเสนอในหัวข้อ 'ข้อคิดข้อสังเกต: จากจิตสู่ใจสู่การปฏิรูปเรือนจำ'. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพ ครั้งที่ 1 เรื่อง "ชีวิตในเรือนจำเมื่อ 'ใจสู้ใจ': กระบวนการฟื้นฟูพลังภายในผู้ต้องขังหญิง" ณ ห้องประชุมสานใจ ชั้น 6 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

สุกัญญา จินดานุช. (27 มีนาคม 2560). การนำเสนอในหัวข้อ 'ภาพความทรงจำของชุมชนแห่งความห่วงใย ณ เรือนจำกลางราชบุรี'. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพ ครั้งที่ 3 เรื่อง "เรือนจำสุภาพ: จากพื้นที่แห่งการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความห่วงใย" ณ ห้องประชุมสานใจ ชั้น 6 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

โสภา อ่อนโสภาส. (25 มกราคม 2560). การนำเสนอในหัวข้อ 'ต้นแบบชุมชนหันตรา จ.อยุธยา: เมื่อชุมชนพึง สนทนา ต้อนรับผู้พ้นโทษ'. การประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพ ครั้งที่ 2 เรื่อง "สานพลังชุมชนเพื่อคืนคนดีสู่สังคม แดกกฎหมายกลับห้ามคนพ้นโทษทำงาน" ณ ห้องประชุม 709 สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

อายุตม์ สินธพพันธุ์. (27 มีนาคม 2560). คำกล่าวเปิดการประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบายเรือนจำสุภาพ ครั้งที่ 3 เรื่อง "เรือนจำสุภาพ: จากพื้นที่แห่งการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความห่วงใย" ณ ห้องประชุมสานใจ ชั้น 6 สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข.

ภาษาอังกฤษ

Baybutt, Michelle, & Chemlal, Khadoudja. (2016). *Health-Promoting Prisons: Theory to practice*. Retrieved October 2, 2017, from <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1757975915614182>

Coyle, Andrew. (2002). *A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for prison staff*. London: International Centre for Prison Studies.

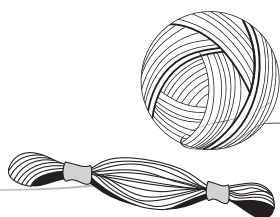
- _____. (2005). *Understanding Prisons: Key Issues in Policy and Practice*. 1st Edition. Berkshire: Open University Press.
- Foucault, Michel. (1975). *Discipline and Punishment: The birth of the prison*. New York: Random House.
- Goffman, E. (1961). *Asylum: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Book.
- Jeffery, Clarence Ray. (1959). The Historical Development of Criminology. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 50(1): 3-19.
- Rich, Leigh E., & Ashby, Michael A. (2014). Crime and punishment, rehabilitation or revenge: Bioethics for prisoners. *Bioethical Inquiry*, 11:269-274. Retrieved October 2, 2017, from <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs11673-014-9569-5.pdf>
- Ryan, James. (2010). *Corrections Management (General Operating) Policy 2010*. Canberra: ACT Corrective Services.
- Schmallegger, Frank, & Atkin-Plunk, Cassandra. (2017). Prison history. *Oxford Bibliographies*. Retrieved October 2, 2017, from <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780195396607/obo-9780195396607-0189.xml>
- Shrestha, Mathura P., & Shrestha, Indira. (2002). *Holistic Health: Concept and Scope*. Retrieved October 2, 2017, <http://www.phmovement.org/sites/www.phmovement.org/files/phm-pubs-shrestha2.pdf>
- Smith, C. (2000). 'Healthy prisons': a contradiction in terms? *Howard Journal of Crime and Justice*, (39): 339-353.
- Smith, Philip, & Natalier, Kristin. (2005). *Understanding Criminal Justice: Sociological perspectives*. London: Sage Publication.
- UN Office on Drugs and Crime (UNODC). (2010). *Handbook for Prison Leaders: A Basic Training Tool and Curriculum for Prison Managers based on International Standards and Norms*. New York: United Nations.
- _____. (2017). *United Nations Prison-Related Standards and Norms*. Retrieved October 2, 2017, <http://www.unodc.org/newsletter/en/perspectives/no02/page004a.html>
- Walmsley, Roy. (2016). *World Prison Population List*. Eleventh Edition. London: Institute for Criminal Policy Research.
- Whitehead, D. (2006). The health promoting prison (HPP) and it's imperative for nursing. *International Journal of Nursing Studies*. (43): 123-131.

- World Bank. (2013). *Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity*. Washington DC.: The World Bank.
- World Health Organization (WHO). (2007). *Health in Prisons: A WHO Guide to the Essential in Prison Health*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- _____. (2013). *Good Governance for Prison Health in the 21st Century: A Policy Brief for the Organization of Prison Health*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

ส่วนที่ 1

การสร้างชุมชน
แห่งความห่วงใยเรื้อนจำ

2

ฐานคิดและภาคปฏิบัติการ สู่การสร้างชุมชนแห่งความห่วงใยเรือนจำ¹

ธีรวัลย์ วรรณโนทัย² และนภาพรณ หะวานนท์³

คำกล่าวที่ว่า “สิ่งที่คนร่ำรวยได้รับคือการเพิ่มพูนความมั่งคั่ง ส่วนสิ่งที่คนจนได้รับคือการถูกจำคุก” (The rich get richer, the poor get prison) (Reiman, 1979) มีนัย 2 ประการสำหรับสังคมไทย ประการแรก คนยากจนมีแนวโน้มจะเข้าสู่เส้นทางของการประกอบอาชญากรรมมากกว่าคนร่ำรวย มีการศึกษาจำนวนมากแสดงให้เห็นว่า ในสังคมซึ่งมีความไม่เท่าเทียมกันในทางเศรษฐกิจและสังคม อัตราการประกอบอาชญากรรมจะสูงกว่าสังคมซึ่งมีความเสมอภาคในทางเศรษฐกิจและสังคม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคนยากจนต้องตกอยู่ในสถานการณ์ที่ผลักดันให้ต้องกระทำผิดเพื่อความอยู่รอด หรือคนที่ยากจนมีแนวโน้มจะมี

¹ บทความนี้เขียนขึ้นจากผลการศึกษาในโครงการปฏิรูปเรือนจำด้วยการสร้างชุมชนแห่งความห่วงใย ซึ่งดำเนินการโดยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี โดยได้รับการสนับสนุนโครงการจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

² หัวหน้าโครงการปฏิรูปเรือนจำด้วยการสร้างชุมชนแห่งความห่วงใย

³ นักวิชาการอิสระ

ความรู้ที่จำกัด และอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือของคนร้ายราย จนทำให้ต้องเข้าสู่เส้นทางการประกอบอาชญากรรมโดยความไม่รู้หรือโดยไม่มีทางเลือก (นภาพรณ และคณะ, 2555ก; นภาพรณ และคณะ, 2555ข)

ประการที่สอง ระบบยุติธรรมทางอาญาทั้งในส่วนของการออกกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมทางอาญามีส่วนทำให้คนยากจน คนขายขบ หรือคนด้อยโอกาสต้องกลายเป็นผู้กระทำผิด กฎหมายในบางสังคมผลักดันให้คนบางกลุ่มต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม (เช่น กฎหมายเวนคืนที่ดิน กฎหมายปิดล้อมพื้นที่ทำกินของคนพื้นถิ่น กฎหมายการให้สัมปทาน การตัดไม้แก่งเอกชน) การศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาแสดงให้เห็นว่าการดำเนินการของกระบวนการยุติธรรมมีอคติต่อคนกลุ่มน้อย คนผิวสี หรือคนที่อพยพมาจากอเมริกากลางหรืออเมริกาใต้ โดยพุ่งเป้าไปที่การจับกุมและตั้งข้อหา กับคนกลุ่มเหล่านี้ ในการวินิจฉัยคดีก็มีข้อมูลว่ากลุ่มคนยากจนและด้อยโอกาสจะถูกอคติในเชิงวัฒนธรรมและสังคมว่ากระทำผิดจริง (Department for International Development-DFID) ในหลาย ๆ ประเทศรวมทั้งประเทศไทยล้วนพบว่า คนยากจน คนขายขบ หรือผู้ด้อยโอกาส ที่ต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมมีแนวโน้มจะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ในการต่อสู้คดี ตั้งแต่ขั้นตอนการสอบสวน การส่งฟ้อง การสืบพยาน การพิจารณาคดี เช่น การขาดแคลนหลักทรัพย์มาใช้ในการปล่อยตัวชั่วคราว ไม่สามารถเข้าถึงทนายความที่มีความสามารถและมีประสบการณ์ หรือการขาดผู้ที่จะให้คำแนะนำต่าง ๆ เกี่ยวกับแนวทางและขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ถึงกับมีผู้กล่าวว่า การควบคุมอาชญากรรมมีผลกระทบต่อกลุ่มคนที่สังคมประสบความล้มเหลวในการดูแลสวัสดิการสังคมโดยเฉพาะคนยากจน จึงเท่ากับว่าเราลงโทษคนที่ชีวิตของพวกเขาถูกละทิ้งโดยระบบสังคมอยู่แล้ว (Wacquant, 2009; นภาพรณ และคณะ, 2555ข)

อย่างไรก็ตาม ฐานคิดของระบบยุติธรรมทางอาญาในยุคทันสมัย กลับมองว่า การกระทำผิดเป็นความรับผิดชอบของผู้กระทำผิด มากกว่าจะเป็นความรับผิดชอบของสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง บริบททางสังคม และวัฒนธรรมของการทำให้บุคคลหรือการกระทำใดถูกนิยามว่าเป็น อาชญากรรม แทบมิได้ถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการวินิจฉัยความผิด แม้ว่าในการพยายามหาทางป้องกันการกระทำผิดจะมีการกล่าวถึงเงื่อนไข ในเรื่องสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม แต่เมื่อมีการกระทำผิด เกิดขึ้นย่อมถือว่าเป็นการตัดสินใจของผู้นั้นที่ไม่ทำตามกฎหมายบ้านเมือง และต้องรับผิดชอบต่อการกระทำผิดของตนเอง

ผู้ต้องหาซึ่งตกเป็นจำเลยถูกศาลพิพากษาว่ามีความผิดและถูก ตัดสิทธิลงโทษจำคุก จะถูกส่งไปยังเรือนจำเพื่อรับโทษ การจำคุกจึงเป็น ภาควิปฏิบัติการณ์ที่ทำให้ระบบยุติธรรมทางอาญามีผลอย่างชัดเจนเป็นที่ ประจักษ์ต่อสาธารณชน เป็นมาตรการลงโทษที่ผู้ถูกศาลตัดสินมีคำพิพากษา จำคุกไม่สามารถโต้แย้งหรือขัดขึ้น เรือนจำจึงเป็น “พื้นที่ของการลงโทษ” ผู้กระทำผิดทางอาญา ส่วนเป้าหมายของการลงโทษในแต่ละสังคมอาจ แตกต่างกันไป เช่น เพื่อเป็นการปกป้องสาธารณชนจากอาชญากรรม เพื่อขจัดโอกาสในการกระทำผิด (incapacitation) เพื่อเป็นตัวอย่างให้ คนในสังคมเกรงกลัวกฎหมาย ไม่ฝ่าฝืนกฎหมายเพราะกลัวการถูกลงโทษ (deterrence) เพื่อให้ผู้กระทำผิดชดใช้การกระทำผิดของตน (retribution) เพื่อนำผู้กระทำผิดเข้าสู่กระบวนการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหรือการขัดเกลา ใหม่อีกครั้ง (re-socialization) หรือทำให้คนที่เคยทำผิดทางอาญาลำบาก ผิดและกลับตัวเป็นคนดี (correction) (Coyle, 2005)

สถานะของเรือนจำในฐานะเป็นพื้นที่ของการลงโทษมีผลทำให้เรือนจำ ได้รับการมองจากคนในสังคมว่าเป็นสถานที่ไม่พึงปรารถนา ไม่ควรเข้าไป ยุ่งเกี่ยว และมองผู้ที่ต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำตามกฎหมายหรือตาม

คำพิพากษาของศาลไปในทางลบ เช่น เป็นผู้ที่เป็นอันตรายต่อสังคม ไม่น่าไว้วางใจ ไม่น่าคบหาสมาคมด้วย ไม่ควรได้รับสวัสดิการที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิต เพราะจะทำให้ไม่เจ็ดหลาบและยังทำให้คนทั่วไปในสังคมไม่หวาดกลัวการทำผิดกฎหมาย เนื่องจากเห็นว่าชีวิตในเรือนจำไม่มีความยากลำบาก

มุมมองของคนในสังคมมีส่วนทำให้เรือนจำไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่ ทั้งในส่วนของงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ รวมทั้งรัฐบาล องค์กรทางสังคม และสาธารณชนมีแนวโน้มจะเพิกเฉยต่อสภาวะความเป็นอยู่และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง นอกจากนี้ การปิดกั้นไม่ให้สังคมเข้าถึงสิ่งที่เกิดขึ้นภายในกำแพงเรือนจำยิ่งทำให้เรือนจำกลายเป็น “พื้นที่ยกเว้น” เมื่อมีการพูดถึงสิ่งที่บุคคลในฐานะประชาชนของรัฐและมนุษย์คนหนึ่งพึงได้รับ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสวัสดิการทางสังคม หลักประกันสุขภาพ แรงงานขั้นต่ำ ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง โอกาสในชีวิต หรือมนุษยธรรม เรือนจำจึงมีสถานะในสังคมแตกต่างจากสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียน โรงพยาบาล ค่ายทหาร สถานฝึกวิชาชีพ โรงงาน ฯลฯ และผู้ต้องขังที่อยู่ในเรือนจำก็มีแนวโน้มจะตกอยู่ในสถานะของผู้ไร้สิทธิ ไร้เสียง ถูกลืมหองจากชุมชนและสังคม

เนลสัน แมนเดลา ซึ่งถูกลงโทษจำคุกตลอดชีวิตในข้อหาเป็นผู้นำมวลชนผิวดำเพื่อต่อต้านการเหยียดสีผิวของรัฐบาลซึ่งเป็นคนผิวขาว เขาถูกจำคุกนานถึง 27 ปี หลังจากได้รับการปล่อยตัวด้วยเหตุผลทางการเมือง เขาได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดีของประเทศอาฟริกาใต้ และในปี 2536 ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ เนลสัน แมนเดลา กล่าวว่า “ไม่มีใครสามารถเข้าใจประเทศหนึ่งประเทศใดได้อย่างแท้จริง จนกว่าเขาจะต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำ เราไม่อาจตัดสินประเทศหนึ่งประเทศใดได้จาก การที่ประเทศนั้นปฏิบัติกับประชาชนที่อยู่สูงสุด แต่จะต้องดูจากการที่

ประเทศนั้นปฏิบัติกับประชาชนที่อยู่ต่ำสุด” เนลสัน แมนเดลา ยังได้กล่าวถึงช่วงเวลาที่อยู่ในเรือนจำว่า มีบางเวลาที่เขารู้สึกว่าเป็นช่วงเวลาอันมีมิติและทดสอบศรัทธาที่เขามีต่อมนุษยธรรม แต่เขาก็ปฏิเสธที่จะยอมพ่ายแพ้

ทัศนะของเนลสัน แมนเดลา ต่อสภาวะการถูกคุมขังในเรือนจำในประเทศอาฟริกาใต้จะไม่แตกต่างจากสิ่งที่จะต้องขังในหลาย ๆ ประเทศรวมทั้งประเทศไทย ต้องเผชิญกับสภาพการณ์อันเลวร้าย ความยากลำบากและความทุกข์ทรมาน ทั้งจากสภาวะแวดล้อมทางกายภาพของเรือนจำและการถูกกระทำหรือถูกปฏิบัติในลักษณะที่ขาดความเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ปราศจากมนุษยธรรมทั้งด้วยคำพูดและการกระทำ แต่ที่สำคัญยิ่งคือเนลสัน แมนเดลา ชี้ให้เห็นว่าสภาวะของเรือนจำคือดัชนีบ่งบอกถึง “อัตลักษณ์” ที่แท้จริงของประเทศนั้น ๆ

ความยุติธรรมทางอาญาในสังคมไทย

ความยุติธรรมทางอาญาเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม ขณะเดียวกันฐานคิดในเรื่องความเป็นธรรมทางสังคมก็ส่งผลต่อทิศทางการบัญญัติกฎหมาย กฎเกณฑ์กติกา และแนวทางการบังคับใช้กฎหมาย ระบบยุติธรรมทางอาญาของไทยถูกพัฒนาขึ้นมาภายใต้ความรู้และระบบคิดแบบตะวันตก ซึ่งมีชนบทปฏิบัติ การดำเนินการขั้นตอน ภาษา ที่แตกต่างจากระบบคิดและการควบคุมทางสังคมไทยมาแต่เดิม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการออกกฎหมาย การจับกุมและสอบสวน การส่งฟ้อง การดำเนินคดีในศาล การตัดสินลงโทษ ไปจนถึงการลงโทษ กระบวนการยุติธรรมทางอาญามีความซับซ้อน ยากที่จะเข้าใจ ยากที่จะปฏิบัติ แต่ขณะเดียวกันกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของไทยก็ยึดหลักการว่าประชาชนจะต้องรู้กฎหมายและต้องมีความสามารถที่จะต่อสู้เพื่อความบริสุทธิ์ของตนเอง เช่น รู้ว่าต้องทำอะไรเมื่อถูกจับและถูกดำเนินคดี

รู้ว่าจะต้องเสียอย่างไร รู้ว่าต้องหาทุนความที่ตีมาเป็นตัวแทนในการแก้ไขกล่าวหา ฯลฯ การศึกษาวิจัยที่มีอยู่อย่างจำกัดแสดงให้เห็นว่าผู้กระทำผิดทางอาญามีความรู้ไม่เพียงพอเกี่ยวกับกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ไม่รู้ว่าเมื่อตกเป็นผู้ต้องหาหรือถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดจะต้องปฏิบัติอย่างไร เมื่อปรึกษาทนายความที่ไม่มีคุณภาพหรือขาดจริยธรรมก็ถูกหลอกให้เสียเงินมากมายโดยที่ไม่ได้มีส่วนช่วยในเรื่องคดีอย่างใด (นภาพรณ และคณะ, 2555ข)

ดังนั้น ถึงแม้ว่าทิศทางการพัฒนาที่ผ่านมาจะส่งผลให้ภาพรวมของประชาชนมีมาตรฐานการดำรงชีวิตที่ดีขึ้นในด้านต่าง ๆ เช่น สภาพความเป็นอยู่โดยทั่วไป ระบบสาธารณสุขโรคและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ระบบการรักษาพยาบาลและการแพทย์ที่ทันสมัย ระบบสื่อสารโทรคมนาคมที่ก้าวหน้า ฯลฯ แต่ประเทศไทยก็ต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ อีกหลายด้าน โดยเฉพาะปัญหาในด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีส่วนทำให้คนจำนวนมากขาดแหล่งทรัพยากรในการดำรงชีวิต ปัญหาความเหลื่อมล้ำทั้งในเรื่องรายได้และการเข้าถึงความสะดวกสบายและการบริการสาธารณะ ปัญหาการดำรงชีวิตภายใต้วัฒนธรรมบริโภค ซึ่งนำไปสู่ปัญหาอื่น ๆ เช่น อาชญากรรม ยาเสพติด การฉ้อราษฎร์บังหลวง การขัดแย้งทางความคิดของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ เป็นต้น ปัญหาหลายอย่างที่เกิดขึ้นมีความเชื่อมโยงกับระบบยุติธรรมทางอาญา ซึ่งเป็นระบบการควบคุมที่เป็นทางการของสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

แนวคิดในเรื่องความยุติธรรมทางสังคม (social justice) เป็นมโนทัศน์ที่ได้รับการนำมาใช้มากเมื่อมีการพูดถึงเรื่องของความยุติธรรม ซึ่งหมายถึงว่าสังคมจะต้องกระจายภาระและผลได้ของชีวิตสังคมอย่างยุติธรรม แบบแผนของการกระจายในแต่ละสังคมอาจพิจารณาได้จากการกระจายความมั่งคั่ง (wealth) โอกาส และความเสี่ยง ความยุติธรรม

ในที่นี้จึงหมายถึงการกระจายอย่างยุติธรรม (just distribution) ซึ่งแน่นอนว่าเป็นการยากที่คนจะมีความเห็นร่วมกันว่า สภาวะการณ์ที่เรียกว่า การกระจายอย่างยุติธรรมคืออะไร ในบางสังคมกำหนดว่าสังคมมีพันธกิจ ในอันที่จะจัดหาสิ่งจำเป็นในการมีชีวิตที่ดี (หากสังคมมีทรัพยากรที่จะทำได้) เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร การดูแลสุขภาพ และการรักษาพยาบาล การศึกษา ฯลฯ ให้กับประชาชนอย่างเสมอภาค โดยเหตุที่ความยุติธรรมเป็นเรื่องซับซ้อนที่เกี่ยวข้องทั้งกับตัวระบบยุติธรรมทางอาญาและความยุติธรรมทางสังคม ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความยุติธรรมทางอาญาจึงไม่อาจแยกออกจากปัญหาของความยุติธรรมทางสังคมได้อย่างเด็ดขาด

เรือนจำ: พื้นที่ของการลงโทษหรือพื้นที่สำหรับการลงโทษ

การที่บุคคลถูกตัดสินว่ากระทำผิดและถูกส่งมาอยู่ในเรือนจำเป็น การลงโทษที่รุนแรงมากอยู่แล้ว เพราะเป็นการพรากบุคคลมาจากครอบครัว เพื่อน และญาติพี่น้อง บุคคลถูกเคลื่อนย้ายจากชุมชน เครือข่ายทางสังคม ที่ทำงาน แหล่งรายได้ มาสู่พื้นที่ใหม่ที่ไม่มีหลักประกันใด ๆ ในชีวิต นอกจาก จำนวนวันเวลาที่ถูกกำหนดโทษไว้อย่างเข้มงวด การจำคุกจึงเป็นการลงโทษ ผู้กระทำผิดตามฐานความผิด และบุคคลมิได้ถูกส่งเข้ามาในเรือนจำ เพื่อให้ถูกลงโทษ เรือนจำจึงเป็นพื้นที่ของการลงโทษ (a place of punishment) ผู้กระทำผิดทางอาญา แต่มิใช่เป็นพื้นที่สำหรับส่งผู้กระทำผิดให้มารับการลงโทษอีกครั้งหนึ่ง (a place for punishment)

ผู้ต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำมีแนวโน้มจะมาจากกลุ่มประชากรที่มี โอกาสจำกัดในการเข้าถึงความยุติธรรมทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากร ความมั่งคั่ง สวัสดิการของสังคม และบริการสาธารณะ การต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำทำให้ไม่สามารถดำรงบทบาทของการเป็นผู้เลี้ยงดูครอบครัว ได้รับความทุกข์ทรมานจากการขาดอิสรภาพ ต้องจากบุคคลอันเป็นที่รัก

ต้องจากสิ่งแวดล้อมที่คุ้นเคยมาสู่สถานที่ซึ่งเต็มไปด้วยคนแปลกหน้า เรือนจำจึงควรเป็นพื้นที่ที่จะช่วยให้ผู้ต้องขังผ่อนคลายจากแรงกดดันต่าง ๆ คลายความวิตกกังวล ให้การดูแล ช่วยเหลือ สนับสนุน ให้กำลังใจ สามารถใช้เวลาในเรือนจำอย่างมีคุณค่า รวมทั้งยังคงธำรงรักษาความสัมพันธ์อันมีคุณภาพกับบุคคลที่มีนัยสำคัญต่อชีวิตได้

บทความนี้มีวัตถุประสงค์จะนำเสนอความรู้ที่ได้จากการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) ซึ่งเป็นการทำกิจกรรม (practices) ต่าง ๆ เพื่อขับเคลื่อนสถานะของเรือนจำในฐานะเป็นพื้นที่สำหรับการลงโทษไปสู่การเป็นชุมชนแห่งความห่วงใยในเรือนจำ กิจกรรมต่าง ๆ เป็นภาคปฏิบัติการที่ทำให้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย (stakeholders) มีโอกาสทำงานร่วมกันเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงคือการทำให้เรือนจำเป็นชุมชนแห่งความห่วงใย โดยได้เริ่มดำเนินการที่แดนหญิงของเรือนจำกลางราชบุรีเพื่อให้เป็นต้นแบบในการสร้างนวัตกรรมขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง ต่อมาจึงได้ขยายการดำเนินงานไปยังแดนหญิงของเรือนจำกลางอุดรธานี

วัตถุประสงค์ในการสร้างชุมชนแห่งความห่วงใยในเรือนจำเชื่อมโยงกับข้อกำหนดสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำและมาตรการที่มีไม่การคุมขังสำหรับผู้กระทำผิดหญิง (United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodian Measures for Women Offenders) หรือข้อกำหนดกรุงเทพ (Bangkok Rules) ซึ่งพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ทรงมีส่วนสำคัญยิ่งในการสนับสนุนให้เกิดข้อกำหนดนี้ เพื่อยกระดับมาตรฐานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในประเทศต่าง ๆ โดยในวันที่ 21 ธันวาคม 2553 องค์การสหประชาชาติได้ลงมติให้การรับรองข้อกำหนดกรุงเทพ ซึ่งจะเป็นมาตรฐานใหม่ในเรื่องการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิง

ข้อกำหนดกรุงเทพมหานครครอบคลุมสาระสำคัญที่ถือว่าเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในหลากหลายมิติ โดยเฉพาะการมุ่งเน้นให้การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิง มีความไวต่อสภาวะของความเปราะบาง (gender sensitivity) ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสุขภาพอนามัยทางร่างกาย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเพศหญิง การตั้งครรภ์ และการมีบุตร ความละเอียดอ่อนในเรื่องที่เกี่ยวกับร่างกายตนเองและสิ่งที่ถือเป็นเรื่องส่วนตัว สถานะของเพศหญิงที่มีแนวโน้มจะมีประวัติการถูกกระทำรุนแรง และถูกละเมิดทางเพศ สภาวะทางจิตซึ่งรวมถึงความวิตกกังวลต่อผู้ที่ตนเองต้องรับผิดชอบเลี้ยงดู เช่น พ่อแม่ที่ช่วยตัวเองไม่ได้ หรือลูกที่ยังเล็ก

พื้นที่สำหรับการลงโทษ: กำลายมากกว่าสร้างสรรค์

เรือนจำเป็นสถาบันที่มีลักษณะแตกต่างจากสถาบันอื่น ๆ ในสังคม กอฟฟแมน (Goffman, 1961) ซึ่งเป็นนักสังคมวิทยาในยุคบุกเบิก ได้ศึกษาเรือนจำในประเทศต่าง ๆ หลายประเทศ และเสนอว่าเรือนจำมีลักษณะต่างจากสถาบันอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว โรงพยาบาล โรงเรียน สถานที่ราชการ บริษัท โรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่เฉพาะด้าน คนจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับสถาบันเหล่านี้เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะ เช่น เพื่อรับการรักษาพยาบาล เพื่อศึกษาเล่าเรียน เพื่อทำงาน แต่เรือนจำเป็นสถาบันที่มีลักษณะของสถาบันเบ็ดเสร็จ (total institution) คือเป็นสถานที่สำหรับนำผู้กระทำความผิดมารวมกันไว้ เรือนจำต้องทำหน้าที่ทุกอย่างแทนสถาบันอื่น ๆ เพราะผู้ต้องขังถูกตัดขาดจากสังคมภายนอก ต้องพึ่งพิงเรือนจำในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นการอยู่อาศัย ทำงาน รักษาพยาบาล พักผ่อน สันทนาการ ฯลฯ

แนวคิดเรื่องสถาบันเบ็ดเสร็จมีรากฐานมาจากทฤษฎีสังคมวิทยาในยุคต้นทศวรรษ 2490 ที่เรียกว่าโครงสร้างหน้าที่นิยม (structural-functionalism) แนวคิดนี้อธิบายว่าสังคมสร้างสถาบันขึ้นมาทำหน้าที่ต่าง ๆ เพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้ เรือนจำในฐานะเป็นสถาบันหนึ่งของสังคมถูกสร้างขึ้นมาเพื่อรองรับผู้ที่ถูกตัดสินว่ากระทำผิดทางอาญา และปรับเปลี่ยนผู้กระทำผิดหรือมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนให้เป็นคนปกติก่อนจะปล่อยตัวกลับคืนสู่สังคม ก็อฟแมนย้ำถึงความจำเป็นที่เรือนจำจะต้องใช้การควบคุมในลักษณะของการบังคับบัญชา และเป็นความชอบธรรมที่จะต้องมีการควบคุมการสร้างวินัยและฟื้นฟูผู้ต้องขัง เช่น การบังคับให้ผู้ต้องขังอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเจ้าหน้าที่ตลอดเวลา การกระทำและคำพูดกับเจ้าหน้าที่หรือผู้คุมแสดงออกถึงการทำให้ผู้ต้องขังเชื่อฟัง โดยปฏิเสธที่จะให้ผู้ต้องขังมีอิสระที่จะคิดเองทำเอง ผู้ต้องขังถูกกดดันให้เข้าสู่สภาวะของการมีชีวิตที่ไม่เป็นไปตามความปรารถนาหรือความต้องการของตนเอง

สิ่งที่น่าสังเกตคือ ก็อฟแมนไม่ได้ให้ความสนใจกับผลในทางลบของการใช้อำนาจสั่งการและการควบคุมที่เป็นการลดทอนศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ รวมทั้งมิได้วิพากษ์เรือนจำว่าได้ทำหน้าที่ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมผู้ต้องขังให้เป็นคนดี อันจะนำไปสู่การความปลอดภัยของสังคมได้มากน้อยแค่ไหน หรือกลับเป็นการสร้างปัญหาซึ่งเป็นผลข้างเคียงของการนำคนมาจำคุก ทั้งนี้เพราะนักสังคมวิทยาในยุคนี้มองว่าสังคมมีกลไกในการปรับคุณภาพของตนเองแบบอัตโนมัติ (self-solving problem) เหมือนร่างกายมนุษย์ที่เมื่อมีสิ่งแปลกปลอมเข้าไป ร่างกายก็จะพยายามปรับตัวและสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อขจัดสิ่งแปลกปลอมนั้น ดังนั้นนักสังคมวิทยาในยุคนี้จึงมุ่งทำความเข้าใจการทำงานของสถาบันต่าง ๆ หรือการอยู่ร่วมกันในสังคมมากกว่าการวิพากษ์กลไกเชิงอำนาจที่ทำให้มีการละเมิดสิทธิหรือคุกคามผู้ที่อ่อนแอกว่า

แนวคิดที่ช่วยเปิดประเด็นการมองเรือนจำในฐานะเป็นสถาบันที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อลงโทษผู้กระทำผิดในระดับจิตวิญญาณ (soul) คือแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ (Foucault, 1965; Foucault, 1977) ซึ่งเสนอว่า การใช้ระเบียบวินัยในการจัดการกับชีวิตในเรือนจำคือ เทคโนโลยีของอำนาจ (technologies of power) รูปแบบหนึ่งที่สามารถเข้าไปควบคุมมนุษย์ในระดับของจิตวิญญาณผ่านวิธีการต่าง ๆ เช่น การตรวจตรา การจับจ้อง (gazing) การบังคับให้ผู้ต้องขังทำทุกอย่างตามตารางเวลา การกำกับ การแสดงกิริยาท่าทางและคำพูด และการบังคับให้เชื่อฟังทุกอย่าง หากฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ ถึงแม้ว่าระบบของเรือนจำจะเชื่อว่าการใช้ระเบียบวินัยกับผู้ต้องขังมีเป้าหมายเพื่อการปรับเปลี่ยนและเพื่อพัฒนาผู้กระทำผิด แต่ความรู้สึกต่ำต้อย อับอาย และดูหมิ่นตนเองของผู้ต้องขังเกิดขึ้นตลอดกระบวนการนี้

ระเบียบวินัยจึงเป็นกลยุทธ์ กระบวนการ และการปฏิบัติ ที่เรือนจำใช้เพื่อตีกรอบโลกทัศน์และพฤติกรรมของผู้ต้องขังให้เป็นแบบที่เรือนจำต้องการ การใช้อำนาจแห่งระเบียบวินัยทำให้ผู้ต้องขังกลายเป็นคนที่เชื่อฟังและสยบยอม ทำให้ผู้ต้องขังกลายเป็นคนเชื่อง (docility) มองตนเองว่าไร้อำนาจ สูญเสียพลังสร้างสรรค์ ไร้ความหวัง และปล่อยตัวเองไปตามยถากรรม ดังนั้นการคาดหวังให้ผู้ต้องขังตระหนักในคุณค่าตัวเอง มีพลังกาย พลังใจ และพลังความคิด ที่จะดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าทั้งในเรือนจำและเมื่อออกจากเรือนจำไปแล้วจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

สร้างชุมชนแห่งความห่วงใยในพื้นที่เรือนจำ

โดยทั่วไปเรือนจำไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นชุมชน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคนมีความเชื่อกันว่า ผู้ต้องขังเข้ามาอยู่ในเรือนจำเพราะการบังคับต่างคนต่างต้องมาตามคำสั่งศาล ทุกคนที่เข้ามาอยู่ล้วนต้องการจะออกไป

ให้พ้นจากเรือนจำให้เร็วที่สุด การอยู่ในเรือนจำจึงเป็นการใช้เวลาให้หมดไปวัน ๆ ทำตามคำสั่งของผู้คุม เพื่อรวันพ้นโทษ ส่วนเจ้าหน้าที่ของเรือนจำก็ถูกคาดหวังว่าต้องทำหน้าที่ควบคุมดูแลผู้ต้องขังให้อยู่ในระเบียบวินัย และดูแลให้เรือนจำมีความสงบเรียบร้อย สังคมเรือนจำจึงมีลักษณะที่เรียกว่าต่างคนต่างอยู่ ไม่รู้สึกว่าจะมีความผูกพันกัน และไม่มีเป้าหมายร่วมกันว่าจะพัฒนาเรือนจำไปในทิศทางใด ขาดความรัก ความอบอุ่น ขาดจิตวิญญาณ ขาดความผูกพัน และขาดสำนึกแห่งความเป็นเจ้าของ จึงเป็นการยากที่เรือนจำจะพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังให้ดีขึ้น หรืออาจกลายเป็นพื้นที่สำหรับทำลายหรือลดทอนความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขังลง

แนวคิดของชุมชนแห่งความห่วงใย (caring community) ได้รับความสนใจและเริ่มนำมาใช้ในสถาบันการศึกษาทั้งในระดับโรงเรียนและวิทยาลัย ฐานคิดที่สำคัญของชุมชนแห่งความห่วงใยคือการสร้างสภาวะของการอยู่ร่วมกันให้เป็นประสบการณ์ทางบวก ทุกคนรู้สึกอบอุ่น ปลอดภัย มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน ต่างคนต่างมีส่วนช่วยให้เสริมสร้างชีวิตให้เก้กันและกัน สมาชิกในชุมชนรู้สึกว่าตนเองได้รับการยอมรับ การสร้างชุมชนแห่งความห่วงใยในห้องเรียนช่วยให้ผู้เรียนตระหนักในพลังอำนาจและความสามารถของตนเองที่จะเรียนรู้ เติบโต และช่วยเหลือผู้อื่น (Reed, 2010) แนวคิดของชุมชนแห่งความห่วงใยชี้ให้เห็นว่า จะต้องทำให้บุคคลตระหนักในคุณค่าและความสามารถของตนเองก่อนจึงจะสามารถสร้างความสัมพันธ์ในทางบวกกับผู้อื่นได้ ในชุมชนแห่งความห่วงใย สมาชิกจะมีความผูกพันกัน รู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน และต่างพยายามสนับสนุนและประคับประคองให้ทุกสิ่งดำเนินไปได้ด้วยดี มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันบนรากฐานของมนุษยธรรม โดยไม่เลือกว่าบุคคลนั้นคือใคร เพราะต่างมีความเข้าใจในข้อจำกัดและจุดอ่อนของคนอื่น ๆ เป้าหมายของชุมชนแห่งความห่วงใยคือการทำให้ทุกคนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น พัฒนาจิตวิญญาณ

และมีพลังสร้างสรรค์ ชุมชนแห่งความห่วงใยอาจพบได้ชุมชน องค์กร
ละแวกบ้าน โรงเรียน วัด หรือกลุ่มสังคมอื่น ๆ

แนวคิดของชุมชนแห่งความห่วงใยสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางใน
การปรับเปลี่ยนเรือนจำได้อย่างรอบด้าน และยังขยายบริบทของชุมชน
แห่งความห่วงใยไปยังครอบครัวของผู้ต้องขัง ชุมชน และสังคมโดยทั่วไป
ได้ด้วย (รูป 1) ยิ่งพื้นที่ของชุมชนแห่งความห่วงใยแผ่ขยายออกไปมาก
เท่าไร ชีวิตของผู้ต้องขังก็สามารถก้าวพ้นกำแพงสูงของเรือนจำออกไปได้
แม้ว่าร่างกายจะยังคงอยู่ในเรือนจำแต่ก็ได้ถูกปิดกั้นจากโลกภายนอก และ
เมื่อพ้นโทษไปแล้ว ชุมชนแห่งความห่วงใยก็พร้อมที่จะต้อนรับการคืนกลับ
สู่สังคมภายนอกอย่างอบอุ่น ผลจากการศึกษานี้แสดงให้เห็นว่า การสร้าง
ชุมชนแห่งความห่วงใยให้กับเรือนจำเป็นรากฐานของการพัฒนาคุณภาพ
ชีวิตผู้ต้องขังหญิงอย่างยั่งยืน และยังมีส่วนช่วยในการสร้างชุมชนและ
สังคมให้มีความเข้มแข็งมากขึ้นด้วย เรือนจำซึ่งเป็นต้นแบบในการดำเนิน
การคือเรือนจำกลางราชบุรีและได้ขยายงานไปยังเรือนจำกลางอุดรธานี

รูป 1: การใช้แนวคิดของชุมชนแห่งความห่วงใยเพื่อพัฒนาเรือนจำ

ภาคปฏิบัติการของการสร้างชุมชนแห่งความหวัง

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้สนับสนุนให้ดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิงมาตั้งแต่ปี 2557 เป้าหมายสำคัญของโครงการคือการพัฒนาสภาวะแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมให้เอื้อต่อการสร้างสุขภาวะแก่ผู้ต้องขัง โดยให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนเรือนจำจากการเป็นพื้นที่การลงโทษไปสู่ชุมชนแห่งความหวัง ในการดำเนินโครงการใช้หลักของการทำงานร่วมกันหลายฝ่าย ทั้งในฐานะตัวบุคคลและองค์กร โดยเฉพาะผู้บริหารเรือนจำ เจ้าหน้าที่เรือนจำ ผู้ต้องขัง และนักวิจัย นอกจากนี้ยังได้รับความร่วมมือจากผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ ทั้งจากภาครัฐและเอกชน ประชาชนทั่วไป ในระดับองค์กรประกอบด้วยหน่วยราชการ มหาวิทยาลัย กรมประชาสัมพันธ์ สื่อต่าง ๆ องค์กรในชุมชน บุคคล คณะบุคคล ได้เข้ามาร่วมในกิจกรรมที่แตกต่างหลากหลาย แต่มีเป้าหมายคล้ายกันคือ การเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างความรัก ความอบอุ่น ความหวัง กำลังใจให้กับผู้ต้องขัง ช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถใช้เวลาในเรือนจำอย่างมีคุณค่า มีชีวิตที่มีคุณภาพ และมีภูมิคุ้มกันที่แข็งแรงเมื่อได้ออกไปใช้ชีวิตในสังคมภายนอกอีกครั้ง

ในส่วนนี้ของบทความเป็นการนำเสนอการสร้างชุมชนแห่งความหวังในเรือนจำผ่านภาคปฏิบัติการต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดี (good practices) ได้แก่ (1) การจัดบริการทันตสุขภาพเชิงรุก (2) การสร้างสุขภาพแบบองค์รวมผ่านการฝึกโยคะ (3) การสร้างพลังชีวิตผ่านการทำงานที่มีคุณค่า (4) การสร้างความสุขผ่านการปลูกผักและต้นไม้ และ (5) การสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของเรือนจำผ่านการนำเสนอความสามารถและผลงานของผู้ต้องขัง

การจัดบริการกันตสุขภาพเชิงรุก

กิจกรรมนี้มีที่มาจากกรณีที่เรือนจำมีข้อจำกัดในการจัดหาทันตแพทย์เข้ามาดูแลทันตสุขภาพของผู้ต้องขัง และทางเรือนจำมีข้อจำกัดมากมายในการพาผู้ต้องขังออกไปพบทันตแพทย์ภายนอกเรือนจำ ผู้ต้องขังจำนวนมากจึงมีสุขภาพฟันที่เสื่อมโทรม มีผลทางลบต่อสุขภาพร่างกายและจิตใจของผู้ต้องขัง ผู้ต้องขังบางคนมีปัญหาถึงระดับที่ไม่สามารถดำรงชีวิตประจำวันได้อย่างปกติสุข เช่น ผู้ต้องขังหญิงที่ไม่มีฟันแม้แต่ซี่เดียวทำให้ไม่สามารถเคี้ยวอาหารได้ จากการพูดคุยกับผู้ที่กำลังประสบปัญหานี้พบว่า การพยายามแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เช่น การเลือกกินแต่อาหารอ่อน หรือนำอาหารที่เรือนจำจัดให้มาบดด้วยช้อนให้ละเอียดมากที่สุดก่อนจะกลืนหรือบางคนก็ใช้เหงือกบดอาหารแทนฟัน แต่ทุกคนจะพูดเหมือนกันว่าจะมีอาการปวดท้องหรือไม่สบายในท้อง โดยเฉพาะท้องอืดบ่อยมาก ซึ่งน่าจะเป็นเพราะอาหารไม่ย่อย ในทางทันตสุขภาพมองว่าการกินในลักษณะนี้เป็นอันตรายกับสุขภาพมาก เพราะอาจทำให้ร่างกายได้รับสารอาหารไม่ครบหมู่ รวมทั้งนำไปสู่การโรคกระเพาะและลำไส้ ในบางกรณีผู้ต้องขังมีอาการปวดฟันเพราะฟันผุ ซึ่งสามารถใช้วิธีการอุดฟันได้ แต่ด้วยข้อจำกัดดังกล่าวไปแล้ว ทำให้ผู้ต้องขังที่มีปัญหาสุขภาพฟันส่วนใหญ่ยุติปัญหาลงด้วยการถอนฟัน เมื่อมีการถอนฟันแต่ไม่มีการให้บริการใส่ฟันทำให้ฟันเริ่มร่วน และมีอาการผุดต่อเนื่อง จึงยิ่งทำให้สภาวะการณของปัญหาทันตสุขภาพในเรือนจำมีปัญหาย่างรุนแรง

ทางเรือนจำได้ขอความร่วมมือจากโรงพยาบาลจังหวัดเข้ามาให้บริการแก่ผู้ต้องขังในเรือนจำเป็นครั้งคราว แต่โรงพยาบาลก็ยังคงมีข้อจำกัดในเรื่องบุคลากรทางการแพทย์และงบประมาณ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะระบบการให้บริการทันตสุขภาพในเรือนจำยังมิได้ถูกจัดเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบการให้บริการในฐานะเป็นประชาชนกลุ่มเฉพาะ

ที่ควรจัดบริการอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องโดยมีเป้าหมายเพื่อให้ผู้ต้องขังมีทันตสุขภาพที่ดี โดยคำนึงถึงลักษณะเฉพาะของผู้ต้องขังที่ไม่สามารถเข้ามาบริการด้วยตนเองเหมือนประชาชนโดยทั่วไป การให้บริการทันตสุขภาพในเรือนจำควรเป็นระบบการให้บริการเชิงรุก มีการจัดงบประมาณเฉพาะของเรือนจำที่ชัดเจน และมีรูปแบบการดำเนินงานที่เข้าไปหาผู้รับบริการอย่างต่อเนื่อง

ในปี 2557 ทีมนักวิจัยได้ประสานงานกับคณะทันตแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (มศว.) เพื่อขอให้จัดหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่พระราชทานในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เข้าไปบริการผู้ต้องขัง โดยในครั้งแรกของการเข้าไปให้บริการ สามารถให้บริการถอนฟัน อุดฟัน และขูดหินปูน ให้กับผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำกลางราชบุรีได้ถึง 200 คน

การได้รับความร่วมมือจากคณะทันตแพทยศาสตร์ มศว. ได้เปิดพื้นที่ให้คณาจารย์ซึ่งเป็นทันตแพทย์ ผู้ช่วยทันตแพทย์ และเจ้าหน้าที่ได้เข้ามาในเรือนจำ ได้สัมผัสชีวิตของผู้ที่ต้องเข้ามาอยู่ในสถานที่ซึ่งขาดอิสรภาพ ได้เรียนรู้ปัญหาที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพปากและฟันของผู้ต้องขัง หลังจากได้เข้าไปให้บริการทางทันตกรรมในแดนหญิงของเรือนจำกลางราชบุรีเป็นครั้งแรก ทีมนักวิจัยได้ประสานงานขอความร่วมมือกับทีมทันตกรรมเคลื่อนที่ฯ ของคณะทันตแพทยศาสตร์ มศว. ให้บรรจุการออกหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่ไว้ในตารางการทำงานของคณะ โดยในปี 2558 และปี 2559 ได้เข้าไปให้บริการที่เรือนจำกลางราชบุรี โดยได้เพิ่มการให้บริการใส่ฟันปลอมและผ่าฟันคุด ซึ่งทั้ง 2 อย่างเป็นการให้บริการที่ค่อนข้างยากลำบากสำหรับหน่วยเคลื่อนที่ เช่น ในการทำฟันปลอมทีมทันตแพทย์ได้พิมพ์ฟันและมีทีมมาทำฟันปลอมด้วย เพื่อวันรุ่งขึ้นจะได้ใส่ฟันได้เลย ดังนั้นแม้การบริการผู้ต้องขังทั่วไปจะหยุดในเวลาประมาณ

17:00 น. แต่เมื่อรับประทานอาหารเย็นแล้ว ทีมทำฟันปลอมก็ยิ่งกลับมาทำฟันปลอมอยู่จนถึง 1 นาฬิกาของวันรุ่งขึ้น โดยมีคนอื่น ๆ ในทีมมาอยู่เป็นกำลังใจ นอกจากนี้ ผู้บัญชาการเรือนจำ ผู้บังคับแดนหญิง และเจ้าหน้าที่เรือนจำบางคนก็มาอยู่ร่วมเป็นเพื่อนด้วย ในวันรุ่งขึ้นผู้ต้องขังที่พิมพ์ฟันปลอมไว้จำนวน 40 คน ได้รับการใส่ฟันเรียบร้อยแล้ว

เวลาต่อมาได้มีการขยายการให้บริการทันตกรรมเคลื่อนที่ฯ ของคณะทันตแพทยศาสตร์ มศว. ไปยังแดนหญิงของเรือนจำกลางอุดรธานี เนื่องจากเรือนจำกลางอุดรธานีมีขนาดเล็ก การออกหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่โดยใช้เวลา 2 วัน สามารถให้บริการอุดฟัน ถอนฟัน ขูดหินปูน ผ่าฟันคุด และใส่ฟันปลอม ให้กับผู้ที่มีความจำเป็นต้องได้รับการได้เกือบหมดทุกคน ในส่วนของการทำฟันปลอม นอกจากการพิมพ์ฟันในวันแรกและใส่ฟันปลอมในวันที่สองแล้ว ยังมีการพิมพ์ฟันของผู้ที่ต้องใส่ฟันหลายซี่ และนำแบบฟันกลับไปทำฟันปลอมที่กรุงเทพฯ จากนั้นจึงนำฟันปลอมมาให้ผู้ต้องขังโดยทางเรือนจำได้นำผู้ต้องขังออกไปใส่ฟันที่คลินิกทันตกรรมในโรงพยาบาล

การให้บริการทันตสุขภาพในเรือนจำกลางราชบุรีและเรือนจำกลางอุดรธานี ดำเนินไปด้วยความตื่นตัวของผู้ต้องขังที่ต่างรอคอยการเข้ามาของหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่มาเป็นเวลานาน แต่ละคนต่างมีปัญหาแตกต่างกัน บางคนต้องทนปวดฟันมาอย่างต่อเนื่อง บางคนอยากอุดฟันเพราะฟันของตนเองผุมากขึ้นทุกวันและไม่อยากให้ต้องสูญเสียฟันไปในที่สุด ผู้ที่ต้องการใส่ฟันปลอมก็รอคอยวันนี้อย่างเป็นปี ๆ จนบางคนหมดหวังไปแล้ว ภาพของทันตแพทย์ที่ตั้งใจทำงานจนแทบไม่มีการหยุดพักแม้แต่ดื่มน้ำหรือไปห้องน้ำ และภาพของผู้ต้องขังที่นั่งรอคิวของตนเอง เมื่อถูกเรียกชื่อก็มีสีหน้าแสดงความยินดีอย่างเก็บไม่อยู่ ภาพของคนที่ได้รับบริการแล้วและเดินออกมา แม้จะเจ็บแต่ก็ยิ้ม ยกมือไหว้ขอบคุณคุณหมอ เจ้าหน้าที่และทุกคนในที่นั้น ทำให้ทุกคนที่ได้เห็นมีความสุข ทุกคนต่างเร่งมือเพื่อ

จะให้การรักษาให้มากที่สุด แต่ไม่มีคนบ่นว่าเหนื่อย การทำงานของทุกคนในหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่不僅มีประสิทธิภาพ แต่ยังเป็นการทำงานด้วยจิตใจที่ปรารถนาจะช่วยผู้ต้องขัง ส่วนผู้ต้องขังทั้งที่ได้ทำฟันและไม่ได้ทำต่างก็รู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจของทีมทันตแพทย์และเจ้าหน้าที่ที่พยายามจะให้ผู้ต้องขังได้รับการบริการให้มากที่สุด

ในส่วนของเจ้าหน้าที่เรือนจำ ก็ต้องมีการเตรียมงานอย่างเป็นระบบ เริ่มจากการสำรวจปัญหาและความต้องการของผู้ต้องขังหญิง โดยแยกรายชื่อออกเป็นผู้ที่ต้องการใส่ฟัน อุดฟัน ถอนฟัน ขูดหินปูน ใส่ฟันปลอม และถอนฟันคุด จากนั้นต้องมีการจัดเตรียมพื้นที่สำหรับการให้บริการประเภทต่าง ๆ ต้องมีการจัดหาบริเวณที่จะวางเตียงทำฟัน เตรียมเรื่องระบบไฟให้เพียงพอกับการใช้งาน เตรียมระบบน้ำ ในส่วนของการผ่าฟันคุดต้องเตรียมห้องที่มีแอร์คอนดิชันเพื่อทำเป็นห้องปลอดเชื้อ เรือนจำต้องนำห้องเด็กมาทำเป็นห้องศัลยกรรมชั่วคราว นอกจากนี้เรือนจำยังได้จัดเตรียมเครื่องดื่ม อาหารว่าง ไว้ให้กับทีมทันตกรรมเคลื่อนที่ตลอดทั้งวัน การให้การต้อนรับอย่างอบอุ่นและจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกของเจ้าหน้าที่เรือนจำ ทำให้ทีมงานหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่ฯ มีความประทับใจ มีความสุข และยินดีที่จะมาให้บริการในครั้งต่อไป

ผลการดำเนินงานที่เกี่ยวกับการนำหน่วยทันตแพทย์เคลื่อนที่เข้าไปให้บริการแก่ผู้ต้องขังหญิงชี้ให้เห็นว่า ในพื้นที่ซึ่งมีข้อจำกัดสำหรับผู้มีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพปากและฟันจะเข้าถึงบริการนั้น การจัดให้มีหน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่เข้าไปให้บริการเป็นประจำอย่างน้อยปีละ 1 ครั้งจะช่วยให้ผู้ต้องขังมีสุขภาพปากและฟันดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด การมีปัญหาเกี่ยวกับปากและฟันเป็นสภาวะที่บ่อนทำลายคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังในด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น การไม่มีฟันเพื่อเคี้ยวอาหารทำให้บุคคลประสบปัญหาในการรับประทานอาหาร ซึ่งนอกจากจะไม่ได้รับสารอาหารครบถ้วนแล้วยังเป็นอันตรายต่อ

ระบบซับซ้อนด้วย หรือกรณีการมีปัญหาคอขวด ทำให้บุคคลได้รับความเจ็บปวดทุกข์ทรมานติดต่อกันเป็นเวลานาน ทำให้สุขภาพกายและใจเสื่อมโทรม หรือการที่ผู้ต้องขังมีปัญหาคอขวดและไม่ได้รับการดูแลอุดหนุน ในที่สุดก็จะนำไปสู่การต้องถอนพัน ทำให้ขาดพันสำหรับการเคี้ยวอาหารและยังอาจทำให้ฟันซี่อื่น ๆ ได้รับความกระทบไปด้วย ดังนั้นการดำเนินการในเชิงระบบให้มีหน่วยบริการทันตกรรมเคลื่อนที่เข้าไปให้บริการในเรือนจำจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างเสริมสุขภาพของผู้ต้องขัง นโยบายการพัฒนาสุขภาพผู้ต้องขังจึงควรต้องรวมเรื่องของการให้บริการที่เกี่ยวกับทันตกรรมไว้ในระบบการให้บริการด้วย

การสร้างสุขภาพแบบองค์รวมผ่านการฝึกโยคะ

การใช้ชีวิตในเรือนจำของผู้ต้องขังต้องเผชิญกับความกดดันนานปีการไม่ว่าจะเป็นสภาพที่แออัด การขาดแคลนสิ่งอำนวยความสะดวกซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต การต้องทำทุกสิ่งตามตารางเวลาและอยู่ภายใต้ระเบียบวินัยที่เข้มงวด โยคะเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังได้เรียนรู้การควบคุมตัวเองด้วยการฝึกปฏิบัติ โยคะช่วยให้ผู้ฝึกมีสมาธิ และผ่อนคลายจากความตึงเครียดและความทุกข์ทรมาน การฝึกโยคะมิได้มุ่งหมายเพียงแค่การออกกำลังกาย แต่เป็นการฟื้นฟูและเยียวยาแบบองค์รวม ทำให้ผู้ฝึกสุขภาพดีทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีความรู้สึกที่ดีกับตนเอง และมีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะใช้ชีวิตอยู่ภายใต้กฎระเบียบและสิ่งแวดล้อมในเรือนจำได้เป็นอย่างดี การฝึกโยคะแต่ละท่า ผู้ฝึกจะต้องมีสมาธิ กำหนดลมหายใจให้สอดคล้องกับการแสดงออกทางร่างกาย ผู้ที่ขาดสมาธิ (เช่น มีความวิตกกังวล คิดถึงเรื่องอื่น ๆ ที่ผ่านมา หรือที่จะเกิดขึ้น หรือโกรธผู้อื่น) จะขาดพลังกายและพลังจิตในการควบคุมตนเองทำให้ไม่สามารถควบคุมท่าโยคะได้ ผู้ที่สามารถฝึกโยคะได้ดีจะตระหนักถึงพลังของตนเอง และ

มีความเชื่อมั่นว่าหากมีความอดทน และความมุ่งมั่นก็ย่อมสามารถทำอะไรได้สำเร็จ

จุดมุ่งหมายของการฝึกโยคะไม่ใช่การรักษาหรือการขจัดโรคภัยให้หมดไป แต่เป็นการจัดการเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสภาวะทางร่างกาย ทั้งนี้เพราะสภาวะของร่างกายเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขแบบแผนทางด้านสุขภาพ และสภาวะแวดล้อม โดยร่างกายสามารถตอบสนองในทางลบหรือทางบวกกับเงื่อนไขต่าง ๆ เหล่านี้ การฝึกโยคะเป็นการพยายามเปลี่ยนการตอบสนองในทางลบให้เป็นไปในทางบวก ดังนั้นการรักษาหรือการขจัดโรคจึงไม่ใช่ตัวชี้วัดสุขภาพ แต่การจัดการกับปัญหาเงื่อนไขของสภาวะร่างกายอย่างเหมาะสมคือสิ่งบ่งบอกสภาวะทางด้านสุขภาพ บุคคลอาจจะถูกคุกคามโดยโรคที่เป็นอันตรายต่อชีวิต แต่ถ้าหากบุคคลสามารถจัดการได้อย่างเหมาะสม โรคนั้นก็ไม่ใช่สิ่งที่คุกคามชีวิตของผู้นั้นอีกต่อไป เพราะบุคคลสามารถเอาชนะมันได้ (Sahi, 2010)

การฝึกโยคะเริ่มดำเนินงานที่เรือนจำกลางราชบุรี โดยผู้สอนได้ทำความเข้าใจกับผู้สมัครเรียนว่าต้องมาเข้าเรียนให้ตรงเวลา กลุ่มที่ต้องเริ่มฝึกแต่เช้า ให้มาฝึกโยคะก่อนแล้วจึงไปอาบน้ำและรับประทานอาหารทางเรือนจำได้ให้ความร่วมมือด้วยการจัดเวลาสำหรับผู้เข้ารับการฝึกโยคะให้สอดคล้องกับเวลาเรียน เช่น การปล่อยตัวผู้ต้องขังออกจากเรือนนอนก่อนเวลาที่กำหนดไว้ การอาบน้ำล่าช้าไปบ้าง หรือรับประทานอาหารในภายหลัง หรือผู้ที่ต้องทำงานก็ได้รับอนุญาตให้หยุดงานในช่วงเวลาที่มาฝึกโยคะได้ ทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกสบายใจที่จะเข้าฝึกโยคะ

การฝึกโยคะช่วยให้ผู้ต้องขังเคลื่อนออกจากสภาวะที่ตกอยู่ภายใต้การกำกับของระบบของเรือนจำจนมองข้ามความปรารถนาที่จะมีชีวิตที่มีสุขภาพแข็งแรง รู้จักดูแลตนเองภายใต้สภาวะแวดล้อมที่มีข้อจำกัดในหลาย ๆ ด้าน การฝึกโยคะทำให้ผู้ต้องขังตระหนักว่าสามารถจัดการให้

ร่างกายเป็นอย่างที่ต้องการได้ การเคลื่อนไหว การหายใจ และท่าต่าง ๆ ของโยคะ ช่วยให้อวัยวะยืดหยุ่น กล้ามเนื้อแข็งแรง เลือดไหลเวียนได้ดี ทำให้หายจากอาการที่ทำให้เกิดความไม่สบาย เช่น การปวดเมื่อย การนอนไม่หลับ ปวดศีรษะ ท้องผูก อาหารไม่ย่อย นอกจากนี้ ผู้ที่มีอาการของโรคเรื้อรัง เช่น ความดันสูง เบาหวาน ไมเกรน ยังรู้สึกว่าร่างกายเริ่มเป็นปกติ ไม่มีโรคภัยรบกวน ผู้เข้ารับการฝึกโยคะเริ่มตระหนักว่าตนเองสามารถดูแลให้สุขภาพแข็งแรงทั้งทางร่างกายและจิตใจ และยังสามารถฝึกให้สงบเยือกเย็น การฝึกโยคะได้เปิดพื้นที่ให้คนตระหนักถึงความเป็นไปได้ในอันที่จะดูแลตนเอง ไม่ปล่อยตัวเองไปตามยถากรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงจากสถานะของร่างกายที่เชื่องหรือสยบยอม (docile body) ไปสู่สถานะของการรู้จักตนเอง (know yourself) ซึ่งมีนัยถึงการดูแลตนเอง (take care of yourself) ทำให้ผู้ฝึกได้รู้จักการใช้ชีวิตที่มีอิสระภาพ (practices of freedom) จากภายใน

ในเวลาต่อมา เรือนจำกลางราชบุรีได้พัฒนาเป็นศูนย์ (hub) การฝึกครูโยคะ โดยเงื่อนไขที่จำเป็นในการดำเนินกิจกรรมการฝึกโยคะในเรือนจำคือ เรือนจำจะต้องมีครูผู้ฝึกโยคะให้กับผู้ต้องขัง ซึ่งการจ้างครูโยคะเข้ามาสอนในเรือนจำเป็นไปได้ยาก เพราะเรือนจำมีข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณ และในบางท้องที่แม้จะมีงบประมาณก็ไม่สามารถหาครูโยคะเข้าไปสอนในเรือนจำได้ โครงการนี้จึงได้ริเริ่มการฝึกผู้ต้องขังให้เป็นครูโยคะเพื่อสอนโยคะให้กับผู้ต้องขังอื่น ๆ ต่อมาเรือนจำกลางอุดรธานีส่งผู้ต้องขังหญิงจำนวน 25 คน มาฝึกเป็นครูโยคะที่เรือนจำกลางราชบุรีเป็นแห่งแรก กิจกรรมนี้ได้รับความร่วมมือจากกรมราชทัณฑ์ส่งผู้ต้องขังจากเรือนจำต่าง ๆ มาฝึกเป็นครูโยคะที่เรือนจำกลางราชบุรี ได้แก่ ทณฑสถานหญิงเชียงใหม่ เรือนจำจังหวัดมหาสารคาม ทณฑสถานหญิงพิษณุโลก เรือนจำจังหวัดกาญจนบุรี และเรือนจำกลางระยอง

นอกจากการฝึกครุโยคะจะช่วยทำให้เรียนจำต่าง ๆ มีครุโยคะซึ่งเป็นผู้ต้องขังสอนผู้ต้องขังด้วยกันแล้ว ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีกับผู้ซึ่งได้รับการฝึกให้เป็นครุโยคะด้วย เพราะนอกจากครุโยคะจะต้องมีความเข้าใจในหลักการของโยคะ มีความสามารถในการเล่นโยคะ และมีความสามารถในการสอนโยคะอย่างถูกต้องแล้ว การเป็นครุโยคะยังได้ปรับสถานะของการเป็นผู้ต้องขังไปสู่การเป็นครุโยคะ ผู้ต้องขังมองความเป็นครูว่าจะต้องทำให้สิ่งดี ๆ ให้กับลูกศิษย์ของตนเอง เมื่อทุกคนได้รับการมอบหมายให้เป็นครูพี่เลี้ยงให้กับใคร แต่ทุกคนก็พยายามทำหน้าที่ในการสอนอย่างดีที่สุด และยังรวมไปถึงการให้ความเอาใจใส่ดูแลสารทุกข์สุกดิบของผู้ต้องขังซึ่งมาจากเรือนจำต่าง ๆ ว่าต้องจากบ้านของตนเองมา จึงให้การดูแลช่วยเหลือ ทำให้ผู้ซึ่งเดินทางมาฝึกเป็นครุโยคะได้ซึมซับความรู้สึกดี ๆ ที่มีต่อครูของตนเอง และมองว่าจะต้องทำให้สิ่งดี ๆ ให้กับลูกศิษย์ของตนเองต่อไปด้วยการทำหน้าที่ในการสอนอย่างดีที่สุด และยังรวมไปถึงการให้ความเอาใจใส่ดูแลสารทุกข์สุกดิบของผู้ที่เป็นลูกศิษย์ด้วย

โครงการนี้เริ่มต้นจากการตั้งเป้าหมายว่าอยากเห็นผู้ต้องขังซึ่งเข้ามาฝึกโยคะเป็นครูที่ดี มีความรับผิดชอบในการสอน สอนโดยไม่หวังวิชา มีเมตตาต่อผู้เรียน ไม่ข่มขู่ผู้เรียนให้กลัวเกรง แต่ใช้ความรักและความเอื้ออาทรและการเป็นแบบอย่างที่ดีเพื่อสร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้เรียน การเป็นครุโยคะได้เปิดพื้นที่ให้ผู้ต้องขังตระหนักถึงคุณค่าในตัวเองซึ่งแตกต่างจากการเป็นผู้ฝึกโยคะทั่วไป ความสัมพันธ์ที่ผู้ต้องขังมีกับอาจารย์ผู้สอนโยคะซึ่งเป็นเป็นความเอื้ออาทร ความผูกพัน การให้อภัย การให้กำลังใจและความรัก ทำให้ผู้ต้องขังตระหนักในคุณค่าของตนเองที่ยังมีคนที่รักและห่วงใย ทำให้สามารถควบคุมตนเองและดูแลตนเอง ขณะเดียวกันก็ดูแลคนอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะการดูแลผู้ต้องขังที่สมัครเข้ามาฝึกโยคะในรุ่นต่อ ๆ มา

การสร้างพลังชีวิตผ่านการทำงานที่มีคุณค่า

ฐานคิดในการจัดระเบียบเรือนจำคือ การกำหนดให้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่และผู้ต้องขังเป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง โดยเจ้าหน้าที่เป็นผู้ควบคุมสั่งการ ส่วนผู้ต้องขังต้องทำตามโดยไม่ขัดขึ้นต่อรอง ผู้ต้องขังถูกหล่อหลอมให้มีการสอดส่องการกระทำของกันและกันอยู่ตลอดเวลา ทำให้บรรยากาศของเรือนจำมีลักษณะของการไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ไม่มีชีวิตชีวา ไม่อบอุ่น และไม่เป็นมิตร ที่ผ่านมาการสร้างงานภายในเรือนจำมีแนวโน้มจะมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อให้ผู้ต้องขังได้ใช้เวลาที่มีอยู่ในแต่ละวันให้เกิดประโยชน์ และยังช่วยให้เวลาในแต่ละวันที่ดูเหมือนจะเชื่องช้าได้ผ่านพ้นไปได้เร็วขึ้น นอกจากนี้ การทำงานยังเป็นเครื่องมือของเรือนจำในการควบคุมผู้ต้องขังให้อยู่ในระเบียบวินัยตามที่กำหนดไว้

ถึงแม้ว่าการทำงานจะมีส่วนช่วยให้ผู้ต้องขังได้ใช้เวลาในแต่ละวันให้ผ่านไปโดยไม่ต้องทุกข์ทรมานมากนัก แต่สำหรับผู้ต้องขังจำนวนมากแล้วชีวิตในเรือนจำก็ยังเป็นชีวิตที่แห้งแล้ง หดหู่ และมีความเศร้าอยู่ลึก ๆ ความทุกข์อันเกิดจากการต้องพรากจากครอบครัว เพื่อน พี่น้อง ต้องพรากจากชีวิตที่อบอุ่นและคุ้นเคย ต้องพรากจากอิสระเสรีที่จะทำสิ่งต่าง ๆ ต้องมาอยู่ในกฎเกณฑ์ ระเบียบวินัย และคำสั่ง ทำให้ชีวิตของผู้ต้องขังไม่ต่างจากต้นไม้ใหญ่ที่ถูกถอนรากอย่างไม่ทะนุถนอม และนำมาปลูกในที่ใหม่โดยผู้ปลูกคาดหวังว่าต้นไม้จะยังคงรักษาตัวเอง ปรับตัว และเจริญเติบโตในพื้นที่ใหม่ได้โดยไม่บอบสลาย เป็นสิ่งที่ทุกคนรู้และเชื่อว่าเป็นไปไม่ได้

ภาคปฏิบัติการของการสร้างชุมชนแห่งความห่วงใยให้มีความสำคัญกับการสร้างสิ่งที่ยืดอายุไปเมื่อบุคคลต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำ อันได้แก่พลังชีวิต ซึ่งสามารถสร้างผ่านกิจกรรมที่เป็นผลงานสร้างสรรค์และจากความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่ และระหว่าง

ผู้ต้องขังด้วยตนเอง กิจกรรมของโครงการมิได้มุ่งเป้าหมายไปที่การให้ผู้ต้องขังทำงานเพื่อใช้เวลาแต่ละวันให้หมดไปเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้และฝึกทักษะในการผลิตผลงานสร้างสรรค์ โดยให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการเลือกผลิตภัณฑ์ การออกแบบ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การวางแผนการตลาด และการแบ่งผลได้ในรูปของเงินปันผลให้กับผู้ต้องขัง

การทำกิจกรรมมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายแทนการสั่งการให้ผู้ต้องขังทำตามคำสั่ง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่ ในระดับบุคคล ผู้ต้องขังมีโอกาสตัดสินใจว่าต้องการสมัครเข้าทำงานใด เมื่อเข้ากลุ่มการทำงานก็มีโอกาสร่วมวางแผน ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ทำให้ได้เรียนรู้การทำงานร่วมกัน เนื่องจากงานที่ทำไม่มีลักษณะของการแบ่งงานกันทำแบบสายพานเครื่องจักร ผู้ต้องขังจึงมีโอกาสได้เรียนรู้การทำงานทุกขั้นตอน สามารถเรียนรู้ระบบงาน ทำให้ผู้ต้องขังเกิดพลังสร้างสรรค์ ไม่รู้สึกเบื่อหน่ายในการทำงาน เมื่องานเสร็จก็มีความภาคภูมิใจ อยากผลิตงานชิ้นอื่น ๆ ต่อไป นอกจากนี้ ผู้ต้องขังยังได้เรียนรู้การทำงานร่วมกับคนอื่น ๆ ทั้งกับผู้ต้องขังด้วยตนเอง นักวิจัย และผู้เชี่ยวชาญหรือวิทยากรที่เข้ามาสอน ทำให้เกิดความไว้วางใจ มีศรัทธาในผู้อื่นและตระหนักในคุณค่าของตนเอง

นอกจากนี้ ผู้ต้องขังยังรู้สึกว่าคุณค่าของตนเองมีสถานะเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ สามารถบอกกับเจ้าหน้าที่ได้ว่าต้องการวัสดุแบบใด หรือวัสดุที่เจ้าหน้าที่ซื้อมาให้อาจยังไม่เหมาะสมที่จะมาทำผลิตภัณฑ์ ส่วนเจ้าหน้าที่ก็เปิดใจรับฟังความต้องการและข้อเสนอแนะจากผู้ต้องขังมากขึ้น ทุกฝ่ายเกิดความรู้สึกร่วมกันว่า ผลผลิตที่เกิดจากฝีมือผู้ต้องขังสามารถนำชื่อเสียงมาสู่เรือนจำ ทำให้เรือนจำมองเห็นพลังริเริ่มสร้างสรรค์ของผู้ต้องขังมีความยืดหยุ่นที่จะให้ผู้ต้องขังจัดการบริหารการผลิตและควบคุมคุณภาพผลผลิตกันเอง ขณะที่ผู้ต้องขังทำงาน ไม่จำเป็นต้องมีผู้คุมมาอยู่ด้วย

ตลอดเวลา เพียงแต่คอยดูอยู่ห่าง ๆ ทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกผ่อนคลาย จิตใจ
ที่เคยแห้งแล้งกลับมามีชีวิตชีวา รู้สึกภาคภูมิใจในผลงานของตนเอง รู้สึก
ว่าตนเองมีคุณค่า กระบวนการทำงานประกอบด้วย

(1) การรับสมัครผู้สนใจจะเรียนรู้การทำผลิตภัณฑ์ ทางโครงการ
เริ่มต้นด้วยการนำเสนอผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เช่น ผ้าบาติก เทียนหอม ตุ๊กตา
โครเชต์รูปแบบต่าง ๆ การพับกระดาษห่อริกามิ ดอกไม้ปั่นจากดิน โดยให้
ผู้สนใจมาลงชื่อสมัคร โดยทางแดนหญิงจัดหาพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับ
การอบรมเพื่อให้ผู้ต้องขังเข้ารับการอบรมและฝึกปฏิบัติได้อย่างผ่อนคลาย

(2) การศึกษาตัวอย่างของผลิตภัณฑ์ที่มีวางขายในท้องตลาด
การหาความรู้เริ่มต้นจากนักวิจัย และเจ้าหน้าที่เรือนจำ ได้ช่วยกันจัดหา
แคตตาล็อกผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่ทั้งในและต่างประเทศมาให้ผู้ต้องขังดูว่าใน
แวดวงของผลิตภัณฑ์นั้น ๆ มีลักษณะเป็นอย่างไร เช่น การนำแคตตาล็อก
ตุ๊กตาไหมพรมมาให้ผู้รับการอบรมดู ซึ่งเป็นที่สนใจของผู้ต้องขังมาก เพราะ
มีความสวยงามทั้งแบบและสี นอกจากนี้วิทยากรยังได้นำผลิตภัณฑ์ที่มี
วางขายในตลาดเมืองไทยมาให้ดูเป็นตัวอย่าง ทำให้ทุกคนเรียนรู้ว่าผลิตภัณฑ์
แต่ละอย่างมีการออกแบบและการใช้วัสดุที่แตกต่างหลากหลายและ
มีความสวยงาม การจะริเริ่มทำผลิตภัณฑ์ในลักษณะเดียวกันนี้ออกสู่
ท้องตลาดจะต้องสามารถแข่งขันกับสินค้าที่มีอยู่ในท้องตลาดอยู่ได้ด้วย

(3) การหาผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้เพิ่มเติม โครงการได้เชิญผู้เชี่ยวชาญ
ในผลิตภัณฑ์แต่ละชนิดมาให้ความรู้กับผู้เข้ารับการอบรม เช่น วิทยากร
ผู้สอนการทำผลิตภัณฑ์ผ้าบาติกเป็นผู้มีประสบการณ์ในการทำผ้าบาติก
เคยสอนให้ชุมชนหลายแห่งสามารถทำผ้าบาติกขายจนกลายเป็นอาชีพ
หลักได้ วิทยากรได้พยายามให้ความรู้เกี่ยวกับการทำผ้าบาติกในทุกขั้นตอน
ทั้งในด้านการออกแบบ การเลือกวัสดุ การเลือกสี และมีการสอนเทคนิค

การทำให้ได้ผลผลิตที่สวยงาม การเรียนและฝึกทักษะโดยมีผู้เชี่ยวชาญมา
สอนสร้างบรรยากาศของการทำงานร่วมกัน

(4) **การบริหารจัดการการผลิต** ผู้ต้องขังมีข้อจำกัดในการบริหารจัดการการผลิตด้วยตนเอง เพราะไม่สามารถติดต่อร้านค้าเพื่อซื้อวัสดุหรือเลือกวัสดุที่จะนำมาใช้ได้ด้วยตนเอง ต้องกระทำผ่านเจ้าหน้าที่ของเรือนจำ ในช่วงของการเรียนและการเริ่มการผลิต ทางโครงการเป็นผู้จัดหาวัสดุอุปกรณ์ทุกอย่างมาให้ รวมทั้งแนะนำแหล่งวัสดุที่มีคุณภาพและมีความหลากหลายให้ด้วย ต่อมาเมื่อผู้ต้องขังสามารถผลิตได้มากขึ้น ความต้องการวัสดุมีมากขึ้น เจ้าหน้าที่เรือนจำได้เข้ามาช่วยในการจัดหาวัสดุมาให้ แต่ก็เกิดปัญหาเกี่ยวกับวัสดุที่ได้มาไม่ตรงกับความต้องการของผู้ต้องขัง การที่ผู้ต้องขังมีความรู้และรู้จักการเลือกวัสดุมากขึ้น ทั้งจากครูผู้สอน และจากแคตตาล็อกต่าง ๆ ทำให้แยกแยะความเหมาะสมของวัสดุที่จะนำมาใช้ แต่การจะหาวัสดุให้ได้ตามความต้องการ ผู้จัดหาต้องมีความรู้และเวลาในการศึกษาตลาดวัสดุ เพราะจะมีผลต่อคุณภาพของผลิตภัณฑ์ เจ้าหน้าที่พยายามรับฟังปัญหาต่าง ๆ และจัดหาวัสดุให้มีความเหมาะสมมากขึ้น

(5) **การขายผลิตภัณฑ์** เป้าหมายอีกประการหนึ่งของการทำผลิตภัณฑ์คือการให้ผู้ต้องขังมีรายได้จากการผลิต ซึ่งเรือนจำมีระบบแบ่งเงินปันผลให้กับผู้ผลิตผลงาน คือหลังจากหักเงินลงทุนออกแล้ว เงินที่เป็นผลกำไรร้อยละ 30 จะจัดสรรคืนในรูปของเงินปันผลให้กับผู้ต้องขัง ดังนั้น การหาตลาดเพื่อจำหน่ายผลิตภัณฑ์จึงมีความสำคัญ ทั้งในส่วนของรายได้เงินที่ลงทุนกลับมาเพื่อซื้อวัสดุใช้ทำต่อไป และเป็นเงินปันผลให้กับผู้ต้องขัง มีการวางแผนการตลาดด้วยการให้ลูกค้าสั่งซื้อโดยตรง อาจเพื่อไปเป็นของที่ระลึกในวาระพิเศษต่าง ๆ เช่น วันแม่ วันวาเลนไทน์ วันปีใหม่ ซึ่งผู้สั่งซื้อมีทั้งผู้ต้องขังทั้งหญิงและชาย ญาติพี่น้องของผู้ต้องขัง ซึ่งปรากฏว่าได้ผลดี ดังนั้นจึงได้มีการขยายการตลาดในลักษณะนี้

ภาพรวมการทำงานในลักษณะดังกล่าวข้างต้นได้เปิดมิติใหม่ของการทำกิจกรรมในเรือนจำที่จะช่วยให้เรือนจำค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนไปสู่ชุมชนแห่งความห่วงใย ผู้ต้องขังมีโอกาสดัดสินใจว่าต้องการสมัครเข้าทำงานใด เมื่อเข้ากลุ่มทำงานก็มีโอกาสร่วมวางแผน ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ทำให้ได้เรียนรู้การทำงานร่วมกัน เนื่องจากการงานที่ทำเป็นงานที่ไม่มีลักษณะของการแบ่งงานกันทำแบบสายพานเครื่องจักร ผู้ต้องขังได้เรียนรู้การทำงานทุกขั้นตอน สามารถเรียนรู้งานได้ทั้งระบบงาน ทำให้ผู้ต้องขังเกิดพลังสร้างสรรค์ ไม่รู้สึกเบื่อหน่ายในการทำงาน เมื่องานเสร็จก็มีความภาคภูมิใจ อยากผลิตงานชิ้นอื่น ๆ ต่อไป นอกจากนี้ผู้ต้องขังยังได้เรียนรู้การทำงานร่วมกับคนอื่น ๆ ทำให้เกิดความไว้วางใจ มีศรัทธาในผู้อื่น และตระหนักในคุณค่าของตนเอง ยิ่งไปกว่านั้น การทำงานยังช่วยให้ผู้ต้องขังมีรายได้ในรูปของเงินปันผลอีกด้วย ผู้ต้องขังที่เข้าร่วมกิจกรรมล้วนมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาความรู้ความสามารถของตนเองให้ได้มากที่สุดเพื่อที่จะได้นำออกไปใช้เป็นงานอาชีพภายนอก

การสร้างสุขภาวะผ่านการปลูกผักและต้นไม้

โครงสร้างทางกายภาพของเรือนจำถูกออกแบบให้มีความมั่นคงปลอดภัยและสะดวกกับการควบคุม โดยมีการจัดแบ่งพื้นที่ออกเป็นสวน ๆ ตามวัตถุประสงค์ เช่น เรือนนอน โรงงานหรือสถานที่ทำงานในตอนกลางวัน ที่รับประทานอาหาร พื้นที่อาบน้ำและซักล้าง ผู้ต้องขังถูกกำหนดไว้อย่างตายตัวว่าจะต้องอยู่ในพื้นที่ใดในเวลาใด ในเรือนจำซึ่งแดนหญิงมีขนาดเล็ก อาจมีพื้นที่นอกประสงค์ให้ผู้ต้องขังใช้เวลาในตอนกลางวัน ทั้งการทำงาน การจัดกิจกรรมบางอย่าง และการรับประทานอาหาร การใช้ชีวิตในเรือนจำต้องเป็นไปตามตารางเวลา กิจกรรมที่ต้องทำในตอนกลางวันถูกกำหนดไว้อย่างตายตัวคล้ายการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมการผลิตแบบ

สายพาน ผู้ต้องขังไม่มีโอกาสได้ใช้เวลาว่างในการปลูกต้นไม้ ดูแลสัตว์เลี้ยง หรือการเข้าครัวทำอาหารให้กับสมาชิกในครอบครัว อาหารในเรือนจำ ทำมาจากโรงครัวขนาดใหญ่ และมีลักษณะของการประกอบอาหารเพื่อเลี้ยงคนจำนวนมาก แบบแผนการดำรงชีวิตในลักษณะนี้ยังทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกอ้างว้าง ชีวิตแห้งแล้ง ไม่มีชีวิตชีวา ขาดโอกาสในการทำสิ่งเล็กๆ น้อยๆ แต่มีคุณค่ากับชีวิต เช่น ปลูกต้นไม้ รดน้ำต้นไม้ ปลูกผักไว้รับประทาน หรือประกอบอาหารที่ทำจากพืชผักที่ปลูกไว้หลังบ้าน ผู้ต้องขังหญิงบางคนไม่เคยได้จับหม้อ กระทะ ตะหลิว มาเป็นเวลาร่วม 10 ปี

ทีมคณะนักวิจัยจึงได้ปรึกษากับผู้บัญชาการเรือนจำกลางราชบุรี เจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังบางคน ถึงความเป็นไปได้ที่จะร่วมมือกันปลูกพืชผักไว้สำหรับการบริโภคของตนเอง การปลูกผักนอกจากจะทำให้ผู้ต้องขังได้รับประทานผักสดปลอดสารพิษซึ่งเป็นประโยชน์กับร่างกายแล้ว การปลูกพืชผักยังช่วยให้ผู้ต้องขังได้สัมผัสธรรมชาติ ได้ดูแลต้นไม้แม้จะเป็นต้นไม้ที่ปลูกในกระถางเล็กๆ ได้เฝ้าดูการเจริญเติบโตของต้นไม้ ทำให้คลายเครียด และมีจิตใจที่อ่อนโยนในการปลูกต้นไม้ เป็นเสมือนการเปิดพื้นที่เล็กๆ ให้ผู้ต้องขังได้ทำอะไรที่เป็นอิสระและมีประโยชน์กับตนเอง

เรือนจำกลางราชบุรีมีพื้นที่ว่างอยู่พอสมควร แต่ก็ไม่มากพอที่จะใช้ทำแปลงผักขนาดใหญ่ โครงการนี้จึงได้พยายามใช้ที่ว่างของเรือนจำให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุด เช่น การปลูกพืชแนวตั้งซึ่งจะช่วยประหยัดพื้นที่ การใช้ที่ว่างริมกำแพงให้เป็นประโยชน์ทุกตารางนิ้ว เมื่อมีการประกาศรับสมัครใจเข้ามาร่วมโครงการ ปรากฏว่ามีผู้สนใจกันมาก จึงได้เริ่มต้นให้ผู้ที่เคยมีประสบการณ์ในการปลูกพืชประมาณ 25 คน มาเป็นผู้บุกเบิกงาน โดยในวันแรกได้ให้วิทยากรซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องการปลูกพืชผักโดยไม่ใช้สารเคมี มาสอนการเตรียมดินซึ่งมีความแข็งแรงและปราศจากอาหารพิษ มีการนำหญ้าแห้งมาช่วยในการทำให้ดินมีความร่วนซุย การทำน้ำปุ๋ยหมักจากเศษอาหาร

นอกจากนี้ยังมีการทำสวนผักสาธิตเพื่อให้ผู้ต้องขังได้เห็นวิธีการในการทำสวนผักแบบประหยัดพื้นที่ โดยนำวัสดุใช้แล้วมาทำเป็นภาชนะ เช่น ลำไ้ไม้ไผ่ ขวดน้ำ ยางรถยนต์ กระป๋อง ฯลฯ มีการทำสวนแนวตั้งให้ดูเป็นตัวอย่าง พืชผักที่นำมาปลูกในแปลงสาธิตเป็นพืชพื้นบ้านที่สามารถนำมาประกอบอาหารหรือรับประทานเป็นผักสดได้ เช่น ใบกระเพรา ใบโหระพา ใบแมงลัก ผักชีลาว ผักชีฝรั่ง ใบสะระแหน่ ตะไคร้ ฯลฯ

เมื่อสวนผักและพืชสมุนไพรเจริญเติบโต พื้นที่แห่งนี้สดชื่นด้วยสีเขียวของพืชผักและต้นไม้ จึงมีการพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้ให้เป็นที่จัดกิจกรรมอบรมเป็นครั้งคราว เป็นที่รับประทานรับประทานอาหารของผู้มาเยี่ยม และเป็นพักผ่อนหย่อนใจของผู้ต้องขัง รวมทั้งมีการเก็บเกี่ยวพืชผัก เช่น ผักบุ้งจีน ผักคะน้า ผักกวางตุ้ง มาแจกให้กับผู้ร่วมโครงการและหมุนเวียนแจกไปให้ผู้ต้องขังอื่น ๆ ตามกองงาน ส่วนผักสวนครัว เช่น โหระพา สะระแหน่ กระเพรา มะเขือ พริก ก็จะแบ่งปันให้กับผู้ต้องขังที่เข้าร่วมโครงการขยะรีไซเคิล สามารถนำของที่ใช้แล้ว เช่น ขวดน้ำ กระดาษ กระป๋อง มาแลกกับผักได้ และยังมีการเก็บพืชสมุนไพรมาต้มและแจกให้กับผู้ต้องขังที่ต้องการในตอนบ่ายของทุกวัน

การสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของเรือนจำผ่านการนำเสนอความสามารถและผลงานของผู้ต้องขัง

สังคมไทยมีมายาคติเกี่ยวกับคนที่ต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำและมีแนวโน้มจะมองเรือนจำว่าเป็นพื้นที่การลงโทษ ซึ่งผู้ที่ต้องเข้าไปอยู่คือคนไม่ดี ไร้ความสามารถ มีปัญหาทางด้านจิต มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากกฎกติกาของสังคม เมื่อกลับออกมาสู่สังคมภายนอกก็มักจะทำ ความผิดซ้ำ ผู้พ้นโทษยังคงถูกมองว่าเป็นบุคคลอันตราย ไม่น่าไว้วางใจ และไม่ควรถูกใครจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ การนำเสนอความสามารถและผลงานของ

ผู้ต้องขังผ่านสื่อต่าง ๆ จะช่วยให้คนในสังคมไม่มองโลกแบบแบ่งแยก ทำให้สังคมตระหนักถึงความเป็นมนุษย์ที่อาจต้องตกอยู่ในสภาวะการณ์ที่ผลักดันหรือชักจูงให้ต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำ ตระหนักถึงความทุกข์ ความยากลำบากของผู้ที่เข้ามาอยู่ในเรือนจำ รวมทั้งได้เห็นศักยภาพ ความสามารถ และความพยายามที่จะก้าวต่อไปของคนที่ได้เคยก้าวพลาด

การสื่อสารสาธารณะมีเป้าหมายเพื่อให้สังคมมีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับชีวิตในเรือนจำ เข้าใจว่าผู้ที่เข้ามาอยู่ในเรือนจำเป็นผู้ที่เคยผิดพลาด เคยทำผิดกฎหมายบ้านเมืองทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ บางคนอาจทำไป เพราะความรับผิดชอบต่อลูกที่ยังเล็กหรือกำลังเรียนหนังสือ การเข้ามาอยู่ในเรือนจำเป็นการลงโทษที่รุนแรงและเพียงพอ สังคมควรให้ออกาส โดยเฉพาะ เมื่อผู้ที่อยู่ในเรือนจำได้แสดงออกถึงความมุ่งมั่นและความปรารถนาที่จะ สร้างสรรค์ตนเองให้เป็นคนที่มีคุณภาพออกสู่สาธารณชน ตัวอย่งของการนำความสามารถและผลงานของผู้ต้องขังออกสู่สังคมผ่านการสื่อสาร สาธารณะ ได้แก่

(1) การนำโยคะในเรือนจำออกสู่เวทีการแข่งขันนานาชาติ ความสามารถของผู้ต้องขังหญิงเป็นที่ประจักษ์ในระดับนานาชาติ โดยในการแข่งขันชิงแชมป์โยคะแห่งเอเชีย ซึ่งจัดขึ้นที่โรงแรมสวิสโฮเทล ปาร์ค นายเลิศ เมื่อวันที่ 19-21 มิถุนายน 2558 มีประเทศต่าง ๆ เข้าร่วมแข่งขัน ถึง 14 ประเทศ ไทยเป็นประเทศเดียวที่ส่งทีมโยคะจากเรือนจำเข้าแข่งขัน ประกอบด้วยผู้ต้องขังหญิงจากเรือนจำกลางราชบุรีและเรือนจำกลาง อุตรธานี รวม 12 คน ผลการแข่งขันปรากฏว่าทีมโยคะในเรือนจำได้รับ รางวัลเหรียญเงินถึง 2 เหรียญ เหรียญทองแดง 4 เหรียญ และรางวัล ชมเชยอีก 12 รางวัล

ความสามารถของผู้ต้องขังหญิงทำให้ประเทศไทยได้คะแนนรวมในการแข่งขันทุกประเภทเป็นอันดับสาม ได้รับถ้วยรางวัล และเป็นครั้งแรกที่ได้อะไรเพลงชาติไทยในเวทีโยคะนานาชาติ นับเป็นการทำชื่อเสียงให้กับประเทศไทย ในโอกาสนี้ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ได้ประทานลายพระหัตถ์แสดงความชื่นชมและประทานพระรูปพร้อมลายพระหัตถ์แก่ผู้เข้าแข่งขันทุกคน

หนังสือพิมพ์หลายฉบับได้ลงข่าวรูปการแข่งขันครั้งนี้ โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ Bangkok Post ได้เขียนบทความการแข่งขันชิงแชมป์โยคะแห่งเอเชียของผู้ต้องขังหญิงลงในคอลัมน์ Life เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม 2558 อีกด้วย สารสำคัญในบทความได้สะท้อนถึงความสามารถและความมานะพยายามของผู้ต้องขังหญิงในการทุ่มเทฝึกโยคะจนในที่สุดได้รับความสำเร็จนำความภาคภูมิใจมาสู่ประเทศชาติ เรือนจำ ครอบครัวยุติธรรม และต่อตัวผู้ต้องขังเอง

(2) การนำโยคะในเรือนจำสู่พื้นที่ออนไลน์ ผู้ต้องขังหญิงที่ได้รับการฝึกโยคะในเรือนจำต่าง ๆ มีความสามารถสูงมาก แต่ละคนสามารถแสดงท่าโยคะในระดับก้าวหน้าได้อย่างน่าชื่นชม แต่การอยู่ในเรือนจำทำให้ผู้ต้องขังมีโอกาสน้อยมากที่จะนำความสามารถของตนออกสู่สายตาสาธารณชน โครงการนี้จึงได้จัดทำวีดิทัศน์การแสดงโยคะของผู้ต้องขังจากเรือนจำต่าง ๆ เป็นตอน ๆ แต่ละตอนยาวประมาณ 10-15 นาที โดยคลิปวีดิทัศน์นี้ได้นำลงยูทูบเป็นระยะ ๆ มีผู้เข้าชมจำนวนมาก และมีหลายคนได้แสดงความชื่นชมและให้กำลังใจกับผู้แสดงด้วย

(3) การจัดแสดง “โยคะบูชาแม่” เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2558 ซึ่งเป็น “วันแม่แห่งชาติ” ในวันนี้ผู้ต้องขังหญิงต่างมีความปรารถนาอยากพบลูกหรือพบ

แม่ของตนเองเพื่อแสดงความรักและความผูกพัน โครงการนี้จึงร่วมกับเรือนจำกลางราชบุรีจัดให้มีการจัดการแสดง “โยคะบูชาแม่” ขึ้น โดยมีผู้ต้องขังหญิงเรือนจำกลางราชบุรีจำนวน 500 คนพร้อมใจกันแสดงโยคะประกอบดนตรีครั้งยิ่งใหญ่ เป็นการร่วมใจกันแสดง “โยคะบูชาแม่” เพื่อน้อมเกล้าถวายพระพรสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงเป็น “แม่แห่งแผ่นดิน” ให้ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน เป็นพระมิ่งขวัญของปวงชนชาวไทย และเพื่อเป็นการรำลึกถึงพระคุณแม่

พิธีถวายราชราชสดุดีเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2558 ซึ่งจัดขึ้น ณ เรือนจำกลางราชบุรี เป็นไปอย่างงดงาม มีผู้แทนหน่วยราชการและสื่อมวลชนจำนวนมากมาร่วมงาน การแสดง “โยคะบูชาแม่” เป็นการแสดงที่ยิ่งใหญ่และสวยงาม สื่อต่าง ๆ ได้มีการทำข่าวการแสดงนี้อย่างกว้างขวาง ทั้งข่าวโทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ทำให้สังคมได้ตระหนักในความสามารถของผู้ต้องขังหญิง และทำให้ผู้ต้องขังเกิดความภาคภูมิใจ ผู้แสดงทุกคนมีความสุขที่ได้มีส่วนร่วมในงานวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2558

(4) การจัดทำวิดีโอทัศน์เรื่อง “โยคะบูชาแม่” ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 11 ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2558 ซึ่งเป็นวันแม่ นอกจากพิธีถวายราชสดุดีเฉลิมพระเกียรติแล้ว โครงการนี้ยังได้จัดทำสารคดีในรูปแบบของวิดีโอทัศน์เรื่องโยคะบูชาแม่ ความยาว 55 นาที ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตของผู้หญิงซึ่งต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำ ต้องต่อสู้กับความทุกข์ยากของการใช้ชีวิตในเรือนจำ โดยเฉพาะการต้องจากลูกและครอบครัว รวมไปถึงการพยายามก้าวข้ามความยากลำบากต่าง ๆ เพื่อรอเวลาที่จะได้ออกไป

พบบุคคลอันเป็นที่รัก ไม่ว่าการรอคอยจะเป็นเวลายาวนานสักเพียงใด การนำเสนอเรื่องราวชีวิตของผู้ต้องขังหญิงซึ่งเป็นแม่ที่ต้องทอดทิ้งลูกไว้ภายนอกหรือต้องทอดทิ้งแม่ไว้เพียงลำพังกับหลาน รวมทั้งการแสดงโยคะของผู้ต้องขังหญิง 550 คน เป็นทางหนึ่งให้ผู้แสดงต้องการจะสื่อสารไปยังลูก แม่ ครอบครัว และคนในสังคม เพื่อขอโอกาสที่จะเริ่มต้นชีวิตใหม่ วิถีทัศน์นี้ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 11 ในวันที่ 14 สิงหาคม เวลา 10:05 น.

(5) การแสดงโยคะในงาน 100 ปี กรมราชทัณฑ์ ความสามารถในการแสดงโยคะของผู้ต้องขังหญิงเป็นที่ประจักษ์และได้รับการชื่นชมทั้งจากสังคม กรมราชทัณฑ์ และเรือนจำต่าง ๆ ในโอกาสที่กรมราชทัณฑ์ได้จัดงาน “100 ปี ราชทัณฑ์” เรือนจำกลางราชบุรีได้รับเกียรติจากกรมราชทัณฑ์ในฐานะที่เป็นศูนย์กลาง (hub) การฝึกครูโยคะ ให้จัดการแสดงโยคะในงานสวนสนาม 100 ปี ราชทัณฑ์ โดยทางโครงการได้ดำเนินการให้ผู้ต้องขังหญิงจากเรือนจำกลางราชบุรี เรือนจำกลางอุดรธานี และเรือนจำกลางระยอง จำนวน 100 คน แสดงโยคะ ในงานนี้มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นประธาน มีผู้บัญชาการเรือนจำจากทั่วประเทศ และครอบครัวของผู้ต้องขังซึ่งแสดงการสวนสนาม มาร่วมงานประมาณ 5,000 คน การแสดงโยคะเป็นที่ประทับใจของประธานในงานและผู้เข้าชม

(6) การจัดทำวิถีทัศน์เรื่อง “จรัสแสงในความมืด” ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 11 เป็นสารคดีถวายสักการะแสดงความอาลัยและเพื่อระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชที่ทรงมีต่อพสกนิกรในด้านความยุติธรรมทางอาญา สารคดีจรัสแสงในความมืดแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาญาณเชื่อมโยงกฎหมาย ความยุติธรรม กับความสุขของประชาชน รวมทั้งบอกเล่าเรื่องราวของผู้ต้องขังซึ่งได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานแนวทางในการดำเนินชีวิตแบบ

พอเพียงจนสามารถก้าวข้ามโศกนาฏกรรมและความทุกข์ที่ต้องเผชิญอย่างมีความหวัง การเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้นำความเศร้าสลดมาสู่ประชาชนทุกหมู่เหล่าทั่วราชอาณาจักร ผู้ต้องขังมีความปรารถนาที่จะแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อผู้กระทำความผิดและต้องเข้าไปอยู่ในเรือนจำ ทรงเมตตาพระราชทานอภัยโทษให้กับผู้ต้องขังตลอดมา แต่ผู้ต้องขังไม่มีโอกาสที่จะออกมาสู่โลกภายนอกเพื่อถวายสักการะและแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเหมือนประชาชนในภาคส่วนอื่น ๆ

เนื้อหาของสารคดีเป็นการนำความสามารถทางด้านโยคะของผู้ต้องขังออกมาสู่พื้นที่สาธารณะ เพื่อสื่อสารให้สังคมมองเห็นถึงความมานะพยายามของผู้ต้องขังหญิงซึ่งต้องการแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงมีต่อพสกนิกร ไม่เว้นแม้แต่ผู้ที่ก้าวพลาดจนต้องมาอยู่ในเรือนจำ พระเมตตาคุณและพระมหากรุณาธิคุณที่ทำให้ชีวิตที่ตกอยู่ในความมืดได้รับแสงสว่าง และสามารถ “จรัสแสงอยู่ในความมืด” ได้อย่างภาคภูมิใจ สารคดีจบลงด้วยการมีผู้ต้องขังหญิงและชายจำนวน 999 คน จุดเทียนและร่วมกันร้องเพลงสดุดีมหาราชา โดยมีโปงลางซึ่งเป็นดนตรีพื้นบ้านของอีสานประกอบพร้อมการแปรอักษร “จรัสแสงในความมืด” และการกราบถวายสักการะ สารคดีมีความยาว 25 นาที ออกอากาศทางโทรทัศน์ช่อง 11 ในวันที่ 4 ธันวาคม 2559 เวลา 22:00-22:25 น. และเสียงภาษาอังกฤษ ออกอากาศทาง NBT World ซึ่งเสนอผู้ชมจาก 177 ประเทศทั่วโลกสามารถรับชมได้

(7) การจัดทำปฏิทินปี 2560 เพื่อสร้างแบรนด์โยคะ จุดประสงค์ของการแบรนด์โยคะในเรือนจำคือการทำให้โยคะในเรือนจำมีคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ในสังคม เป็นการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างสังคมกับเรือนจำผ่านการให้ความหมายที่แตกต่างไปจากภาพของเรือนจำในแบบเดิม

เป็นการสื่อความหมายให้คนในสังคมตระหนักในความสามารถของผู้ต้องขังหญิงและปรับเปลี่ยนการรับรู้ภาพตัวแทนของเรือนจำในฐานะของพื้นที่ที่ไม่มีคุณค่า เป็นพื้นที่ของการลงโทษ และคนทั่วไปควรหลีกเลี่ยงการมีปฏิสัมพันธ์ด้วย สาร (message) ที่แบรนด์โยคะในเรือนจำต้องการส่งไปสู่สังคมคือ เรือนจำเป็นพื้นที่ที่สามารถช่วยให้บุคคลได้พัฒนาความสามารถของตนเอง และผู้ต้องขังหญิงมีศักยภาพและความอดทนที่จะก้าวไปสู่ความเป็นเลิศในสิ่งที่ตนเองมีสนใจและความถนัด แม้เรือนจำจะเป็นพื้นที่ซึ่งขาดแคลนทรัพยากรในทุก ๆ ด้าน แต่ผู้ต้องขังหญิงก็ได้แสดงความสามารถของตนเองจนเป็นที่ประจักษ์ การสร้างแบรนด์โยคะในเรือนจำจึงเป็นการสร้างเครือข่ายทางสังคม (social network) ซึ่งเชื่อมโยงพื้นที่ของสังคมกับเรือนจำ โครงการนี้ได้นำภาพผู้ต้องขังหญิงของเรือนจำกลางอุดรธานี แสดงโยคะในท่าต่าง ๆ ที่สวยงาม ในพื้นที่ของเรือนจำ เช่น เรือนนอน ที่อาบน้ำ บริเวณที่วางล็อกเกอร์ พื้นที่ว่างอื่น ๆ ของเรือนจำ มาจัดทำเป็นปฏิทินปี 2560 ซึ่งแต่ละท่าของโยคะเป็นท่าซึ่งแสดงถึงความสามารถและความอดทนในการฝึกฝน

รูป 2 ปฏิทินปี 2560 เพื่อสร้างแบรนด์โยคะ

สรุปและข้อเสนอเชิงนโยบาย

ระบบยุติธรรมทางอาญาไม่ใช่ระบบที่มีความเป็นอิสระและมีความสมบูรณ์ในตัวเอง หากแต่เป็นระบบที่มีปฏิสัมพันธ์อย่างเข้มข้นกับระบบสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ซึ่งทำหน้าที่ผลิต/สร้างสิ่งที่เรียกว่า ความยุติธรรมทางสังคม ความยุติธรรมทางอาญากับความยุติธรรมทางสังคมจึงเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ กล่าวคือเราไม่สามารถพูดถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเอกเทศได้ ดังที่มีผู้ตั้งคำถามว่า “เราจะมีความมั่นใจในความยุติธรรมทางอาญาในสังคมซึ่งไม่มีความยุติธรรมทางสังคมได้อย่างไร” หรืออีกนัยหนึ่งคือการถามว่า “เราจะสร้างความยุติธรรมทางสังคมในสังคมซึ่งไม่อาจให้หลักประกันในเรื่องความยุติธรรมทางอาญาและการได้รับ

การปฏิบัติอย่างเป็นธรรมในทางกฎหมายได้อย่างไร” (Cook, 2006)

การศึกษานี้มองว่า แม้ว่าความยุติธรรมทางอาญาดูเหมือนจะจบลงที่คำตัดสินของศาล แต่เรื่องราวก่อนที่จะบุคคลจะเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม และเรื่องราวขณะที่ผู้ต้องหาต้องเดินไปตาม “สายพาน” ของกระบวนการยุติธรรม ยังดำรงอยู่ และประกอบสร้าง (construct) เป็นตัวตนของผู้ต้องขังแต่ละคน ซึ่งในชีวิตที่ผ่านมาอาจต้องเผชิญกับภาวะวิกฤติครั้งแล้วครั้งเล่า อาจก้าวพลาด อาจพ่ายแพ้ต่อดังคองของทุนนิยม หลายคนถูกเอาเปรียบ ถูกหลอก ตกเป็นเหยื่อ ถูกกระทำรุนแรง (นภาภรณ์ และคณะ, 2555ก; นภาภรณ์ และคณะ, 2555ข) เรือนจำจึงเป็นพื้นที่รวมความหลากหลายของปรากฏการณ์ทางสังคม (social phenomena) ที่บ่งบอกถึงสถานะของความยุติธรรมทางสังคมกับความยุติธรรมทางอาญา ประเด็นคำถามสำคัญคือเราจะสามารถเชื่อมโยงความยุติธรรมทางสังคมและทางอาญาเข้ามาหากันได้อย่างไร เรือนจำควรเป็นพื้นที่ที่ดูแลประชาชนซึ่งได้รับโทษทางอาญาจากการฝ่าฝืนกฎหมาย เพื่อให้บุคคลเหล่านี้ยังคงรักษาศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ได้รับการดูแลเอาใจใส่ และการช่วยเหลือสนับสนุนให้ดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพทั้งในขณะที่อยู่ในเรือนจำและเมื่อได้คืนกลับสู่สังคม

เรือนจำจำนวนมากทั่วโลกได้รับความวิพากษ์วิจารณ์ในการทำหน้าที่อื่น ๆ นอกเหนือจากการควบคุมให้ผู้ต้องขังอยู่ในระเบียบวินัยและป้องกันการหลบหนีของผู้ต้องขัง โดยเฉพาะประเด็นในเรื่องสิทธิของความเป็นพลเมือง (civil rights) ซึ่งแม้บุคคลจะถูกลงโทษด้วยการจำกัดอิสรภาพ แต่สิทธิแห่งความเป็นพลเมืองโดยเฉพาะศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ยังจำเป็นต้องดำรงอยู่ จึงทำให้มีการกล่าวถึงหน้าที่ของเรือนจำในการเยียวยาและการฟื้นฟู (rehabilitation) ผู้กระทำผิดด้วย (Allen & Simonsen, 2001) นอกจากนี้ยังมีผู้วิจารณ์การใช้การลงโทษจำคุกเป็น

หลักในการลงโทษผู้กระทำผิดว่าเป็นเรื่องล้มเหลว จนถึงกับมีผู้เสนอว่าคุก เป็นสิ่งที่เปล่าประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะคุณไม่ได้สร้างอะไรที่มีคุณค่าเลย แม้แต่เป้าหมายอื่น ๆ ในการปกป้องสังคมจากอาชญากรรม ดังจะเห็นว่า มีการกระทำผิดซ้ำเกิดขึ้นมากมาย จริง ๆ แล้วคุกทั่วโลกได้ทำลายศักยภาพ ของคนเป็นล้าน ๆ ที่ถูกนำไปกักขังไว้ บางคนกล่าวว่า คุกเป็นโรงเรียน สำหรับการแลกเปลี่ยนความรู้ในเรื่องการประกอบอาชญากรรม (DiMascio, 2009) นอกจากนี้คนที่ออกไปจากคุกยังต้องเผชิญกับความยากลำบาก อันเกิดจากการที่ต้องมาติดคุก เช่น ความยากลำบากในการหางานทำ การ มีหนี้สินเพราะต้องเข้ามาอยู่ในคุกทำให้ขาดรายได้และครอบครัวต้องไป เป็นหนี้สิน หรือบางคนอาจต้องเผชิญกับการถูกตัดขาดออกจากครอบครัว และเครือข่าย (นภาพรณ และคณะ, 2555ข)

ข้อวิจารณ์ที่มีต่อเรือนจำทำให้ประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทย มีความพยายามในการปรับเปลี่ยนหรือพัฒนาเรือนจำให้บรรลุเป้าหมายใน เรื่องการฟื้นฟูและเยียวยาอย่างต่อเนื่อง หลายประเทศมีความพยายาม ในการปรับปรุงสภาวะแวดล้อมของเรือนจำให้ถูกสุขลักษณะ จัดหา สิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตให้กับผู้ต้องขังอย่างเพียงพอ ให้การศึกษาทั้ง ความรู้ทั่วไปและความรู้ในการประกอบอาชีพ เปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังได้พบกับ ครอบครัวมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ก็มิได้ทำให้ภาพในทางลบของเรือนจำดีขึ้น มากนัก ซึ่งน่าจะเป็นเพราะว่ายังมิได้มีการปรับเปลี่ยนเรือนจำในระดับของ ฐานคิดหรือปรัชญา เรือนจำยังคงเป็นพื้นที่สำหรับการลงโทษ และความ สัมพันธะระหว่างเจ้าหน้าที่เรือนจำหรือผู้คุมกับผู้ต้องขังก็ยังคงเป็นความ สัมพันธ์เชิงอำนาจ และสิ่งที่เกิดขึ้นภายในเรือนจำก็ยังคงเป็นสิ่งที่สังคม โดยทั่วไปมีโอกาสน้อยมากที่จะรับรู้อย่างถ่องแท้ กฎระเบียบและแนวทาง ปฏิบัติหลายอย่างได้ปิดกั้นเรือนจำจากการรับรู้ของผู้คน และมีส่วนทำให้ ผู้ต้องขังตกอยู่ในสภาวะที่เปราะบางต่อการถูกกระทำโดยเฉพาะในทาง จิตใจและจิตวิญญาณ

บทความนี้ได้นำเสนอว่า ความคาดหวังของรัฐและสังคมที่ต้องการให้สังคมมีความสงบสุข ปลอดภัยจากอาชญากรรม ไม่สามารถใช้การลงโทษผู้กระทำผิดให้หลายจำหรือเป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้อื่น และยกภาระการดูแลผู้กระทำผิดไปให้เรือนจำซึ่งเป็นเพียงสถานี่ปลายทางของความยุติธรรมทางอาญา แต่จะต้องให้ความสำคัญกับความยุติธรรมทางอาญาและความยุติธรรมทางสังคมร่วมกัน โดยเฉพาะการป้องกันไม่ให้คนกระทำผิด ทำให้กระบวนการยุติธรรมทางอาญาทุกขั้นตอนเป็นไปตามหลักนิติธรรม สร้างทางเลือกในการลงโทษผู้กระทำผิดที่ไม่ใช่การจำคุก และเมื่อมีการลงโทษให้จำคุก เรือนจำจะต้องไม่เป็นพื้นที่สำหรับการนำตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษ แต่เรือนจำควรมีลักษณะของชุมชนแห่งความหวัง

องค์กรทางสังคมซึ่งมีหน้าที่ในการให้บริการสาธารณะและสวัสดิการจะต้องมองว่าประชาชนในเรือนจำเป็นกลุ่มผู้ที่ต้องได้รับบริการไม่ต่างจากประชากรกลุ่มอื่น ๆ เช่น องค์กรทางด้านการศึกษา สาธารณสุข ฝีมือแรงงาน สวัสดิการสังคม ฯลฯ การให้บริการในเรือนจำไม่ควรต้องรอให้เรือนจำขอความอนุเคราะห์ แต่ควรวางระบบการให้บริการผู้ต้องขังในเชิงรุกโดยจัดการบริการให้มีความเหมาะสมกับบริบทของเรือนจำ ผู้ต้องขังไม่ควรเป็นเพียงประชาชนขายขอบในระบบบริการของรัฐ ดังนั้นรัฐจึงควรมีนโยบายให้องค์กรที่ทำหน้าที่ในการดูแลสุขภาพและจัดสรรสวัสดิการให้กับประชาชน ไม่ว่าจะเป็นการให้บริการทางด้านสุขภาพอนามัย การศึกษา การส่งเสริมให้ประชาชนมีงานทำและมีรายได้ การพัฒนาฝีมือแรงงาน การดูแลและจัดสวัสดิการให้กับประชาชน โดยทุกหน่วยงานจะต้องบูรณาการงานในเรือนจำเข้าไปในระบบการให้บริการและแผนงานในแต่ละปีอย่างต่อเนื่อง

ในส่วนของกรมราชทัณฑ์/เรือนจำ ซึ่งมีแนวโน้มจะให้ความสำคัญกับหน้าที่ในการควบคุมและทำให้เรือนจำสงบเรียบร้อย หลายแห่งเน้น

การให้ปฏิบัติตามระเบียบอย่างเข้มงวดเกินความจำเป็น ทำให้ขาดความยืดหยุ่นในการทำหน้าที่ดูแลผู้ต้องขังอย่างมีคุณภาพ การใช้อำนาจการควบคุมผู้ต้องขังแบบเบ็ดเสร็จและเป็นระบบอำนาจนิยมทำให้ผู้ต้องขังถูกลดทอนความเป็นมนุษย์ ในหลาย ๆ กรณี ผู้ต้องขังตกอยู่ในสภาพของเหยื่อที่ถูกกระทำโดยปราศจากสิทธิขั้นพื้นฐาน โอกาสที่ผู้ต้องขังจะร้องเรียนหรือสื่อสารกับสังคมภายนอกเป็นไปได้น้อยมากหรือเป็นไปไม่ได้เลย แม้กรมราชทัณฑ์และเรือนจำจะได้จัดให้มีกิจกรรมที่เรียกว่าเป็นการฟื้นฟูผู้ต้องขังอยู่บ้าง แต่ก็ต้องทำอยู่ภายใต้ความจำกัดของงบประมาณ เวลา และความรู้

บทความนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่ควรปรับเปลี่ยนฐานคิดจากการมองว่าเรือนจำเป็นพื้นที่สำหรับการลงโทษไปสู่การเป็นชุมชนแห่งความห่วงใย ซึ่งจะนำไปสู่การเป็นเรือนจำสุภาพด้วย โดยจะต้องทำให้สุภาพเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ทุกคนต้องได้รับ และผู้ต้องขังไม่ควรถูกกันออกไปจากการได้รับสิทธิขั้นพื้นฐาน แต่ควรพัฒนาระบบการดูแลสุภาพที่สอดคล้องกับบริบทของเรือนจำในสังคมไทย รวมทั้งการส่งเสริมและพัฒนา กิจกรรมที่ช่วยเพิ่มพลังสร้างสรรค์ ความรู้และทักษะด้วยการเพิ่มทางเลือกในการทำงานในเรือนจำให้กับผู้ต้องขัง โดยลดการทำงานที่ซ้ำซาก จำเจ เพื่อฆ่าเวลา หรือเป็นงานที่บั่นทอนสุขภาพ นอกจากนี้ควรได้สื่อสารกับสังคมและภาครัฐถึงแนวทางที่จำเป็นและเหมาะสมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง และทำให้เรือนจำเป็นพื้นที่เปิดเพื่อให้สังคมได้รับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นในเรือนจำให้มากขึ้น เพื่อทุกส่วนของสังคมจะเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบ

ผลการดำเนินงานที่ผ่านมาของโครงการนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้ต้องขังมีศักยภาพที่จะสร้างพลังอำนาจของตนเองขึ้นมาได้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้เปิดพื้นที่ให้ผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ร่วมกันสร้างพลังคิด พลังความรู้ และพลังใจ ในการดำรงชีวิตในเรือนจำและการทำงาน จนสามารถ

สร้างเรือนจำให้เป็นพื้นที่ของการยอมรับในความรู้ความสามารถซึ่งกันและกัน มีความเข้าใจกัน และเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ กิจกรรมต่าง ๆ คือเครื่องมือหรือวิธีการในการปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ในเรือนจำให้มีลักษณะของการผสมผสานของการควบคุม การสร้างความรับผิดชอบ และความร่วมมือ โดยเฉพาะการสร้างความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่เรือนจำกับผู้ต้องขังแทนการใช้การควบคุมและสั่งการแต่อย่างเดียว การร่วมมือร่วมใจให้คุณค่ากับความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการ ไม่ยึดกฎระเบียบอย่างตายตัว เพราะจะมีผลในทางลบต่อการใช้ชีวิตในเรือนจำและทำให้เรือนจำประสบความล้มเหลวที่จะบรรลุเป้าหมายของการฟื้นฟูและเยียวยาผู้ที่ถูกพิพากษาให้ต้องมาอยู่ในเรือนจำ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

นภาพรณ ะวานนท์ และคณะ. (2555ก). *คำให้การของผู้หญิงซึ่งถูกพิพากษาจำคุกในคดียาเสพติด*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกิจการในพระตำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิตติยาภา กระทรวงยุติธรรม.

_____. (2555ข). *ชีวิตที่ถูกกลืน: เรื่องเล่าของผู้หญิงในเรือนจำ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกิจการในพระตำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิตติยาภา กระทรวงยุติธรรม.

ภาษาอังกฤษ

Allen, H. E. & Simonsen, C. E. (2001). *Corrections in America: An Introduction*. New Jersey: Prentice Hall.

Cook, D. (2006). *Criminal and Social Justice*. London: Sage Publication.

Coyle, A. (2005). *Understanding Prisons: Key Issues in Policy and Practice*. Berkshire: Open University Press.

Craig, S. (2004). Rehabilitation Versus Control: An organizational theory of prison management. *The Prison Journal*, 4(84): 92S-114S.

Department for International Development (DFID). (2000). *Justice and Poverty Reduction*. London: Department for International Development.

DiMascio, W. (2009). Special Issue Reflections: The history of prisons and punishment. *The Prison Journal*, Supplement 89(1): 3S-6S.

Foucault, M. (1965). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Pantheon.

_____. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Allen Lane.

Goffman, E. (1961). *Asylum: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Book.

Reed, T. K. (2010). *The Caring Community: A journey into the spiritual domain of transformation leadership*. Bloomington: iUniverse.

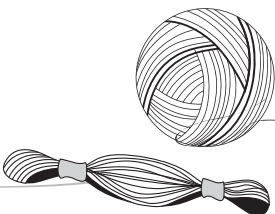
Reiman, J. (1979). *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison: Ideology, Class, and Criminal Justice*. Boston: Allyn & Bacon.

- Sahi, J. (2010). Yoga and the Wounded Heart. in Kearney, R. & Rizo-Patron, E. (eds.). *Traversing the Heart: Journey of the Inter-religious Imagination* (pp.43-80). Boston: Brill.
- Wacquant, L. (2009). *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.

ส่วนที่ 2

การมองให้เห็น ‘ใจ’
และความเป็นมนุษย์
ของผู้ต้องจำ

3

จากใจสู่ใจ นวัตกรรมสร้างการเปลี่ยนแปลงภายใน เพื่อปฏิรูปภายนอก

อวยพร สุธนธัญญากร¹

1. ที่มา

เรือนจำเปรียบเสมือนสถานที่ที่ใช้สำหรับคัดคนที่ผิดพลาด พ่ายแพ้ ต่อกระแสธารของสารพัดปัญหาในสังคมทุกวันนี้ไว้รวมกัน ในอดีต ทักษะ ต่อคนที่ถูกคัดออกดังที่วามานี้คือคนผิด คนอันตราย ภัยสังคม สภาพแวดล้อมของเรือนจำจึงถูกออกแบบมาเพื่อเป็นที่กักกัน ลงโทษ และคุมขัง นักโทษเพื่อให้สำนึกผิด เจ็ดทลอบ เรือนจำเต็มไปด้วยกฎเกณฑ์และการจัดระเบียบที่เคร่งครัด เป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยการตัดสินใจลงโทษ นำมาซึ่งความหวาดระแวง ความกลัว ความเครียด ทั้งต่อตัวผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานภายในเรือนจำเอง

¹ นักวิชาการอิสระ หัวหน้าทีมกระบวนการออกแบบการเรียนรู้ฟื้นฟูจิตใจสำหรับผู้ต้องขังหญิงพื้นที่เชียงใหม่, FB: เสียงจากผู้หญิงหลังกำแพง

เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป ทักษะหรือมุมมองด้านสิทธิมนุษยชนที่ครอบคลุมคนทุกกลุ่มในสังคม โดยเฉพาะกลุ่มคนชายขอบหรือคนที่เข้าไม่ถึงสิทธิในฐานะมนุษย์คนหนึ่งของรัฐ จำเป็นต้องได้รับความคุ้มครองไม่ว่าจะเป็นด้านสิทธิพื้นฐาน ระบบการดูแลสุขภาพนามัย การศึกษา การฟื้นฟูสมรรถภาพกาย-ใจ การเปิดโอกาสให้ได้ติดต่อสัมพันธ์กับญาติมิตร กระบวนการทัศนดังกล่าวส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนทัศนะด้านการบริหารและการปกครองเรือนจำทั้งระบบด้วย สิ่งตามมาคือจากที่เรือนจำเคยถูกมองแค่มุมเดียวว่าเป็นที่คุมขังลงโทษผู้กระทำความผิด ก็ถูกมองเสียใหม่ว่าเรือนจำเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการฟื้นฟูดูแลใจไปพร้อม ๆ กัน ในขณะเดียวกันกระบวนการทัศนเช่นนี้ยังเอื้อให้เจ้าหน้าที่และคนทำงานสามารถทำงานได้อย่างมีพลัง เห็นคุณค่าของงาน เข้าถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ และมีความภาคภูมิใจในตนเองไปพร้อมกัน

จากประสบการณ์ที่ทีมงานได้เข้าไปจัดกิจกรรมได้เรียนรู้ชีวิตผู้ต้องขังและการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่เรือนจำหลายแห่งตั้งแต่ปี 2555 เป็นต้นมา พบว่า ผู้ต้องขังใช้ชีวิตในเรือนจำยาวนานแต่กลับขาดโอกาสในการเรียนรู้ ทบทวนประสบการณ์ชีวิตที่ผ่านมาของตนเอง รู้สึกตนเองต่ำต้อย คับแคบ ถูกกลืน และผู้ต้องขังจำนวนไม่น้อยมีบาดแผลฝังลึกทางใจ (Trauma) ซึ่งถ้าได้รับการคลี่คลายจะช่วยให้ใช้ชีวิตในปัจจุบันได้อย่างมีคุณภาพมากขึ้น การรับรู้ดังกล่าวนี ทีมงานจึงได้ออกแบบกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง ลงลึก เพื่อฟื้นฟูจิตใจและเสริมศักยภาพ (Empowerment) ด้านในให้กับกลุ่มผู้ต้องขังหญิงขึ้นโดยเริ่มกิจกรรมเป็นทางการ ท้นทสถานที่หญิงเชียงใหม่ ตั้งแต่เดือนสิงหาคม ปี 2556 เป็นต้นมา

ขณะเดียวกัน จากข้อสังเกตของทีมงานยังพบว่าเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานในเรือนจำเองก็ตกอยู่ในสถานการณ์ความเครียดไม่น้อยกว่าผู้ต้องขังทั้งความเครียดจากการทำงานภายใต้โครงสร้างอำนาจที่แข็งตัว ต้องทำงานต่อเนื่องยาวนาน เข้าเวรถึงจนไม่มีเวลาให้ครอบครัว ความกดดันจาก

สถานการณ์ผู้ต้องขังล้นคุกในปัจจุบัน ขณะที่เจ้าหน้าที่บางส่วนมีทัศนคติเชิงลบต่อผู้ต้องขังด้วย โครงการจึงเริ่มจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ในเรือนจำที่เข้าไปทำงานด้วย ซึ่งได้แก่ทัณฑสถานหญิงเชียงใหม่ และยังได้ร่วมมือกับสำนักพัฒนาพฤตินิสัยจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเจ้าหน้าที่เรือนจำหญิงในพื้นที่ภาคกลางอีก 8 แห่ง เพื่อให้เจ้าหน้าที่ได้หยุดพักดูแลกายใจตนเอง ได้ฟื้นฟูคุณค่าความเป็นมนุษย์ คุณค่าในงาน เพื่อที่จะมีพลังสร้างบรรยากาศเรือนจำสุขภาวะได้ต่อไป

ในการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ของโครงการจากใจสู่ใจ (พื้นที่เชียงใหม่) มีพื้นฐานความคิดมาจากการทำความเข้าใจมุมมองเชิงสังคม “ภายใต้แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมของนักสตรีนิยมจิตวิญญาณ และแนวทางจิตตปัญญา” ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจบริบทเชิงสังคมที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตโดยเฉพาะเรื่องความเป็นเพศ (Gender) รื้อถอนทัศนคติที่ตัดสิน บั่นทอนคุณค่าระหว่างกัน การมีสติรู้เนื้อรู้ตัว การกลับมาทำความเข้าใจตนเอง เห็นคุณค่าตนเอง การบ่มเพาะความรักและกรุณาต่อตัวเองและผู้อื่น ไปจนถึงเคารพคุณค่าความเป็นมนุษย์ซึ่งกันและกัน และที่มากไปกว่านั้น ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเจ้าหน้าที่เรือนจำและกรมราชทัณฑ์ ยังให้ความสำคัญกับการเรียนรู้เรื่องตัวฉันกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Identities and power relations) และการสร้างความเปลี่ยนแปลงด้วยอำนาจจากภายใน (Power from within) โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ชีวิต พร้อม ๆ กับการดูแลกายใจ ในบรรยากาศการเรียนรู้ที่ผ่อนคลาย เอื้อให้การเรียนรู้ของทั้งทีมงานและผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันฉันมิตร โดยเครื่องมือสำคัญในการเรียนรู้ก็คือ “การฟังด้วยสติและการรู้เนื้อรู้ตัว (ฝึกสติ)” (อวยพร, 2557: 5-8; โสฬส, 2551: 2; Fernandes, 2003; Starhawk, 1997)

2. เรือนจำกับบทบาทฟื้นฟูคุณค่าความเป็นมนุษย์

นโยบายที่เกี่ยวข้อง

ปัจจุบัน การฟื้นฟูจิตใจผู้ต้องขังเป็นหนึ่งในภารกิจสำคัญของกรมราชทัณฑ์ที่นับวันยิ่งมีบทบาทสำคัญ เนื่องจากทุกวันนี้ เรือนจำไม่ได้ทำหน้าที่เพียงควบคุมผู้ต้องขังดังเช่นในอดีต หากแต่ต้องเอื้ออำนวยให้มีกระบวนการฟื้นฟูจิตใจและพัฒนาพฤติกรรมให้ผู้ต้องขังไปพร้อม ๆ กัน ในพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2560 มาตรา 42 และ 60 ระบุไว้ว่าให้มีการจัดกิจกรรมพัฒนาพฤติกรรมผู้ต้องขัง ตั้งแต่วันที่รับตัวผู้ต้องขังเข้ามาอยู่ในความดูแลของเรือนจำเป็นต้นไป เพื่อที่วันหนึ่งเมื่ออิสรภาพมาถึงเขาและเธอเหล่านั้นจะมีพลังในการกลับไปใช้ชีวิตในสังคมได้ใหม่อีกครั้ง

ในขณะที่ข้อกำหนดกรุงเทพ (The Bangkok Rules) ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อยกระดับมาตรฐานการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในระดับนานาชาติให้ความสำคัญกับแนวทางการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำและมาตรการที่มีไปการคุ้มครองสำหรับผู้กระทำผิดหญิง ตระหนักดีว่าผู้หญิงที่เข้ามาอยู่ในเรือนจำจำนวนไม่น้อยเคยผ่านประสบการณ์ที่ใช้ความรุนแรงไม่ว่าจะทางตรงหรือทางอ้อม หลายคนมีบาดแผลทางใจ (Trauma) ซึ่งต้องการกระบวนการเยียวยาและฟื้นฟูจิตใจ โดยข้อกำหนดกรุงเทพมีความคาดหวังว่าในแผนการคุ้มครองสำหรับผู้ต้องขังหญิง ให้คำนึงถึงภูมิหลังของผู้ต้องขังหญิงประกอบการพิจารณาฟื้นฟูจิตใจด้วย โดยระบุไว้ในข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำ ดังนี้ (สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย, 2556: 5, 143-149, 197)

ข้อที่ 58 ระบุว่า “เรือนจำไม่ควรซ้ำเติมให้ความทุกข์จากการถูกคุมขังเลวร้ายมากขึ้น ยกเว้นการกีดกันทั้งที่มีได้เจตนาและที่สมเหตุสมผลหรือเพื่อรักษาระเบียบของเรือนจำ”

ข้อที่ 59 ระบุว่า “เรือนจำควรให้การรักษาเยียวยา ให้การศึกษา และให้การช่วยเหลืออื่น ๆ ในทุกรูปแบบ และควรนำไปใช้แก้ไขฟื้นฟูตาม ความจำเป็นของผู้ต้องขังในแต่ละราย”

ข้อที่ 41 ข้อย่อย ค) “รับประกันว่าในแผนคุมขังผู้ต้องขังหญิง ได้บรรจุกิจกรรมแก้ไขฟื้นฟูและการให้บริการที่สอดคล้องกับความต้องการ เฉพาะของเพศหญิง”

และข้อ 42 ระบุว่า “ควรจัดให้มีบริการที่เหมาะสมสำหรับผู้ต้องขัง หญิงที่มีความต้องการดูแลด้านจิตสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เคยถูกทำร้าย ร่างกาย ถูกข่มเหงจิตใจ หรือการกระทำที่เป็นการล่วงละเมิดทางเพศ”

และข้อ 69 ระบุว่า “ในทันทีที่มีการรับตัวเข้าเรือนจำ และหลังจาก ศึกษาบุคลิกภาพของผู้ต้องขังแต่ละรายพร้อมทั้งระยะเวลาการถูกจำคุกแล้ว ควรเตรียมแผนการแก้ไขฟื้นฟูสำหรับผู้ต้องขังโดยคำนึงถึงความจำเป็น ความสามารถ และอุปนิสัยส่วนบุคคล”

นอกจากนี้ ข้อกำหนดกรุงเทพยังระบุให้เรือนจำจัดให้มีการสนับสนุน ทางจิตสังคม และโปรแกรมบำบัดที่สามารถช่วยเหลือให้ผู้ต้องขังที่เห็น คุณค่าในตนเองต่ำ ให้สามารถแสดงออกถึงความเป็นตัวเองได้ ช่วยให้ความ มั่นใจในตนเอง และรักษาบาดแผลฝังลึกทางใจ โดยระบุไว้ใน ข้อ 32 ด้วยว่า บุคลากรเรือนจำทุกคนต้องได้รับการฝึกอบรม ซึ่งรวมถึง การฝึกอบรมในเรื่องความอ่อนไหวระหว่างเพศ (Gender sensitivity) และข้อห้ามการเลือกปฏิบัติและการล่วงละเมิดทางเพศ

จะพบว่าข้อกำหนดกรุงเทพเองตระหนักดีว่า การคัดกรองผู้ต้องขัง หญิงโดยทั่วไปในเบื้องต้นอาจไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับประวัติการ ถูกกระทำทารุณโดยคู่สมรส การถูกข่มเหงทางเพศ หรือการถูกทำร้ายทาง กายหรือจิตใจที่มาจากอิทธิพลในเรื่องความเป็นเพศ ทำให้ขาดโอกาสได้ รับโปรแกรมแก้ไขฟื้นฟูที่ตรงกับความเป็นส่วนบุคคล

จากประสบการณ์การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องและลงลึกของทีมงานจากใจสู่ใจในพื้นที่เชียงใหม่กับกลุ่มผู้ต้องขังหญิงภายในเรือนจำมาแล้วกว่าร้อยคนพบว่า บาดแผลที่ฝังลึกภายในจิตใจของผู้ต้องขังหญิงจำนวนไม่น้อยมาจากอิทธิพลของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเรื่องความเป็นเพศ² ที่มีส่วนผลักดันทำให้พวกเธอเหล่านั้นต้องเข้ามาใช้ชีวิตในเรือนจำดังจะกล่าวถึงต่อไป

3. มิติเชิงสังคมกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงลึก

แนวคิดในการจัดกระบวนการเรียนรู้

เบื้องหลังแนวคิดของทีมงานเชื่อว่า ในชีวิตจริงคงไม่มีใครที่มีเจตนาให้เส้นทางชีวิตของตนเองต้องดำเนินมาสู่การถูกตัดสินจองจำในคุก การถูกลงโทษให้ขาดอิสรภาพเป็นเสมือนฝันร้ายของชีวิตผู้หญิงทุกคนในเรือนจำที่ทีมงานได้พบเจอ ด้วยเหตุนี้ หัวใจสำคัญของการทำงานของทีมงานจึงอิงอยู่กับความเชื่อที่ว่า 1) มนุษย์ทุกคนมีคุณค่าในตนเอง 2) การมีอยู่ของแต่ละคนอิงอาศัยอยู่ภายใต้บริบทสภาพแวดล้อมที่หล่อหลอมมีชีวิตของแต่ละคนขึ้นมา และที่สำคัญ เชื่อกันว่า 3) แต่ละคนมีสติปัญญา รักตัวเอง สามารถเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงตนเองไปในทางที่ดีได้

² จากข้อสังเกตในการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบกลุ่ม เมื่อเรียนรู้อิทธิพลทางสังคมในเรื่องความเป็นเพศที่ส่งผลกระทบต่อชีวิต ผู้ต้องขังหญิงราว 1 ใน 4 (ผู้ต้องขัง 7-8 คน จากกระบวนการกลุ่มครั้งละ 30 คน) ระบายปมบาดแผลที่ฝังลึกในใจ เช่น ถูกหลอกใช้ประโยชน์ โดนทำร้ายร่างกาย ถูกล่วงละเมิด ถูกข่มขืนจากคนใกล้ชิด ถูกทำให้อยอม ฯลฯ

ดังนั้น การออกแบบกระบวนการเรียนรู้ของโครงการฯ จึงอิงกับบริบทสภาพแวดล้อมของผู้เข้าร่วมเป็นสำคัญ ใช้ประสบการณ์ชีวิตของแต่ละคนเป็นตำราเล่มใหญ่ ทั้งผู้จัดการเรียนรู้และผู้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นทั้งครูและนักเรียนไปพร้อม ๆ กัน หรือที่เรียกว่า การเรียนรู้แบบผู้ใหญ่ (Adult learning theory) (ปิยะ, 2558: 8)

การจัดกิจกรรมจึงร้อยเรียงบริบทสภาพแวดล้อมที่แต่ละคนใช้ชีวิตเติบโตขึ้นมาเป็นข้อมูลในการทำความเข้าใจตนเอง โดยเฉพาะเรื่องทัศนคติ ความคิดความเชื่อเรื่องความเป็นเพศที่สังคมสร้างขึ้น เพื่อทำความเข้าใจอิทธิพลทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตเราทุกวันนี้ สร้างบรรยากาศให้ผ่อนคลาย รู้สึกปลอดภัย พร้อม ๆ ไปกับฝึกฝนทักษะการฟังด้วยสติ ฝึกการรู้เนื้อรู้ตัว รับรู้ความรู้สึกนึกคิดของตนเองอย่างตรงไปตรงมา ขณะเดียวกันการเอื้ออำนวยให้แลกเปลี่ยนแบ่งปันประสบการณ์ในกลุ่มยังช่วยให้เกิดความรู้ เกิดความเข้าใจใหม่ ๆ ขึ้นได้ตลอดเวลา ด้วยวิธีการเช่นนี้ ส่งผลให้คนที่มีความทุกข์ได้ฟื้นฟูเยียวยาจิตใจคนที่ผิดพลาดได้ทบทวนชีวิตที่ผ่านมา ไปจนถึงกลับมาหาคุณค่าความหมายของชีวิตตนเองใหม่อีกครั้ง จนกระทั่งเกิดมุมมองใหม่ ๆ ต่อตนเอง ต่อคนอื่น ๆ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงลึก สามารถเป็น Change agent ที่สร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัวได้อีกทางหนึ่ง

4. การนำหลักคิดมาสู่ภาคปฏิบัติ

ความสำคัญในการแปรวิธีคิดเชิงสังคมมาเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อสร้างการเรียนรู้ ไม่ได้เป็นไปเพียงเพื่อทำความเข้าใจตนเองหรือสร้างการเปลี่ยนแปลงสำหรับปัจเจกเพียงเท่านั้น หากแต่เป็นการทำความเข้าใจตนเอง เข้าใจสังคม และเห็นถึงอิทธิพลของสังคมที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตเราทุก ๆ คน การเรียนรู้ลักษณะนี้จะทำให้เราเกิดแรงบันดาลใจที่จะ

เปลี่ยนแปลงตนเองไปในทางที่เกื้อกูลต่อชีวิต ทั้งต่อตนเองและคนอื่น ๆ ในสังคมด้วย โดยมีแนวทางปฏิบัติ 4 ด้าน ได้แก่

ด้านแรก เป็นเรื่องของ การหมั่นตรวจสอบตัวเอง โดยการมีสติ รู้เท่าทันความรู้สึกนึกคิดและการกระทำของตนเองใคร่ครวญด้านในตนเอง ทำความเข้าใจและยอมรับตนเอง รวมถึงการปล่อยวางตัวตน (ฝึกการ ละวาง) ตระหนักในคุณค่าและมีความภาคภูมิใจในตนเอง การเรียนรู้จัก ตนเองทุกซอกทุกมุมนี้เองจะทำให้เกิดปัญญาตามธรรมชาติที่ช่วยให้เข้าใจ ตนเอง คนอื่น ๆ และเข้าใจการร่วมกันของสรรพสิ่งที่ประกอบกันขึ้น เป็นเราทุกวันนี้ได้

ด้านที่สอง ได้แก่ การตั้งคำถามและค้นหาคำตอบ ทั้งจากภายใน ตัวเองเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ในสังคมรอบตัว โดยเฉพาะประเด็นเรื่อง อัตลักษณ์ที่หลากหลาย ตั้งคำถามกับ “กรอบ” ทางสังคมต่าง ๆ ที่ครอบงำความคิดและกำกับพฤติกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องความเป็น เพศ เชื้อชาติ ชนชั้น ศาสนา รวมทั้งเรื่องทุนนิยม บริโภคนิยม อันนำมา ซึ่งความทุกข์ร่วมของสังคมและไม่นิ่งดูดาย ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะสร้าง การเปลี่ยนแปลงทั้งจากด้านในตัวเองและสังคมไปพร้อม ๆ กัน

ด้านที่สาม ให้ความสำคัญกับมิติด้านจิตวิญญาณ การฟื้นฟู พลังจากด้านใน และอำนาจภายใน ซึ่งเป็นคุณภาพด้านในที่เอื้อให้เกิด ความผาสุก ความมั่นคง เป็นพลังในการโอบอุ้ม หล่อเลี้ยง ดูแล ความรัก ความกรุณา ขันติธรรม การให้อภัย ความรื่นรมย์ สำนักรับผิดชอบ ความผสันกลมกลืน เป็นต้น โดยเชื่อมโยงเข้ากับชีวิตและการทำงาน ผ่าน การปฏิบัติ บ่มเพาะ จนกลายเป็นแก่นของวิถีชีวิตและการทำงาน

ด้านที่สี่ ตระหนักในความสัมพันธ์เชื่อมโยงของสรรพชีวิต ให้ความสำคัญ กับ “ความรู้” ที่หลากหลาย น้อมรับความรู้กระจ่างส่อง เช่น

ความรู้จากประสบการณ์ พลังธรรมชาติ รวมไปถึงการเปิดกว้างต่อความคิด ความเห็นที่แตกต่างให้ความเคารพอย่างแท้จริงต่อคนที่คิดไม่เหมือนเรา ด้วยเห็นว่าเราทุกคนล้วนอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ตลอดเวลา จึงควรเปิดโอกาสให้ตัวเองได้เรียนรู้ความคิดใหม่ ๆ แนวทางใหม่ ๆ จากคน ทั้งรุ่นใหม่และรุ่นเก่า รวมทั้งการปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ไม่ว่าจะเป็นการยึดมั่นในความรู้ ความอาวุโส หรืออุดมการณ์ เพราะ สิ่งเหล่านั้นนำมาซึ่งการยึดติดในตัวตนและอำนาจในที่สุด รวมถึงตระหนัก ในการกระทำของเราที่มีผลไม่ว่าจะเป็นแง่บวกหรือลบต่อทุก ๆ ชีวิต

จากนั้น โครงการจากใจสู่ใจ (พื้นที่เชียงใหม่) สรุปเนื้อหาเพื่อ จัดเป็นการเรียนรู้ 4 ด้าน ต่อเนื่องกัน (ดูภาพด้านล่าง) ดังนี้ 1) สติในชีวิตประจำวัน ด้วยความรักความกรุณาต่อตนเอง (Mindfulness and spiritual practice) 2) การรู้จักตนเอง-เข้าใจผู้อื่น (Self-contemplation) 3) ตัวฉันและสังคม (Social construction) และ 4) ความเชื่อมโยงของ สรรพชีวิต (Interconnection)

โดยใช้เครื่องมือวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลาย (เครื่องมืออยู่รอบ ๆ วงกลม) เช่น การฟังด้วยสติ ฝึกการรู้เนื้อรู้ตัว (สติ) สนทนากลุ่ม การเขียน บันทึก เกมสนุก ๆ ศิลปะเพื่อการเข้าใจตนเอง ดูหนังและกิจกรรม พบบุคคลสำคัญทางใจ

รูป 1: แผนภาพแนวคิดและเครื่องมือที่ใช้ในการจัดการเรียนรู้

ที่มา: การผสมผสานกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformative learning) เข้ากับการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมแนวสตรีนิยมจิตวิญญาณ (Transformative learning for social change, Spiritual feminist) (อายุพร, 2557: 225)

5. ผลจากการเข้าร่วมโครงการ (ในส่วนของผู้ต้องขัง)

จากแนวคิดและเครื่องมือหลากหลายที่นำมาใช้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ผู้ต้องขังที่สมัครเข้าร่วมโครงการ โดยแบ่งการทำกิจกรรมออกเป็นช่วง ๆ จัดกิจกรรมสม่ำเสมอทุกเดือน เดือนละ 4 วัน ต่อเนื่องเป็นเวลา 8 ครั้ง และมีกิจกรรมพบบุคคลสำคัญทางใจ 1 ครั้ง ผู้เข้าร่วมแต่ละคนเกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงลึกอย่างมีนัยสำคัญ ดังที่ปรากฏในการสรุปบทเรียนและประเมินผลของโครงการฯ (จารุกัญญา และหทัยรัตน์, 2560) ต่อไปนี้

5.1 ความรู้สึกนึกคิดที่มีต่อโครงการจากใจสู่ใจ³

สิ่งที่ผู้ต้องขังสะท้อนขึ้นให้เห็นกระบวนการเรียนรู้ของโครงการฯ มีลักษณะเฉพาะดังนี้

1. เป็นกระบวนการค้นหาตัวเองที่ก่อให้เกิดผลกระทบที่ตามมาในแง่ของการรู้จักและรู้จักตัวเอง (ค้นพบตัวเอง/ค้นหา จินเจอ/ใคร่ครวญ รู้ใจตนเอง)
2. เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นเรื่องภายในหรือข้างในตัวเอง (เรียนรู้ใจ/ใจต่อใจ/สุขที่ใจและใจได้ใจ/หัวใจเรียนรู้)
3. เน้นเรื่องความรู้สึกด้านบวกหรือพลังบวก (มีความสุข/ยิ้มสู้สุข) การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันด้วยรอยยิ้ม (เปิดกว้างขึ้น) รวมถึงยังมีนัยความหมายของการมีครอบครัวของความสัมพันธ์ใหม่ในสถานที่แห่งนี้ (ความสุขเล็กๆ ที่เหมือนครอบครัวจริง ๆ)
4. ผลการเรียนรู้นำไปสู่การมีสติ (เรียน รู้ ตื่น/สติ รู้เนื้อ รู้ตัว) การรับรู้ตามความเป็นจริง ทั้งบวก-ลบ ดี-ไม่ดี ขาว-ดำ ความตระหนัก การใคร่ครวญด้วยใจกรุณา การเรียนรู้ด้วยหัวใจซึ่งจะก่อให้เกิดความเข้าใจที่มีต่อผู้อื่นมากขึ้น (รู้จักตัวเอง เข้าใจผู้อื่นมากขึ้น) ความทุกข์ที่น้อยลง (ทุกข์น้อยลงจริง ๆ) และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในที่สุด (การเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนแปลงไป เปลี่ยนไป)

³ กระบวนการของผู้สรุปบทเรียนและประเมินผลคือ ให้ผู้เข้าร่วมเขียนเป็นคำ 3 คำออกมา เมื่อนึกถึง “โครงการจากใจสู่ใจ” ดังนั้น คำที่ปรากฏออกมาใน 5 ข้อข้างต้นจึงเป็นคำของผู้ต้องขังที่เข้าร่วมโครงการฯ

5. คุณค่าของโครงการจึงเปรียบเสมือนกับการได้ชีวิตใหม่ และการก้าวเดินต่อไปในวันข้างหน้า (ได้ชีวิตใหม่/ก้าวต่อไป)

จากกระบวนการพูดคุยโดยทีมประเมินฯ ทำให้เห็นตัวอย่างความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมการเรียนรู้สองท่านที่ได้สะท้อนการปรับเปลี่ยนตัวเองจากการเข้าร่วมโครงการจากใจสู่ใจ ได้แก่ เรื่องเล่าของเอ็มกับเรื่องเล่าของมายมินท์ เอ็มเป็นแกนนำโครงการจากใจสู่ใจรุ่นแรก เธอเป็นผู้อยู่ร่วมกับเอชไอวี โดยพื้นฐานแล้วเธอไม่ได้เรียนหนังสือ เมื่อเข้ามาในเรือนจำในระยะแรกก็มีแต่ความทุกข์ จมจ่อมอยู่กับตัวเอง จนเพื่อนคิดว่าเธอบ้า เรื่องเล่าของเอ็มสะท้อนให้เห็นการเรียนรู้ในการสร้างสมดุลของการรับฟังที่นำไปสู่ความสุขเสียงสะท้อนของเธอทำให้เห็นแก่นแท้ของโครงการจากใจสู่ใจที่เน้นการปรับเปลี่ยนจากภายใน ไม่จำเป็นต้องมีชีวิตที่ดั่งงาม และเป็นผู้ให้ตลอดเวลา หากแต่การปฏิเสธคนอื่นเพื่อเรียนรู้ในการสร้างความสมดุลให้กับตัวเอง เพื่อความสุขและสุขภาพจิตของตัวเองเป็นเรื่องสำคัญที่ไม่ยิ่งหย่อนกัน

ส่วนเรื่องเล่าของมายมินท์สะท้อนให้เห็นชีวิตใหม่ที่สร้างฝันให้เป็นจริงด้วยการ “เป็นผู้รับใช้พระเจ้า” ซึ่งจุดเริ่มต้นมาจากการเข้าร่วมโครงการจากใจสู่ใจด้วยการอ่านบอร์ตรับสมัครและเห็น “ผลที่จะได้รับ” จากใบประกาศแผ่นนั้น ทำให้เธอมาสมัคร เกิดการค้นพบตัวเอง และนำสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปประยุกต์ใช้กับการสร้างฝันในการเป็นผู้รับใช้พระเจ้า มายมินท์ได้เรียนรู้วิธีการในการสร้างการเรียนรู้ด้วยการไม่สอนแต่ให้ผู้เรียนเรียนรู้ผ่านคำถาม และเธอก็นำมาใช้ในการสอนพระคัมภีร์ตามเป้าหมายในชีวิตที่เธอวางไว้

ในมุมมองของผู้เข้าร่วมสรุปบทเรียนทุกคนเห็นว่า กระบวนการเรียนรู้จากโครงการจากใจสู่ใจมีค่าและสำคัญยิ่ง (การเรียนรู้คือการเข้าใจ/การเรียนรู้จากใจสู่ใจเป็นสิ่งที่มีความมาก) ซึ่งหากจะพิจารณาจากคำนิยาม

ข้างต้นจะเห็นว่าการเรียนรู้ยังอยู่ในระดับปัจเจก หรือระดับบุคคล ซึ่งเป็นหนึ่งในมิติแนวคิดโครงการฯ อย่างไรก็ตาม การสะท้อนที่ปรากฏผลในเชิงปัจเจกก็ไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะคำถามดังกล่าวเป็นการสำรวจทัศนคติเชิงปัจเจก

อย่างไรก็ตาม จากคำถามต่อไปที่ว่า “พวกเรามีข้อสังเกตอะไรบ้างกับสิ่งที่เห็น” ซึ่งมีคำตอบของผู้เข้าร่วมการสรุปบทเรียน พบว่าคำตอบของพวกเขาสะท้อนให้เห็นการเคลื่อนไหวของตัวเองออกมาจากความเป็นปัจเจก คือการเรียนรู้ตัวเองอย่างมีเป้าหมายร่วมกับเพื่อน ๆ โดยหวังว่าจะก้าวเดินไปพร้อมกัน นอกจากนี้ยังนำไปสู่ความหมายใหม่ของการมีชีวิตคือการได้ทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น การเปลี่ยนแปลงเรื่องวิธีคิดเหล่านี้ส่วนหนึ่งมาจากการเรียนรู้จากโครงการจากใจสู่ใจ ที่เปรียบเหมือนกับการสะกิดให้คิดและตั้งคำถามกับชีวิตที่จมจ่อมกับตัวเอง โดยออกไปทำสิ่งที่มีประโยชน์ให้ผู้อื่น

นอกจากนี้ ผู้สรุปบทเรียนยังชวนคุยด้วยว่า “ความรู้สึกตอนที่เราเขียนนั้นเป็นอย่างไร” พวกเขาพบว่าความรู้สึกของการสกัดเอาสิ่งที่ได้เรียนรู้มาตอบเพียง 3 คำนั้น ตอบได้ไม่ยาก บางคนก็ตอบได้มากกว่า 3 คำ แต่ทุกคนก็ขยายความหมายของคำตัวเองได้ตามความรู้สึกของตนเอง รวมถึงมีผู้ที่รู้สึกว่าการเรียนรู้เยอะมาก ไม่สามารถนำมาสรุปเป็นสามคำได้

ข้อคิดเห็นดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการเรียนรู้ของแต่ละคนที่ไม่เหมือนกัน แต่สิ่งหนึ่งที่คล้ายคลึงกันมากคือ การตอบคำถามของผู้เข้าร่วมสรุปบทเรียนผ่านกระบวนการคิด วิเคราะห์ และใคร่ครวญเพื่อตอบคำถามบนฐานของคำตอบที่ไม่ได้ตัดสินว่าถูกหรือผิด รู้สึกอย่างไรกับออกแบบนั้น คิดอย่างไรกับออกแบบนั้น จากคำตอบที่ได้นั้นทำให้เห็นว่าผู้ให้ข้อมูลได้พูดถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสัยตัวเองโดยมีพฤติกรรมสัยเชิงบวกรวมอยู่ในนั้นด้วย

5.2 การวิเคราะห์เรื่องการเปลี่ยนแปลงตนเองของผู้ต้องจำ

ก. ก่อนเข้ามาในโครงการจากใจสู่ใจ ตัวเราเป็นอย่างไร

แม้ว่าชีวิตของผู้เข้าร่วมการสรุปบทเรียนต่างมีที่มาที่ต่างกัน แต่สิ่งที่เป็นประเด็นร่วมในเรื่องแนวคิดและวิธีการในการใช้ชีวิตของพวกเขาคือการยึดถือตัวเองเป็นใหญ่ ที่ผ่านมาคิดว่าตัวเองเป็นฝ่ายถูกต้องเสมอ นอกจากนี้พวกเขายังเป็นผู้ที่ค่อนข้างโดดเดี่ยวในชีวิต ชอบใช้ชีวิตเพียงลำพัง คิดเอง แก้ไขปัญหาเอง เป็นต้น ผู้หญิงหลายคนที่เล่าว่าแต่ก่อนนั้นเป็นคนขี้อาย ไม่กล้าแสดงออก ไม่กล้าปฏิเสธ ไม่กล้าบอกความต้องการของตัวเอง ซึ่งเป็นบุคลิกภาพที่ยอมคนอื่น ประกอบกับการขาดแรงกระตุ้นเชิงบวกในการมีชีวิตแบบมีเป้าหมาย ทำให้เมื่อมีปัญหาที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อในชีวิต พวกเขาต้องพึ่งพาแฟน เพื่อน และในที่สุดก็ทำให้พวกเขาต้องเลือกเดินทางที่ผิดกฎหมาย

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษางานเขียนของพวกเขาเกี่ยวกับการทำกิจกรรมเพื่อประเมินว่า **ฉันคือใคร (อดีต-การเปลี่ยนแปลง-การเติบโต)** วิเคราะห์ได้ว่า

- **ผู้ต้องจำถูกกระทำโดยโครงสร้างทางสังคม** ไม่ว่าจะเป็นความยากจนในครอบครัว การได้โอกาสในการเรียนที่น้อยเกินไป การถูกสถานการณ์บีบบังคับด้านเศรษฐกิจให้ต้องแต่งงานเมื่ออายุน้อย ความไม่รู้กฎหมาย รวมถึงทุนนิยมที่แทรกเข้าไปในสังคมทำให้พวกเขาต้องไขว่คว้าวัตถุนำมาสู่การค้ายาเสพติดในที่สุด
- **ได้รับการเลี้ยงดูจากครอบครัวชายเป็นใหญ่และเผชิญปัญหาความรุนแรง** หากอ่านผลงานของน้อง ๆ ที่เขียนให้แก่โครงการจากใจสู่ใจที่อธิบายว่าเหตุใดพวกเขาจึงต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำ

เราจะพบว่าครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เขาเข้ามาอยู่ในนี้เกือบทุกครอบครัวมีลักษณะของครอบครัวชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) หลายคนเผชิญปัญหาความรุนแรงในครอบครัวจากพ่อบางคนเจอจากแฟนที่ทำร้ายร่างกายตัวเอง บางคนโดนหลอกพาเข้าโรงแรมตอนวัยรุ่น ต้องจำใจแต่งงานและออกจากโรงเรียนเป็นต้น มีกรณีของผู้เข้าร่วมสรุปบทเรียนคนหนึ่งที่ถูกกระทำความรุนแรงทางกายและทางเพศมาตั้งแต่เด็กด้วย

- **เติบโตในแวดวงยาเสพติด** นอกจากพวกเขาจะเกิดและเติบโตมาในครอบครัวแบบชายเป็นใหญ่แล้ว มีน้อง ๆ หลายคนที่เกิดมาในสภาพแวดล้อมที่มียาเสพติดอยู่รอบบ้าน เช่น พ่อใช้ฝิ่น แม่ขายยา หรือญาติค้ายา เป็นต้น ซึ่งข้อดีของการค้ายาในแง่เศรษฐกิจคือการได้เงินง่าย และกลายเป็นสิ่งล่อลวงให้พวกเขาเลือกใช้แก้ไขปัญห เศรษฐกิจในครัวเรือน
- **การเปลี่ยนสถานะของผู้หญิงจากงานในบ้านเป็นผู้นำครอบครัว** มีข้อสังเกตว่าผู้หญิงหลายคนตัดสินใจทำผิดกฎหมาย เพราะต้องรับภาระในการเป็นผู้นำครอบครัว เมื่อเลิกกับสามี กิจการมีปัญหา ก็ได้พาตัวเองเข้ามาสู่เรื่องการค้ายาเสพติดด้วย บางรายไม่สามารถอธิบายทรัพย์สินที่ได้มาจากการอาชีพสุจริตได้ บ้านที่ปลูกมาด้วยน้ำพักน้ำแรงก็ถูกยึดไปด้วย เพราะเธอพัวพันกับคดีค้ายาเสพติด การเปลี่ยนสถานะของผู้หญิงที่เป็นแม่บ้านมาเป็นผู้นำครอบครัวเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นการเปลี่ยนเฉพาะบทบาทหน้าที่ เช่น จากงานในครัวเรือน (Household) เป็นการออกไปทำงานนอกบ้าน (Workplace) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนเฉพาะรูปแบบแต่แก่นของความเป็นหญิงที่สังคมบ่มเพาะว่าผู้หญิงต้องดูแลพ่อแม่ สามี และลูก ยังไม่ได้เปลี่ยนไป ซึ่งเท่ากับว่าภาระในการประคอง

ครอบครัวนักเพิ่มเป็น 2 เท่า หรือแบกทั้งของเก่า และต้องทำ
หน้าที่ใหม่เพิ่มขึ้นอีก

- **คำสอนของสังคมในการเป็นคนดีและมีศีลธรรม** เป็นคำสอนที่
เปรียบเป็นเหรียญสองด้านด้วยเช่นกัน เพราะเมื่อเครื่องมือนี้ถูก
นำมาใช้โดยมิชอบก็ทำให้ผู้หนึ่งในเรื่องจางกลายเป็นเหยื่อได้
อาทิ กรณีเรื่องเล่าของผู้หนึ่งคนหนึ่งที่ถูกรับเพราะเธอตอบแทน
บุญคุณของคนที่เคยช่วยเหลือ ทำให้เธอต้องกลับมาพัวพันกับการ
ขนยาเสพติดและถูกจับในที่สุด

จากเรื่องเล่าและการถอดแนวคิดและวิธีการใช้ชีวิต ทศนคติ
และพฤติกรรมด้วยตัวของพวกเขาเอง ทำให้การทำผิดกฎหมายของผู้หนึ่ง
ในเรื่องจำไม่ใช่เรื่องของโชคชะตาหรือเหตุบังเอิญ แต่เป็นปัญหาเชิง
โครงสร้างทางสังคมและความไม่เท่าเทียมทางเพศที่เอารัดเอาเปรียบ
ในพื้นที่ในบ้านและในที่ทำงาน ที่แอบซ่อนอยู่ในสังคม

เมื่อพวกเขาเข้ามาอยู่ในเรือนจำก็เผชิญกับภาวะความเครียด
ความเสียใจ รับไม่ได้ อยู่ในภาวะปฏิเสธเรือนจำ และรุนแรงที่สุดคือ
ความรู้สึกอยากฆ่าตัวตาย แต่เมื่อเวลาผ่านไป จึงสามารถปรับตัวเข้ากับ
สังคมในเรือนจำได้ และบทบาทของโครงการจากใจสู่ใจก็มีส่วนช่วยให้
พวกเขาค้นพบปมภายในตัวเอง ได้เยียวยา ได้ทำความเข้าใจใหม่ไป
พร้อม ๆ กัน

**ข. เมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมกับโครงการจากใจสู่ใจ เราได้ทำหรือ
เรียนรู้อะไรบ้าง**

โครงการจากใจสู่ใจ ไม่ใช่รักแรกพบสำหรับน้อง ๆ ผู้ต้องขังเลย
ฝนบอกว่า “วันแรกที่เข้ามาถึงมานั้น ๆ ตามพี่มาไม่ได้คิดอะไร เบื่อ ไม่อยาก
อยู่โรงงาน...พอมาถึงก็ตื่นเต้น..ได้มาเล่นเกม ทำให้เราลืมเรื่องที่มีนรกทุกข

อยู่...ก็รู้สึกดีขึ้นนิดหนึ่ง...พอได้อบรมเรื่อย ๆ ...ก็เปลี่ยนความคิดได้บ้าง” (ฝน, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุกตลอดชีวิต, สนทนากลุ่ม, 10 มกราคม 2560) ใกล้เคียงกับความรู้สึกของอรที่บอกว่า “แรก ๆ ก็ปวดหัวกับกิจกรรมต่าง ๆ แต่พอนานไปพบว่าแต่ละกิจกรรมมีความหมายมาก ทำให้ได้เรียนรู้ รวมถึงเป็นเหมือนฐานที่มั่นคงให้กับชีวิต” (อร, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษประหารชีวิต, สนทนากลุ่ม, 10 มกราคม 2560) หอมเล่าว่าโครงการจากใจสู่ใจ “เหมือนธรรมะ” ที่กลุ่มเกลาเธอโดยที่เธอไม่ทันได้รู้ตัวด้วยซ้ำ (หอม, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุก 30 ปี, สนทนากลุ่ม, 10 มกราคม 2560)

ในระหว่างการสนทนากลุ่มกันนั้น น้อง ๆ หลายคนก็วิพากษ์พี ๆ ที่ทีมงานโครงการจากใจสู่ใจด้วยว่า บุคลิกภาพไม่เหมือนวิทยากรที่เขาคุ้นชิน ทั้งการแต่งตัว การใช้อุปกรณ์การอบรม จึงทำให้เขายังไม่เชื่อมั่นในครั้งแรก น้อง ๆ คนหนึ่งพูดติดตลกว่า “คนแบบนี้เธอจะมาสอนเราเอาให้ตัวเองเต็มก่อนมั๊ย” แต่การเรียนรู้ในแบบนี้ก็มีลักษณะเฉพาะคือไม่มีในตำราเรียน เรียนรู้ประสบการณ์จากการพูดคุย เน้นทั้งเนื้อหาและความรู้สึก คำตอบก็ไม่มีถูกไม่มีผิดและไม่อยากตอบก็ได้ หมิวบอกว่า “ฉันได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ความรู้ใหม่ที่ไม่มีในตำราเรียน แต่มันคือการเรียนรู้จากเรื่องจริง ประสบการณ์จริงของแต่ละคนที่เข้าร่วมโครงการฯ ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดและความรู้สึกโดยไม่มีผิดไม่มีถูก ฉันสบายใจที่จะพูดหรือไม่พูดก็ได้” (หมิว, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี, สนทนากลุ่ม, 10 มกราคม 2560)

กิจกรรมที่ได้เรียนรู้และกิจกรรมที่น่าสนใจมักจะเป็นกิจกรรมที่เชื่อมโยงกัน กิจกรรมที่ถูกพูดถึงมากคือ การรู้จักตัวเองและเข้าใจคนอื่น การฟังอย่างตั้งใจ กรอเบเรื่องเพศ เกมต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นว่าอย่างแรกเน้นที่ตัวเอง อย่างที่สองเน้นเรื่องทักษะ อย่างที่สามเน้นเนื้อหา และ

อย่างที่สี่นั้นเป็นเครื่องมือ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ผ่านการเล่น (Edutainment) กรอบเพศเป็นเนื้อหาที่ทรงพลังมาก เพราะตรงตรงอธิบายว่า “แม้แต่ในครอบครัวของฉันก็ยังติดอยู่ในกรอบ เรื่องนี้ฉันเข้าใจแล้วค่ะ แต่ฉันก็ไม่ได้โทษใคร นั่นเป็นเพราะสังคมสั่งสอนเรามาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ มันอาจจะเปลี่ยนยาก แต่ฉันจะเป็นจุดเล็ก ๆ ที่ขยายแผ่ออกไป” (ตรงตรง, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี, สนทนากลุ่ม, 11 มกราคม 2560)

เครื่องมือสำคัญสำหรับบางคนคือ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ชีวิต ที่ก่อให้เกิดพลังมากพอในการเรียนรู้ รวมถึงกระบวนการทำกิจกรรมกลุ่ม ยังเป็นการสร้างพื้นที่จำลองในการอยู่ร่วมกับคนอื่น ทำให้หลายคนเข้าใจความรู้สึกและความต้องการของคนอื่นไปด้วย ความสนใจของน้อง ๆ ยังสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการของเขาด้วย เช่น สุและหมีว ที่ต้องการศิลปะในการดำเนินชีวิต ดูแล โอบอุ้ม เยียวยา เป็นต้น กระบวนการเรียนรู้ของโครงการจากใจสู่ใจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยของน้อง ๆ ได้หลายคนเปลี่ยนในเรื่องใจเย็นมากขึ้น หลายคนมีความคิด และมุมมองต่อชีวิตเปลี่ยนไป เป็นต้น

หนึ่งในผลที่เกิดขึ้นสะท้อนโดยตุ๊กตาที่ได้รับโทษประหารชีวิต เธอกล่าวว่า “เรามีคำตอบจากคำถามในชีวิตที่มีแต่คำว่าทำไม จนค้นพบวิธีที่จะช่วยให้ตัวเองหาความหมายของคำว่า “ความสุข” รู้คุณค่าของชีวิตตัวเอง เหนือกว่าชีวิตน้อยลง การที่จะก้าวไปในแต่ละช่วงชีวิตดำเนินไปง่ายกว่าแต่ก่อน” (ตุ๊กตา, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษประหารชีวิต, สนทนากลุ่ม, 11 มกราคม 2560) เช่นเดียวกับบันทึกที่สะท้อนว่า “แต่ก่อนเข้าโครงการเคยถามเพื่อนว่าใจสู่ใจคืออะไร แล้วพอได้เรียนรู้การเข้าใจตัวเองและเข้าใจเพื่อน ทำให้เกิดหลายสิ่งหลายอย่าง จากไม่เข้าใจก็ได้เข้าใจ และปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หรือว่าเติบโตขึ้นก็ว่าได้ คือสนใจเพื่อน รับฟังคนรอบข้างมากขึ้น รู้จักรอ รู้จักปล่อยวางมากขึ้น ไม่ยึดติด ไม่เพ่งโทษ

ว่าใครเป็นคนผิด” (นิกกี, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุกตลอดชีวิต, สनทนากลุ่ม, 11 มกราคม 2560)

การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดในตัวของปูจากการฟังอย่างอย่างมีสติ เธอเล่าว่า “จากเมื่อก่อนที่ไม่ค่อยฟังใคร ส่วนมากจะเป็นคนพูดให้คนอื่น ฟัง พูดให้คนอื่นทำตาม แต่พอได้มาพูดเรื่องการฟัง ทำให้ตนเองเป็นผู้ฟัง ที่ดีขึ้น มองคนอื่นเปลี่ยนไป มองคนในครอบครัวเปลี่ยนไป ปกติเมื่อนญาติ มาเยี่ยม เราจะพูด ๆ เพื่อให้เขาฟังเรา แต่เมื่อได้เรียนรู้การฟัง เราก็ กลายเป็นผู้รับฟัง ซึ่งมีผลให้ญาติของเรารู้สึกดีที่ได้มาหาเรา ได้คุยกับเขา และที่สำคัญคือมีคนฟังเรามากขึ้น” (ปู, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุก ตลอดชีวิต, สนทนากลุ่ม, 11 มกราคม 2560)

มีข้อสังเกตว่า แรงบันดาลใจนั้นส่วนหนึ่งเกิดเพราะการได้นำ กิจกรรมที่ได้เรียนรู้มาไปใช้ต่อเนื่องเมื่อนำไปถ่ายทอดและเห็นคนมีความสุข ก็ทำให้เกิดแรงบันดาลใจเกิดขึ้นได้ บางคนก็นำไปใช้กับตัวเอง เช่น เจ็บที่เริ่มนั่งสมาธิทุกเช้า บางคนก็ได้รับแรงบันดาลใจจากกิจกรรมที่ สะกิดใจเช่นเด็ดดอกไม้สะเทือนถึงดวงดาว เพราะทุกครั้งที่ทำอะไรสัก อย่างหนึ่งย่อมกระทบถึงคนอื่น ๆ ด้วย กิจกรรมที่เน้นความสุข และการ ได้รับกำลังใจจากทีมงานก็เป็นแรงผลักดันอย่างหนึ่ง ปอยรู้สึกเหมือนกับ ว่า “ได้มาอยู่กับครอบครัว” (ปอย, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุก 33 ปี, สนทนากลุ่ม, 12 มกราคม 2560) มากกว่านั้นคือการนำการเรียนรู้ไปต่อยอดกับความฝัน เช่น การรับใช้พระเจ้าของมายมันท์ เป็นต้น ทั้งนี้ การทำกิจกรรมที่ทำให้รู้จักตนเองและผู้อื่นผ่านการฟังอย่างตั้งใจนั้นก็ เป็น แรงบันดาลใจที่ยิ่งใหญ่ หมิวใช้คำว่า “ฟังโดยไม่มีข้อแม้” ต้นอ้อใช้คำว่า “ใส่ใจฟัง” (ต้นอ้อ, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี, สนทนากลุ่ม, 12 มกราคม 2560) เพราะชีวิตในนี้จำเป็นต้องการสิ่งทีมากกว่าข้าง นอกอยู่อย่างป็นกรณีพิเศษ มีข้อค้นพบของนิกกีที่กล่าวว่า “จริง ๆ แล้วคือ

“ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความสุข มีแค่ความเป็นกลาง แม้ว่าเรากำลังทุกข์อยู่ก็ได้” (นิคกี, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุกตลอดชีวิต, สนทนากลุ่ม, 11 มกราคม 2560) แรงบันดาลใจจากกิจกรรมรอบเพศ ทำให้ปฐุหลุดพ้นจากพันธนาการความทุกข์ที่อยู่ในใจ เธอกล่าวว่า “เราไม่ตัดสินใครโดยมองจากภายนอก ทำให้เข้าใจลูกที่เป็นทอมมากขึ้น และทำให้เราเปิดใจเรื่องเพศมากขึ้น และที่สำคัญ ทำให้ความทุกข์ที่เกาะกินใจเรามาตั้งแต่เด็ก และไม่เคยเล่าให้ใครฟัง แต่วันนี้ความทุกข์นั้น ไม่มีอยู่แล้วในตัวฉัน ขอขอบคุณรอบเพศมาก ๆ ที่ทำให้ฉันพ้นทุกข์” (ปู, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุกตลอดชีวิต, สนทนากลุ่ม, 12 มกราคม 2560)

การได้รับนำไปสู่การให้ที่เพิ่มพูนขึ้นด้วย เพราะตุ๊กตาเองก็นึกถึงคนอื่น เธอกล่าวว่า “อยากให้ช่วยคนอื่น ๆ ที่เขามีความทุกข์ ได้รู้จักและเข้าใจตัวเอง เหมือนที่เราเคยผ่านมา กลับมามีความสุข เช่น การที่เรารับฟังและให้เราได้ระบายความรู้สึกออกมาก็จะทำให้เขาทุกข์น้อยลงเบา และเราเริ่มมองเห็นที่มาของปัญหาและการค้นพบทางออกด้วยวิธีของเราเองอย่างถูกทาง” (ตุ๊กตา, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษประหารชีวิต, สนทนากลุ่ม, 12 มกราคม 2560)

ค. การเติบโตหรือการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

ผู้เข้าร่วมสรุปบทเรียนวิเคราะห์ถึงการเติบโตของตัวเองโดยรู้สึกว่าเป็นการโตจากภายใน (เงาะ) บางคนบอกว่าตัวเองคือพยานของการเปลี่ยนแปลงของโครงการ (แม่ญา) ซึ่งเพื่อน ๆ ก็สังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงของเธอได้ บางคนเปรียบตัวเองเป็น “ต้นไม้ใหม่ในต้นเดิม” (ตุ๊กตา) บางคนเปรียบตัวเองเหมือน “ต้นไม้ใหญ่ที่ให้ร่มเงา” (ปิ)

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นมาจากการได้เรียนรู้แบบมีสติ และได้ย้อนกลับไปทบทวนอดีตที่ผ่านมา จึงเกิดการใคร่ครวญและนำไปสู่

การปรับพฤติกรรมใหม่ เช่น การมองโลกในแง่บวก/ดี การมองตัวเองอย่างมีคุณค่า มีความกล้าเพิ่มขึ้น (กล้าแสดงออก กล้าพูด กล้าตอบคำถาม) พังเยาะขึ้นแต่พูดน้อยลง (เป็นผู้ฟังที่ดี) มีเหตุผล ไม่ตัดสินคนอื่น ให้คำแนะนำเพื่อน หากเพื่อนต้องการความช่วยเหลือ รวมถึงการช่วยเหลือคนอื่นโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ยอมรับในสิ่งที่เกิดขึ้น เช่น ปอยกล่าวว่ “ได้เข้าใจว่าเราเข้ามาอยู่ในนี้แล้ว คนข้างนอกอาจมองว่าพวกเราเป็นคนไม่ดี และไม่ได้สนใจโชคชะตาของตัวเอง ตอนนี้มองตัวเองใหม่่ว่าเราโชคดีมากที่ได้อบรมโครงการจากใจสู้ใจ”

ปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้เติบโตหรือเปลี่ยนแปลงไปของแต่ละบุคคลก็ต่างกัน โดยสามารถสรุปจุดที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (Turning points) ได้ดังนี้

- กระบวนการเรียนรู้ของโครงการจากใจสู้ใจ และทีมงานโครงการ (5 คนที่กล่าวถึงเรื่องนี้)
- การได้ทบทวนตัวเองการเปิดใจ เรียนรู้ ยอมรับ
- การแบ่งปันประสบการณ์ของเพื่อน ๆ ในโครงการ (2 คนที่กล่าวถึงเรื่องนี้)
- การเติบโตด้วยการใช้การฟังด้วยใจ
- สภาพแวดล้อมของเรือนจำ เจ้าหน้าที่เอื้ออำนวย และเพื่อนผู้ต้องขังที่เปิดโอกาสให้กัน
- การให้อิสระตัวเอง โดยทั้งนี้มิเสี่ยงสะท้อนจากจิตที่นำเสนอใจว่า “ไม่รู้สิ คิด ๆ ๆ ว่าไม่มีอะไรหรือใครจะมาปรับมาเปลี่ยนเราได้ นอกจากตัวเราเอง มันขึ้นอยู่กับว่าเราจะเปลี่ยนตัวเองไปในทางที่ดีขึ้น หรือว่าจะเป็นอยู่อย่างเดิมมากกว่าอย่างอื่น คิดว่าเป็น

แรงสนับสนุน” (จีบ, ผู้ต้องขังคดีความผิดต่อชีวิต โทษจำคุก 28 ปี 6 เดือน, สนทนากลุ่ม, 12 มกราคม 2560)

จากข้อมูลเบื้องต้นทำให้เห็นการเติบโตของผู้เข้าร่วมที่สรุปบทเรียนการเรียนรู้ว่า ทุกคนมีการเติบโตเพิ่มขึ้น แต่เป็นลักษณะการเติบโตที่ไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับความพร้อมและความเข้มแข็งของ “ใจ” ของแต่ละคนที่มีมาไม่เท่ากัน บางคนเผชิญปัญหาที่ซับซ้อนมากกว่าผู้อื่น แต่ก็ผ่านมาได้ ยกตัวอย่าง譬如สุ พบว่า ปู่เผชิญกับปัญหาในอดีตที่รุนแรงมากกว่า แต่ปู่ก็ดูเหมือนจะก้าวข้ามได้เร็วกว่าสุ เป็นต้น

ทั้งนี้ทีมผู้ประเมินชวนคิดต่อว่า ในฐานะที่พวกเขาผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน 8 เดือน จนกลายเป็นเพื่อนกัน “หากลองเทียบระหว่างเราและเพื่อนในห้องที่ไม่ผ่านกระบวนการ มีความเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไรบ้าง”

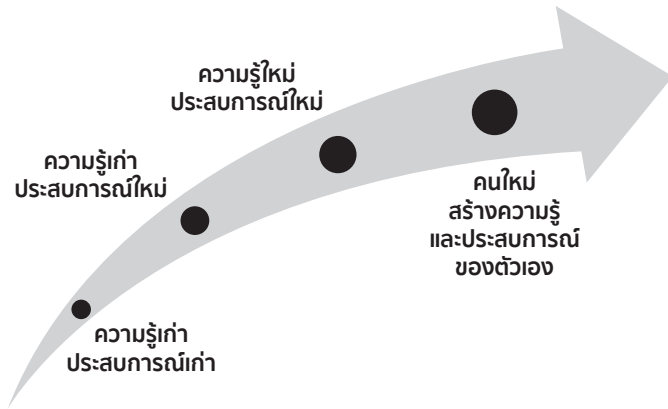
คำตอบที่ได้เป็นคำตอบที่ไปในทิศทางเดียวกัน คือ เพื่อนที่ร่วมเรียนรู้ผ่านกิจกรรมของโครงการจากใจสู่ใจนั้นเป็นเพื่อนที่วางใจได้ รับฟัง เก็บความลับได้ เพราะทุกคนผ่านการเรียนรู้และมี “เครื่องมือ” ที่ดีที่สานต่อให้ความรักของพวกเขาใหญ่ขึ้น กรณีของตุ๊กตานั่นน่าสนใจมากเพราะชี้ชัดว่าการเปลี่ยนแปลงในตัวเธอ เช่น การเปิดใจเข้าหาเพื่อน หรือแม้แต่การอโหสิกรรมให้แฟน มาจากการเรียนรู้ของโครงการจากใจสู่ใจ เมื่อเธอเรียนรู้เธอก็เปิดโอกาสให้ทุกคนเข้ามาเป็นเพื่อนเธอได้ แสดงว่าก่อนหน้านี้เธอก็คงมีเพื่อนน้อยและโดดเดี่ยวพอดู อย่างไรก็ตาม บางคนก็คิดว่าเพื่อนร่วมห้องที่ใช้ชีวิตด้วยกันมักเป็นเพื่อนที่รับฟังกันได้เพราะการมีเพื่อนที่สนิทสนมก็มีหลายระดับ

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อสรุปบทเรียนใน 1 ชั่วโมง ผู้ประเมินได้ข้อสรุปที่น่าสนใจคือ เราแต่ละคนมีต้นทุนชีวิตหรือ “ของเก่า” ของเรา คน ๆ นั้นมีของติดตัวมาแล้ว จริงหรือไม่ว่ามนุษย์ทุกคนมีทั้งด้านมืดและด้านสว่าง แต่ 8 เดือนนี้พวกเราได้ “ของใหม่” หรือ “เครื่องมือหรือกระบวนการ” ที่เป็นบันไดในการทำให้แต่ละคนกลับไปทบทวนคุณค่าของตัวเอง และเราค้นพบตัวเองว่ามันยังไม่กลมหรือสมบูรณ์แบบ แต่ว่าทั้ง 8 เดือน เราเห็นการเปลี่ยนแปลงของแต่ละคนที่ไม่เหมือนกัน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านสว่าง ต่อให้ผ่านมา 8 เดือนเราก็น่าจะมีด้านมืด แต่เรานิ่งกับมันมากขึ้น เราฟังมากขึ้น เรากล้าที่จะบอกความรู้สึก บอกความต้องการของตัวเองได้ แต่บางวันท้องฟ้าก็มีมืดมา แต่เราก็นิ่งบางอย่างที่เป็นบันได สิ่งที่มีอยู่ก็เป็นบันไดที่ทำให้เราเอาไปใช้ในชีวิตของตัวเอง หลักสูตรนี้ได้ก่อให้เกิดการ **“ใคร่ครวญชีวิต”** หรือการเสริมพลังอำนาจในตัวเอง (Empowerment) ทำให้พวกเราได้ค้นพบคุณค่าของตัวเองและได้นำไปใช้

จากการสรุปบทเรียนและประเมินผลจากกลุ่มผู้ต้องขังที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 20 คน จากการเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการฯ ต่อเนื่องกับชุดการเรียนรู้หลักสูตร “กระบวนการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูเสริมพลังด้านในผู้ต้องขังแบบองค์รวม” เนื้อหาต่อเนื่อง 150 ชั่วโมง หรือแบ่งเป็นครั้ง ๆ ละ 20 ชั่วโมง ต่อเนื่อง 8 ครั้ง เทียบเคียงกับแนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงแนวจิตตปัญญาสามารถนำเสนอเป็นแผนภาพลำดับการเรียนรู้และเติบโตได้ตามแผนภาพด้านล่างนี้

รูป 2: แผนภาพลำดับขั้นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

5.3 คุณลักษณะของกระบวนการที่มีส่วนเอื้อต่อการเรียนรู้เติบโตของสตรีต้องจึง

ผู้ต้องขังที่เข้าร่วมโครงการจากใจสู่ใจได้ช่วยกันประมวลคุณลักษณะของกระบวนการที่มีส่วนเอื้อให้การเรียนรู้ของพวกเขาประสบความสำเร็จไว้ด้วย ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการนำแนวคิดหรือกระบวนการเรียนรู้ไปใช้ขยายผลในอนาคต ดังนี้

1. แนวคิดและทัศนคติของกระบวนการโครงการจากใจสู่ใจ
 - มีความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างเนื้อหา/กิจกรรม
 - มีการวางแผนและเตรียมความพร้อม
 - มีสติ แก่ไขสถานการณ์เฉพาะหน้าได้
 - เปิดใจยอมรับความแตกต่างทุกความคิดโดยไม่ตัดสิน
 - มีความรับผิดชอบ
 - มีความสงสัยใคร่รู้พร้อมที่จะเรียนรู้ตลอดเวลา
 - เป็นได้ทั้งผู้นำ/ผู้ตาม

- ยึดหยุ่นวางใจเป็นกลาง/ใจดี
- เชื่อมั่นในศักยภาพ คุณค่าความเป็นมนุษย์ของแต่ละบุคคล
- มีความกรุณา อ่อนโยน วางใจ ให้โอกาส
- มีใจเป็นกลาง ไม่โอนเอน ไม่อคติ อ่อนน้อม
- ทักษะไม่มีผิด-ถูก (บางเรื่องมันไม่ดี จะมองให้มันดีก็ไม่ได้)

2. ทักษะกระบวนการโครงการจากใจสู่ใจ

1. ฐานการฟัง

- รับฟังทุกความคิดเห็นที่แตกต่าง
- มีความตั้งใจฟังผู้เข้าร่วม

2. ฐานการพูด

- มีวาทศิลป์ในการพูด เช่น พูดเข้าใจง่าย ตรงประเด็น
มีน้ำเสียงที่ชัดเจน รู้จักตั้งคำถามให้ชวนคิด

3. ฐานการกระทำ

- มีพื้นฐานการภาวนาในชีวิตประจำวัน
- มีความมั่นใจและกล้าแสดงออก
- มีความเป็นธรรมชาติ
- ลักษณะท่าทางในการพูด มีอารมณ์ขัน และสร้างความ
ปลอดภัย
- มีการวางแผนในการทำงานและมีความละเอียดรอบคอบ
- ต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องที่จะนำเสนอ
- มีความเป็นกลาง เช่น คำตอบไม่มีถูกไม่มีผิด
- ช่างสังเกตมีความใจเย็นที่จะรอ
- มีความยืดหยุ่น
- มีทักษะในการแก้ไขสถานการณ์ปัญหาเฉพาะหน้าได้
- และต้องมีความรู้ในการใช้อุปกรณ์เช่น กิจกรรมนี้ควรจะใช้
สื่อ/อุปกรณ์อะไร เป็นต้น

ประมวลนิยามของความหมายโครงการจากใจสู่ใจในความเห็น ผู้เข้าร่วม (จารุกัญญา และหทัยรัตน์, 2560)

จากกลุ่มผู้ต้องขังหญิงเชียงใหม่ (รุ่นสอง) ที่เข้าร่วมกิจกรรมตลอด
หลักสูตร

- การนำธรรมชาติของมนุษย์มาถ่ายทอดให้ผู้รับการเรียนรู้
ได้ย้อนทบทวนชีวิต เรื่องราวต่าง ๆ โดยกระบวนการที่มาให้
ความรู้ ได้ “เข้าใจ” ในการถ่ายทอดการเรียนรู้เข้าสู่ผู้เข้าร่วม
การเรียนรู้
- การเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เราได้กลับเข้ามาคิด
ทบทวน ใคร่ครวญชีวิตของตนเอง ผู้อื่น สังคม ทำให้เกิด
การเปลี่ยนแปลงภายในสู่ภายนอก
- ทางเลือกทางหนึ่งของคนที่มืดแปดด้านคือ เป็นด้านที่ 9 ที่
คนเรามองข้าม เป็นเข็มทิศชีวิตให้กับคนที่ไม่มีจุดหมาย
ในชีวิต
- เป็นผู้ให้โอกาสคนให้รู้จักการให้ เมตตา ให้อภัยตัวเองและ
ผู้อื่น
- เป็นฐานที่มั่นคงให้กับชีวิตเพื่อที่จะมีกำลังใจก้าวต่อไป
มีเป้าหมายในชีวิต
- การเรียนรู้คุณค่าของชีวิต
- ความหมายตรงตามชื่อ จากหัวใจ 1 ดวงสู่ใจอีก 1 ดวงและ
ขยายไปสู่ใจอีกหลาย ๆ ดวงจนขยายไปเป็นวงกว้าง
- ได้แบ่งปันความรู้สึก ทั้งทุกข์และสุขให้แก่กัน ให้มุมมอง
และใจที่เข้มแข็งขึ้น เรียนรู้ ยอมรับ ทำความเข้าใจไม่แบ่งแยก
ความคิด ยอมรับความแตกต่าง
- ทุกอย่างจะไม่เกิดขึ้นหากเราไม่เปิดใจ

6. ผลจากการเข้าร่วมโครงการ (ในส่วนของเจ้าหน้าที่)

จากการพูดคุยสรุปบทเรียนกับเจ้าหน้าที่ทัศนสถานหญิงเชียงใหม่ ที่เข้าร่วมกิจกรรมกับโครงการฯ 6 คน สรุปประเด็นที่โครงการจากใจสู่ใจ นำมาใช้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการทำงานได้ 3 ประเด็นคือ 1) การสื่อสารผ่านเฟสบุ๊ค “เสียงจากผู้หญิงหลังกำแพง” เป็นประโยชน์ต่อทัศนสถานหญิงเชียงใหม่ เช่น การเสนอเรื่องราวของผู้ต้องขังหญิงในมุมมอง เพื่อลบอคติหรือมายาคติที่คนภายนอกมีต่อผู้ต้องขังว่า “ผู้ต้องขังเป็นผู้ทำผิดซ้ำซาก” 2) การขยายกลุ่มดำเนินงานโครงการจากใจสู่ใจ อาจจะให้ทีมงานพิจารณาการทำกิจกรรมกับผู้ต้องขังแรกรับหรือผู้ต้องขังระหว่าง เพราะจำเป็นต้องสร้างความเข้มแข็งให้กับเขาด้วยเช่นกัน และ 3) การจัดกระบวนการเรียนรู้สำหรับเจ้าหน้าที่ช่วยให้เจ้าหน้าที่มีทัศนคติต่อผู้ต้องขังดีขึ้น มีความสุขกับงานมากขึ้น

6.1 หลักการหรือคำขวัญสำคัญในการทำงาน

เจ้าหน้าที่ทั้ง 6 คน มีคำขวัญ/หลักยึด (motto) ในใจในการทำงานแตกต่างกัน ซึ่งเป็นพลังในการทำงานของแต่ละคน

1. เราได้เป็นข้าของแผ่นดิน เพราะว่าข้าราชการเป็นความภาคภูมิใจ พ่อแม่ก็จะบอกว่าภูมิใจกับการทำงานของลูก แต่สิ่งที่ยึดเหนี่ยวกับการทำงานทุกวันนี้ ถือว่าเราก็อึดเหนี่ยวกับการทำงานของพวกเรา หน้าที่ประจำและทั้งเวรยาม แต่เราได้เรียนรู้ได้แะคิดกับการใช้ชีวิตของเขาเจอสิ่งใหม่ ๆ ทุกวัน ตนอยู่แรกรับเจอผู้ต้องขังใหม่ ๆ เข้ามา ต้องเจอกับสถานการณ์ที่แก้ไขปัญหา ให้เราได้เรียนรู้ เพราะในแรกรับจะมีเด็กพิเศษค่อนข้างมาก ผู้ต้องขังจิตเวช ความเครียดด้วย สิ่งที่เราอยากเห็นทุกวันนี้คือรอยยิ้มและเสียงหัวเราะ แม้ว่าเราจะไม่ได้ช่วยเรื่องกระบวนการที่ให้ปล่อยตัวออกไป แต่อย่างน้อยเวลาที่เขามีความสุข เราสามารถที่จะคุย

หรือให้คำปรึกษาทำให้เขาหันหน้ามาหาเรา ช่วยกันแก้ไขปัญหาก็ได้ ถ้าถามว่าเรามีปัญหาหรือเปล่า ทุกคนมีปัญหาหมด แต่เราก็ตอบว่าเป็นความภาคภูมิใจ บางครั้งเป็นปัญหาเล็ก ๆ น้อย ๆ เราทำแล้วทำให้เขายิ้มเหมือนวันนั้นที่ผู้ต้องขังเข้ามาปรึกษาว่า ญาติเขาบอกว่าลูกสาวหายออกไปจากบ้านไปสัก 1 สัปดาห์แล้ว ติดต่อไม่ได้ เราก็ตอบส่งเขาไปที่สังคมสงเคราะห์ อีกวันหนึ่งพี่น้อยเรียกขึ้นไป เขาน่าจะโทรประสานที่นั่นเลย แล้วก็โทรศัพท์ไปที่โรงเรียน แล้วลูกก็เล่าความจริงให้ฟังว่า น้าชายที่อยู่บ้านคิดจะลวนลามเธอ เธอจึงอยู่ไม่ได้ พออยู่ไม่ได้ก็หนีออกจากบ้านไปอยู่บ้านเพื่อน ผู้ต้องขังก็ร้องไห้ แต่ก็มีความสุขสบายใจว่าลูกไม่ได้หายไปไหนนะ เขายังสบายใจ เขาบอกว่าเขารู้จักลูกของเขาดี ไม่มีเหตุผลอะไรที่ลูกสาวเขาจะหนี เราก็ตอบดีที่เห็นเขายิ้ม อีกวันหนึ่งเห็นเขาหัวเราะ บางคนก็เห็นว่าไม่จำเป็นต้องทำอะไรให้ก็ได้ แต่ในมุมของเราเราเห็นอะไรก็ได้ เราก็ตอบว่า (นักทัศนศึกษาชำนาญการ, หัวหน้าแดนแรกรับ-ฝ่ายปกครอง, สนทนากลุ่ม, 13 มกราคม 2560)

2. หลักยึดในการทำงานของตน คือ ปกติจะมีความสุขในเหตุการณ์ของการทำงานมาโดยตลอดเลย ไม่รู้สึกราวจะเป็นทุกข์อะไร สร้างสรรค์ในการทำงาน คิดบวก สร้างและส่งผลข้างบวกสิ่งดี ๆ ให้คนรอบข้าง ในกรณีของผู้ต้องขังจะ**ควบคุมด้วยใจ** และแก้ไขเขาด้วยใจจริง ๆ โดยจะแก้ไขพฤติกรรมและวิชาชีพให้กับเขา ดูแลเรื่องใจ เรื่องพฤติกรรมและวิชาชีพ รวมถึงการให้อภัยซึ่งกันและกัน ผู้ต้องขังแต่ละคนที่มาอยู่กับเรา หรือใครก็แล้วแต่ แต่ละคนจะมีบุคลิกภาพของตัวเอง การเข้าใจเขา ให้อภัย มีพลังและความรู้สึกดี ๆ ให้เขา ทำให้เขาดีขึ้นกว่าเดิม กว่าที่จะนั่งเครียดนั่งทุกข์ ผันให้ไกล แล้วไปให้ถึงก็พยายามผันให้ตัวเองและทำให้สำเร็จสำหรับตัวเองและผู้อื่นด้วย (เจ้าพนักงานราชทัณฑ์ชำนาญงาน, ฝ่ายฝึกวิชาชีพ, สนทนากลุ่ม, 13 มกราคม 2560)

3. **ไม่ยากคิดอะไรเยอะ** แต่คนเรานั้นก็เกิดมาพร้อมกับหัวใจที่เป็นแกนหลัก คือ **หน้าที่** และ**หน้าที่**ก็มาพร้อมกับ**ความรับผิดชอบ** ทำหน้าที่ให้ดีที่สุดภายใต้**ความรับผิดชอบ** ทั้งนี้ทั้งนั้นเราก็ต้อง**รับผิดชอบ**อย่างมีความสุขด้วยใจที่หนักแน่นด้วย จริ่ง ๆ ทุกคนก็มีปัญหา มีความท้อแท้ ในเมื่อทุกคนเจอความกดดัน มันไม่มีหรอกที่ทั้งชีวิตและการทำงานจะราบรื่นและมีความสุขอยู่ตลอดเวลา อันนั้นเป็นโลกของความฝัน แต่โลกความเป็นจริงมันไม่ใช่แบบนั้น ก็คือ **เราเกิดในรัชกาลที่ 9 คือในหลวง** บางทีท้อ ร้องให้กับงาน กับความกดดันต่าง ๆ เห็นรูปในหลวงก็น้ำตาไหล ก็มีแรงที่จะสู้และก้าวข้ามต่อไป มันเหมือนกับว่าความทุกข์จะอยู่กับเราไม่นาน เดี่ยวมันก็มีเรื่องใหม่รอเราอยู่เรื่อย ๆ มันก็เป็นแรง ทำให้เราเดินต่อไปเรื่อย ๆ ทำให้ดีที่สุดทำในสิ่งที่ตัวเองรับผิดชอบ เกิดมาก็มีหน้าที่หลายอย่าง เราอยู่ที่ทำงานก็มีหน้าที่รับผิดชอบ อยู่บ้านก็เป็นลูกก็ต้องมีหน้าที่ดูแลพ่อแม่ ทุกคนมีหน้าที่รับผิดชอบ **เราต้องทำหน้าที่รับผิดชอบของเราให้ดีที่สุด** (นักวิชาการอบรมและฝึกวิชาชีพชำนาญการ, หัวหน้าฝ่ายฝึกวิชาชีพ, สนทนากลุ่ม, 13 มกราคม 2560)

4. **หลักยึดคือการทำหน้าที่ที่รับผิดชอบดีที่สุด** หน้าที่การงานที่ตัวเองรับผิดชอบให้ดีที่สุด หน้าที่ที่ตนรับผิดชอบก็จะมียานโครงการฯ งานสงเคราะห์ผู้ต้องขัง เช่น ขอคำรถกลับบ้าน ขอเอกสารติดต่อญาติ เราก็ต้องติดต่อให้เขาตามหน้าที่ของเรา นอกเหนือจากหน้าที่ ไม่ทำ เช่น มีผู้ต้องขังบอกว่าติดต่อญาติให้หน่อย เราก็บอกว่าให้เขียนบันทึกก่อนไปเขียนส.ก. มาบอกเฉย ๆ ไม่ทำ **เพราะต้องทำตามขั้นตอน** นายก็ต้องขออนุญาตผอ. ก่อน **ต้องมีความซื่อสัตย์ด้วย** บางคนมาขอโทรศัพท์แล้วก็จะบอกว่าจะซื้อมาให้นาย เราก็บอกว่าไม่ได้ เราต้องทำตามขั้นตอน และต้องทำให้ถูกต้อง (เจ้าพนักงานราชทัณฑ์ชำนาญงาน, ฝ่ายสงเคราะห์ผู้ต้องขัง, สนทนากลุ่ม, 13 มกราคม 2560)

5. เป็นข้าราชการก็เหมือนกับเพื่อน ๆ คือ การเป็นข้าราชการของแผ่นดิน ก็จะยึดมั่นในการทำมาความดีอันดับแรก อย่างงานที่ทำปัจจุบันก็จะเป็นการสอบข้อเท็จจริงของผู้ต้องขังที่ทำผิดวินัย เราก็จะสอนเขาไปในตัว ไม่ได้สอบเพื่อจะเอาผิดอย่างเดียว มันก็เป็นการทำความดีด้วย อย่างผู้ต้องขังที่กระทำความผิด บางทีเขาอาจจะทำโดยไม่ได้ตั้งใจ ในสิ่งที่เขาทำเราก็สอบไป หรือเอาข้อเท็จจริง โดยการสอดแทรกว่าสิ่งที่เขาทำมันไม่ดีแบบไหน หากอยากให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น ในเมื่อเขาเข้ามาอยู่ในนี้ เขาขาดอิสรภาพไปแล้ว เขาอยากออกไปอยู่กับครอบครัวเร็ว ๆ เขาต้องทำความดีประโยชน์ที่ได้ก็ไม่ได้กับใคร ก็จะเป็นประโยชน์ที่ตัวเอง ไม่ใช่อารมณ์ด่าและซ้ำเติม แต่จะสอนเขาไปด้วย สมมติว่าเราสอบไปแล้ว เราปรับข้อเท็จจริงเข้ากับข้อกฎหมายแล้ว ยังไงเราก็ต้องลงโทษวินัย ก็ต้องอธิบายให้เขาฟังว่าทำไมเราถึงลงโทษ เพราะว่าความผิดของเราไปเข้าข้อกฎหมายของกรมราชทัณฑ์ และอธิบายให้เขาเข้าใจว่าความจริงนายไม่อยากจะลงโทษเราเลย ต้องเข้าใจว่านายต้องทำตามหน้าที่ บางทีก็ท้อเพราะการสอบวินัยเราต้องไปสอบผู้ต้องขังที่กระทำความผิด เราก็รู้สึกว่ามันแย่อยู่มาก การทำผิดข้างนอกแล้วมาอยู่ข้างใน ทำไมต้องมาทำผิดวินัยอีก เราต้องใช้กฎหมายย่อย ๆ กฎหมายภายในเข้าไปอีก บางทีก็เบื่อ หหมดแรง เข้ามาก็ต้องมาสอบวินัยจะเอาความผิดอย่างไรดีที่ไม่หนักเกินไป เพราะเวลาที่เราก่อโทษวินัยเขาไปแล้ว เราต้องคิดอย่างละเอียดรอบคอบ เพราะสิ่งที่จะตามมาเขาจะเสียประโยชน์หลายอย่าง บางทีเขาจะได้พักโทษ ได้ลดโทษในวันสำคัญต่าง ๆ หรือภัยโทษก็ตาม สมมติว่ามีภัยโทษมา 2 ครั้งแล้วที่ชั้นกลางไม่ได้ ปกติชั้นกลางจะได้อยู่ คราวนี้พอผู้ต้องขังทำผิดมา ก็ไม่ได้ลงโทษทันที เราต้องกลับไปคิดก่อนหรือสอบถามที่โรงงานไปว่า คนนี้อยู่โรงงานทำความดีหรือทำประโยชน์อะไรให้กับเรือนจำบ้าง ถ้าเป็นความผิดครั้งแรก เราก็สามารถบอกได้ว่าเนื่องจากเป็นความผิดครั้งแรกและ นญ. นี้

เคยทำความดีให้กับเรือนจำ แทนที่จะลงโทษวินัย เราก็หลีกเลี่ยงโทษวินัย ให้เขาก่อนเอาเป็นการว่ากล่าวตักเตือนก่อน ถ้าคนที่เขาตั้งใจจะทำความดี เขาก็ไม่ทำอีก แต่บางคนที่เขาไม่คิดอะไร อยู่ข้างใน ฉันทึสบาย เขาก็จะ ทำผิดซ้ำแล้วซ้ำอีก สิ่งที่เขาสนใจจะไม่ซึมซับ การทำความดีอีกอย่างหนึ่ง ที่จิตใจที่ได้อยู่ฝ่ายทัศน์ คือ การได้ปล่อยคน เป็นการทำบุญที่ยิ่งใหญ่ ปล่อยคนออกไปเป็นอิสระ แต่ก่อนหน้านี้ที่มีอภัยโทษมา รู้สึกว่าเป็น ความทุกข์ที่ยิ่งใหญ่ ไม่ได้ไปไหนเลย ตัดเวรแล้วไม่ได้ไปไหนเลย ต้องทำ อภัยโทษอย่างเดียว เลิกก็ดี แต่ตอนนี้เราทำอภัยโทษ ทำแล้วมีความสุข แต่มันก็มีผลด้านลบของคนข้างนอกที่บอกว่า “ปล่อยออกมาทำไม ฉันทึกลัว มากเลย ปล่อยคนที่เป็นอาชญากร ทำความผิด” การปล่อยคนปล่อยปลา เรายังอยากทำเลย มันได้บุญ อันนี้ปล่อยคน รุ่นก่อนทำอภัยยังไม่ทันได้ พักผ่อนเลย รุ่นนี้มาอีก อาจจะต้องเปลี่ยนจากฝ่ายทัศน์ เป็นฝ่ายอภัยโทษ ค่ะ กิติใจที่ได้ทำความดี (เจ้าพนักงานอบรมและฝึกวิชาชีพขานาญงาน, ฝ่ายทัศนปฏิบัติ, สนทนากลุ่ม, 13 มกราคม 2560)

6. อยู่กับปัจจุบัน ทำวันนี้ให้ดีที่สุด ในงานที่รับผิดชอบ ดูปล่อยวาง จริง ๆ แล้วมนุษย์ในวัยนี้แล้วนะ จากที่มีประสบการณ์ในการทำงานและ การใช้ชีวิตที่ผ่านมา ถ้าเราทำปัจจุบันได้ดีที่สุด ถ้าเรามีสติในการอยู่และ การใช้ชีวิตและการทำงาน หากมีสติก็ทำให้เราทำสิ่งที่เรารับผิดชอบใน ปัจจุบันขณะได้ดี มันก็จะทำให้สิ่งที่อนาคตตัวเอง อดีตไม่คิดแล้ว ปล่อย วางแล้ว เราต้องมุ่งปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นความรับผิดชอบ ตอนนี้อยู่ฝ่ายการ ศึกษาจะว่าไปก็สบาย ไม่รู้จะทำอะไร บางวันไม่มีหน้าที่ความรับผิดชอบ เพราะหน้าที่ยังไม่ออกมา มันไม่เป็นตัวตน แต่เราต้องหาอะไรทำ เพื่อวัน ข้างหน้า มีโครงการที่จะนำเสนอให้ผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่มีความสุข ที่ผ่านมามีแต่เดิมนั้น อยู่ฝ่ายปกครองเป็นฝ่ายที่หนักและเครียด ต้องไปเจอ ปัญหา แต่ละฝ่ายมีแนวคิดการทำงานของมันอยู่ ฝ่ายโรงงานก็ต้องวิ่งเป็น

หนูติดจิ้น ฝ่ายศึกษามีความสุขจากการมีงาน เราก็ต้องอยู่กับสติของตัวเอง ถ้าไม่มี ก็ต้องหาอะไรดี ๆ เข้ามาทำ **อยู่กันไปแบบมีสติ** (นักวิชาการอบรม และฝึกวิชาชีพชำนาญการ, หัวหน้าฝ่ายการศึกษาและพัฒนาจิตใจ, สนทนา กลุ่ม, 13 มกราคม 2560)

การแบ่งปันหลักการสำคัญในการทำงานและดำเนินชีวิต ซึ่งแต่ละคนก็มีแง่มาในชีวิตอยู่แล้ว ทั้งการเป็นข้ารับใช้ของแผ่นดิน ทำงานจนสุดความสามารถ สุดหน้าที่ และสุดความรับผิดชอบ ทำงานตามหลักการที่มีขั้นตอนและความซื่อสัตย์ ทำงานด้วยความสุข ควบคุมคนด้วยหัวใจ และทำวันนี้ให้ดีที่สุดด้วยสติและปัญญา หลักการดังกล่าวทำให้เห็น “ใจ” ในการทำงานเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตให้แก่ชีวิตของผู้ต้องขังหญิง เช่นเดียวกับโครงการจากใจสู่ใจ นอกจากนี้ยังเห็นว่าการทำหน้าที่ในทัศนสถานหญิงอย่างเคร่งครัด ตรงไปตรงมา และทำด้วยพื้นฐานของใจที่มีเมตตา นั้น ก็ทำให้การทำงานในสถานที่แห่งนี้ก็ไม่ได้ต่างจากการไปวัด เพื่อปฏิบัติธรรมแต่อย่างใด

6.2 เสียงสะท้อนต่อหลักสูตรที่ใช้ในการอบรมเจ้าหน้าที่

อย่างไรก็ตาม เมื่อชวนผู้เข้าร่วมการสรุปบทเรียนถอดตัวหลักสูตร 3 ครั้งที่เราเรียนรู้อะไรกับโครงการจากใจสู่ใจ กระดาษจะมีสองด้านอยู่แล้ว คล้ายกับมนุษย์มี 2 ด้าน คือด้านมืดและด้านสว่าง เราเลือกที่จะพูดด้านสว่าง เช่นเดียวกับที่หัวหน้าฝ่ายการศึกษาฯ จะไม่พูดถึงอดีต เราเสนอมุมด้านสว่างของตัวเองที่ยืนยันได้ว่าทุกคนก็ดีอยู่แล้ว แต่อยากให้คนช่วยนึกย้อนไปว่า สามครั้งที่เราไป อะไรที่เราทำได้ หากจำไม่ได้ก็ไม่ใช่ไร เพราะมันมีทฤษฎีหนึ่งที่บอกว่าถ้าเราเรียนรู้อะไรมาแล้วพรุ่งนี้เราลืม แสดงว่ามันไม่สำคัญ แต่ถ้าเราจำสิ่งนั้นได้แสดงว่าสิ่งนั้นสำคัญสำหรับเรา

เมื่อเราเข้าร่วมกิจกรรมในโครงการจากใจสู่ใจ “อะไรที่เราทำได้แม่น” จะเขียนหรือจะวาดเป็นภาพก็ได้ ช่องที่ 2 อธิบายว่า “ที่เราจำมันได้เพราะอะไร มันมีผลต่อตัวเราอย่างไร” จะวาดหรือจะเขียนก็ได้ อย่างนี้ตรงไหนก็ได้ วัตถุประสงค์คือการสะท้อนหลักสูตรที่ออกแบบให้กับเจ้าหน้าที่

โดยสรุปแล้วกิจกรรมของโครงการจากใจสู่ใจที่ถูกกล่าวถึงได้แก่ การแนะนำตัวด้วยการหาสิ่งของแทนตัวเอง อำนาจ คนสี่ธาตุ กรอบเพศ การฟังอย่างตั้งใจ ทั้งนี้ กิจกรรมที่มีการกล่าวถึงมากคือ อำนาจ (มีคนกล่าวถึง 3 คน) และกรอบเพศ (มีคนกล่าวถึง 2 คน) และมีเจ้าหน้าที่จำนวน 1 ท่านที่บอกว่ากิจกรรมของโครงการจากใจสู่ใจดีทุกกิจกรรม เหตุที่เจ้าหน้าที่ทัศนสถานหญิงเชียงใหม่ทั้ง 6 คนจำกิจกรรมนั้นได้เพราะ

- กิจกรรมเหล่านั้นนำไปสู่การเข้าใจตนเอง เข้าใจเพื่อน และเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยตนได้นำไปใช้กับตัวเอง ครอบครัว ผู้ต้องขัง เพื่อนร่วมงานและสังคมภายนอก
- เมื่อเรียนรู้กิจกรรมดังกล่าวแล้วเกิดสติ ยับยั้งอารมณ์ ปฏิกริยาหรือพฤติกรรมไม่ดีที่ตนจะแสดงออกไปได้
- ส่วนด้านความรู้นั้น เจ้าหน้าที่ได้นำความรู้ไปใช้กับผู้ต้องขัง โดยความรู้ที่ได้นำไปใช้เป็นเรื่องความเข้าใจความเท่าเทียมทางเพศ การเข้าใจว่าผู้ต้องขังอาจจะไม่แยแสเสมอไป บางทีพวกเขาอาจถูกการตีตราโดยสังคมรวมถึงการไม่ตัดสินใครจากภายนอก
- เมื่อเรียนรู้กิจกรรมการฟังอย่างตั้งใจแล้ว ทำให้ตนเกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการพูดโดยไม่ฟังผู้อื่น เป็นการฟังอย่างตั้งใจ ฟังให้จบ ฟังด้วยใจ และให้เขารับรู้ว่าตน “รับฟัง” อยู่
- ความประทับใจทั้งกิจกรรมและสถานที่ในการจัดอบรมที่ตนได้อยู่ท่ามกลางธรรมชาติ และการใช้ดนตรีในการผ่อนคลาย ก็ทำให้ตนจดจำได้

ส่วนผลที่เกิดขึ้นตามมานั้นพบว่า ตัวเจ้าหน้าที่เองนั้นมีความสุข สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตให้ผู้อื่นด้วยการฟังได้ ได้รับการตอบรับที่ดี ในการนำความรู้ไปบอกต่อ เห็นผู้ต้องขังนำสิ่งที่เรียนรู้นั้นไปใช้ในชีวิตประจำวันของพวกเขา รู้สึกสงสาร เห็นใจ และเข้าใจผู้ต้องขังมากขึ้น (จากที่ไม่เคยคิดมุ่นนี้เลย) โดยเข้าใจว่าสังคมมีส่วนทำให้เขาทำผิดและทำผิดซ้ำ หากเขาได้รับการยอมรับจากสังคมรอบข้าง เขาจะดีขึ้น

6.3 เรื่องเล่าของการนำกระบวนการเรียนรู้ของโครงการฯ ไปประยุกต์ใช้

เรื่องเล่า 2 เรื่องของเจ้าหน้าที่ 2 ท่านคือ เจ้าหน้าที่ฝ่ายฝึกวิชาชีพ และหัวหน้าฝ่ายฝึกวิชาชีพ เป็นหลักฐานทางคำพูด (Oral testimony) ของการนำกระบวนการเรียนรู้จากโครงการฯ ไปประยุกต์ใช้กับงานประจำของตนเอง โดยเจ้าหน้าที่ท่านแรกนั้นประยุกต์สิ่งที่ได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์เดิมในการให้คำปรึกษา ให้การคิดเชิงบวก เพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจจากภายในให้แก่ผู้ต้องขังที่กระทำผิดซ้ำ ในเรื่องการกักวินัย โดยเธอใช้การสนทนาพูดคุยกับผู้ต้องขัง คล้าย ๆ กับการให้คำปรึกษาชีวิต ซึ่งเป็นการออกแบบการพูดคุยที่เฉพาะในแต่ละบุคคล (Tailor-made design)

“การนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน นำมาใช้ในการเข้าใจตัวเอง ผู้อื่น คนรอบข้าง และผู้ต้องขัง เราอยู่ในโรงงาน 500 คน แต่ละคนก็มีหลากหลายปัญหา ผู้ต้องขังก็คุยกับเราว่า “ทำไมนายใจดีจัง” แต่เราเหมือนเข้าใจรายบุคคล เวลาแต่ละคนมาหาเรา เราก็จะค่อย ๆ อธิบายเป็นรายบุคคลเหมือนค่อย ๆ สะกิด ให้เขาพยายามดึงจิตวิญญาณ จิตใต้สำนึกที่ดี ๆ เหมือนที่เขาไม่เคยได้รับ บางทีก็ไปนั่งอยู่เวรเฝ้ากับผู้ต้องขังที่เขาถูกกักวินัย ก็เลยถามเขาว่าทำผิดอะไร เขาตอบว่า

“หนูเห็นเพื่อนทะเลาะกัน แล้วมันก็พูดนินทากัน หนูก็เลยทนไม่ได้ หนูก็เลยไปตีแทนให้เลย หนูรับไม่ได้ที่เขาพูดแบบนี้ หนูต้องไปตีแทนเพื่อน” คราวนี้ก็ต้องถามว่าเราไปตีแทนเพื่อน แล้วเราต้องมาทนทุกข์ถูกขังชอยแล้วเรารู้สึกอย่างไร เราต้องทนทุกข์ เรามีเพื่อน 1 คน เราไม่คิดหรอกว่าเขา มีเพื่อนอีกกี่คน ถ้าเขาคิดแบบนี้ แล้วเขาเอาเพื่อนมารุมเรา เราจะสู้เขาได้มั๊ย ทำไมเราต้องเอาชีวิตตัวเองกับความยากลำบากไปแลกกับคนอื่น ต้องมาขึ้นชอยซ้ำ ๆ เขาก็คิดได้

เราก็ชวนคุยว่า ถ้าเขามีลูก แล้วลูกเราไปตีคนอื่นซ้ำแล้วซ้ำอีก ไม่รู้จักระงับสติ ระงับอารมณ์ตัวเอง แล้วมาโดนตีดุด่า มาขึ้นชอย เขารู้สึกยังไง นายไม่เคยฝั่งผู้ต้องขัง หรือให้โทษผู้ต้องขัง หากผู้ต้องขังทำอะไรผิดแล้วกล้ายอมรับผิด นายจะให้โทษ นายเข้าใจว่าเราจะต้องทำได้ ไม่ใช่มาทำอะไรแบบนี้ซ้ำ ๆ อีก เขาก็เข้าใจอะไรเยอะมากจากการนั่งคุยกันสองชั่วโมงกว่า ๆ เขาก็ปรับทุกข์ตั้งแต่เขาเกิดมาเลย ก็เลยรู้ว่าเขาเกิดมาก็ถูกพ่อแม่ทิ้งและมีคนทำร้ายเขาตลอดเวลา ทุกคนไม่มีความรักให้เขาเลย ก็เลยเข้าใจเขา เราก็ต้องสร้างพลังบวก พูดจนทำให้เขารู้สึกว่า “วินาทีเดียว นายก็ไม่อยากให้หนูอยู่ในเรือนจำ หนูจะไม่ทำผิดอีก หนูจะไม่ให้ถูกลดชั้น เพราะแม้แต่วันเดียว ก็มีคนที่รักเรารอหนูอยู่ หนูต้องรีบกลับไป” เราก็ใช้พลังในการอบรมจากโครงการจากใจสู่ใจเพิ่มขึ้น เราก็ได้นำมาใช้จริง ๆ ค่ะ (นักวิชาการอบรมและฝึกวิชาชีพพำนัการ, ฝ่ายฝึกวิชาชีพ, สนทนากลุ่ม, 13 มกราคม 2560)

ส่วนเจ้าหน้าที่อีกท่านนั้นนำทักษะการฟังมาปรับบุคลิกภาพของตัวเอง โดยเออนั้นนำไปใช้กับเพื่อนร่วมงาน เพื่อนที่โทรมาขอคำปรึกษา สิ่งที่ทำให้เธอทิ้งคือเครื่องมือการฟังนั้นเป็นเครื่องมือที่ง่าย ทำยาก แต่เมื่อทำก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสูง โดยเฉพาะความสุขจากการได้ช่วยรับฟังความทุกข์ของคนอื่น ที่สำคัญคือเครื่องมือการฟังยังเป็นวิธีการสำคัญที่ลดความกังวลใจของเพื่อนร่วมงาน เช่น หัวหน้ามนสิรี (หนูนา) ที่กล่าวกับคุณนิว่าเดิมนั้นเธอก็เป็นห่วงเรื่องความใจร้อนและการไม่ฟังของคุณนิมาก ดังนั้นเมื่อเธอได้ยินเช่นนี้เธอก็รู้สึกดีใจ เรื่องที่คุณนิเล่าในวงสนทนามีดังนี้

หลังการอบรมก็มีโอกาสฟังเพื่อนที่โทรมาหา เหมือนกับว่าจู่ ๆ ก็มีบททดสอบมาให้ เราฝึกเปลี่ยนเป็นคนฟัง เปลี่ยนบุคลิกตัวเอง ให้เขาเล่าต่อ ฟังจนให้เขาสงบไปเลย พอเขาหยุดจริง ๆ เราถึงพูด แต่ก่อนนี้เราสอดแทรก เมื่อเรียนรู้ก็เริ่มสะกดตัวเอง ต้องฝืนนิสัยตัวเอง ทำให้เรารู้สึกว่าคุณค่าของการฟังนั้นดีมาก หลังจากนั้นเราก็บอกกับตัวเองว่าเราต้องเป็นคนที่เป็น “ฟังให้เป็น” เราคิดว่าชีวิตของเรา เราอยู่กับมนุษย์ แต่ละคนก็มีปัญหาด้วยกันทั้งนั้น แต่เรารู้สึกว่าเราฟังคนรอบข้างให้เป็น เราก็ช่วยเขาได้เยอะแล้ว นั่นคือสิ่งที่เราทำได้แน่นอนมาก เราก็ได้กับตัวเองและผู้อื่น โดยเฉพาะลูกน้องก็ได้ใช้บ่อย บางทีเราก็กังายตั้งแต่เมื่อลูกน้องมาหา เราก็ต้องวางทุกอย่างและตั้งใจฟัง เราต้องวางมือทุกอย่างและสบตาเขา เราก็ต้องอยู่กับเขาเพื่อวินาทีที่เราได้ให้คน ๆ หนึ่ง ได้ทำให้เขาสบายใจ กลับไปก็มีความสุข ทั้ง ๆ ที่ต้องหอบงานกลับไปทำที่บ้าน แต่มันก็ภูมิใจที่เราได้ฟังคน ๆ หนึ่ง ก็รู้สึกว่ามีความสุข ทั้ง ๆ ที่มีงานเยอะแยะมากมาย ชอบมาก ๆ

เป็นเรื่องง่าย ๆ แต่ก็ไม่ใช่เรื่องที่ทำได้ง่ายนะแต่มั่นใจโอเค
ไม่จำเป็นต้องซื้อหา” (นักวิชาการอบรมและฝึกวิชาชีพ
ชำนาญการ, หัวหน้าฝ่ายฝึกวิชาชีพ, สนทนากลุ่ม, 13
มกราคม 2560)

6.4 ความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่กณทศสถานหญิงเชียงใหม่ต่อ โครงการจากใจสู่ใจในการก้าวต่อไปข้างหน้า

นิยาม “จากใจสู่ใจ”

- การเปิดใจตัวเอง เพื่อเข้าใจคนอื่น

โครงการจากใจสู่ใจทำอะไรบ้างในกณทศสถานหญิงเชียงใหม่

- ทำกิจกรรม/อบรมให้ผู้ต้องขังให้รู้จักตัวเอง ทบทวนตัวเองเพื่อเข้าใจสังคมอย่างมีสติ ยอมรับสภาพความเป็นจริงและอยู่กับปัจจุบันอย่างมีความสุข
- สร้างแกนนำผู้ต้องขังจำนวน 21 คน เพื่อเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมแก่เพื่อน ๆ ผู้ต้องขังรุ่นต่อไป
- ทำกิจกรรม/อบรมให้เจ้าหน้าที่จำนวน 10 คนให้รู้จักตัวเอง ทบทวนตัวเองเข้าใจสังคม อย่างมีสติ เพื่อยอมรับสภาพความเป็นจริงและอยู่กับปัจจุบันอย่างมีความสุข
- เจ้าหน้าที่ที่ผ่านการอบรมมีภาวะจิตใจต้องการเป็นผู้ให้
- สร้างเครือข่ายในการทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่กณทศสถานหญิงเชียงใหม่ เช่น คุมประพฤติ วิศวกรมาเขียนแบบราวตากผ้า มหาวิทยาลัยมหิดล (นักวิชาการ) เป็นต้น

การเห็นการเปลี่ยนแปลงของผู้ต้องขัง/เจ้าหน้าที่

- ทุกคนรู้จักตัวเอง เข้าใจผู้อื่น ส่งผลต่อการควบคุม
- ลดความทุกข์ต่าง ๆ ของผู้ต้องขัง (คดี ครอบครอง ปัญหาชีวิต ความเครียด และอื่น ๆ)
- เจ้าหน้าที่เข้าใจผู้ต้องขังมากขึ้น ไม่ซ้ำเติม ให้โอกาส เห็นใจ เมตตา และอื่น ๆ

คนในจะสนับสนุนโครงการนี้ให้ต่อเนื่องได้โดย

- สนับสนุนแกนนำต่อ ยอดการทำกิจกรรมกับผู้ต้องขังรุ่นต่อ ๆ ไปอย่างต่อเนื่อง เช่น หาสถานที่ หาโอกาสให้
- จัดเจ้าหน้าที่สักคน หรือสัก 1 กลุ่มเพื่อกำกับดูแล และอำนวยความสะดวก เปิดโอกาสในการจัดกิจกรรม
- ประชาสัมพันธ์ ให้ผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ให้เข้าร่วมกิจกรรมของโครงการ จากใจสู่ใจให้ครอบคลุมทุกคน เพราะเจ้าหน้าที่ทั้ง 6 คนเห็นประโยชน์ และคุณค่าของกิจกรรม

ข้อเสนอแนะ/สิ่งที่อยากบอกกับทีมโครงการจากใจสู่ใจ

- มีหลักสูตรให้เจ้าหน้าที่ เป็นวิทยากรดำเนินกิจกรรมโครงการจากใจสู่ใจ
- ควรจัดกิจกรรมโครงการจากใจสู่ใจอย่างต่อเนื่อง
- โครงการจากใจสู่ใจตอบโจทย์การพัฒนาพฤตินิสัยผู้ต้องขังอย่างแท้จริง

ปัจจุบัน (2 ส.ค. 60) มีผู้ต้องขังจากทัณฑสถานหญิงเชียงใหม่ เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้หลักสูตรต่อเนื่องระยะยาวแล้ว 66 คน ในจำนวนนี้ได้รับการฝึกเป็นแกนนำจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเพื่อน ๆ ภายในทัณฑสถานหญิงฯ จำนวน 20 คน และได้ทดลองจัดกิจกรรมระยะสั้นให้กับเพื่อน ๆ ไปแล้วไม่น้อยกว่า 500 คน

นอกจากนั้น ทัณฑสถานหญิงเชียงใหม่ โดยฝ่ายการศึกษาและพัฒนาจิตใจ ร่วมกับฝ่ายสงเคราะห์ผู้ต้องขัง ได้นำกิจกรรมของโครงการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมฟื้นฟูจิตใจผู้ต้องขังภายใต้โครงการ Happy center ที่ได้รับการสนับสนุนจาก TIJ และจัดให้แกนนำผู้ต้องขังขยายผลการจัดกิจกรรมให้กับเพื่อน ๆ ในเรือนจำต่อเนื่อง รวมทั้งมีการพัฒนาต่อยอดความรู้ให้แกนนำเพิ่มเติมด้วย

7. ประสานความร่วมมือกับกรมราชทัณฑ์

นอกจากนี้ โครงการยังได้ร่วมมือกับสำนักพัฒนาพฤตินิสัย กรมราชทัณฑ์ โดยส่วนงานพัฒนาสมรรถภาพผู้ต้องขัง จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานในเรือนจำหญิง แคนหญิงจากพื้นที่ภาคกลางขึ้น 1 ครั้ง เป็นเวลา 5 วันต่อเนื่องกัน จากการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในครั้งนั้นส่งผลให้ ผอ. ส่วนพัฒนาสมรรถภาพผู้ต้องขังที่เข้าร่วมการอบรมตลอด 5 วัน เห็นประโยชน์ของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับเจ้าหน้าที่ในเรือนจำเป็นอย่างมาก เข้าใจความทุกข์และข้อจำกัดของเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ของเรือนจำต่าง ๆ และเห็นว่านอกจากจะต้องพัฒนาเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับงานพัฒนาผู้ต้องขังแล้ว ควรพัฒนาศักยภาพเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในแดนด้วย จึงเสนอความร่วมมือให้มีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบนี้ให้กับเจ้าหน้าที่เรือนจำทั้ง 10 เขตทั่วประเทศไทย

ขณะเดียวกัน โครงการได้รวบรวมหลักสูตร เนื้อหาและวิธีการ
จัดกิจกรรมไว้เป็นคู่มือ “กระบวนการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูจิตใจผู้ต้องขังหญิง
แบบองค์รวม” และได้แจกจ่ายให้เจ้าหน้าที่ผู้จัดกระบวนการทุกท่านนำไป
ใช้จัดกิจกรรมในพื้นที่ทำงานของตนเอง โดยมีทีมงานรับให้คำปรึกษา
เพิ่มเติมหากเรือนจำนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมตามกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่าง
กัน และมีบางเรือนจำได้นำไปใช้จัดกิจกรรมกับผู้ต้องขังที่ได้รับการตอบ
รับอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมคุมประพฤติ และสถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย. (2559). *คู่มือแนวทางการปฏิบัติงานสืบเสาะและพินิจผู้กระทำความผิดหญิง*. กรุงเทพฯ: สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย.
- จารุกัญญา เรือนคำ และหทัยรัตน์ สุธา. (2560). รายงานการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อถอดและสรุปบทเรียนโครงการจากใจสู่ใจ: นวัตกรรมการสร้างการเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อปฏิรูปภายนอก (ทัศนสถานหญิงจังหวัดเชียงใหม่) วันที่ 10-13 มกราคม พ.ศ. 2560. (เอกสารอัดสำเนา)
- ปิยะ ศักดิ์เจริญ. (2558). ทฤษฎีการเรียนรู้ผู้ใหญ่และแนวคิดการเรียนรู้ด้วยวิธีการชั้นนำตัวเอง: กระบวนการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต. *วารสารพยาบาลทหารบก*, 16(1): 8.
- พระราชบัญญัติราชบัณฑิต พ.ศ. 2560. (2560, 18 กุมภาพันธ์). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 134, ตอนที่ 21 ก, หน้า 1-24.
- สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย. (2556). *เอกสารแนวทางการปฏิบัติตามข้อกำหนดสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำ และมาตรการที่มีใช้การคุมขังสำหรับผู้กระทำความผิดหญิง (ข้อกำหนดกรุงเทพ)*. กรุงเทพฯ: สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย.
- โสพล ศิริไสย์. (2551). Theory U เรียนรู้จากอนาคตกับ Otto Scharmer. *จดหมายข่าวสถาบันวิจัย ภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล*, 29(1): 2.
- อวยพร สุธนธัญญากร. (2557). ความเชื่อมโยงของวิถีสตรีนิยมกับการเติบโตด้านใน. *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (จิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง)*. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

ภาษาอังกฤษ

- Fernandes, L. (2003). *Transforming feminist practice: Non-violence, social justice and the possibilities of a spiritualized feminism*. San Francisco: Aunt Lute Books.
- Starhawk. (1997). *Dreaming the dark: Magic, sex and politics*. (15th anniversary ed.). Boston: Beacon Press.

การสนทนากลุ่ม

- จิบ, ผู้ต้องขังคดีความผิดต่อชีวิต โทษจำคุก 28 ปี 6 เดือน. สนทนากลุ่ม. 12 มกราคม 2560.
- ตรงตรง, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี. สนทนากลุ่ม. 11 มกราคม 2560.
- ตุ๊กตา, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษประหารชีวิต. สนทนากลุ่ม. 11-12 มกราคม 2560.
- นิกี้, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุกตลอดชีวิต. สนทนากลุ่ม. 11 มกราคม 2560.
- ปอย, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุก 33 ปี. สนทนากลุ่ม. 12 มกราคม 2560.
- ปู, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด โทษจำคุกตลอดชีวิต. สนทนากลุ่ม. 11-12 มกราคม 2560.
- ฝน, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด ตัดสินโทษจำคุกตลอดชีวิต. สนทนากลุ่ม, 10 มกราคม 2560.
- หมีว, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี. สนทนากลุ่ม. 10 มกราคม 2560.
- หอม, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 30 ปี. สนทนากลุ่ม. 10 มกราคม 2560.
- อร, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษประหารชีวิต. สนทนากลุ่ม. 10 มกราคม 2560.
- เจ้าพนักงานราชทัณฑ์ชำนาญงาน, ฝ่ายฝึกอบรมวิชาชีพ. สนทนากลุ่ม. 13 มกราคม 2560.
- เจ้าพนักงานราชทัณฑ์ชำนาญงาน, ฝ่ายสงเคราะห์ผู้ต้องขัง. สนทนากลุ่ม. 13 มกราคม 2560.
- เจ้าพนักงานอบรมและฝึกอบรมวิชาชีพชำนาญงาน, ฝ่ายทัณฑปฏิบัติ. สนทนากลุ่ม. 13 มกราคม 2560.
- นักทัณฑวิทยาชำนาญการ, หัวหน้าแผนกปรับ-ฝ่ายปกครอง. สนทนากลุ่ม. 13 มกราคม 2560.
- นักวิชาการอบรมและฝึกอบรมวิชาชีพชำนาญการ, หัวหน้าฝ่ายการศึกษาและพัฒนาจิตใจ. สนทนากลุ่ม. 13 มกราคม 2560.
- นักวิชาการอบรมและฝึกอบรมวิชาชีพชำนาญการ, หัวหน้าฝ่ายฝึกอบรมวิชาชีพ. สนทนากลุ่ม. 13 มกราคม 2560.

4

จากใจสู่ใจ: กระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เชิงอำนาจ สู่พื้นที่แห่งความหวัง¹

วรรณา จารุสมบุญ² และมัลลิกา ตั้งสงป³

1. ที่มา

เรือนจำหรือที่คนทั่วไปเรียกว่า “คุก” ถูกสร้างให้เป็นพื้นที่ของการลงโทษผู้กระทำความผิด โดยมีลักษณะเป็นสถาบันเบ็ดเสร็จ (Total Institution) ที่สามารถทำลายคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขังที่ถูกส่งเข้าไป (Goffman, 1961) กล่าวคือ ผู้ต้องขังจะถูก

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ภายใต้โครงการ “จากใจสู่ใจ: นวัตกรรมการสร้างการเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อปฏิรูปภายนอก” ภายใต้ชุดโครงการพัฒนาเรือนจำสุภาพะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง ดำเนินการโดย ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

² นักวิชาการอิสระและกระบวนกรด้านการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม โครงการจากใจสู่ใจ ระยะเวลา 2 (ปี 2559 - ปัจจุบัน)

³ อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปการแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, หัวหน้าโครงการจากใจสู่ใจ พื้นที่เรือนจำกลางขอนแก่น

ตัดขาดจากสังคมภายนอกไปจนหมดสิ้น และถูกทำให้รู้สึกสูญเสียจากอิสรภาพ เสรีภาพ และสิทธิต่าง ๆ ที่เคยมี ภายใต้กฎระเบียบที่เคร่งครัด การตรวจตราที่เข้มงวด ไม่สามารถไปไหนมาไหนในเรือนจำได้ตามความพอใจ การเดินทางจากตึกหนึ่งไปยังอีกตึกหนึ่งจะต้องถูกตรวจค้นและจับจองตลอดเวลา ไม่มีสิทธิเลือกการรับประทานอาหารหรือนั่งถึงรสชาติอาหารแค่มื้ออาหารกินพอประทังชีวิตไปวัน ๆ เท่านั้น และยังต้องฟังเสียงเรือนจำในการได้รับสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นอาหาร น้ำดื่ม เครื่องนุ่งห่ม ที่หลับนอน หรือการดูแลสุขภาพ

เออร์วิง กอฟฟ์แมน ยังชี้ให้เห็นว่า ระบบเรือนจำสามารถสร้างความเป็นตัวตนของผู้ต้องขังด้วยการทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกต่ำต้อย อับอาย ไร้ศักดิ์ศรี นับตั้งแต่วันที่แรกที่เข้าเรือนจำ การให้สวมใส่เครื่องแบบของนักโทษ ถูกตัดผม พิมพ์ลายนิ้วมือ (Goffman, 1961 อ้างใน นภาพรณ์, 2557) และถูกกำหนดให้มีหมายเลขแทนชื่อ ทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกว่าตนนั้นได้สูญเสียสถานภาพของสมาชิกในสังคมและสถานภาพของคนธรรมดาไป และถูกตีตราว่าเป็น “นักโทษ” (นที, 2555)

สิ่งที่น่าพิจารณาก็คือ ระบบการลงโทษด้วยการลดทอนสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต การทำลายตัวตนและความเป็นอิสระของผู้ต้องขัง โดยใช้การควบคุมในลักษณะของการบังคับบัญชาอย่างเข้มงวด แม้มีเจตนาเพื่อช่วยขัดเกลาและเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของผู้ต้องขังอย่างถอนรากถอนโคน เพื่อให้ผู้ต้องขังทลายจำและไม่คิดจะกระทำความผิดอีก แต่ในขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้เรือนจำกลายเป็นพื้นที่ของการใช้อำนาจอย่างชอบธรรม ทั้งอำนาจเชิงระเบียบวินัย และอำนาจในระบบความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง ซึ่งไม่เพียงแต่ทำให้ผู้ต้องขังต้องเจ็บปวดทางด้านร่างกายเท่านั้น ยังสร้างความเจ็บปวดทางใจ อันเนื่องมาจากความกดดันทางจิตใจจากการถูกจองจำ ความเครียด ความรู้สึกไม่ปลอดภัย

กลัวถูกทำร้าย หวาดระแวง กลัวถูกข่มเหงรังแกจากเจ้าถิ่น ยิ่งเมื่อถูกจองจำเป็นระยะเวลายาวนาน การถูกจำกัดทุกสิ่งทุกอย่างยิ่งส่งผลให้ผู้ต้องขังรู้สึกสิ้นหวัง อ่อนแอ และไร้อำนาจ Sykes (1958) เรียกผลกระทบของการถูกจองจำของผู้ต้องขังว่า **“ความเจ็บปวดจากการถูกจองจำ”** ซึ่งจะมีผลต่อกระทบทางลบต่อผู้ต้องขังไปตลอดชีวิต แม้เมื่อพ้นโทษไปแล้วก็ยังเชื่อว่าตนเองไร้อำนาจ ไม่สามารถดูแลและพึ่งพิงตนเองได้ ดังนั้น โอกาสที่กลับคืนสู่สังคมและใช้ชีวิตอย่างมีคุณภาพจึงแทบเป็นไปไม่ได้ กระทั่งอาจกลายเป็นเหยื่อของความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ต้องกระทำผิดซ้ำ ถูกทำให้จำยอมรับผิดชอบคนอื่น หรือถูกล่อลวงให้กระทำผิดโดยไม่รู้ตัว โดยเฉพาะผู้ต้องขังหญิงที่เพิ่มจำนวนขึ้นมากในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา

น่ายินดีว่า ประเทศไทยสามารถแสดงบทบาทผู้นำในการผลักดันให้เกิดการจัดทำข้อกำหนดมาตรฐานของสหประชาชาติขึ้นมาเป็นกฎหมายระดับโลก ในการประชุมสมัชชาสหประชาชาติ สมัยที่ 65 ที่จัดขึ้นเมื่อ 21 ธันวาคม 2553 ข้อกำหนดดังกล่าวเป็นข้อกำหนดที่วางมาตรฐานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงและมาตรการที่มีไข้การคุมขังสำหรับผู้กระทำผิดหญิง (United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders) หรือ **“ข้อกำหนดกรุงเทพ” (Bangkok Rules)** โดยเป็นข้อกำหนดที่ประเทศต่าง ๆ ควรยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในประเทศนั้น ๆ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ต้องขังหญิงมีคุณภาพชีวิตในเรือนจำที่ดีขึ้น

กรมราชทัณฑ์ เรือนจำและทัณฑสถานหลายแห่งจึงพยายามเร่งหาแนวทางในการพัฒนารูปแบบและกระบวนการเพื่อปฏิบัติตามข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำแห่งสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำ แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่า มีข้อจำกัดหลายประการ ทั้งในเรื่องของความแออัดยัดเยียดในเรือนจำ บรรยากาศการตรวจค้น

ที่เข้มงวดอันเนื่องมาจากการลักลอบนำยาเสพติดและมือถือเข้ามาในเรือนจำ อัตรากำลังเจ้าหน้าที่และฝ่ายสนับสนุนต่าง ๆ ที่ไม่เพียงพอ ฯลฯ (นัทธี, 2555)

โครงการจากใจสู่ใจ: นวัตกรรมสร้างการเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อปฏิรูปภายนอกของสตรีต้องขัง โดยศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ได้ทำงานกับผู้ต้องขังหญิงอย่างต่อเนื่องมากกว่า 3 ปี บนฐานคิดที่เชื่อมั่นในศักยภาพความเป็นมนุษย์ และเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถเปลี่ยนแปลงได้ด้วยการพัฒนาจิตและปัญญาจากภายในตนที่ส่งผลต่อความคิด ความรู้สึก และการกระทำ ที่จะนำไปสู่การสร้างสังคมที่สมดุลและมีสันติสุขร่วมกัน บทความนี้จึงอยากเสนอตัวแบบการเปลี่ยนแปลงเพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังหญิงตามข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำแห่งประชาชาติ หรือ Bangkok Rules โดยมุ่งที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้เป็นพื้นที่ของการปฏิสัมพันธ์บนความเข้าใจและห่วงใยกัน โดยข้อมูลบางส่วนที่ใช้ประกอบในบทความนี้เป็นบทสัมภาษณ์ของผู้ต้องขังหญิงที่เข้าร่วมโครงการและเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในระหว่างการทำกิจกรรมและช่วงสรุปบทเรียนระหว่างปี 2559-2560 ทั้งนี้ ผู้เขียนขอใช้นามสมมติทั้งหมดเพื่อให้เกียรติและปกป้องสิทธิส่วนบุคคลของผู้ให้สัมภาษณ์

2. ฐานคิดในการทำงาน

ฐานคิดในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ที่มีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถเรียนรู้และเข้าถึงปัญญาภายในตนได้จากการทบทวนใคร่ครวญ และการลงมือทำเพื่อให้เกิดประสบการณ์ภายในตน และสามารถเชื่อมโยงต่อยอด ค้นพบความรู้ใหม่จากการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น โลก และธรรมชาติ ถือเป็นการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง (Experiential Learning)

ซึ่งแต่ละบุคคลมีวิธีการเรียนรู้และเข้าถึงการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน ในการออกแบบการเรียนรู้จึงให้ความสำคัญกับสมดุลของการเรียนรู้ทั้ง 3 ด้าน คือ ความคิด (Thinking) ความรู้สึก (Feeling) และการกระทำ (Doing) หรือเรียกอย่างง่าย ๆ ว่า การเรียนรู้ที่บูรณาการ 3 ฐาน คือ กิจกรรมาฐาน หัว (Head) กิจกรรมาฐานใจ (Heart) และกิจกรรมาฐานกาย (Hand) เข้าไว้ด้วยกัน (ธนา และอดิสร, 2552)

ฐานคิดในเรื่องของการใช้อำนาจร่วม (power with) ซึ่งเปิดโอกาสให้บุคคล กลุ่มบุคคล สถาบัน รัฐ ชาติ สามารถใช้แหล่งอำนาจที่ตนเองมีอยู่ (เช่น เพศ เงิน ทรัพย์สิน ตำแหน่งหน้าที่ อายุ วัย ประสบการณ์ ข้อมูล ความรู้ ระดับการศึกษา สถานภาพทางสังคม เวลา พวกพ้อง นโยบาย กฎระเบียบ กติกา ฯลฯ) เพื่อรับฟัง ปรีกษาหารือ ช่วยเหลือ เกื้อกูล สนับสนุน และเปิดโอกาสให้บุคคลอื่นหรือกลุ่มอื่นที่มักมีแหล่งอำนาจน้อยกว่าได้ร่วมในกระบวนการตัดสินใจ หรือสนับสนุนให้เขาตัดสินใจด้วยตนเอง (อวยพร, 2555) โดยมาจากฐานคิดที่เชื่อว่า ระบบของสิ่งมีชีวิตย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ไม่ตายตัว มีความยืดหยุ่น สามารถฟื้นตัวเองได้ และมีปัญญาในการประสานความแตกต่างหลากหลายผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ที่มีความสลับซับซ้อน เลื่อนไหลและยืดหยุ่น ด้วยวิธีคิดนี้ ทำให้อำนาจถูกใช้ในความหมายของการมีส่วนร่วม การแบ่งปัน การเปิดกว้าง การมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาและเชื่อมโยงกัน มีความยืดหยุ่น และเปลี่ยนแปลง โจอันนา เมซี นักปรัชญาและนิเวศวิทยาแนวจิตวิญญาณเรียกอำนาจแบบนี้ว่า “อำนาจร่วม” (power with, shared power or power sharing) (Macy & Brown, 1988 อ้างใน อวยพร, 2555) และอำนาจร่วมนี้จะเป็แรงผลักดันให้คนเราคิดสร้างสรรค์ และตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ โดยปราศจากการครอบงำ ควบคุม และคุกคามเพื่อทำลาย รวมทั้งเอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์อย่างเคารพ ให้เกียรติ และเมตตากรุณาต่อกัน

การที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลสามารถใช้อำนาจร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นจะต้องมีการฝึกฝนเพื่อให้มีความสามารถหรือศักยภาพในการเข้าถึงแหล่งอำนาจที่อยู่ในตนเองซึ่งเรียกอีกอย่างว่า “อำนาจภายใน” (power within) เพื่อให้สามารถนำอำนาจภายในนี้มาใช้เมื่อเผชิญกับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ หรือเมื่อต้องเผชิญกับความกลัว ความสิ้นหวัง ความรุนแรง ความไม่ยุติธรรม และสามารถรับมือกับสถานการณ์ดังกล่าวได้โดยสันติวิธี ซึ่งสตาร์ฮอว์ก นักสตรีนิยมแนวจิตวิญญาณที่ทำงานด้านสันติวิธี เชื่อว่า อำนาจภายในนี้จะทำให้บุคคลและกลุ่มคนลุกขึ้นมาท้าทายอำนาจแบบครอบงำ หรือหลุดพ้นจากกับดักทางความคิดที่มักทำให้เชื่อว่าตนเองมีแหล่งอำนาจน้อย เป็นผู้เคราะห์ร้ายที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ไม่มีคุณค่า และต้องพึ่งพาคนอื่น กลายมาเป็นคนที่สามารถเผชิญกับปัญหาสำคัญในชีวิต สามารถเปลี่ยนแปลงชีวิตตนเอง เปลี่ยนแปลงอีกฝ่ายหนึ่ง และเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ความถูกต้องดีงาม (Starhawk, 1977)

ฐานคิดในเรื่องการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning) ซึ่งเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่าจะสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นได้โดยการทบทวนใคร่ครวญอย่างมีวิจารณญาณถึงประสบการณ์ที่ผ่านมา แจ็ค เมซิโรว์ (Jack Mezirow) ผู้บุกเบิกแนวความคิดนี้ให้ความเห็นว่า กระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการที่บุคคลปรับเปลี่ยนมโนทัศน์หรือกรอบความคิดที่ตนยึดถือ ไปเป็นมโนทัศน์ใหม่ที่มีความครอบคลุมกว่าเดิม เปิดกว้าง มีความชัดเจน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นกระบวนการสร้างความหมายใหม่ให้กับประสบการณ์เดิม (Mezirow, 1991)

เมซีโรว์ยังเสนอว่าการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลเผชิญกับภาวะยากลำบาก ความผิดหวัง ความเจ็บปวด หรือการเปลี่ยนแปลงในเหตุการณ์สำคัญ ๆ ซึ่งภาวะคุกคามเหล่านี้จะนำไปสู่การตั้งคำถามในเรื่องความเป็นตัวตนและความหมายของชีวิตตนเอง กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เรียนมีการปรับเปลี่ยนสมมติฐานและความเชื่อตนเองเสียใหม่ โดยการตีความและรับรู้ถึงประสบการณ์ตนเองในอีกรูปแบบหนึ่งที่ต่างจากเดิม โดยเริ่มจากการสร้างการตระหนักรู้เชิงวิพากษ์ถึงสมมติฐานที่ตนใช้ในการรับรู้ เข้าใจ และอธิบายต่อโลกว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น และพัฒนาเป็นมุมมองที่เข้าใจในความเป็นองค์รวมที่มีความแตกต่างหลากหลาย สามารถบูรณาการและใช้ประโยชน์จากความเข้าใจดังกล่าวสร้างเป็นทางเลือกเพื่อใช้ในการตัดสินใจ เพื่อขึ้นนำการกระทำของตนในอนาคต (Mezirow, 1991)

จากฐานคิดทั้ง 3 เรื่อง นำไปสู่การออกแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างเปลี่ยนแปลงจากภายในกับสตรีต้องขังในโครงการจากใจสู่ใจฯ พื้นที่เรือนจำกลางขอนแก่น โดยให้ความสำคัญกับการทบทวนใคร่ครวญตนเองอยู่เสมอ เพื่อทำความเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้ง การมีเครื่องมือในการดูแลตนเอง การมีทางเลือกในการปฏิสัมพันธ์กับตนเองและผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์ การรู้เท่าทันวัฒนธรรมของการใช้อำนาจและการฝึกฝนการใช้อำนาจร่วม การเพิ่มความสามารถหรือทักษะในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้ต้องขังอื่น ๆ เพื่อสร้างตัวตนที่มีอำนาจภายในขึ้นมาบนประสบการณ์ที่ได้ลงมือกระทำด้วยตนเอง รวมทั้งการสร้างเชื่อมั่นในบทบาทและความสัมพันธ์ใหม่ที่เป็นมิตรกับตนเอง คนรอบข้าง และเจ้าหน้าที่ในเรือนจำ ทั้งนี้เป็นกระบวนการที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยตระหนักถึงเงื่อนไขเชิงโครงสร้างสังคม สภาพแวดล้อมในบริบทของเรือนจำ และการเปลี่ยนแปลงด้านนโยบาย

3. ปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงจากภายในสู่ภายนอก

โครงการ “ใจสู้ใจ: นวัตกรรมการสร้างการเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อปฏิรูปภายนอก” โดยศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งทำงานกับสตรีต้องขังและผู้เกี่ยวข้องภายในได้การจัดทำกรอบยุทธศาสตร์พัฒนาคุณภาพชีวิตสตรีที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้ดำเนินการกับสตรีผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ของกรมราชทัณฑ์มาตั้งแต่ปี 2557 จนกระทั่งปัจจุบัน โดยมีพื้นที่ปฏิบัติการ 2 แห่ง กล่าวคือ เรือนจำกลางขอนแก่น และทัณฑสถานหญิงเชียงใหม่

กล่าวเฉพาะในเรือนจำกลางขอนแก่น

- ในระยะแรก (ปี 2557–2558) โครงการฯ เน้นการพัฒนาสุขภาวะของสตรีผู้ต้องขังเพื่อเกิดความตระหนักรู้ในตนเอง เท่าทันอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และศักยภาพที่แท้จริงในตนเอง โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ตามแนวจิตตปัญญาศึกษา⁴ ผ่านรูปแบบกิจกรรมที่หลากหลาย เพื่อให้ผู้ต้องขังสามารถปรับตัวและดำเนินชีวิตในเรือนจำได้อย่างสบายใจ และมีภูมิคุ้มกันจิตใจให้สามารถเลือกดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมเมื่อพ้นโทษออกไปและไม่กระทำผิดซ้ำ

⁴ หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ การศึกษาที่เน้นการพัฒนาด้านในอย่างแท้จริงเพื่อให้เกิดความตระหนักรู้ถึงคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ โดยปราศจากอคติ เกิดความรักความเมตตา อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ มีจิตสำนึกต่อส่วนร่วม และสามารถเชื่อมโยงศาสตร์ต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ได้อย่างสมดุล (อนุชาติ, 2550)

- ในระยะที่สอง (ปี 2558-2560) โครงการฯ เน้นการพัฒนา ศักยภาพและยกระดับผู้ต้องขังที่ผ่านการเรียนรู้ในระยะที่ 1 ให้มี ทักษะในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับสตรีผู้ต้องขังในเรือนจำ ได้เข้าถึงกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญาศึกษาได้มากขึ้น ขณะเดียวกันก็ช่วยให้ผู้ต้องขังที่มีทักษะการจัดกระบวนการ เรียนรู้หรือการเป็นวิทยากรกระบวนการได้ตระหนักถึงคุณค่าใน ตนเอง มองเห็นโอกาสในการดำเนินชีวิตในรูปแบบที่แตกต่าง ออกไป รวมทั้งช่วยแบ่งเบาภาระของเจ้าหน้าที่ในเรือนจำในการ พัฒนาศักยภาพผู้ต้องขังให้มีสุขภาวะพื้นฐานตามข้อกำหนด กรุงเทพ (Bangkok Rules)
- นอกจากนี้ ทางโครงการยังเห็นความสำคัญของการพัฒนา สุขภาวะของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานและผู้บริหารทัณฑสถานหญิง ซึ่งต้องปฏิบัติงานกับผู้ต้องขังที่มีจำนวนมากและหลากหลาย ส่งผลให้เจ้าหน้าที่มีภาวะเหนื่อยล้าสะสม ดึงเครียด และกดดัน ดังนั้น ปฏิบัติการของโครงการจากใจสู่ใจฯ เรือนจำกลาง ขอนแก่น จึงทำงานทั้ง 2 ระนาบไปพร้อม ๆ กัน กล่าวคือ 1) พัฒนาศักยภาพผู้ต้องขังสตรีที่สมัครเข้าร่วมโครงการตั้งแต่ รุ่น 1-ปัจจุบัน และ 2) พัฒนาสุขภาวะของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน และผู้บริหารทัณฑสถานหญิงในเรือนจำกลางขอนแก่น รวมถึง หน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวข้องด้วย

กระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลงจากภายในของสตรีต้องขัง เมืองคัมภีร์ประกอบสำคัญ คือ

1) ฝึกฝนความรู้เนื้อรู้ตัว ผ่านการภาวนาหลากหลายรูปแบบ

ผู้ต้องขังหญิงส่วนใหญ่เมื่อต้องถูกตัดขาดจากครอบครัวและโลกภายนอก เวลาในแต่ละวันมักจะหมดไปกับการครุ่นคิดถึงอดีตที่ผ่านมา คิดถึงคนในครอบครัว คิดถึงเรื่องราวที่ทำให้ต้องเข้ามาอยู่ในเรือนจำ จนแทบไม่ได้อยู่กับปัจจุบันเลย ประกอบกับกิจวัตรประจำวันที่ได้รับเร่งต้องถูกควบคุมด้วยเวลา และความแออัดของสถานที่ ทำให้ผู้ต้องขังส่วนใหญ่ตกอยู่ในสภาวะที่ถูกกระตุ้นให้หงุดหงิด เครียด กังวล กลัวได้ง่าย การฝึกฝนความรู้เนื้อรู้ตัวจึงเป็นพื้นฐานสำคัญที่ช่วยให้ผู้ต้องขังกลับมารับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นกับกายและใจของตนในปัจจุบันขณะ ทั้งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยเน้นความรู้เนื้อรู้ตัวผ่านร่างกายหรือกายภาวนาเป็นหลัก เช่น โยคะ เดินสมาธิ ภาวนาผลสัมผัส การเปล่งเสียง การเคี้ยวอาหาร เป็นต้น เมื่อฝึกฝนเป็นประจำและทำอย่างสม่ำเสมอจะช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถรับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะได้ สามารถค้นพบความสงบท่ามกลางความวุ่นวาย มีใจเป็นปกติ รู้เท่าทันอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้น ผู้ต้องขังหลายคนสะท้อนว่า เวลาเมื่อวุ่นวายใจ ไม่สบายใจหรือมีความขัดแย้ง เพียงแค่กลับมาอยู่กับลมหายใจ ก็ช่วยให้สามารถอยู่กับเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละวันโดยไม่ทุกข์ได้ ถือเป็นการค้นพบอิสรภาพที่แท้จริง อิสรภาพจากภายใน

2) เรียนรู้การเข้าใจตนเอง เข้าใจคนอื่น

การเข้าใจตนเองเป็นเครื่องมือสำคัญในการแปรเปลี่ยนการรับรู้ของผู้ต้องขังที่มีต่อตนเอง เข้าใจลึกไปถึงแรงจูงใจหรือแรงกระตุ้นที่ทำให้ตนเองตัดสินใจดำเนินชีวิตอย่างที่ผ่านมา รับรู้ถึงเงื่อนไขที่มีส่งผลหรือมีอิทธิพลกับชีวิต กิเลสหรือความยึดติด รวมทั้งมุมมองของตนที่ต่อคนอื่น และโลก ผ่านกิจกรรม เกม การทำงานศิลปะ การแสดงละคร บทบาท

สมมติ และการรับฟังอย่างใส่ใจ ซึ่งทำให้ผู้ต้องขังสามารถอธิบายได้ว่า
ฉันคือใคร ฉันมักมีกรอบความคิดความเชื่อแบบใด ฉันเหมือนหรือแตกต่าง
จากคนอื่นอย่างไร อะไรคือสิ่งที่ตนเองให้คุณค่า และจะปรับตัวเข้ากับ
คนอื่น ๆ ที่มีความแตกต่างหลากหลายอย่างไร ดังกรณีของ “ก้อย” และ
“เกด”

“ในอดีตที่เราไม่ช่วยใครเลย เราเห็นแก่ตัว อยากสบาย
เพราะตั้งแต่เข้ามา เขาก็บอกว่าต้องเอาตัวรอดให้ดีที่สุด
ไม่ต้องไปพึ่งใคร อยู่ที่เรา เราติดคุกเราก็มารคนเดียว ไม่ต้อง
ไปพึ่งใคร ซึ่งความคิดนี้หนูคิดว่ามันผิด เรามาเหมือนเรามา
อยู่บ้านใหญ่ หากเราเห็นแก่ตัว เพื่อนก็จะไม่ใส่ใจและไม่ช่วย
อะไรเลย จากที่เขาอยากช่วย แต่เขามารู้นิสัยเราอย่างนี้ เขา
ก็จะไม่อยากช่วยเราเลย คือ เราเอาใจเขามาไม่ได้ แต่พอมา
เรียนที่นี่ อันไหนที่หนูช่วยเขาได้หนูก็ช่วย จากที่มีน้องใหม่
เข้ามา เขาไม่มีไม้แขวนเสื้อ หนูก็ให้เขา รวตากผ้าก็แบ่งให้
เขาใช้ด้วย ใจกว้างมากกว่าเดิมจากที่ใจแคบไม่คิดอะไร”
(ก้อย, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์,
23 พฤษภาคม 2559)

“เมื่อก่อนเป็นคนไม่กล้าแสดงออกกับคนที่เราไม่คุ้นเคย
และคิดว่าเขาจะเป็นคนแบบนั้นแบบนี้ ตัดสินเขาทันที และ
บางครั้งยอมจนไม่รู้ว่าจะไรผิดและอะไรถูก แต่พอมาเข้าร่วม
กิจกรรม 4 ทิศ ทำให้เรารู้ว่าคนทุกคนไม่มีอะไรที่เหมือนกัน
ไปเสมอ (นิสัย) บางคนดูภาวะภายนอกอาจแข็งกระด้าง
แต่พอมาสัมผัสกับเขาจริง ๆ แล้วกลับมีความอ่อนโยนอยู่ใน
ตัวเหมือนกัน ตัวเราก็ตื่นกัน เป็นคนที่กล้าแสดงออกแต่
ไม่มั่นใจเท่านั้น แต่พอมารู้ว่าคนเรามีความเปลี่ยนแปลงใน

ตัวเองได้ มันอยู่ที่เราจะทำหรือไม่ทำ” (เกด, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2559.)

การเข้าใจตนเองนอกจากจะทำให้ผู้ต้องขังหญิงเหล่านี้เข้าใจเพื่อนที่อยู่รอบข้างมากขึ้นแล้ว ยังส่งผลให้เธอเข้าใจความเปราะบางของคนในครอบครัวที่เคยสร้างบาดแผลให้เธอด้วย ดังกรณีของชั้น ที่สามารถรับรู้ความรักของพ่อได้หลังจากได้เรียนรู้เรื่องกรอบคิดความเป็นเพศชายเพศหญิง

“พ่อไม่เคยแสดงออก เขาเฉย ๆ ไม่เคยทำอะไรกับเรา ทำให้เราคิดไปเองว่าพ่อไม่รักเรา แต่พ่อได้มาเรียนรู้ว่าเขาเป็นผู้ชาย เขาถูกสอนมาว่าแสดงความอ่อนแอไม่ได้ เมื่อพ่อมาเยี่ยมตอนที่ให้เยี่ยมญาติใกล้ชิด ก็กล้ำมากขึ้น กล้าที่จะกอดพ่อ เพราะเป็นโอกาสสุดท้ายที่ได้นั่งใกล้กัน ก็เลยกอดพ่อ พ่อก็ร้องให้ หนูก็เลยรู้ว่าเขารักเรานะ ทั้ง ๆ ที่เขาไม่เคยบอกไม่เคยพูด แต่เราได้รับรู้ว่าเขารักเรา เพียงแต่ความเป็นผู้ชายของเขาทำให้เขาแสดงออกไม่ได้ ตอนนี้เรากับพ่อดีขึ้นได้ใกล้ชิดกัน ถึงพ่อจะเฉยแต่ก็รู้ว่าพ่อรัก” (ชั้น, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2559)

3) บ่มเพาะประสบการณ์ในแดนหญิง

ในการทำกิจกรรมต่อเนื่องทุกเดือน ๆ ละ 1 ครั้ง ๆ ละ 4 วัน ทำให้ผู้ต้องขังในโครงการจากใจสู่ใจได้ฝึกฝนทักษะพื้นฐานที่สำคัญในการดำเนินชีวิตอย่างสม่ำเสมอ ได้แก่ ทักษะการรับฟังอย่างใส่ใจ ทักษะการจับประเด็น ทักษะการตั้งคำถามที่กระตุ้นให้เกิดความคิดและการเรียนรู้

ทักษะการชื่นชมหรือบอกจุดแข็งของคนอื่น เป็นต้น ทักษะเหล่านี้สามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันในเรือนจำได้ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุย 2 คน เวลาที่มีเพื่อนมาปรึกษาหารือ การพูดคุยในกลุ่มเมื่อต้องทำงานร่วมกัน หรือในขณะปฏิสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ หรือเพื่อนในเรือนนอนด้วยกัน โดยเฉพาะผู้ร่วมโครงการที่สมัครเป็นกระบวนกรฝึกหัดจะต้องหมั่นฝึกฝนทักษะเหล่านี้อยู่เสมอ และถือเป็นโอกาสดีที่เธอได้อยู่ท่ามกลางผู้ต้องขังที่เต็มไปด้วยความทุกข์ โอกาสในการฝึกฝนเรียนรู้จึงมีอยู่ทุกขณะ บ้างใช้วิธีสังเกตดูว่าเพื่อนคนไหนมีเรื่องไม่สบายใจ ก็จะเข้าไปทักทายและพูดคุย เช่นกรณีของ “จิตรี” ที่เล่าว่า “ส่วนใหญ่/หนูจะฟังมากกว่า ฟังโดยไม่แทรก จนบางทีเขาก็แปลกใจว่าทำไมไม่แสดงความคิดเห็นอะไรเลย เราก็ถามว่าแล้วขอบ้ย่ะ เขาก็บอกว่า อืม มันก็แปลก ๆ นะ แต่ก็ดี พอได้พูด ได้ระบาย ก็รู้สึกสบายใจขึ้นเยอะ” (จิตรี, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560) บางคนถึงกับส่งเพื่อนไปลาเหยื่อวันละคน (ชักชวนเพื่อน ๆ ในแดนมาคุยด้วย) เพื่อฝึกฝนการรับฟังและการจับประเด็น การสะท้อนความรู้สึก-ความต้องการ การทวนความ และให้ความเข้าใจ ซึ่งเป็นทักษะพื้นฐานของกระบวนกร

การบ่มเพาะประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้ต้องขังถือเป็น การฝึกฝนทักษะพื้นฐานให้มีความชำนาญ แต่ในอีกด้านหนึ่งคือการสร้างโอกาสที่จะปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนผู้ต้องขังด้วยกันในรูปแบบที่แตกต่างออกไป ซึ่งทำให้เหล่ากระบวนกรฝึกหัดได้รู้จักเพื่อนผู้ต้องขังในแดนเพิ่มขึ้น เข้าใจคนอื่นมากขึ้น จากการรับฟังเรื่องราวความทุกข์ของเพื่อน ๆ ทำให้มีความเห็นอกเห็นใจในชะตากรรมของผู้ร่วมแดน รับรู้ถึงการเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ และหลายครั้งที่เหล่ากระบวนกรพบว่าตนเองโชคดีกว่าเพื่อนอีกหลายคน จากเดิมที่เคยอยู่แบบตัวใครตัวมัน ต้องเอาตัวรอดไว้ก่อน ไม่สนใจใคร กลายเป็นการปฏิสัมพันธ์ที่มีความห่วงใยใส่ใจกันมากขึ้น มีความเอื้อเพื่อ

เอื้ออาทร และให้อภัยกัน จนผู้ต้องขังหลายคนสนใจว่าโครงการใจสู้ใจ
ทำอะไรและอยากเข้าร่วมบ้าง เพราะเห็นพี่ ๆ เพื่อน ๆ ที่ไปเรียนกลับมา
ดูมีความสุข มีท่าทีอ่อนโยน เป็นมิตร และรับฟังมากขึ้น

“การที่เรานำไปฝึกใช้ในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการทำมันดาลา
โยคะ ลมหายใจ การฝึกฟังตัวเอง หมายถึงการที่เราได้กลับ
มารักตัวเอง ถ้าทำบ่อย ๆ เราจะสัมผัสได้ถึงความรัก ความ
อ่อนโยนในตัวเอง มีความรู้เนื้อรู้ตัว เท่าทันความคิดและ
การกระทำของตัวเอง การที่เราไปฟังคนอื่น ถือว่าเราได้นำ
สิ่งที่ได้ฝึกฝนไปใช้งานแล้ว ไม่จำเป็นต้องมานั่งจัดกระบวนการ
อยู่ข้างหน้า ทำแบบตัวต่อตัวก็ได้ การที่เราไปฝึกฟัง
ตั้งคำถามให้เขาเข้าใจตัวเอง เป็นเรื่องสำคัญมาก เขาก็ได้
ไปดูแลตัวเอง ได้เข้าใจตัวเองมากขึ้น เป็นการส่งต่อสิ่งดี ๆ
ให้คนอื่น” (จรายุทธ สุวรรณชนะ, กระบวนการจากใจสู่ใจ,
สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560)

กระบวนการฝึกหัดหลายคนเพิ่งมาพบภายหลังว่า เพื่อนผู้ต้องขังที่อยู่
ในแดน และเจ้าหน้าที่เฝ้ามองการเปลี่ยนแปลงของพวกเขาอย่างเงียบ ๆ
ผู้ต้องขังเข้าใหม่หลายคนเลือกพวกเขาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต
ในเรือนจำ

“เวลาที่เรทำงานอยู่ในแดน แล้วมีคนสังเกตเรา เขาประทับใจ
ใจเรามาก เขาเห็นเราตั้งใจจริง เขาเห็นเราแล้วเขามีพลัง เขา
เห็นเราเป็นไอดอลของเขา ฟังแล้วขนลุกเลย รู้สึกภูมิใจ”
(อ้อย, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนการฝึกหัด, สัมภาษณ์,
28 กุมภาพันธ์ 2560)

แม้แต่เจ้าหน้าที่ก็มองเห็นศักยภาพของพวกเขา หลายคนในโครงการใจสู้ใจจึงถูกมอบหมายให้ทำหน้าที่สำคัญ ๆ ในแดน เช่น ดูแลร้านค้าสวัสดิการ ผูกซ่อมการแสดง ดูแลคนป่วยและผู้สูงอายุ ฯลฯ ซึ่งทุกคนมีความรับผิดชอบและทำงานได้ดี และช่วยให้บรรยากาศในแดนหญิงวุ่นวายน้อยลง เป็นระบบระเบียบมากขึ้น

4) การสร้างตัวตนใหม่ผ่านการฝึกฝนเป็นกระบวนกร

ผู้ต้องขังที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในปีแรก จะได้รับการต่อยอดเพื่อฝึกฝนการเป็นกระบวนกรโดยความสมัครใจ มีการรับสมัครกระบวนกรทั้งสิ้น 3 รุ่น รวม 22 คน ปัจจุบันมีกระบวนกรที่ผ่านการฝึกฝนแล้วเพียง 13 คน อันเนื่องจากเหตุปัจจัยหลายประการ อาทิ พันโทเซ จีบป่วยถูกย้ายระบายไปเรือนจำอื่น ถูกมอบหมายให้มีภาระหน้าที่ในแดน ฯลฯ ซึ่งกระบวนกรทั้ง 13 คน มีประสบการณ์ในจัดกิจกรรมให้กับผู้ต้องขังด้วยกันเองตั้งแต่ 3-12 ครั้ง

ในการจัดกิจกรรมให้กับผู้ต้องขังหญิงด้วยกันโดยเหล่ากระบวนกรที่ผ่านการฝึกฝนทั้ง 13 คน ถือเป็นห้องทดลองที่ทุกคนมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นวางแผน ระบุกลุ่มเป้าหมายและเกณฑ์ที่ใช้คัดเลือก กำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ ออกแบบกิจกรรม และแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบด้วยตนเอง ซึ่งจะต้องอาศัยการทำงานร่วมกันเป็นทีม การสนับสนุนช่วยเหลือกันอย่างจริงจัง การยอมรับความแตกต่าง การรับฟังซึ่งกันและกัน และการมีความคิดสร้างสรรค์ ถือเป็นความท้าทายอีกขั้นหนึ่งที่มุ่งฝึกฝนให้กระบวนกรนำทักษะต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้เอาไปใช้ในชีวิตจริง ซึ่งไม่เพียงแต่ทำให้ผู้ต้องขังมองเห็นศักยภาพในตนเองเท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการฟื้นฟูพลังอำนาจภายในด้วยตัวของพวกเขาเองด้วย

“เราได้เรียนรู้จากชีวิตจริงของเราเอง มองกลับมาที่ตัวเราเอง ทบทวนกับสิ่งที่ผ่านมา ชีวิตที่ผ่านมาของเราทำให้เราย้อนมองตัวเอง รู้จักตัวเอง รักตัวเอง เมื่อก่อนคิดแต่ว่าถ้าเรา รักคนรอบข้าง เขาจะต้องรักเรากลับมา จะไม่ทำให้เราเสียใจ คือสิ่งที่เราคาดหวังกับคนอื่น ทำให้ชีวิตเราไม่มีพลัง เพราะเราไม่รู้จักรักตัวเอง โครงการนี้สอนให้เรารักตัวเอง ถ้าเรา รักตัวเอง ก็สามารถรักคนอื่นได้ พอเรารักตัวเองได้ เราก็ส่งต่อให้คนอื่นได้ เรามีตรงนี้แล้วก็จะแบ่งปัน” (เดือน, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 27 มิถุนายน 2560)

ภายหลังการจัดกิจกรรมห้องทดลองหลายคนจึงมองเห็นตัวเองเปลี่ยนไป มีความมั่นใจ ภาคภูมิใจในตัวเอง กล้าแสดงออกมากขึ้น รู้สึกมีคุณค่า มีความสุข และโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม พวกเขาได้แปรเปลี่ยนนิยามความหมายที่มีต่อตัวเองใหม่ จากคนคุกที่ไม่มีอนาคตกลายเป็นคนที่มีศักยภาพสามารถช่วยคนอื่นได้ จากผู้รับโอกาสกลายเป็นผู้ให้โอกาสคนอื่น จากคนไร้อำนาจกลายเป็นคนที่เลือกใช้ศักยภาพในทางสร้างสรรค์ที่สำคัญคือ กระบวนการแปรเปลี่ยนทั้งหมดนี้เกิดขึ้นได้จากการลงมือกระทำของพวกเขาเองทั้งสิ้น

“รู้สึกภูมิใจ เราก็มีประโยชน์ เห็นว่าเราก็มีค่า เราได้อยู่ในจุดนี้ ไม่ได้คิดว่าตัวเองจะมีคุณค่า สามารถทำประโยชน์ให้คนอื่นได้” (เดือน, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2560)

“แรก ๆ ที่เรียนรู้ จะไม่ค่อยกล้าแสดงออกเท่าไร จะค่อนข้างเขิน มันเงิน ไม่มั่นใจในตัวเองว่าจะทำได้ไหม เป็นคน

ที่อยากถามแต่ไม่กล้า พอมาเรียนรู้ก็ทำให้เรากล้าที่จะพูด กล้าที่จะถาม เวลาเกิดเหตุการณ์เฉพาะหน้าก็สามารถที่จะช่วยเพื่อนได้” (ชัน, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2560)

“การได้เป็นกระบวนกรหรือไปทำกิจกรรมให้กับเพื่อน ๆ ในแดน ทำให้เราไม่ต้องจมอยู่ในความทุกข์ เรามีความสุขขึ้น ด้วยการให้ ทำให้อยากศึกษาต่อ มีแรงบันดาลใจที่จะพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ” (เหมียว, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2559)

“ตอนแรกเจ้าน้อยใจในชีวิตตัวเองมาก เพราะว่าชีวิตที่อยู่ที่นี่ มันตกต่ำเพียงดิน แต่ค่าว่าเป็นดินต่ำ ก็เปรียบเสมือนชีวิตคนเรา ถ้าไม่มีดิน เราก็ปลูกบ้าน ทำอะไรไม่ได้ ทำไมเราจะขยับจากดินมาเป็นดาว ขยับความสุขให้ขึ้นมาได้...ทุกวันนี้เรายิ้มได้ ท้องฟ้าก็สดใส เพราะเราได้กลายเป็นผู้ให้ ให้ความสุข ให้เสียงหัวเราะและรอยยิ้ม แม้เป็นช่วงเวลาสั้น ๆ ทำอะไรไม่ได้มาก แต่มันกลับทำให้เรามีความสุข ได้เห็นว่าเรามีคุณค่า มีประโยชน์ หลังเสร็จกิจกรรมมีน้อง ๆ เดินมาบอกว่า อยากให้มีกิจกรรมดี ๆ แบบนี้อีก เขาได้เรียนรู้ เขาสนุก เขาได้รู้จักตัวตนเอง” (ก้อย, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2559)

“ความอบอุ่น ความไว้วางใจ มิตรภาพ และการมีส่วนร่วม ในกิจกรรมของทุก ๆ คน ช่วยให้เราสบายใจขึ้น มีมุมมองที่กว้างขึ้น ได้แง่คิดที่เอาไปปรับใช้ ที่สำคัญทำให้เรารู้สึกเห็นคุณค่าในตัวเอง ได้รับการยอมรับว่าเราก็เป็นคน ๆ หนึ่งที่เคย

ผิดพลาด และเปลี่ยนแปลงตัวเองได้ รู้สึกว่าตัวเองโชคดี
ที่ได้มาอยู่ตรงนี้” (ต่อม, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกร
ฝึกหัด, สัมภาษณ์, 28 มิถุนายน 2560)

5) สร้างพื้นที่ของความร่วมมือ: ทางเลือกในการปฏิสัมพันธ์ ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง

โครงการจากใจสู่ใจฯ เรือนจำกลางขอนแก่น เน้นการทำงาน
ใน 2 ระนาบ คือ 1) ผู้ต้องขังหญิงที่เข้าร่วมโครงการ และ 2) เจ้าหน้าที่
ในเรือนจำกลางขอนแก่น ในช่วงปีแรกมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับ
เจ้าหน้าที่อย่างเข้มข้น แต่ด้วยภาระงานที่มาก และอัตรากำลังเจ้าหน้าที่
ที่ไม่สอดคล้องกับจำนวนผู้ต้องขัง ทำให้การเรียนรู้เพื่อต่อยอดเป็นกระบวนการ
ในฝ่ายเจ้าหน้าที่ค่อนข้างเป็นจริงได้ยาก ในปีที่ 2-3 โครงการจึงปรับให้
เจ้าหน้าที่เรียนรู้ไปพร้อมกับผู้ต้องขังตามเงื่อนไขและความพร้อมในแต่ละ
ครั้ง ทุกครั้งก็จะมีนักจิตวิทยาหรือนักสังคมสงเคราะห์สลับกันเข้าร่วม
กิจกรรม ถือเป็นกลไกเชื่อมต่อที่สำคัญระหว่างโครงการจากใจสู่ใจกับเรือน
จำกลางขอนแก่น ทำให้เจ้าหน้าที่มองเห็นและรับรู้การเปลี่ยนแปลงของ
ผู้ต้องขังที่เข้าร่วมโครงการตั้งแต่ต้น รวมถึงทำให้ปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อผู้ต้องขัง
เปลี่ยนไปในทิศทางบวก กล่าวคือ มีความเป็นกันเอง เห็นอกเห็นใจ และ
เชื่อมั่นในตัวผู้ต้องขังเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันเมื่อพัฒนาผู้ต้องขังให้มีทักษะ
กระบวนการ มีการฝึกฝน มีการทำห้องทดลองกับผู้ต้องขังหญิงด้วยกัน
เจ้าหน้าที่ทั้งสองท่านจึงมองเห็นศักยภาพที่เปล่งประกายในตัวกระบวนการ
และเริ่มมองเห็นช่องทางในการสนับสนุนให้กระบวนการฝึกหัดเหล่านี้ได้ใช้
ศักยภาพในการพัฒนางานให้กับเพื่อน ๆ ผู้ต้องขังด้วยกัน

ประสบการณ์ครั้งแรกจากการร่วมทีมกับเจ้าหน้าที่ที่ดูแล
การอบรมผู้ต้องขังก่อนปล่อย จำนวนเกือบ 200 คน ภายใต้การโค้ชของ

ทิมใจสู้ใจ ปรากฏว่าน้อง⁵ ๆ สามารถทำได้ดี เป็นที่ประทับใจทั้งกับ ผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ ทำให้เกิดความไว้วางใจและเชื่อมั่นในศักยภาพของ ผู้ต้องขังมากขึ้น นำไปสู่การจัดกิจกรรมเพื่อสนับสนุนงานผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ต้องขังแรกวัย และอบรมก่อนปล่อย โดยทุกครั้งจะมีทีมกระบวนการ ในโครงการใจสู้ใจเป็นพี่เลี้ยงและคอยให้กำลังใจ

“เป็นการตอบใจที่ดี เป็นลักษณะเพื่อนช่วยเพื่อน เวลา เราพูดไปในฐานะเจ้าหน้าที่ บางครั้งเขาไม่เชื่อ แต่พอเป็น ผู้ต้องขังด้วยกันเอง น่าจะเข้าใจกันได้ดีกว่าและตรงจุด มากขึ้น ทำให้เขากล้าพูดมากขึ้น มีพื้นที่ได้ระบายความรู้สึก และน้อง ๆ เขาก็มีความคล่องตัว มีความกระตือรือร้นในการ ทำงาน ดูเป็นมืออาชีพมาก นึกขึ้นชมว่าน้อง ๆ เขากล้า แสดงออก และทำได้ดี ต่อไปถ้าได้น้อง ๆ เป็นกำลังเสริม ก็น่าจะช่วยให้เราสามารถทำกิจกรรมได้ทั่วถึงมากขึ้น” (นักพัฒนาวิทยาชำนาญการ, ดูผลงานอบรมก่อนปล่อย เรือนจำกลางขอนแก่น, สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม 2560)

ภายหลังการจัดกิจกรรม ผลตอบรับของผู้ต้องขังที่เข้าร่วมกิจกรรม อยู่ในเกณฑ์ดีมาก ทุกคนพูดเป็นเสียงเดียวกันว่าโชคดีที่ได้มาเข้าร่วม กิจกรรม บางคนถึงกับน้ำตาไหลด้วยความซาบซึ้งใจที่มีคนใส่ใจและมองเห็น คุณค่าของพวกเขา

⁵ คำว่า “น้อง ๆ” ในที่นี้ เป็นคำที่ใช้เรียกแทนผู้ต้องขังหญิงหรือนักโทษในเรือนจำกลาง ขอนแก่น เพื่อลดการตีตราด้วยคำพูด หรือตอกย้ำความเป็นผู้ต้องขังหรือนักโทษโดยไม่จำเป็น

“ขอบคุณน้อง ๆ ลูก ๆ ทุกคน ที่ยังเล็งเห็นผู้สูงอายุเป็นบุคคลคนหนึ่งที่ยังอยู่ในความรู้สึก และในความรู้ที่มาหยิบยื่นให้ มีแต่คำชม ทุกอย่างดีขึ้นมาเรื่อย ๆ ก็เพราะใจสู้ใจนี้แหละ” (สมบัติ, ผู้ต้องขังชายสูงอายุที่เข้าร่วมกิจกรรม, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2560)

การสร้างพื้นที่ของการทำงานร่วมกัน โดยเริ่มจากจุดเล็ก ๆ ในเรือนจำกลางขอนแก่น ได้ส่งผลให้ผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่กลุ่มหนึ่งเกิดการเรียนรู้ที่จะทำงานด้วยกัน ได้สร้างประสบการณ์ใหม่ที่รื้อถอนความเชื่อชุดเดิม โดยหลายกำแพงของค่านักโทษออกไป กลายเป็นพื้นที่ของการสนับสนุนช่วยเหลือเพื่อเพื่อนผู้ต้องขังด้วยกันอย่างแท้จริง

“พอเริ่มเปิดใจตัวเอง จากวันนั้นถึงวันนี้ เราเป็นทีมกันมากขึ้น เขาจะเดินเข้ามาหา ถามว่ามีอะไรให้ช่วย มีกิจกรรมอะไรไหม น้อง ๆ กลุ่มใจสู้ใจไปจัดกิจกรรมกลุ่มแรกรับให้ น้องมีความมั่นใจมากขึ้น เป็นการเรียนรู้จากหน้างาน เขารู้สึกว่ามีคุณค่ามากขึ้น อยากทำกิจกรรมไปเรื่อย ๆ อยากแบ่งปันให้กับเพื่อนที่อยู่ข้างในด้วย การได้มีโอกาสเข้าร่วมเรียนรู้กับน้อง ๆ ก็รู้สึกว่าตัวเองเปลี่ยนเหมือนกัน

กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้เราเข้าใจน้อง ๆ ทำงานง่ายขึ้น ได้พัฒนาตัวเองด้วย น้องก็เกิดความไว้วางใจ ตอนนี้น้อง ๆ เขามีความเข้มแข็งที่จะมาช่วยเป็นกระบวนการ ดูแววตาเขาเปลี่ยนไป มีความหมาย เขาเกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวเอง อยากเผื่อแผ่ให้คนรอบข้าง ที่อยู่ประจำจุดต่าง ๆ ทำดีกับเพื่อน ๆ ในแดน เป็นบรรยากาศช่วยเหลือกัน งานควบคุมก็เบาลง ใครที่เข้ามาโครงการนี้ก็จะลดความรุนแรงลง”

(นักจิตวิทยาคลินิกชำนาญการ, เรือนจำกลางขอนแก่น, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2560)

“อยากขึ้นขมน้อง ๆ ผู้ช่วยกระบวนการที่อยู่ด้วยกันมาตลอด ปี 2 ปี 3 น้อง ๆ ได้ทำในสิ่งที่ตนเองตั้งใจเป้าหมายในการทำงานไว้ มันเป็นพลังให้ก้าวต่อในการทำงานตรงนี้ให้มันชัดเจนจะเป็นพลังร่วมกันในการช่วยเพื่อน ๆ ในเรือนจำให้ก้าวผ่านตรงนี้ไปอย่างมีคุณภาพ อาจไม่มีรางวัลอะไรที่เป็นรูปธรรมในใจคุณแต่มีความซาบซึ้ง คงจะต้องอาศัยทีมนี้เอง ๆ ที่เข้มแข็งกลุ่มนี้ได้แบ่งปันให้เพื่อน ๆ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากภายในจนมาสู่ภายนอกให้เหมือนกับน้องที่ผ่านการเรียนรู้จากใจสู่ใจด้วยกันตรงนี้” (นักสังคมสงเคราะห์ชำนาญการ, เรือนจำกลางขอนแก่น, สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม 2560)

4. ผลของการเปลี่ยนแปลงสู่การปฏิรูปภายนอก

ด้วยความกระตือรือร้นและความเชื่อมั่นในการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงของบรรดากระบวนการฝึกหัดในโครงการจากใจสู่ใจ ไม่เพียงแต่สร้างการเปลี่ยนแปลงภายในตนเองจนสัมผัสรับรู้ได้เท่านั้น แต่การเปลี่ยนแปลงของเขาเหล่านั้นยังส่งผลถึงแบบแผนการใช้ชีวิตและแบบแผนความสัมพันธ์ในเรือนจำที่เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางบวกอีกด้วย

1) ปฏิรูปแบบแผนการใช้ชีวิตในเรือนจำของตนเอง

- ความรู้สึกนึกคิด ท่าที และพฤติกรรมตอบสนองที่เปลี่ยนแปลงไป

ผู้ต้องขังที่เข้าร่วมโครงการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มกระบวนการทั้ง 13 คน รับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในตนในระดับต่าง ๆ กัน ทั้งด้านความรู้สึกนึกคิด ท่าที และพฤติกรรมตอบสนองในชีวิตประจำวัน

ประเด็นที่ถูกพูดถึงมากที่สุดคือ ใจเย็นขึ้น นิ่งขึ้น สามารถรอได้ สงบใจได้ แม้ภายนอกจะวุ่นวาย ให้อภัยได้ ไม่ถือสาแม้ถูกด่าว่าหรือมีเรื่องกระทบกระทั่งระหว่างผู้ต้องขังด้วยกันเอง

“ปกติถ้าโดนชน ก็จะตอบโต้ทันที พอเข้ามาตรงนี้ ทำให้เราใจเย็นมากขึ้น จะหงุดหงิดไปทำไม เราอยู่ในนี้ เราต้องช่วยเหลือกัน เราไม่เอาเรื่องที่ไม่เป็นเรื่องมาหนักหัวเรา ช่วยให้เราผ่อนคลายมากขึ้น” (เป้ม, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด, สัมภาษณ์, 28 มิถุนายน 2560)

“มีคนหนึ่งในแดน เขาเป็นคนทำให้เราโดนออกจากกองงาน เราก็ให้อภัยเขาได้ ไม่เกลียดไม่โกรธ ไม่รู้ว่าจะเกลียดไปทำไม รู้จักฟังเขา เขาอาจจะจะมีเหตุผลก็ได้” (รส, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด, สัมภาษณ์, 28 มิถุนายน 2560)

“เราอยู่ของเราเฉย ๆ เพื่อนมาเหยียบดินเรา เรากลับให้อภัยเขา ทำให้รู้สึกดี” (บ้งอร, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 28 มิถุนายน 2560)

“อย่างเดินชนกัน เมื่อก่อนเราก็จะด่า “แม่่งแอ้ย ไม่ดูเลย” แต่พอมาดูจริง ๆ แล้วเราก็จะเห็นว่าต่างคนต่างรีบ เราเองก็มีส่วนด้วย เราไม่ได้ระวัง ก็เป็นธรรมดาที่ต้องกระทบกระทั่งกันบ้าง ก็หันไปขอโทษ เขาก็อึ้งไปสักระยะแล้วขอโทษกลับมา” (นิต, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2560)

- มีภูมิคุ้มกันใจ อยู่กับความทุกข์โดยไม่ทุกข์ได้ สามารถทำใจยอมรับความไม่แน่นอนที่เกิดขึ้นในเรื่องจำ (อาทิ การถูกจับกุม

กฎระเบียบที่เข้มงวดมากขึ้น การย้ายระบายน การเปลี่ยนแปลง
หน้าที่ความรับผิดชอบ ฯลฯ) รวมถึงการรับรู้ข่าวไม่สู้ดีจากญาติ
ที่มาเยี่ยม และการปรับตัวเข้ากับกฎ กติกา และข้อบังคับของ
เรือนจำ

"วันก่อนต้องโดนย้ายห้อง ถ้าเรามีอารมณ์ขึ้นมา เราจะ
หงุดหงิด เราก็จะย้ายมาด้วยความขุ่นมัว เพราะว่าเรามี
อารมณ์ ในใจลึก ๆ เรามีภาพบางอย่างอยู่ มันต้องอย่างนี้
แล้วพอไม่เป็นตามใจ เราก็หงุดหงิด การคิดอย่างนี้เป็น
การคิดโดยอารมณ์ว่าอย่างนี้ถูก อย่างนั้นผิด มันควรจะเป็น
อย่างนี้ ไม่ควรเป็นอย่างนี้ มีอารมณ์เจือปน เหนื่อย 2 เท่า
ย้ายก็หงุดหงิด เสี่ยงดังก็หงุดหงิด ถ้าเราทำสิ่งต่าง ๆ อย่าง
เข้าใจ เราก็อยู่กับสิ่งนี้ไปด้วยความเข้าใจ เราจะมาดูแล
ตัวเอง เรารู้เป้าหมาย ก็ดูแลตัวเองตามเหตุปัจจัย ก็ไม่ได้
บอกว่าตัวเองทำได้ตลอด ถ้าใจเราหลุดไป เดี่ยวก็กลับมา"
(ต่อม, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์,
1 มีนาคม 2560)

เมื่อการรับรู้ที่มีต่อตนเองและสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเองที่เปลี่ยนไป
ส่งผลให้ผู้ต้องขังมีพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนจนเพื่อนผู้ต้องขัง
ด้วยกันสังเกตเห็นได้ อย่างเช่น น้องคนหนึ่งเป็นเด็กรอบ (เข้าออกเรือนจำ
หลายครั้ง) ถือเป็นผู้ใหญ่คนหนึ่งในแดนหญิง เป็นคนจริงจัง ขี้หงุดหงิด
คิ้วขมวดเป็นประจำ หลังจากเธอเข้าร่วมโครงการจากใจสู่ใจไม่ถึงปี
กลายเป็นคนที่น่ารัก ยอมรับตัวเองเป็น ขอโทษเป็น และที่สำคัญกลายเป็น
คนที่เพื่อนให้ความไว้วางใจที่จะไปปรึกษาเมื่อมีเรื่องไม่สบายใจ สอดคล้อง
กับที่เพื่อนผู้ต้องขังสะท้อนว่า

“พี่เขาเคยเปลี่ยนไปเยอะ คุยกับพี่เขาแล้วสบายใจ มีคำพูดให้เราคิด” (อ้อย, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2560)

ส่วนน้องอีกคนรับผิดชอบร้านค้าสวัสดิการในแดน มีหลายคนมาบอกว่าเธอดูอ่อนโยน เป็นมิตร และใจดีกว่าเดิม แม้กระทั่งทีมงานใจสู้ใจที่เข้าไปอย่างต่อเนื่องก็สังเกตเห็นเช่นเดียวกัน

“มีน้องหลายคนมาสะท้อนเหมือนกันว่า เดี่ยวนี้เรามีรอยยิ้มให้เขา แต่ก่อนเวลาใครเดินผ่านร้านเราจะหน้าบึ้งตึงตลอด ไม่ทักทาย ไม่สนใจ เพราะเราจะจดจ่อกับงานตรงหน้าเรา” (น้อย, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2560)

เมื่อได้มีโอกาสคุยกับสามีของเธอที่อยู่ฝั่งแดนชายในกิจกรรมเยี่ยมญาติใกล้ชิด สามีของเธอสะท้อนว่า

“ผมรู้สึกเหมือนได้ภรรยาคนใหม่ ที่ใจเย็น ไม่หงุดหงิด และรับฟังมากขึ้น” (หนุ่ม, ผู้ต้องขังขายคดียาเสพติด ที่เข้าร่วมกิจกรรมครอบครัวสัมพันธ์, สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2560)

• ช่วยสร้างบรรยากาศผ่อนคลาย มีมิตรภาพ

ผู้ต้องขังส่วนใหญ่เมื่อเข้ามาในเรือนจำที่แออัด มีกฎระเบียบที่เข้มงวดต่างฝ่ายต่างหวาดระแวงซึ่งกันและกัน และทุกอย่างต้องทำด้วยความเร่งรีบ ทำให้บรรยากาศการใช้ชีวิตในเรือนจำเต็มไปด้วยความเครียด กดดัน พยายามเอาตัวรอด ต้องแสดงความเห็นแก่ตัว ไม่สนใจใคร และพร้อมจะแสดงความก้าวร้าวเมื่อถูกกระทบ ทั้งด้วยท่าที คำพูด หรือการแสดงออกที่ตนไม่พอใจกับผู้ต้องขังด้วยกันเอง ผู้ต้องขังในโครงการก็ไม่ได้แตกต่างกัน

แต่เมื่อได้เรียนรู้จิตใจของตน มีความเข้าใจตัวเอง เข้าใจคนอื่น รักตัวเอง และดูแลตัวเองเป็น ช่วยแปรเปลี่ยนให้เธอเหล่านั้นกลายเป็นตัวแบบหรือ Change agent ที่สร้างบรรยากาศของความเป็นมิตร มีความห่วงใย และใส่ใจคนรอบข้างโดยไม่รู้ตัว

“ก็ไม่รู้ทำไม แต่ก่อนเวลาเข้าแถวอาบน้ำจะต้องเป็นคนแรก ก็จะทำทุกอย่างเพื่อให้ตัวเองได้เป็นคนแรก บางทีก็มีชน มีเหยียบดินกันบ้าง ก็มีหงุดหงิด ด่ากันไปมา แต่ตอนนี้เรา รอได้ จะอาบน้ำก่อนอาบที่หลังก็ต้องเสร็จพร้อมกันอยู่ดี จะแย่ง จะแข่งคิวกันไปทำไม ใครมาก่อนก็อยู่ข้างหน้า เราก็ไปต่อแถว มันก็ไม่วุ่นวายดี หลัง ๆ พอมีน้อง ๆ รุ่นใหม่ ๆ เข้ามา พอเขาเห็นเราไม่แย่ง ไม่แข่งคิวกัน เขาก็ทำตาม เดียวนี้ มันก็เลยไม่เครียด บรรยากาศมันก็วุ่นวายน้อยลง เราเองก็ไม่หงุดหงิด” (อัม, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 29 มิถุนายน 2560)

และสามารถเริ่มต้นด้วยการกระทำอย่างง่าย ๆ ในชีวิตประจำวัน ยกตัวอย่างเช่น การกล่าวคำทักทายด้วยความจริงใจ “เข้านี้เป็นยังงัยบ้าง” “มีอะไรไม่สบายใจหรือเปล่า” “มีอะไรอยากเล่าให้เราฟังมั๊ย” เมื่อทำบ่อย ๆ ทำต่อเนื่องโดยไม่แบ่งแยก เพื่อนผู้ต้องขังในแดนจึงค่อยผ่อนคลาย การปกป้องตัวเองลง ลดพฤติกรรมก้าวร้าวที่ขับเคลื่อนด้วยความกลัว และความหวาดระแวง หันมาเปิดใจรับรู้คนรอบข้างมากขึ้น บรรยากาศการอยู่ร่วมกันจึงมีความสบายใจ ส่งผลให้เรื่องการทะเลาะวิวาท การตบตี และการใช้ความรุนแรงกับผู้ต้องขังด้วยกันเองลดลงอย่างมีนัยสำคัญ ผู้ร่วมโครงการหลายคนเปิดเผยว่า

“แต่ก่อนเป็นคนไม่ยอมใคร เวลาเกิดปัญหาที่พร้อมจะมีเรื่องตลอดเวลา ฉันไม่แคร์ ตั้งแต่มาร่วมโครงการยังไม่ปรากฏว่ามีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งเลย” (อุ้ม, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 29 มิถุนายน 2560)

สอดคล้องกับที่เจ้าหน้าที่ในแดนหญิงได้แสดงความคิดเห็นไว้ใน การอบรมเจ้าหน้าที่ว่า

“จากการสังเกต กลุ่มที่ตัวเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในแดนจะไม่เข้ามาจากกลุ่มนี้ เด็กที่ร่วมในโครงการฯ เขาจะเป็นตัวช่วยประสาน จากที่ว่าอะไรที่เครียด ปัญหาที่หนัก ๆ เด็กจะคุยกันเอง เขาจะเป็นคนเคลียร์ คุยกับเพื่อน เขาไปอบรมมาแล้ว เขาได้ความรู้มา เขาจะมาแนะนำเพื่อน ช่วยเพื่อนแก้ปัญหา เพื่อนเข้าไปหา ไปปรึกษา มีน้องที่ช่วยทำงาน สังเกตพฤติกรรมเขา เขาจะมีวิธีการขั้นตอนการแก้ปัญหา เขามีการคิดอย่างมีขั้นตอน มีความรับผิดชอบ” (นักทัศนวิทยา ข้าราชการ, เรือนจำกลางขอนแก่น, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2560)

- รักตัวเองและดูแลตัวเองเป็น

ในการฝึกฝนการเป็นกระบวนกร น้อง ๆ ในโครงการจะได้รับการปลูกฝังในเรื่องของการรักตัวเอง และมีเครื่องมือในการดูแลตัวเอง เพราะโครงการเชื่อว่าคนที่ดูแลตัวเองเป็นก็จะสามารถดูแลคนอื่นได้ กระบวนกรทั้ง 13 คนที่ผ่านการฝึกฝนจึงต้องค้นหาเครื่องมือที่ตนเองถนัดเพื่อฝึกฝนการดูแลตนเองได้เมื่ออยู่ในแดนหญิงและเมื่อทำกิจกรรมกับผู้ต้องขังในฐานะกระบวนกร การรู้จักรักตัวเองและดูแลตัวเองนี้สามารถทำได้ทุกวัน เช่น การขอบคุณตัวเอง การอยู่กับลมหายใจ การทำโยคะ การวาดรูป

มันดาลา ผีก็ชื่นชมตัวเอง การทำสมาธิก่อนนอน ฯลฯ ด้วยการดูแลตัวเอง เช่นนี้ทำให้พวกเธอมีความสุขง่ายขึ้น ชัดแย้งกับเพื่อนน้อยลง และเป็น ที่พึงพาทางใจให้กับคนอื่นได้

2) ปฏิรูปแบบแผนความสัมพันธ์ที่ต่อผู้ต้องขังด้วยตนเอง ให้เป็น ไปแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย มีน้ำใจ มีความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และ ช่วยเหลือเกื้อกูลตามศักยภาพ

- จากอยู่รอดกลายเป็นอยู่ร่วม

“มันทำให้เราเรียนรู้คนอื่น เรียนรู้ตัวเองด้วยว่าจะอยู่อย่างไร โดยที่เราที่ไม่เดือดร้อน เขาก็ไม่เดือดร้อน บางที่เราก็ต้อง ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ไม่ใช่ต่างเอาแต่ตัวเอง” (เหมียว, ผู้ต้องขัง คดียาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2560)

“แต่ก่อนคิดว่าตัวเองเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ทำอะไรจะ เอาแต่ใจตัวเองเป็นหลัก แต่ตอนนี้คิดว่าตัวเองเปรียบเหมือน ดันไม้ใหญ่ที่พร้อมจะให้ร่มเงาแก่ผู้คน” (น้อย, ผู้ต้องขัง คดี ยาเสพติด กระบวนกรฝึกหัด, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2560)

- จากผู้รับกลายเป็นผู้ให้

“ทุกวันนี้เรายิ้มได้ ท้องฟ้าก็สดใส เพราะเราได้กลายเป็นผู้ให้ ให้ความสุข ให้เสียงหัวเราะและรอยยิ้ม แม้เป็นช่วงเวลา สั้น ๆ ทำอะไรไม่ได้มาก แต่มันกลับทำให้เรามีความสุข ได้เห็นว่าเรามีคุณค่า มีประโยชน์ หลังเสร็จกิจกรรมมีน้อง ๆ เดินมาบอกว่า อยากให้มีกิจกรรมดี ๆ แบบนี้อีก เขาได้เรียนรู้

เขาสนุก เขาได้รู้จักตัวตนเอง” (อ้อย, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนการฝึกหัด, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2559)

• จากคนแปลกหน้ากลายเป็นเพื่อนหรือญาติมิตร

“ผู้ต้องขังสูงอายุที่ป่วย บางคนเดินไม่ได้เราก็ไปช่วยบ่อนข้าว ดูแลเช็ดตัว เปลี่ยนเสื้อผ้าให้ แก่ไม่มีใคร ก็ต้องช่วยกันดูแล บางคนไม่มีเงิน ไม่มีญาติมาเยี่ยมเลย เราก็แบ่งปันข้าวของที่เรापอมิให้ใช้ โดยที่เราไม่เดือดร้อน” (อ้อย, ผู้ต้องขังคดียาเสพติด กระบวนการฝึกหัด, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2559)

“ผู้ต้องขังหญิงที่มาทำอบรมให้ ก็เหมือนลูกหลานที่มาดูแลเรา เขาเหมือนกับเป็นวิทยากรที่มีความรู้ เอาความรู้ที่เขาได้มา ยื่นให้ผู้สูงอายุอีกที ทีนี้พอกลับไปที่แดนชายในห้องผม ก็จัดแบบนั่งวง ไหนลองทักทายกันสิ มีอะไรทำกินนั่งคุยกัน จากนั้นมาผมคิดว่าสังคมผู้สูงอายุที่ผมดูแลในแดนชายค่อนข้างเป็นมิตรกันมากขึ้น มีความเกรงใจ มีการเห็นใจ ซึ่งกันและกัน เป็นมิตร มีการบอกกล่าวด้วยวาจาที่ดี ไม่ใช่อารมณ์คุยกันเหมือนแต่ก่อน การที่ลูก ๆ เขามาเป็นวิทยากรให้ เขาก็มาเป็นมิตรที่ดี เป็นน้ำใจที่ดี” (สมบัติ, ผู้ต้องขังชาย สูงอายุ, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2560)

3) การพัฒนาความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่และผู้ต้องขัง

หลังจากที่มีการฝึกทักษะการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้ต้องขังหญิงที่ผ่านการเรียนรู้ในปีที่ 1 และ 2 แล้ว เจ้าหน้าที่ในเรือนจำซึ่งรับรู้และเห็นศักยภาพของผู้ต้องขังที่เป็นกระบวนการฝึกหัด จึงได้มีความริเริ่มในการนำกระบวนการฝึกหัดกลุ่มนี้ไปช่วยจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในเรือนจำ ภายใต้การดูแลของเจ้าหน้าที่และกระบวนการในทีมโครงการใจสู้ใจฯ ทำให้

เกิดความร่วมมือในการทำงานที่สามารถขยายผลไปสู่ผู้ต้องขังกลุ่มอื่น ๆ ในเรือนจำ ได้มากขึ้น นับเป็นจังหวะก้าวสำคัญที่ผู้ต้องขังได้มีบทบาทใหม่ในการทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่

ในปี 2560 มีผู้ต้องขังหญิงที่เข้าร่วมอบรมในโครงการจากใจสู่ใจทั้งสิ้น 190 คน สมัครเข้าร่วมการพัฒนาศักยภาพเป็นกระบวนการ จำนวน 22 คน ปัจจุบันมีกระบวนการฝึกหัด 13 คน ที่ได้รับมอบหมายให้ทำกิจกรรมกับผู้ต้องขังทั้งชายและหญิง ร่วมกับสถานพยาบาลและสังคมสงเคราะห์ของเรือนจำกลางขอนแก่น จำนวน 10 ครั้ง มีผู้ต้องขังทั้งหญิง-ชายเข้าร่วมกิจกรรมที่มีกระบวนการฝึกหัดโครงการจากใจสู่ใจ จำนวนทั้งสิ้น 816 คน แบ่งเป็น

- กิจกรรมแรกรับ สำหรับผู้ต้องขังเข้าใหม่ 4 ครั้ง ๆ ละ 120 คน
- กิจกรรมสำหรับผู้พิการ 1 ครั้ง 16 คน
- กิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุ 2 ครั้ง ๆ ละ 70 คน
- กิจกรรมเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย 1 ครั้ง 120 คน
- กิจกรรมสำหรับแม่ลูกอ่อนและหญิงตั้งครรภ์ 2 ครั้ง ๆ ละ 30 คน

ชุมชนแห่งความห่วงใยที่มีใจสู่ใจเป็นตัวขับเคลื่อน

เรือนจำส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่มีอัตรากำลังจำกัด จำนวนเจ้าหน้าที่ไม่สอดคล้องกับจำนวนผู้ต้องขัง ทำให้ระบบเรือนจำยิ่งต้องเพิ่มความเข้มงวด มีกฎระเบียบที่เข้มงวดมากขึ้น เพื่อให้สามารถควบคุมจัดการได้ในเงื่อนไขทรัพยากรและกำลังคนที่จำกัด พื้นที่ในเรือนจำจึงกลายเป็นพื้นที่เสี่ยงต่อความมั่นคงปลอดภัย ทำให้มีความหวาดระแวง มีความเครียดสูงขึ้น ประกอบกับมีสภาพแวดล้อมที่แออัดยัดเยียด ซึ่งไม่เพียงส่งผลถึงคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังเท่านั้น แต่ยังส่งผลถึงเจ้าหน้าที่ในทุกระดับด้วย

การแปรเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์จากพื้นที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เป็นพื้นที่แห่งความห่วงใย โดยให้ผู้ต้องขังเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาและยกระดับความสัมพันธ์ให้มีความเอื้ออาทรต่อกันมากขึ้น จึงน่าเป็นทางเลือกหนึ่งที่สามารถฟื้นฟู เยียวยา และพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังหญิง ให้สามารถกลับคืนสู่สังคมได้

กระบวนการเปลี่ยนแปลงตนเองจากภายในของผู้ต้องขังหญิงใน โครงการจากใจสู่ใจ ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงนัยของการปฏิรูปแบบแผน ความสัมพันธ์ในระดับต่าง ๆ ที่สามารถรับรู้และจับต้องได้ แม้ว่าผลของการดำเนินงานไม่ได้เกิดขึ้นครอบคลุมทั่วทั้งแดนหญิงในเรือนจำกลาง ขอนแก่น แต่การเปลี่ยนแปลงของผู้ต้องขังหญิงเหล่านี้ได้สร้างอาณาบริเวณ ของความเป็นไปได้ใหม่ ๆ ที่ขยายกว้างขึ้น เชื่อเชิญให้ผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ ในระดับต่าง ๆ รับรู้ถึงทางเลือกในการใช้ชีวิตในเรือนจำอย่างมีคุณภาพ และตระหนักถึงกระบวนการขัดเกลาที่มีใช่การควบคุมบังคับด้วยระเบียบ วินัยเชิงอำนาจ แต่กลับเป็นการรื้อฟื้นพลังอำนาจที่อยู่ในตัวของผู้ต้องขังหญิง เหล่านั้นให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี รักและเคารพตนเอง ซึ่งจะ เป็นภูมิคุ้มกันชีวิตให้ผู้ต้องขังเมื่อพ้นโทษสามารถมีชีวิตในสังคมได้อย่าง มั่นคง และเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของสังคม จึงอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการ แปรเปลี่ยนพื้นที่เชิงอำนาจเป็นพื้นที่แห่งความห่วงใยนั้น เกิดขึ้นได้ด้วยใจ ที่เปิดกว้างและยอมรับความเป็นมนุษย์ของกันและกัน ซึ่งต้องอาศัยใจที่ มุ่งมั่นและพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงทั้งของผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน ในเรือนจำเป็นสำคัญ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- ธนา นิลชัยโกวิทย์ และอดิสร จันทรสุข. (2552). *ศิลปะการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง: คู่มือกระบวนการจัดตั้งปัญญาศึกษา*. นครปฐม: ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นภาพรณ หะวานนท์. (2557). การปฏิรูปเรือนจำ: จากสถาบันการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความหวัง. *วารสารสังคมกลุ่มน้ำโขง*, 10(2): 1-19.
- นันทิ จิตสว่าง. (2555). *ปัจจัยที่สำคัญในการขับเคลื่อนการปฏิบัติตามข้อกำหนดกรุงเทพ (Bangkok Rules)*. ค้นเมื่อ 4 สิงหาคม 2560, จาก <https://www.gotoknow.org/posts/505156>
- วิจารณ์ พานิช. (2558). *เรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง Transformative Learning*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสยามกัมมาจล.
- สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย. (2556). *เอกสารแนวทางการปฏิบัติตามข้อกำหนดสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำ และมาตรการที่มีไขการคุมขังสำหรับผู้กระทำผิดหญิง (ข้อกำหนดกรุงเทพ)*. กรุงเทพฯ: สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย.
- องค์การการปฏิรูปการลงโทษสากล. (2559). *คู่มือฉบับย่อสำหรับข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำแห่งสหประชาชาติว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังฉบับปรับปรุง (ข้อกำหนดแมนเดลา)*. แปลโดย สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย.
- อนุชาติ พวงสำลี. (2550). *จิตตปัญญาศึกษาคืออะไร*. ค้นเมื่อ 3 สิงหาคม 2560, จาก <https://www.gotoknow.org/posts/104448>
- อวยพร เขื่อนแก้ว. (2555). *แนวคิดเรื่องอำนาจ*. ค้นเมื่อ 5 สิงหาคม 2560, จาก <http://muslimchiangmai.net/index.php?topic=7722.0>

ภาษาอังกฤษ

- Goffman, E. (1961). *Asylum: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.
- Mezirow, J. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Starhawk. (1997). *Dreaming the dark: Magic, sex and politics*. (15th anniversary edition.). Boston: Beacon Press.

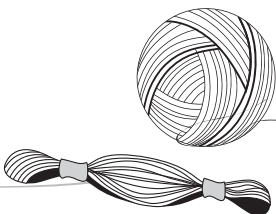

สัมภาษณ์

- ก้อย, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 21 ธันวาคม 2559.
- ก้อย, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 23 พฤษภาคม 2559.
- เกด, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 23 พฤษภาคม 2559.
- จรรยาทุย สุวรรณชนะ, กระบวนการจากใจสู่ใจ. สัมภาษณ์. 6 กุมภาพันธ์ 2560.
- จิตรี, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 6 กุมภาพันธ์ 2560.
- ชัน, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 23 พฤษภาคม 2559.
- เดือน, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 15 กุมภาพันธ์ 2560.
- เดือน, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 27 มิถุนายน 2560.
- ต่อม, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 1 มีนาคม 2560.
- ต่อม, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 28 มิถุนายน 2560.
- น้อย, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 1 มีนาคม 2560.
- น้อย, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 27 กรกฎาคม 2560.
- นักจิตวิทยาคลินิกชำนาญการ. เรือนจำกลางขอนแก่น. สัมภาษณ์. 4 พฤษภาคม 2560.
- นักทันตวิทย์ชำนาญการ. เจ้าหน้าที่แดนหญิง, เรือนจำกลางขอนแก่น. สัมภาษณ์. 4 พฤษภาคม 2560.
- นักทันตวิทย์ชำนาญการ. ดูแลงานอบรมก่อนปล่อย เรือนจำกลางขอนแก่น. สัมภาษณ์. 12 กรกฎาคม 2560.
- นักสังคมสงเคราะห์ชำนาญการ. เรือนจำกลางขอนแก่น. สัมภาษณ์. 12 กรกฎาคม 2560.
- นิด, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 27 กรกฎาคม 2560.
- บังอร, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 28 มิถุนายน 2560.
- ปิม, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด. สัมภาษณ์. 28 มิถุนายน 2560.
- รส, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด. สัมภาษณ์. 28 มิถุนายน 2560.
- สมบัติ, ผู้ต้องขังชายสูงอายุ. สัมภาษณ์. 15 กุมภาพันธ์ 2560.
- หนุ่ม, ผู้ต้องขังชายคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด. สัมภาษณ์. 17 กรกฎาคม 2560.
- เหมียว, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 21 ธันวาคม 2559.
- เหมียว, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 27 กรกฎาคม 2560.
- อ้อย, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 1 มีนาคม 2560.
- อ้อย, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 21 ธันวาคม 2559.
- อ้อย, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 28 กุมภาพันธ์ 2560.
- อุ่ม, ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด, กระบวนการฝึกหัด. สัมภาษณ์. 29 มิถุนายน 2560.

ส่วนที่ 3

มานแห่งอคติทางสังคม
ต่อผู้ต้องจำ

5

หลังกำแพงสูงสู่ชุมชนแห่งความหวัง

โสภา อ่อนโสภาส¹ นุชนาฏ ยูฮันเงาะ² และมาลัยแก้ว รังษีสุริยนต์³

คุก ตะราง ถูกใช้เป็นสถานที่กักขัง จอ่งจำ ควบคุมผู้กระทำความผิดในสังคมไทยมาช้านานตั้งแต่สมัยอยุธยา แม้ว่าพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479 ได้ใช้คำว่าเรือนจำหรือทัณฑสถานแทน แต่ยังคงหมายถึงสถานที่ควบคุมผู้กระทำความผิดหรือต้องขังไว้ในขอบเขตอันจำกัดไว้ซึ่งอิสรภาพ เป็นการลงโทษเพื่อกู้มครองป้องกันสังคมโดยการทำให้ผู้กระทำความผิดหรือผู้ต้องขังกลายเป็น “คนอื่น” ไม่คู่ควรอยู่รวมหมู่คนดีเอาไปกักขังให้ห่างไกลจากผู้คน การทำให้ผู้ต้องขังโดดเดี่ยวอยู่ภายในกำแพงสูง ให้อยู่ห่างจากครอบครัว ชุมชน ประชาชน จนกลายเป็นอคติตราหน้าว่าคนอยู่หลังกำแพงสูงเป็นคนไม่ดี คนร้าย คนไม่น่าไว้วางใจ คนที่ควรอยู่ให้ไกล แม้ว่าพ้นโทษออกจากเรือนจำก็ยังมีมลทิน “คนขี้คุก” ที่ถูกผลักและถูกกีดกันออกจากสังคมคนดี โดยใช้ภาษาที่เป็นวาจาแห่ง

¹ เลขาธิการสภาวิชาชีพสังคมสงเคราะห์

² อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และสวัสดิการสังคม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

³ นักวิชาการอิสระ

การเกลียดกลัวประทับติดตัวตามไปทุกหนแห่ง จนยากแก่การแสวงหาโอกาสและกำลังใจเพื่อพัฒนานกกลับคืนเป็นคนดีได้

มนุษย์ส่วนใหญ่เข้าใจว่าภาษาเป็นเครื่องมือสื่อสารที่เป็นกลางและเป็นตัวแทนของโลกวัตถุและโลกแห่งความจริง โดยมีได้ตั้งข้อสงสัยว่าภาษามีระบบการสร้างความหมายและการยอมรับว่าเป็นความจริงได้อย่างไร เรามักเข้าใจว่าภาษาเป็นตัวแทนถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก แต่มิได้เรียนรู้ว่าภาษาที่ใช้ถ่ายทอดความคิดนั้นตัวของมันเองก็เป็นตัวแทนที่มีอำนาจเช่นเดียวกัน (Foucault, 1966: 78) ถ้อยความหนึ่ง ๆ เป็นตัวแทนสร้างความสัมพันธ์กับถ้อยคำอื่น ๆ ที่ทำให้เกิดพื้นที่และรูปแบบของความหมายต่าง ๆ ถ้อยคำดังกล่าวซ่อนหรือแฝงอยู่ในคำพูดหรือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับอำนาจความรู้ความจริง ด้วยเหตุที่ว่าวาทกรรมไม่สามารถดำรงอยู่ด้วยอย่างอิสระโดยปราศจากการคำจุนของอำนาจ ขณะเดียวกันอำนาจไม่สามารถสถาปนาตัวเองขึ้นมาได้หากปราศจากวาทกรรมในการสร้างความรู้เพื่อสยบยอมและปฏิบัติตามอำนาจ ดังนั้นวาทกรรมแห่งความเกลียดกลัวผู้ต้องขังจึงใช้ได้ผลดีทุกยุคสมัย เพราะมีการผลิตซ้ำความคิดความเชื่อว่าคุณคือคนเลว มีความชั่วร้ายแฝงอยู่ในภาษาหรือคำว่า “ผู้ต้องขัง” หรือนักโทษ

คำพิพากษาคัดสินให้ต้องราชทัณฑ์เป็นการใช้อำนาจของระบบยุติธรรมที่ตราให้คน ๆ หนึ่งต้องกลายเป็น “คนอันตรายหรือเป็นคนเลว” เพราะมีพฤติกรรมต่างจากบรรทัดฐานความดีงามของคนในสังคม ดังนั้นเมื่อเข้ามาสู่เรือนจำอันเป็นสถาบันเบ็ดเสร็จแห่งอำนาจ (Goffman, 1961 อ้างใน นภภรณ์, 2557: 2) เป็นสถาบันทางสังคมที่มีอำนาจเต็มที่ซึ่งใช้ควบคุมกักขังผู้ต้องขังกับสิ่งที่ใช้ต่อเนื่องกัน และให้หมายรวมตลอดถึงที่อื่นใดซึ่งรัฐมนตรีได้กำหนดและประกาศในราชกิจจานุเบกษา วางอาณาเขตไว้โดยชัดเจนตามความหมายที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติ

ราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479 เรือนจำสร้างอาคารแห่งความโดดเดี่ยวห่างไกล
ปกปิดตัวเองอยู่ในกำแพงสูงหลายชั้น และสร้างระบบการบริหารจัดการเฉพาะ
เพื่อให้เหมาะสมกับนิยามของการควบคุมกักขังมากกว่าการฟื้นฟูเยียวยา
ซึ่งต่อมาได้พยายามปรับเปลี่ยนแนวคิดการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังด้วยการ
บำบัดฟื้นฟูและคืนคนดีมีคุณค่าสู่สังคม แต่แนวปฏิบัติยังคงใช้แบบเดิม
ที่ใช้กฎระเบียบเคร่งครัด มีแผนการปฏิบัติที่แน่นอน สร้างระเบียบวินัยขึ้น
มาจำกัดพื้นที่ชีวิตและสิทธิทางสังคมของผู้ต้องขัง ผู้ต้องขังต้องทำกิจกรรม
ตามกำหนดเวลาแน่นอนตายตัวตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งเข้านอนอีกครั้ง
และต้องพึ่งพิงบริการทุกอย่างของเรือนจำ และระบบอำนาจในเรือนจำ
ที่ใช้วิธีจับจอง เผด็จา ตรวจสอบ ตรวจค้นได้ตลอดเวลา เพราะเกรงว่าจะ
มีการหลบหนีหรือฝ่าฝืนกฎระเบียบต่าง ๆ ยิ่งทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกต่ำต้อย
หรือเป็นเพียงแค่ว่าเมืองขึ้นทาส ๆ ของความเป็นคนในสังคม ไม่มีศักดิ์ศรี
ความเป็นมนุษย์ ไม่มีอำนาจในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง แม้แต่
การกินหรือการนั่งนอนยืนเดินก็ถูกกำหนดเวลาและสถานที่ จนกระทั่ง
ความคิดที่เป็นอิสระยังถูกทำให้เชื่อง ไม่ต้องคิดอะไรมาก ใช้ชีวิตอยู่ไปวัน ๆ
จนกว่าจะพ้นโทษออกจากเรือนจำ

เรือนจำได้ถูกประกอบสร้างสัญลักษณ์หลายอย่างที่สื่อภาษาถึง
ความน่ากลัวของคนที่อยู่ภายในเรือนจำ เช่น เป็นคนที่ร้ายกาจต้องใส่โซ่ตรวน
กุญแจมือ หรือขังเดี่ยว มีกำแพงสูงหลายชั้นคุมขังมิให้คนเหล่านี้ออกไป
ทำร้ายคนที่อยู่ภายนอก รวมทั้งการปิดเป็นแดนสนธยาที่มีให้บุคคล
ภายนอกได้เข้ามาหรือรับรู้สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายใน ยิ่งเป็น
สถานที่สร้างความรู้สึกให้ผู้ที่อยู่ในเรือนจำเป็นบุคคลอันตราย
น่าหวาดกลัว เป็นอาชญากรที่ยากแก่การแก้ไขฟื้นฟู ยิ่งเมื่อผู้พ้นโทษได้
กระทำผิดซ้ำขึ้น กระแสสังคมมักจะระบุไปด้วยการตีตราแบบเหมารวม
สาปแช่ง และเรียกร้องให้มีการลงโทษที่รุนแรงหรือประหารชีวิต การที่

ไม่ถูกยอมรับให้เข้าพวกและความรู้สึกแปลกแยกเป็นอื่นทำให้ผู้พ้นโทษขาดความมั่นใจ ขาดความศรัทธาที่จะมุ่งมั่นทำดีพัฒนาตน ย้อนรอยกระทำผิดซ้ำด้วยมีอาจต่อสู่กับตราบาป “คนขี้คุก ขี้ตะราง” นับได้ว่าเรือนจำได้ตอกย้ำความเป็นสถาบันเบ็ดเสร็จแห่งอำนาจในการสร้างกักขังควบคุมผู้ต้องขังหรือแม้แต่ผู้พ้นโทษให้สยบยอมต่อมลทินคนคุกตลอดชีวิต

สถิติการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังในประเทศไทย ปี 2559 (นัทธี, 2560ก) มีผู้กระทำผิดซ้ำจำนวน 62,117 ราย จากจำนวนนักโทษเด็ดขาดทั้งสิ้น 261,687 ราย คิดเป็นร้อยละ 23.74 แม้ว่าจะต่ำกว่าประเทศในแถบยุโรปที่มีสถิติการกระทำผิดซ้ำสูงถึงร้อยละ 40-50 เพราะมีวิธีการเก็บสถิติแตกต่างกัน ส่วนมากต่างประเทศเก็บสถิติจากการติดตามผู้พ้นโทษเป็นระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง เช่น 1 ปี หรือบางแห่ง 3 ปี มิได้เก็บรวบรวมข้อมูล ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง แล้วนับจำนวนว่ามีผู้ต้องขังกลับเข้ามาเรือนจำกี่ครั้งอย่างเช่นประเทศไทย อีกทั้งผู้ต้องขังในต่างประเทศส่วนใหญ่ก่อคดีอุกฉกรรจ์หรือเป็นอาชญากร มิใช่ผู้กระทำผิดคดีครอบครองและจำหน่ายยาเสพติดรายย่อยจำนวนไม่กี่สิบเม็ดของไทยก็สามารถกลายเป็นผู้ต้องขังได้ อันเป็นผลพวงของนโยบายการปราบปรามยาเสพติดที่เข้มงวดตั้งแต่ปี 2544 ซึ่งมีได้ทำให้เกิดสถานการณ์คนล้นคุกมากขึ้นเท่านั้น แต่เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนกระทำผิดถูกประทับตราคนขี้คุกขี้ตะรางและถูกพรากจากครอบครัวและชุมชนมากขึ้น การคืนกลับสู่ชุมชนที่มีกำแพงอคติกีดกันจนดูเหมือนว่าเป็นวิถีที่สังคมผลักให้ผู้พ้นโทษกลับเข้าสู่กำแพงสูงนั้นง่ายกว่าการอยู่เป็นคนดีมีคุณค่าของสังคมหลังชีวิตเป็นอมลทินคนคุก

ความพยายามคืน “คนดี” สู่สังคมที่ไร้การตอบสนอง

“คืนคนดี มีคุณค่า สู่สังคม” เป็นเป้าหมายสำคัญของกรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม ในการแก้ไขและพัฒนาพฤตินิสัยของผู้กระทำผิดใน

ระหว่างที่ถูกกักขังควบคุมอยู่ในเรือนจำหรือทัณฑสถาน ซึ่งมีกระบวนการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังที่ต่อเนื่องนับจากที่ได้รับตัวผู้ต้องขังไว้ในเรือนจำ การจำแนก การเข้าโปรแกรมการฟื้นฟูผู้ต้องขังไปจนถึงปล่อยตัวผู้พ้นโทษกลับสู่ชุมชน ทั้งในรูปแบบการพักโทษ การปล่อยตัวตามกำหนดโทษ รวมทั้งความพยายามการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของผู้พ้นโทษด้วยการสร้างแบรนด์คนดี บอกเล่าประสบการณ์ของผู้พ้นโทษที่ประสบความสำเร็จในการตั้งต้นชีวิตใหม่ และการลงนามความร่วมมือระหว่างเรือนจำหรือทัณฑสถานกับองค์กรบริหารส่วนตำบลหรือเทศบาลให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษ ความพยายามเหล่านี้ยังคงไร้ความหมายต่ออาทรรคนซี้ดๆ คนไม่ดียากที่จะเปลี่ยนแปลงให้เป็นคนดี ไม่อยากให้มาอยู่รวมชุมชน อยู่ห่าง ๆ ไว้ ในส่วนของระเบียบปฏิบัติที่เสนอให้มีกระบวนการดูแลผู้กระทำความผิดบางกลุ่มบางประเภท อาจไม่ต้องเดินสู่เส้นทางเรือนจำยังอาจทำงานได้ไม่เต็มประสิทธิภาพด้วยข้อจำกัดของโครงสร้างอำนาจ ระเบียบกฎเกณฑ์ของระบบราชทัณฑ์ยังไม่เอื้ออำนวยจึงต้องมีการแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2560

ประเด็นที่น่าขบคิดต่อการกักขังและแยกคนกระทำความผิดออกจากชุมชนสังคมไปอยู่ในรั้วรอบขอบชิดของระบบอำนาจภายในเรือนจำและสถานการณคนล้นคุก เจ้าหน้าที่ไม่พอเพียงต่อการปฏิบัติงาน ภาระงานที่ล้นเกินกำลังและความสามารถของเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ ก่อให้เกิดความเครียดและความเข้มงวดจนบางครั้งเจ้าหน้าที่ต้องปฏิบัติงานในฐานะผู้ฟื้นฟูศักยภาพและคุณค่าของผู้ต้องขังกลับละเลยการฟื้นฟูมีแต่การควบคุม ยิ่งในสถานการณ์ที่มีการระบาดของสิ่งของต้องห้ามทั้งหลาย กระบวนการฟื้นฟูก็หยุดชะงักเพราะต้องมุ่งเน้นการกวาดล้าง ยิ่งกว่านั้นจำนวนผู้ต้องขังสูงมากขึ้นทุกปีแต่จำนวนเจ้าหน้าที่คงเดิม ภาระงานย่อม

เพิ่มขึ้นทวีคูณ อีกทั้งการอบรมเสริมศักยภาพเจ้าหน้าที่ที่คุ้นเคยกับการควบคุมและการใช้อำนาจให้มีทัศนคติเชิงบวกกับการฟื้นฟูศักยภาพผู้ต้องขัง ยิ่งมีข้อจำกัดทั้งเวลาและภาระงานที่แทบไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมการอบรมได้ สถานการณ์เช่นนี้หรือจะทำให้กระบวนการฟื้นฟูผู้ต้องขังนำไปสู่การคืนคนดีสู่สังคมได้จริง

กรมราชทัณฑ์มีกระบวนการเตรียมความพร้อมของครอบครัวให้สามารถโอบอุ้มผู้พ้นโทษกลับสู่ครัวเรือนยังมีข้อจำกัด เช่น ผู้ต้องขังไม่มีญาติ หรือผู้ต้องขังเจ็บป่วยเรื้อรัง การคืนกลับยังเป็นภาระของครอบครัวญาติที่ไม่ได้ติดต่อกันมานานก็อาจจะยินดีต้อนรับหรือไม่ การเตรียมความพร้อมของครอบครัวและเครือข่ายด้วยการสร้างความสัมพันธ์และการบอกกล่าวถึงความคาดหวังนั้นอาจยังไม่เพียงพอที่จะสร้างความมั่นคง ทั้งจิตใจของคนที่เกี่ยวข้องกันมาระยะหนึ่งซึ่งต่างฝ่ายต่างเผชิญกับสถานการณ์บีบคั้นตามภาวะของตน หากพื้นฐานความสัมพันธ์เดิมไม่อบอุ่นใกล้ชิดย่อมเกิดความขัดแย้งได้ง่าย ยังไม่นับรวมปัญหาด้านเศรษฐกิจและการดูแลผู้พ้นโทษในระหว่างที่ยังไม่มีรายได้มาจุนเจือครอบครัวหรือไม่สามารถประกอบอาชีพได้ หากไม่มีการติดตามช่วยเหลืออย่างเหมาะสมในภาวะที่เป็นรอยต่ออาจเกิดวิกฤตชีวิตอีกครั้ง ประกอบกับการติดตามช่วยเหลือหลังพ้นโทษเป็นการติดตามแบบไม่มียุทธวิธี เป็นการติดตามแบบจับผิดมากกว่าการส่งเสริมช่วยเหลือหรือพัฒนาให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้ แต่จะเป็นการซ้ำเติมสถานการณ์ให้เลวร้ายลง

ขณะเดียวกัน ผู้คนในชุมชนและสังคมมีความหวาดระแวงกลัวผู้พ้นโทษ ไม่เชื่อว่าจะกลับตนเป็นคนดีได้ ซึ่งเป็นมายาคติที่ฝังรากลึกและถูกตอกย้ำด้วยกฎหมาย ระเบียบ กฎเกณฑ์ในการไม่ต้อนรับผู้พ้นโทษเข้าร่วมงานหรือเข้ารับราชการ เช่น พระราชบัญญัติสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ พ.ศ. 2559 ได้มีกำหนดลักษณะต้องห้ามของผู้ให้บริการไว้ใน

มาตรา 23 ข. (2) เป็นผู้เคยต้องคำพิพากษาถึงที่สุดว่าเป็นผู้กระทำความผิดในความผิดเกี่ยวกับเพศ หรือความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สินตามประมวลกฎหมายอาญา ความผิดตามกฎหมายเกี่ยวกับยาเสพติด หรือความผิดตามกฎหมายว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการค้าประเวณี เว้นแต่ได้พ้นโทษมาแล้วไม่น้อยกว่าหนึ่งปีก่อนวันยื่นขอขึ้นทะเบียน ทั้งที่กรมราชทัณฑ์ได้ฝึกอบรมผู้ต้องขังให้สามารถประกอบอาชีพและให้บริการเกี่ยวกับการนวดแผนไทยแต่ พ.ร.บ.ฉบับนี้ต้องให้รออีกหนึ่งปีหลังพ้นโทษซึ่งขัดต่อเป้าหมายให้ผู้พ้นโทษมีงานทำทันทีจะได้มีอาชีพมั่นคงไม่หวนสู่เส้นทางการกระทำความผิดอีก นอกจากนี้ พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2551 บัญญัติห้ามผู้ที่เคยถูกจำคุกเพราะศาลมีคำพิพากษาเป็นที่สุดในคดีอาญาเข้ารับราชการ และพ.ร.บ.ทนายความ พ.ศ. 2528 มีบัญญัติห้ามผู้ที่เคยถูกจำคุกเพราะศาลมีคำพิพากษาเป็นที่สุดในคดีที่คณะกรรมการเห็นว่าจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียมาสู่วิชาชีพจดทะเบียนทั้ง ๆ ที่มีการสนับสนุนให้ผู้ต้องขังได้รับการศึกษามีให้เวลาสูญเสียไประหว่างการกักขังและการอุดมศึกษาที่ผู้ต้องขังเรียนกันมากที่สุดก็คือสาขานิติศาสตร์ แต่กลับไม่สามารถจดทะเบียนเป็นทนายความได้ นอกจากนี้ พ.ร.บ.ลักษณะปกครองท้องที่ 2457 มาตรา 12 ระบุถึงคุณสมบัติของกำนันผู้ใหญ่บ้านว่าต้องไม่เป็นผู้เคยรับโทษจำคุกเพราะศาลมีคำพิพากษาเป็นที่สุด เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษ และยังไม่พ้นกำหนดเวลาสิบปีนับแต่วันพ้นโทษ กฎระเบียบหรือกฎหมายเปรียบเสมือนเสาค้ำยันให้อคติความเกลียดกลัวผู้พ้นโทษคงอยู่ในสังคม ผลักคนเหล่านี้ออกจากกลุ่มออกจากชุมชน ทั้ง ๆ ที่ราชทัณฑ์มอบใบบริสุทธิ์ให้แก่เขาเมื่อพ้นโทษ แต่เขาไม่เคยพ้นมลทินคนคุกจากสังคม

การผนวกรวมทางสังคมแนวคิดบนฐานของความหวัง

การคุ้มครองสังคมโดยการแยกหรือกีดกันผู้กระทำผิดออกจากสังคม เพื่อปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมตามรูปแบบโครงสร้างหน้าที่นิยมผ่านสถาบันเรือนจำ ย่อมไม่สอดคล้องกับยุคสมัยลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของหลายประเทศในโลกยุคปัจจุบัน รวมทั้งประเทศไทย และจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเร่งด่วน เพราะความเหลื่อมล้ำส่งผลกระทบต่อบุคคล กลุ่มคน ชุมชน และสังคม ผู้ที่ประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำต้องประสบกับการขาดโอกาสการเข้าถึงทรัพยากร ไม่มีสิทธิที่จะได้รับบริการขั้นพื้นฐาน ซึ่งจะส่งผลให้ไม่สามารถยืนหยัดพึ่งตนเองได้อย่างเป็นอิสระ ผู้ต้องขังเป็นอีกกลุ่มที่มีความเหลื่อมล้ำทางสังคมอันเนื่องมาจากการไม่ได้รับบริการด้านสุขภาพหรือการเข้าไม่ถึงบริการสุขภาพยามเจ็บป่วย ตัวอย่างจากกลุ่มผู้ต้องขังจิตเวชต้องได้รับการตรวจรักษาและรับประทานยาอย่างต่อเนื่อง หรือขาดบุคลากรด้านสุขภาพจิตที่จะสามารถช่วยเหลือเยียวยาได้อย่างเหมาะสมในเรือนจำ ประกอบกับผลกระทบจากสังคมพหุลักษณะที่ผู้ต้องขังมีความแตกต่างทางอัตลักษณ์และมีความทับซ้อนมากขึ้น ทั้งอายุ เพศภาวะ เชื้อชาติ ภาวะการเจ็บป่วยหรือพิการ เขาเหล่านี้ย่อมต้องได้รับการที่เหมาะสมตามสิทธิแห่งความเป็นมนุษย์

แนวคิดการผนวกรวมทางสังคม (Social Inclusion) มีนิยามตามทีธนาคารโลก (The World Bank, 2013) ให้ไว้สองระดับ กล่าวคือระดับแรกเป็นนิยามกว้างเพื่อการจัดทำนโยบาย ซึ่งในระดับนี้ การผนวกรวมทางสังคมหมายถึงกระบวนการปรับปรุงสถานะและเงื่อนไขต่าง ๆ สำหรับปัจเจกบุคคล กลุ่มคนให้เข้าร่วมกับสังคม นิยามในระดับที่สองเป็นนิยามปฏิบัติการที่ลึกและสะท้อนภาพของกลุ่มเป้าหมายและแนวคิดการปรับปรุงมากขึ้นว่าต้องทำอะไร ซึ่งระบุว่าการผนวกรวมทางสังคม

เป็นกระบวนการปรับปรุงความสามารถ โอกาส และศักดิ์ศรีของประชาชน
ที่เสียเปรียบอันเนื่องมาจากอัตลักษณ์ของตนให้เข้ามามีส่วนร่วมในสังคม

ทั้งนี้ สังคมและชุมชนยังคงตระหนักร่วมกันว่าการกีดกันหรือการ
ทำให้คนกลายเป็นคนอื่นยังมีอยู่ในสังคมหลายประเทศ ประชาชนที่ถูก
กีดกันแบ่งแยกยังคงไม่ได้รับโอกาสต่าง ๆ และเข้าไม่ถึงสิทธิอย่างต่อเนื่อง
การเปลี่ยนผ่านของสังคมโลกเกิดขึ้นอย่างเข้มข้นและนำไปสู่การเปลี่ยนรูป
แบบของสังคมที่เป็นการสร้างโอกาสใหม่ ๆ ในการผนวกรวม ในขณะที่
เดียวกันก็มีรูปแบบของการกีดกันแบ่งแยกกลุ่มคนออกจากสังคมที่มีความ
หนักหน่วงรุนแรงมากยิ่งขึ้น ประชาชนสามารถเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม
ผ่านกลไกต่าง ๆ ของตลาด การบริการ และพื้นที่ต่าง ๆ (ทั้งพื้นที่ทาง
สังคมและทางกายภาพ) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือโฉมหน้า ทั้งด้าน
สังคม การเมือง และเศรษฐกิจ มีผลกระทบต่อทัศนคติและการรับรู้ของ
ประชาชนและเนื่องจากประชาชนมักแสดงออกหรือกระทำการต่าง ๆ ตาม
ที่เขารู้สึกควรต้องให้ความสำคัญกับทัศนคติและมุมมองของประชาชน
การกีดกันทางสังคมอาจเปลี่ยนแปลงไม่ได้หรือไม่เปลี่ยนรูป แต่มีหลักฐาน
มากมายที่สามารถทำให้เกิดการผนวกรวมทางสังคมเป็นได้จริง

การส่งเสริมการผนวกรวมทางสังคมโดยการพัฒนาศักยภาพ/ความ
สามารถ สร้างโอกาส และศักดิ์ศรี (Ability/opportunity/dignity) เห็น
(Sen, 2000 อ้างใน The world Bank, 2013: 5) นักเศรษฐศาสตร์ชาว
อินเดียผู้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์ได้ให้ความสำคัญต่อการ
พัฒนาคนให้มีความสุข โดยใช้มุมมองมนุษย์ในฐานะองค์รวมที่มีบทบาท
ร่วม ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน
คนมิได้มีความสำคัญเพียงแคเป็นหน่วยผลิตตามความเชื่อของมิติ
เศรษฐกิจ ซึ่งมีทรัพยากร แรงงาน ทุนเท่านั้น แต่ยังมีมิติเกี่ยวข้องกับ
บริการสาธารณะ เช่น การได้รับและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การเข้าถึง

บริการสาธารณสุข โภค สารานสุข การศึกษา และการคุ้มครองป้องกันทางสังคมหรือสวัสดิการ และมิติด้านพื้นที่ เช่น พื้นที่ทางวัฒนธรรม ทางสังคม ทางการเมือง และพื้นที่ทางกายภาพหรือภูมิสำเนา การผนวกรวมให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่ถูกทำให้กลายเป็น “คนอื่น” กลับมาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่สามารถใช้ชีวิตและเข้าถึงบริการต่าง ๆ นั้น นับเป็นความห่วงใยของคนในสังคมที่ตระหนักถึงคนกลุ่มเปราะบางหรือคนชายขอบให้เข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชน ซึ่งต้องคำนึงถึงการผนวกรวมในมิติต่าง ๆ โดยการให้โอกาส การพัฒนาความสามารถ การเคารพในสิทธิ/มีตัวตนของกลุ่มคนเหล่านี้

ความเป็นมาของชุมชนแห่งความห่วงใย

โครงการสร้างเรือนจำสุขภาวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิงซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มีแนวคิดที่จะขยายขอบเขตของการสร้างเสริมสุขภาวะไปสู่ผู้ต้องขังหญิงที่เป็นประชากรที่มีแนวโน้มจะไม่ได้ได้รับความเอาใจใส่ให้ดำรงชีวิตภายใต้สุขภาวะแวดล้อมที่ดี ทั้งทางด้านกายภาพ ด้านสังคม และวัฒนธรรม โดยเฉพาะเมื่อต้องตกอยู่ในสภาพถูกกักขังในเรือนจำที่มีมุมมองภาวะเปียบส่นองต่อการควบคุมผู้ต้องขังชาย ปราศจากความละเอียดและใส่ใจต่อเพศภาวะที่แตกต่างกัน โดยในช่วงสองปีแรกของโครงการมุ่งเน้นการสร้างเรือนจำต้นแบบในการนำข้อกำหนดกรุงเทพ ไปใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง โดยมุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงในเชิงระบบ ทั้งระบบความสัมพันธ์ในเรือนจำ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างเรือนจำและความสัมพันธ์ระหว่างเรือนจำกับองค์กรอื่น ๆ ที่มีหน้าที่ในด้านบริการสุขภาพ งานในส่วนนี้จึงมุ่งเน้นเป็นการทำงานร่วมกับเรือนจำ องค์กรชุมชน และผู้มีส่วนร่วมอื่น ๆ (stakeholders) เพื่อร่วมกันปรับเปลี่ยน

เรือนจำจากการเป็นสถาบันเพื่อการลงโทษไปสู่การเป็นชุมชนแห่งความหวังใย เพราะเชื่อว่าสุขภาวะของผู้ต้องขังในเรือนจำคือสุขภาวะของชุมชนเช่นกัน

โครงการสานพลังชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพผู้หญิง (พ.ศ. 2558-2560) เป็นโครงการที่เสริมสร้างชุมชนแห่งความหวังใย ทั้งภายในเรือนจำและภายนอกเรือนจำให้สามารถส่งเสริมสุขภาพและเสริมพลังการเห็นคุณค่าในตนเองให้กับผู้ต้องขังหญิงกลุ่มเปราะบาง ทั้งในระหว่างอยู่ในเรือนจำและคืนสู่สังคม โดยการฉีกกำลังร่วมของเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ เจ้าหน้าที่คุมประพฤติ ทีมสหวิชาชีพที่เกี่ยวข้องกับผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษ และทีมจิตอาสาในชุมชน ผู้นำชุมชน และผู้บริหารองค์กรส่วนท้องถิ่น ซึ่งสามารถสร้างการเรียนรู้ร่วมกันจากการดำเนินกิจกรรมให้กับผู้ต้องขังหรือผู้พ้นโทษ และเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ พฤติกรรม รวมทั้งบริการที่เอื้ออำนวยต่อการช่วยเหลือฟื้นฟูผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษ ทั้งในระดับบุคคลและชุมชน โดยมีพื้นที่ปฏิบัติการในแดนหญิงในเรือนจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และชุมชนหันตรา ซึ่งเป็นที่ตั้งของเรือนจำ

วัตถุประสงค์ (1) เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังกลุ่มเปราะบาง ทั้งด้านสุขภาพอนามัย การเห็นคุณค่าในตนเอง และการเสริมสร้างทักษะสังคมเพื่อการคืนกลับสู่ครอบครัวและชุมชน (2) เพื่อเสริมสร้างชุมชนแห่งความหวังใย ซึ่งเปิดโอกาสให้แก่ผู้ต้องขัง ผู้พ้นโทษ เจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ เจ้าหน้าที่คุมประพฤติ ทีมสหวิชาชีพ จิตอาสาชุมชน ผู้นำชุมชน และท้องถิ่น รวมทั้งประชาชน ได้มีส่วนร่วมแบ่งปันและสร้างพื้นที่แห่งการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อันนำไปสู่การเปิดพื้นที่ให้มีบ้านกึ่งวิถี (Half-way House) สำหรับผู้พ้นโทษที่ประสงค์จะอาศัยพักพิงเพื่อเตรียมตัวก่อนกลับสู่ครอบครัวหรือชุมชนของตนเอง

แนวคิดชุมชนแห่งความหวังเอยนั้นเป็นงานต่อเนื่องจากโครงการคืนชีวิตให้ชีวิต ที่เริ่มจากการศึกษาสภาพความเป็นอยู่ของผู้ต้องขังสูงอายุพิการ ผู้ต้องขังป่วยเรื้อรัง ผู้ต้องขังมีปัญหาสุขภาพจิต ซึ่งเป็นกลุ่มที่ให้นิยามชีวิตในเรือนจำของตัวเองว่า “หายใจทิ้งไปวัน ๆ” ไม่มีคุณค่าพอที่จะมีใครมาจัดกิจกรรมฟื้นฟู ไม่มีประโยชน์อะไรกับใครในเรือนจำ การไม่ตระหนักถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขังกลุ่มนี้สะท้อนให้เห็นการถูกละเลยทอดทิ้งจากระบบของเรือนจำ จากเพื่อนผู้ต้องขัง จากครอบครัว และจากสังคมชุมชน ทำให้ทีมวิจัยตระหนักถึงการสร้างชุมชนแห่งความหวังเอย ทั้งภายในเรือนจำและสังคมภายนอกเรือนจำ เพื่อเสริมสร้างให้มีการเกื้อกูลกลุ่มคนที่เปราะบางในเรือนจำมีพลังและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ จากผลการศึกษาสภาพของผู้ต้องขังเปราะบาง⁴ มีรายละเอียดพอที่จะฉายภาพสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มเปราะบางดังนี้

กลุ่มผู้ต้องขังหญิงสูงอายุ

ผู้ต้องขังสูงอายุมีจำนวนเพิ่มขึ้นสอดคล้องกับสถานการณ์การเป็นสังคมผู้สูงอายุ (Aging Society) ของสังคมไทย สถิติกรมราชทัณฑ์ ปี พ.ศ. 2551 มีผู้ต้องขังสูงอายุทั่วประเทศ 3,279 คน แยกเป็นผู้ต้องขังชายสูงอายุ 2,654 และหญิงสูงอายุ 625 คน และเมื่อปี พ.ศ. 2558 มีผู้ต้องขังสูงอายุเพิ่มเป็น 4,490 คน แยกเป็นผู้ต้องขังชายสูงอายุ 3,403 คน และผู้ต้องขังหญิงสูงอายุ 1,087 คน ผู้ต้องขังสูงอายุส่วนใหญ่กระทำผิดในคดียาเสพติด โดยเฉพาะผู้ต้องขังสูงอายุหญิง ซึ่งกว่าร้อยละ 90 เกี่ยวข้องกับคดียาเสพติด โดยสาเหตุที่กระทำผิดเนื่องมาจากความจำเป็นทาง

⁴ การอ้างอิงข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ต้องขังทั้งหมดในบทความชิ้นนี้ ใช้นามสมมติเพื่อรักษาความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูล

เศรษฐกิจที่ทำให้ต้องหันไปขายยาเสพติด การเพิ่มขึ้นของผู้ต้องขังสูงอายุในประเทศไทยส่วนหนึ่งมาจากระบบการลดโทษที่เข้มงวดกับผู้ต้องขังคดียาเสพติดมากขึ้น ทำให้ผู้ต้องขังในคดียาเสพติดต้องรับโทษในระยะยาว ได้รับการลดหย่อนผ่อนโทษน้อย บางคนต้องโทษเป็นระยะเวลาเกินกว่า 20 ปี ทำให้กลายเป็นผู้ต้องขังสูงอายุในเรือนจำที่เพิ่มมากขึ้นโดยปริยาย (นัทธี, ม.ป.ป.)

ผู้ต้องหingsสูงอายุที่อายุ 60 ปีขึ้นไปมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นในเรือนจำ และทัศนสถานนั้นยังตอกย้ำสถานการณ์ “คนล้นคุก” ซึ่งทำให้การจัดระบบการดูแลสุขภาพสำหรับผู้ต้องขังเฉพาะที่มีความเปราะบางทำได้ยากขึ้น โครงการสานพลังชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิงได้ดำเนินกิจกรรมกลุ่มกับผู้ต้องขังหญิงสูงอายุในเรือนจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า จำนวนผู้ต้องขังหญิง 471 คนมีผู้ต้องขังหญิงสูงอายุ 24 คน คิดเป็นร้อยละ 5.09 ของผู้ต้องขังหญิง (ข้อมูลผู้ต้องขังในแดนหญิง ณ วันที่ 8 มิถุนายน 2559) กลุ่มผู้ต้องขังหญิงสูงอายุมีปัญหาและความต้องการจำเป็นดังนี้

1. ด้านสุขภาพอนามัย กลุ่มผู้ต้องขังหญิงสูงอายุที่ถูกจองจำในสภาพของ “คนล้นคุก” นั้นประสบปัญหาสุขภาพอนามัยที่ทับซ้อนหลายประเด็นกล่าวคือ

- สุขภาพร่างกายที่ทรุดโทรมเร็วกว่าบุคคลที่อยู่ภายนอกเรือนจำ ด้วยความเครียดที่ทนทุกข์กับการถูกกักขังให้อยู่ในพื้นที่จำกัด ไม่มีกิจกรรมหรือกองงานประจำเหมือนผู้ต้องขังวัยทำงาน จากการสัมภาษณ์ผู้ต้องขังสูงอายุถึงกิจวัตรประจำวันมักตอบคล้ายกันว่า “อยู่ในนี้ได้แต่หายใจทิ้งไปวัน ๆ ไม่มีอะไรทำ ไม่มีที่ทางให้อยู่ประจำ นั่ง ๆ อยู่ก็อาจโดนไล่ที่เพราะเขาเห็นเรารกหุงรดา

ไม่มีประโยชน์” (พร, อายุ 63 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 21 ปี 4 เดือน, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2559)

- ผู้สูงอายุกลุ่มนี้มักมีปัญหาคือความท้อของโรคเจ็บป่วยเรื้อรัง เช่น เบาหวาน ความดันโลหิตสูง ปวดตามข้อและเข่าเสื่อม มะเร็ง สายตายาวแต่ไม่มีแว่นสายตา มองใกล้หรืออ่านหนังสือไม่ได้ ปวดฟันและต้องหาวิธีถอนฟันกันเอง หรือฟันหลอและไม่มีฟันปลอม ผู้ต้องขังสูงอายุมักจะมาพร้อมกับโรคเจ็บป่วยเรื้อรัง แม้ว่าบางรายมิได้มีอาการป่วยเรื้อรังเมื่อแรกเข้ามา แต่มาเป็นเมื่อถูกจองจำด้วยสภาพของความแออัด และวิตกกังวล นานปีการ นอกนั้นก็มักเป็นโรคผิวหนัง ผื่นคัน หรือแพ้ยา หรือน้ำไม่พอใช้ทำความสะอาดร่างกาย ส่วนบางรายแพ้แมลงที่มีตามฤดูกาล เพราะสภาพของเรือนนอนไม่มีมิดชิด ไม่สามารถกันแมลงได้
- อาหารและโภชนาการของเรือนจำมิได้มีการเตรียมอาหารสำหรับผู้สูงอายุที่ส่วนใหญ่ประสบปัญหาสุขภาพฟัน มีฟันไม่ครบหรือฟันหลอ ไม่สามารถขบเคี้ยวอาหารได้อย่างปกติ ทำให้ระบบการย่อยอาหารไม่ดี ท้องอืดหรือไม่อยากกินอาหาร น้ำหนักลดลง บางครั้งอาหารไม่เหมาะกับผู้ป่วยเบาหวานหรือความดันสูง เพราะมีความหวานหรือเค็มมาก ผู้ต้องขังบางรายหันไปพึ่งบะหมี่กึ่งสำเร็จรูปที่ขบเคี้ยวได้ง่าย หรือถ้าไม่มีน้ำร้อนก็ปั่นให้ละเอียดแล้วรับประทานยังทำให้ประสบกับปัญหาโภชนาการ
- การออกกำลังกาย ก่อนที่โครงการสานพลังชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิงเข้ามาทำกิจกรรมนั้น ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ได้ออกกำลังกาย เพราะกิจกรรมออกกำลังกายยามเช้ามี

แต่การเต้นแอโรบิกตามจังหวะเพลงเร็ว ผู้สูงอายุจึงมักไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรม แต่เมื่อมีการฝึกโยคะผู้สูงอายุในโครงการคืนชีวิตให้ชีวิต มีอาสาสมัครเป็นผู้นำฝึกโยคะจึงได้ออกกำลังกายเพียงระยะเวลาสั้น ๆ หลังการเสร็จสิ้นเพลงเร็วของแอโรบิก การมีเวลาออกกำลังกายเพียงเล็กน้อยก็ยังไม่เพียงพอที่จะดูแลสุขภาพให้ดีขึ้น

“การออกกำลังกายส่วนใหญ่ก็เป็นของคนแข็งแรง เราคนแก่ ๆ เขาให้เวลาทำโยคะ ยืดเหยียดร่างกาย แค่ไม่ถึง 5 นาที อย่างว่า คนแก่...เขาก็ไม่ให้ความสำคัญอะไรนัก” (เมียด, อายุ 72 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 4 ปี, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2559)

- การพักผ่อนนอนหลับ ผู้ต้องขังต้องขึ้นเรือนนอนตั้งแต่ประมาณสิบหกนาฬิกา บางคนก็สวดมนต์ หรือคุยกันจนกว่าจะง่วง ผู้ต้องขังสูงอายุให้รายละเอียดเกี่ยวกับการพักผ่อนนอนหลับว่า

“นอนเหมือนปลาทูในเข่งอัด ๆ และสลับหัวหางกัน ตื่นมาไปเข้าห้องน้ำก็แสนลำบาก ต้องนั่งยอง ๆ ปวดเข้า ฉี่แทบไม่ออก ไม่มีส้วมแบบนั่ง มีแต่ส้วมยอง พอกลับมาที่นอนก็หายต้องแหวก ๆ หาที่นอน บางทีก็ถูกด่าหาว่าทำอะไรกุกกักเสียงดัง ไม่อยากลุกฉี่เลย นอนไม่ได้มอ้มสักคืน” (เกล้า, อายุ 64 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 2 ปี 6 เดือน, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2559)

ส่วนใหญ่เกิดภาวะหลับยากตื่นง่ายทำให้ตอนกลางวันง่วงแต่ไม่มีที่นอน จึงมักนั่งหลับและถูกด่าว่า “ทำตัวไม่เป็นประโยชน์” เมื่อมีเจ้าหน้าที่เรือนจำหรือเพื่อนผู้ต้องขังมาพบเห็นและไล่ให้ไปเก็บใบไม้ที่ร่วงหล่น

- สุขภาพจิต ผู้ต้องขังสูงอายุมักรู้สึกสิ้นหวัง เบื่อหน่าย กดดัน วิตกกังวลเกี่ยวกับลูกหลาน ซึ่งผู้ต้องขังสูงอายุมักมีหลานอยู่ในการดูแลก่อนถูกคุมขัง พ่อแม่ของหลานมักขาดการติดต่อทิ้งลูกให้เป็นภาระของผู้สูงอายุหรือที่เรียกกันว่า “ครอบครัวพันทล่อ” เมื่อต้องอยู่ในคุกจึงต้องทิ้งให้หลานอยู่กับครอบครัวของญาติหรือเพื่อนบ้าน บางรายลูกหลานก็อยู่ตามลำพัง นับเป็นความเสี่ยงที่อาจนำไปสู่การถูกล่อลวงให้กระทำความผิดหรือตกเป็นเหยื่อ บางรายมีลูกชายหรือลูกสาวกระทำความผิดต้องคำพิพากษาอยู่ในเรือนจำเช่นกัน บางรายสูญเสียการติดต่อจากครอบครัวไม่ค่อยมีญาติมาเยี่ยมกังวลว่าจะถูกทอดทิ้ง ไม่มีใครต้อนรับคืนสู่บ้านเรือนเมื่อถูกปล่อยตัว สูญเสียบทบาทของตนเองและความเคารพนับถือและคุณค่าในตนเอง อยู่ในเรือนจำอย่างคนไร้ประโยชน์ รกทรูกรดารอวันตายอย่างหดหู่ ซึ่งสุขภาพจิตเช่นนี้อาจนำไปสู่อาการซึมเศร้าหรือปัญหาจิตเวชอื่น ๆ ตามมาหากไม่มีการฟื้นฟูเยียวยา ในขณะที่เดียวกันเรือนจำมักขาดแคลนนักจิตวิทยาหรือพยาบาลจิตเวชที่เชี่ยวชาญ มีเพียงแพทย์หรือจิตแพทย์ที่จะแวะเวียนมาตรวจเป็นครั้งคราว หากความรู้สึกแบบนี้ติดอยู่ภายในจิตใจของผู้ต้องขังแม้จะพ้นโทษไปแล้วเสี่ยงต่อการกลับมากระทำความผิดซ้ำ

2. สภาพการคุมขังและกฎระเบียบเรือนจำส่วนใหญ่ถูกออกแบบโครงสร้างและการบริหารจัดการเรือนจำเพื่อผู้ต้องขังที่เป็นวัยแรงงานและร่างกายปกติ ผู้สูงอายุเริ่มเข้าสู่ความเสื่อมของร่างกาย การเคลื่อนไหวไม่สะดวก ต้องมีอุปกรณ์อำนวยความสะดวก แต่อาคารมักเป็นตึกหลายชั้นมีแต่บันไดขึ้นลง อาคารจึงไม่เหมาะกับผู้ต้องขังสูงอายุที่มักมีอาการข้อเข่าเสื่อมหรือขาดความคล่องตัวในการเดินขึ้นที่สูงหรือบันได การเข้าห้องสุขาเป็นไปด้วยความลำบากเพราะส่วนใหญ่เป็นโถนั่งยองและไม่มีอุปกรณ์ช่วยพยุงตัวเช่นราวจับหรืออุปกรณ์กันพื้นลื่น

กลุ่มผู้ต้องขังหญิงพิการและจิตเวช

จากการรายงานสถิติผู้ต้องขังหญิงพิการทั่วประเทศของกรมราชทัณฑ์ ปี พ.ศ. 2558 มีผู้ต้องขังพิการ 2,219 คน เป็นผู้ชาย 1,987 และผู้หญิง 232 คน และส่วนใหญ่เป็นความพิการทางการเคลื่อนไหว แขนหญิงเรือนจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีผู้ต้องขังหญิงพิการทั้งหมด 4 ราย พักอยู่ในเรือนพยาบาล 2 ราย เพราะมีความพิการทางการเคลื่อนไหว อีก 1 ราย ตาบอดสนิทหนึ่งข้างและอีกข้างมองเห็นเลือนราง ส่วนอีกรายเป็นผู้ป่วยจิตเวชที่ต้องรับประทานยาต่อเนื่องพักอยู่เรือนนอน แต่ในเวลากลางวันมาอาศัยนั่งพักผ่อนคุยกับผู้ป่วยอื่น ๆ ในเรือนพยาบาล และไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมใด ๆ นอกจากสภาพความพิการที่เผชิญอยู่แล้ว กลุ่มนี้มักมีปัญหาสภาพจิต รู้สึกด้อยค่า เป็นภาระของเพื่อน ๆ ในเรือนจำที่ต้องคอยดูแลช่วยเหลือ อยู่นอกเรือนจำยังได้อาศัยลูกหลาน แต่บางรายมีความวิตกกังวลว่าจะถูกทอดทิ้งจากครอบครัว การฟื้นฟูสมรรถภาพร่างกายส่วนใหญ่ก็ให้ผู้ป่วยในเรือนพยาบาลช่วยทำให้

“ใครว่างก็มาช่วยบีบช่วยนวดแขน ขา เราก็พยายามช่วยตัวเอง ทำอะไรเอง บางทีก็ท้อ แต่ก็อยากออกไปตายข้างนอกมากกว่า” (จันทร์, อายุ 61 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติดโทษจำคุก 5 ปี, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2559)

ผู้ป่วยจิตเวชสามารถสื่อสารกับเพื่อนผู้ต้องขังได้ดีกรณีที่ได้รับยาอย่างต่อเนื่อง แต่ถ้ากรณีขาดและญาติยังมิได้เอายามาให้ก็จะมีการซึม แยกตัว โดดเดี่ยว อาการทรุดลง ประกอบกับเป็นช่วงที่ยังไม่มีพยาบาลประจำแดนหญิงมาทดแทนอัตรากำลังที่เกษียณอายุราชการ

ผู้ต้องขังไม่มีญาติเยี่ยม

สถิติผู้ต้องขังไม่มีญาติเยี่ยม พ.ศ. 2558 มีจำนวนทั้งสิ้น 29,817 คน แยกเป็นผู้ชาย 24,863 คน และผู้หญิง 4,954 คน (กรมราชทัณฑ์, 2558) แคนหญิงเรือนจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นผู้ต้องขังหญิงที่ไม่มีญาติเยี่ยม หกเดือนขึ้นไปทั้งหมด 34 ราย (ข้อมูลแคนหญิง ณ วันที่ 8 มิถุนายน 2559) ส่วนใหญ่เป็นเพราะความยากจนขาดแคลนค่าใช้จ่ายการเดินทาง มาเยี่ยม หรือหากมาเยี่ยมก็ไม่มีคนดูแลเด็กหรือผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว และอีกกลุ่มเป็นผู้ต้องขังที่ไม่บอกให้ครอบครัวทราบ หรือถูกตัดขาดและห่างเหินกับครอบครัว ผู้ต้องขังกลุ่มนี้ประสบกับปัญหาสุขภาพจิต วิตกกังวล โดดเดี่ยว ขาดแคลนเครื่องใช้ส่วนตัว เช่น กางเกงใน ผู้ต้องขังรายหนึ่งเล่าว่า

“กางเกงในขาด ยางยืดหลวม ต้องใช้หนังยางมารัดเป็นจุกไว้ไม่ให้หลุด ตากกางเกงในไว้ก็ต้องระวังหาย ยิ่งตอนมีประจำเดือนไม่มีกางเกงในใช้ยิ่งรู้สึกว่ามันทุกข์มาก ๆ”
(พวรรณ, อายุ 46 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 16 ปี, สัมภาษณ์, วันที่ 21 มกราคม 2559)

การดูแลผู้ต้องขังของแคนหญิงยังคงใช้แนวคิดการควบคุมให้อยู่ในระเบียบกฎเกณฑ์ ส่วนใหญ่ในระหว่างเวลากลางวัน ผู้ต้องขังวัยแรงงานเข้ากองงานเพื่อทำกิจกรรม ซึ่งมักเป็นงานที่มีการจ้างจากกิจการบริษัท ห้างร้านภายนอกเรือนจำ เช่น กองงานทำโบว์ติดมาลัยดอกไม้ กองงานปักเลื่อม และมีงานฝึกอาชีพนวด ร้านเสริมสวย งานเบเกอรี่และขนมอบ ผู้ต้องขังที่อยู่ในแต่ละกองงานจะทำงานนั้น ๆ จนกว่าจะได้พักกลางวันและเข้าเรือนนอน โดยได้รับค่าจ้างปันผลเล็กน้อย เพราะงานเหล่านี้มีไว้เพื่อให้ผู้ต้องขังใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ดังนั้น ผู้พิการหรือผู้สูงอายุที่สายตา

ผ้าฟาง มองเห็นไม่ชัดเจน การเคลื่อนไหวร่างกายไม่คล่องตัว มีอาการอ่อนแรงง่าย เจ็บป่วยเรื้อรัง จึงมักไม่ถูกมอบหมายงานในกองงานเพราะจะทำให้ผลงานหรือผลผลิตเสียหายหรือไม่มีคุณภาพ ในขณะที่เดียวกันก็มีได้มีงานอาชีพะบบาบัติที่ช่วยฟื้นฟูหรือชะลอความเสื่อมของร่างกาย ผู้ต้องขังสูงอายุจึงอยู่ในสภาพคนไร้ประโยชน์ คนที่นั่งหายใจทิ้งไปวัน ๆ เป็นคนที่ไม่มีความสนใจในเรือนจำ นาน ๆ จึงจะมีกิจกรรมผู้สูงอายุที่องค์การสาธารณกุศลมาจัดให้สักครั้ง

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังที่แตกต่างทั้งวัย เชื้อชาติ ถิ่นที่อยู่ การนับถือศาสนา คติ ความสมบูรณ์ของร่างกายแต่ต้องมาอยู่รวมกันในพื้นที่เล็ก ๆ เต็มไปด้วยระเบียบเข้มงวดและความไม่ไว้วางใจ ต่างคนต่างอยู่ มิได้ใส่ใจหรืออาทรต่อกัน โดดเดี่ยว เหงา หวาดกลัว ระแวง ไม่ไว้วางใจ แยกชิงเครื่องใช้ประจำตัว กล่าวหาใส่ร้าย จ้องจับผิดเพื่อรายงานเจ้าหน้าที่ ต้องแจ้งกร้าวเพื่อปกป้องตนเองให้พ้นจากผู้ที่ชอบใช้อำนาจ อยู่เฉย ๆ นิ่ง ๆ ดีกว่าไปเกี่ยวข้องกับผู้อื่น ผู้ต้องขังที่ไม่มีญาติหรือยากจนจะมีความสัมพันธ์กับผู้ต้องขังที่มีฐานะดีมีญาติเยี่ยมมีเงินในฐานะลูกจ้างให้ซักเสื้อผ้า ตากผ้าหรือดูแลผ้ามีให้สูญหายหรือถูกขโมย ผู้ต้องขังยากจนต้องคอยเป็นผู้รับใช้มากกว่าการอยู่อย่างเพื่อนร่วมแดน ผู้ต้องขังบางส่วนจับเป็นกลุ่มคล้ายครอบครัวช่วยเกื้อกูลแบ่งปันอาหารที่ญาติให้มาและคอยช่วยเหลือกันเมื่อถูกรบกวนจากผู้ที่ทำตัวเป็นขาใหญ่ ความสัมพันธ์ห่างเหินต่างคนต่างอยู่นี้สร้างความวิตกกังวลและความกดดันในการใช้ชีวิต ไม่เปิดโอกาสในการหามิตรภาพใหม่ ไม่สามารถปรับตัวและเห็นคุณค่าของผู้อื่น หาความสุข ความสบายใจในเรือนจำไม่พบ มีแต่ความทุกข์

ผลจากการศึกษาสภาพเรือนจำและผู้ต้องขังเบื้องต้น คณะผู้วิจัยเห็นว่าสภาวะทางจิตใจ อารมณ์และสังคมของผู้ต้องขังที่มีสภาวะเปราะบางจำนวนมากมีลักษณะที่ใช้ชีวิตไปวัน ๆ อย่างไร้เป้าหมายในชีวิต ขาดความสุข

ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง มองไม่เห็นคุณค่าในตนเอง (low self-esteem) จนส่งผลให้เกิดอาการทางกายที่สืบเนื่องมาจากอาการทางจิต ทำให้เกิดอาการครุ่นคิด วิตกก นอนไม่ค่อยหลับ กล้ามเนื้อในร่างกายมีอาการเกร็งเครียด จิตใจอารมณ์ไม่เบิกบานเท่าที่ควร และบางรายสะสมความเครียดไว้นานนำไปสู่ความขัดแย้งกับเพื่อนผู้ต้องขังด้วยกัน ซึ่งมีได้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มิได้ไว้วางใจหรือช่วยเหลือแบ่งปันความสุขความทุกข์

เมื่อกลับมาพิจารณาเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ผู้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยเหลือดูแลปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของผู้ต้องขังพบว่า มีสถานการณ์มิได้ต่างจากผู้ต้องขัง ด้วยภาระงานหนัก ผู้ต้องขังล้นคุก ต้องถูกตรวจสอบการทำงานอย่างเข้มงวด เจ้าหน้าที่ไม่เพียงพอต้องทำงานมากขึ้น พยายามไม่ให้ผู้ต้องขังร้องเรียนหรือทำผิดกฎระเบียบ จึงต้องเฝ้าระวังจับจ้องมองดูความเคลื่อนไหว ซึ่งปัจจุบันมีกล้องวงจรปิดในแดนหญิง ช่วยทำให้การตรวจตราสะดวกขึ้น อย่างไรก็ตาม คงมีความเครียดสะสมตลอดเวลา ต้องอยู่เฝ้า ไม่ค่อยได้พักผ่อน เมื่อกลับไปบ้านก็ต้องทำงานบ้านดูแลสามีหรือพ่อแม่ มีเวลาพักผ่อนน้อย เมื่อกลับเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในเรือนจำที่อยู่กับความไม่ไว้วางใจผู้ต้องขังยังมีความเครียดและกดดัน เป็นงานที่ไม่ค่อยมีความสุข ด้วยบรรยากาศความไม่เชื่อใจกันและกัน โอกาสที่จะได้รับการอบรมพัฒนาตนเองมีน้อยมาก อยู่แต่ในเรือนจำจนโลกทัศน์แคบมีแต่เรื่องกฎระเบียบและผู้ต้องขัง

การสร้างเสริมชุมชนแห่งความหวังในแดนหญิง

คณะผู้วิจัยได้รวมกลุ่มผู้เปราะบางหรือผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ป่วยเรื้อรัง และผู้ไม่มีญาติเยี่ยมในเรือนจำที่สนใจฟื้นฟูและพัฒนาตนเอง ร่วมกันค้นหาวิธีการและกิจกรรมที่เสริมสร้างพลังทางร่างกาย อารมณ์จิตใจ และความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เป็นการสร้างความเชื่อมั่นใน

ตนเองกลับคืนมา สร้างมิตรภาพระหว่างเพื่อนในกลุ่มกิจกรรมเดียวกัน เป็นการสร้างเสริมพลังชีวิตให้แก่ตนเองเป็นเบื้องต้น เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจและเกิดการทบทวนตนเองในด้านดี ด้านที่เห็นคุณค่าในตนเอง ค้นหากำลังใจที่มีในตนเอง แบ่งปันความรักความห่วงใย สร้างความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความรับผิดชอบ ไว้วางใจ และเคารพในคุณค่าความเป็นมนุษย์ของเพื่อนร่วมเรือนจำหรือชุมชน เมื่อต้องออกไปเผชิญปัญหาภายนอกจะได้มีภูมิคุ้มกันทางอารมณ์จิตใจ และสามารถตัดสินใจด้วยฐานคิดเชิงบวก สามารถปรับตัว สร้างสัมพันธ์กับผู้อื่นได้ดี อันเป็นการวางพื้นฐานทางอารมณ์จิตใจที่ดีในอนาคต

การจัดกิจกรรมกลุ่มสร้างสัมพันธ์และคืนคุณค่า

คณะนักวิจัยและแกนนำที่เคยร่วมกิจกรรมเมื่อเป็นโครงการคืนชีวิตให้ชีวิตเดิมมาร่วมพูดคุยกับกลุ่มผู้ต้องขังที่ประสงค์จะเข้าร่วมกลุ่มกิจกรรม 30 คน เพื่อทราบความต้องการของการเข้าร่วมกลุ่มและชี้แจงวัตถุประสงค์ของการสร้างชุมชนแห่งความห่วงใยผ่านกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ ภายใต้อาณัติความร่วมมือของทุกคน ในครั้งนี้ผู้ต้องขังยังคงประสงค์ที่จะให้มีกลุ่มเสริมสร้างสุขภาพเพราะได้รับผลจากแกนนำโยคะได้ชักชวนให้เล่นโยคะและสุขภาพดีขึ้น แต่มีเวลาทำโยคะน้อยมาก เพียง 5 นาทีในช่วงเช้า จึงประสงค์จะเรียนรู้และแบ่งปันให้ผู้อื่นต่อไป เพราะแกนนำโยคะได้รับการปล่อยตัวหลายคน บางคนประสงค์จะอ่านหนังสือเพราะคราวนี้มีห้องสมุดเกิดขึ้นแล้ว มีหนังสือให้อ่านแล้ว ถ้าได้อ่านและแบ่งปันประสบการณ์ร่วมกันจะทำให้พัฒนาสติปัญญา ส่วนอีกกลุ่มประสงค์จะพูดคุยแบ่งปันอาชีพที่ตนเองได้เคยทำมาก่อนและประสงค์จะมีอาชีพเสริมและใช้ประโยชน์ได้ในเรือนจำ

กระบวนการของกิจกรรมกลุ่มถูกออกแบบให้เป็นกลุ่มเปิดขนาดเล็ก มีสมาชิกเข้าร่วมประมาณ 10-15 คน แต่ละกิจกรรมมีการจัดเป้าหมาย

และกิจกรรมเฉพาะที่มีจุดเน้นต่างกัน แต่ทุกกิจกรรมมีการนำรูปแบบที่เปิดให้แสดงความรู้สึก บอกเล่าเชิงรับทุกข์และให้กำลังใจ นำประวัติชีวิตในอดีตมาแลกเปลี่ยนและค้นหาจุดเปลี่ยนผ่านของชีวิต (turning point) เปลี่ยนการมองตนเองแบบตำหนิตัวเดียว การรังเกียจอดีตตนเอง เป็นการมองอย่างเข้าใจสถานการณ์ เข้าใจข้ออ่อนของตนเองในห้วงเวลานั้น โดยมีความเป็นมิตรของเพื่อนในกลุ่มเป็นกำลังใจสู่กันและกัน กลุ่มผู้ต้องขังได้เสนอให้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับการเสริมสร้างสุขภาพและปัญญาผ่านกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กลุ่มโยคะผู้สูงอายุและผู้ป่วย กลุ่มอ่านหนังสือและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ กลุ่มสารคดีอาชีพและปลูกผักปลูกใจ รวมทั้งการเพิ่มศักยภาพเพื่อเป็นผู้ช่วยเหลือผู้ต้องขังอื่น ๆ เช่น ฝึกฝนทักษะการฟังเพื่อช่วยเหลือผู้ต้องขังที่เข้ามาใหม่ที่มีภูมิความรู้ขีด วิตกกังวลสูง ซึ่งจะเป็นประโยชน์กว่าการหาใจทิ้งไปวัน ๆ

นอกจากนี้ยังได้เชิญชวนให้แกนนำอาสาสมัครชุมชนหันตราเข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นผู้นำกิจกรรมและผู้สังเกตการณ์ กิจกรรมกลุ่มมีเดือนละ 2 ครั้งเป็นระยะเวลาประมาณ 12 เดือน หลังจากนั้นมีการเยี่ยมกลุ่มสมาชิกในเรือนจำเดือนละครั้ง เยี่ยมเยียนครอบครัวผู้ต้องขังที่สมัครใจและติดตามผู้ที่พ้นโทษ กลุ่มมีความพึงพอใจและรู้สึกถึงความห่วงใยของสมาชิกในกลุ่มและคนในชุมชนที่ไม่ทอดทิ้งกัน

พัฒนาศักยภาพ/ความสามารถ สร้างโอกาส และศักดิ์ศรี

ผลการถอดบทเรียนผู้ต้องขังหญิงเปราะบางที่เข้าร่วมโครงการพบว่ากระบวนการกิจกรรมกลุ่มดังกล่าวทำให้เกิดการค้นหาล้างและความเข้มแข็งที่ผ่านมาในชีวิตตนเอง การรับฟังชีวิตของผู้อื่นที่ร่วมชะตากรรมเดียวกัน ทำให้สมาชิกกลุ่มลดความโดดเดี่ยวลง ไม่ต้องแบกทุกข์ไว้เพียงลำพัง กระบวนการกลุ่มทำให้ผู้ต้องขังที่อยู่ในสถานการณ์ที่เปราะบางและ

โดดเดี่ยวมายาวนานได้ค้นพบตัวตนของเธอ ได้พบเพื่อนร่วมทางที่เผชิญ
ทุกข์เช่นเดียวกับตนเอง กระบวนการกลุ่มที่มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง
มาเป็นเวลา 1 ปีได้สร้างความเข้าใจอัตลักษณ์ตนเอง สร้างความสัมพันธ์
และมิตรภาพใหม่แทนที่การอยู่อย่างตัวใครตัวมันและอยู่อย่างไม่ไว้วางใจกัน
การรู้คิดเช่นนี้ เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดพลังทางความคิด ความรับรู้
ที่แตกต่างจากเดิม เป็นกระบวนการทำงานกับการปลุกจิตสำนึกตนเอง
และกลุ่มเพื่อน การจัดกระบวนการกลุ่มแบบเพื่อนช่วยเพื่อน ที่เน้นให้
ผู้ต้องขังเป็นเจ้าของกลุ่ม มีส่วนร่วมในกลุ่มอย่างแท้จริง เป็นกระบวนการ
พื้นฐานขั้นแรกที่สามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ สร้างความมั่นใจ มีผล
ต่อการเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพและอารมณ์ของผู้ต้องขังจำนวนหนึ่งให้เพิ่ม
การมีส่วนร่วม กล้าแสดงความเห็น กล้าปถอญนเพื่อนเวลาที่เพื่อนสะท้อน
ความเจ็บปวดจากความทุกข์ของตนได้เป็นความห่วงใยที่มีฐานของความ
สัมพันธ์แบบเกื้อกูล ไว้วางใจและเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ของกันและกัน
ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างข้างล่างนี้

“เข้าเรือนจำใหม่ ๆ รู้สึกเครียด ร้องไห้มาก เหนง ไม่กล้า
สูงส่งกับใคร กลัว หวาดระแวง ไม่พูด อยู่เฉย ๆ ไม่ยุ่งกับใคร
มากิจกรรมกลุ่มอ่านหนังสือ ดิมีหนังสือให้อ่านและได้คุยกัน
ในกลุ่ม แบ่งปันเรื่องราวที่อ่านและชีวิตของตนเอง รู้สึก
สบายใจ ได้ข้อคิดความผิดพลาดที่เกิดขึ้น เข้าใจตัวเองและ
คนในกลุ่ม ตอนนี้มีเพื่อน ๆ ไม่เหงาและอบอุ่น เจอหน้าก็คุย
กันทักกัน เห็นคนเข้ามาใหม่ ๆ ร้องไห้ก็เข้าไปคุยบ้าง ถ้ามี
หนังสือก็เอามาให้อ่าน อยากให้มีกิจกรรมแบบนี้มากขึ้น ให้คน
อื่น ๆ ในเรือนจำได้เข้าร่วมบ้าง” (น้อย, อายุ 45 ปี ผู้ต้อง
ขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 11 ปี, สัมภาษณ์, วัน
ที่ 4 เมษายน 2560)

“การได้มีโอกาสปลูกผักต้นอ่อนทานตะวัน รดน้ำ ดูแลการเติบโต ทำให้มีความสุขอดทน มีสมาธิดีขึ้น มีสติคิดทบทวนสิ่งที่ผ่านมา เป็นคนใจร้อน โกรธง่าย แต่ตอนนี้จะไม่ใช้อารมณ์แบบเดิมอีกแล้ว ดีใจที่ได้แบ่งปันผักกับเพื่อน ๆ ได้คุยกับคนสวน รู้เรื่องต้นไม้มากขึ้น และคิดต่อว่าจะทำอะไรให้ชีวิตเรองอกงามโตแข็งแรงเหมือนต้นไม้” (อจ, อายุ 40 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี, สัมภาษณ์, วันที่ 4 เมษายน 2560)

นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมโครงการมีการเปลี่ยนแปลงด้านสุขภาพกายและสุขภาพใจ มีความเข้มแข็งและแข็งแรงมากขึ้น บางคนเคยมีน้ำหนักตัวมากปวดตามข้อและเข่า เดินไม่ได้ ต้องนั่งรถเข็น แต่พอได้เข้าร่วมกิจกรรมโยคะและนำไปปฏิบัติอย่างต่อเนื่องบนเรือนนอนทำให้น้ำหนักตัวลดลงสามารถเดินได้โดยไม่ต้องใช้รถเข็น ในขณะที่บางรายน้ำหนักตัวน้อย ผอมเปื้ออาหาร การได้ทำกิจกรรมฝึกอยู่กับลมหายใจ โยคะ และการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม ทำให้เกิดการเรียนรู้ มีความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจกัน ทำให้มีกำลังใจ ส่งผลให้การทำงานของระบบทางเดินทางอาหารและการขับถ่ายดีขึ้น และสุขภาพจิตดีขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะการมีจิตใจที่สงบ ไม่เครียดมองโลกในแง่ดีและเกิดยอมรับตัวเองและผู้อื่นมากขึ้นดังตัวอย่างข้างล่าง

“ออกกำลังกายทุกวัน สุขภาพกายแข็งแรงและจิตแข็งแรงขึ้น ไม่หงุดหงิดง่ายแล้ว จัดระเบียบความคิดได้ คือไม่เอาหลาย ๆ เรื่องมาปนกัน คิดทีละเรื่องเป็น แม้บางครั้งมีเรื่องเข้ามากระทบก็ไม่ทำให้เราเสียใจหรือผิดหวัง แต่รู้สึว่าทุกอย่างคือบททดสอบ เราต้องมีความความพยายามที่จะเข้มแข็ง” (มณ, อายุ 53 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี, สัมภาษณ์, วันที่ 4 เมษายน 2560)

“มีน้ำหนักเพิ่มขึ้น จากเดิมผอมมาก อีกทั้งมีโรคหัวใจโต
เหงื่อออกง่าย แต่เมื่อได้มาร่วมกิจกรรมและทำอย่างต่อเนื่อง
รู้สึกสุขภาพแข็งแรงมากขึ้น ส่วนทางด้านสุขภาพใจ เข้ามา
ใหม่รู้สึกเครียด แต่เมื่อได้ร่วมโครงการ การได้อยู่กับเพื่อน
และมีคนในชุมชนมาพูดคุย มาสอนทำน้ำมันหม่อง ทำให้มี
ความหวัง มีคนห่วงใย ไม่รังเกียจคนดุก มีกำลังใจต่อสู้ ตอน
นี้โทษลดลงจาก 4 ปี เหลือ 1 ปี 11 เดือน อีกไม่นานก็จะ
ได้อยู่กับลูกหลาน” (ดาว, อายุ 54 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ.
ยาเสพติด โทษจำคุก 4 ปี, สัมภาษณ์, วันที่ 4 เมษายน
2560)

ผู้เข้าร่วมโครงการฯ เห็นว่าปัจจุบันรักตัวเองมากขึ้น รู้สึกเห็น
คุณค่าในตนเองและอยู่อย่างมีความหวัง เช่น การรักสุขภาพตนเองมากขึ้น
ด้วยการออกกำลังกาย ทำโยคะอย่างต่อเนื่อง ด้วยท่าที่สามารถทำได้ใน
พื้นที่และเวลาจำกัด รวมถึงการนั่งสมาธิ ฝึกลมหายใจ อ่านหนังสือที่ชอบ
มองเห็นคุณค่าตนเองเป็นสิ่งสำคัญ มันสร้างพลังชีวิตอยากอยู่สร้าง
สิ่งดี ๆ ให้กับครอบครัว และปรารถนาจะคืนกลับพลังชีวิตให้กับคนอื่น ๆ
ต่อไป จึงชอบที่จะรับฟังเพื่อนที่เข้ามาใหม่ เป็นประจักษ์พยานความทุกข์
ความพลัดพรากของเขา มั่นใจว่าตนเองยังมีประโยชน์ต่อคนอื่น ๆ บางคน
ที่เคยหมดหวังอยากตายกลับคิดใหม่ว่าถึงไม่มีใครเหลืออยู่ในครอบครัว
แล้วแต่ชีวิตก็ยังเป็นประโยชน์เพื่อคนอื่นได้ มีคนทุกข์อีกมากที่ไม่มีใคร
เหลียวแลแต่ยังมีค่าต่อสัตว์โลก

“ปกติจะเป็นคนเชื่อคนอื่นง่ายมาก เมื่อผิดหวังเขาไม่เป็น
อย่างที่เราคิดก็จะโทษตัวเอง ต่ำหน้ความใจง่ายของตัวเอง เมื่อ
มาทำกิจกรรมกลุ่มและได้ทบทวนสิ่งต่าง ๆ ในชีวิต ทำให้เรา
ต้องปฏิบัติตัวใหม่ รู้เท่าทันอารมณ์ตัวเอง จะรักตัวเองมาก

ขึ้นและเมตตาคนรอบข้างที่เขาก็ทุกข์ เครียด มีปัญหา จะพยายามใส่ใจและเป็นมิตรกันมากขึ้น” (นรี, อายุ 62 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 19 ปี 7 เดือน, สัมภาษณ์, วันที่ 4 เมษายน 2560)

“มีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น ไม่ท้อแท้ มีความหวังมั่นใจมากขึ้น โดยเฉพาะการนำความรู้ไปใช้ในการดูแลตัวเอง การปล่อยวางอารมณ์ความรู้สึกและรู้จักปลุกมิตรภาพใหม่ ๆ” (อานี, อายุ 47 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี, สัมภาษณ์, วันที่ 4 เมษายน 2560)

ผู้เข้าร่วมโครงการมีทักษะทางสังคมมากขึ้น สามารถปรับตัวเข้ากับเพื่อน เจ้าหน้าที่ รวมถึงญาติหรือญาติของเพื่อนที่มาเยี่ยมได้อย่างมีความเข้าใจและมีความเอื้ออาทรต่อกัน รู้สึกละอายใจอยากทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นมากขึ้น เช่น การรับฟังความทุกข์ของเพื่อนผู้ต้องขัง การได้ฝึกทำดอกไม้จากใบเตยเมื่อทำเสร็จนำไปให้เพื่อนเพื่อนนำไปบูชาพระอีกด้วย การได้ฝึกทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยตัวเองอย่างสม่ำเสมอจะทำให้มีความอดทน ปล่อยวาง เข้าใจคนอื่น และอยู่อย่างมีความหวังมากขึ้น สำหรับปัญหาอุปสรรคของการทำกิจกรรมกลุ่มคือการอยู่ในพื้นที่และเวลาจำกัด แต่ก็ต้องยอมรับสภาพและทำกิจกรรมต่าง ๆ เท่าที่สามารถจะทำได้

“สามารถปรับตัวกับเพื่อนต่างกลุ่ม แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันได้ดี การไว้วางใจทำให้ได้เรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ ได้มากขึ้น ไม่ต้องมัวแต่ระแวงคิดไปเอง รู้จักการวางตัวต่อผู้อื่นเหมือนกับที่อยากให้เขาทำกับเรา” (อร, อายุ 42 ปี ผู้ต้องขังคดีความผิดต่อชีวิต โทษจำคุก 19 ปี, สัมภาษณ์, วันที่ 4 เมษายน 2560)

“การอยู่ร่วมกัน มีโอกาสคิดเสนอความคิดเห็นร่วมกัน และบอกกับเจ้าหน้าที่ในแดนและมีการปรับปรุง เช่น ขอให้เรารดน้ำผักกันเองบ้าง มาที่แปลงปลูกผักได้ตามเวลา และร่วมกันหาเหตุผลมาก เรียกว่าฟังกันมากขึ้นเลย เมื่อก่อนไม่สนใจฟังเสียงคนอื่น” (อารี, อายุ 60 ปี ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 5 ปี 3 เดือน, สัมภาษณ์, วันที่ 21 มิถุนายน 2560)

ความห่วงใยของสมาชิกกลุ่มกิจกรรมได้ผลิตดอกออกผลแบ่งปันมากขึ้นเมื่อได้มีกลุ่มแกนนำอาสาสมัครสาธารณสุข 30 คนเกิดขึ้น กลุ่มนี้เป็นกลุ่มแม่ท้องหรือหัวหน้าเรือนนอนของแต่ละเรือน รวมทั้งอาสาสมัครกลุ่มโยคะที่สานต่องานเป็นผู้นำโยคะในเรือนจำที่มีความสนใจเรื่องสุขภาพ กลุ่มนี้มีเป้าหมายที่จะทำตัวให้เป็นประโยชน์ด้านสุขภาพ แบ่งเบางานของพยาบาลที่ต้องดูแลผู้ป่วยเรือนพยาบาล 12 คนและผู้เจ็บป่วยอื่น ๆ ในแต่ละวัน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขได้รับความรู้และฝึกปฏิบัติให้สามารถช่วยปฐมพยาบาลและคัดกรองสุขภาพและสุขภาพจิตเบื้องต้น เรียนรู้และฝึกฝนการเป็นผู้ให้บริการปรึกษาแก่เพื่อนผู้ต้องขัง เมื่อได้รับความรู้มาช่วยผู้ต้องขังที่มีอาการชัก เป็นลมแดด ช่วยผู้สูงอายุที่เป็นลมหรือเมื่อเกิดอาการชักเกร็งบนเรือนนอนยามค่ำคืน ยิ่งสร้างความภาคภูมิใจมั่นใจและหาความรู้เกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้คน และใส่ใจผู้คนรอบข้างมากขึ้น กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมักกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า การช่วยเหลือผู้อื่น มีความสุข มีกำลังใจ มีมุมมองในชีวิตเกิดขึ้นบ่อย ๆ ตัวเองมีคุณค่า มีเพื่อน ๆ มีเสียงหัวเราะมีการพูดคุยแบบจริงจัง และรอยยิ้มอยู่รอบข้าง ทั้งที่แต่ก่อนมองไม่เห็นความสุขใกลั้ ๆ ตัวเช่นนี้ คิดแต่ว่าเมื่อไหร่จะได้ออกจากคุก ยิ่งคิดยิ่งทุกข์

กิจกรรมกลุ่มได้สร้างเสริมศักยภาพความสามารถการคิดวิเคราะห์ การอภิปรายเสวนาในกลุ่ม การพูด การฟังอย่างใส่ใจ การแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ เปิดโอกาสได้เรียนรู้ชีวิต ความคิด ทักษะคติผู้อื่นและตนเอง และได้ค้นศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่ถูกทำให้เชื่อง เจยขา ไร้ความคิด อยู่ไปวัน ๆ กลับคืนมาสู่ความเข้มแข็ง รู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของ กลุ่มเพื่อน มีพื้นที่ความห่วงใยให้กันและกัน มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ ทั้งกับเพื่อนผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่เรือนจำ

ความห่วงใยจากชุมชนภายนอกเรือนจำ

การสร้างเสริมชุมชนแห่งความห่วงใยภายนอกเรือนจำนั้นได้เริ่ม จากการร่วมประชุมกับนายกองค์การบริหารส่วนตำบลหันตรา ผู้บริหาร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ประชาชน หันตรา บอกเล่าถึงสถานการณ์ของเรือนจำและผู้ต้องขังรวมทั้งผู้พ้นโทษ และเรียนรู้ประสบการณ์ของท้องถิ่นในการช่วยเหลือผู้ต้องขังหรือผู้พ้นโทษ ของท้องถิ่น เชิญชวนประสานความร่วมมือที่แสดงถึงความห่วงใยและ การสร้างความเข้าใจกับชุมชนและมีผู้ยินดีร่วมดำเนินการเสริมสร้างชุมชน แห่งความห่วงใย 4-5 คน และมีการเชิญเพื่อน ๆ ผู้สนใจเข้ามาร่วมทีมรวม 18 คน เรียกว่าทีมสานพลังชุมชนหันตรา มีกำหนดร่วมประชุมกับนักวิจัย เดือนละ 1 ครั้งเพื่อร่วมคิดร่วมสร้างสรรค์ชุมชนแห่งความห่วงใยชุมชน ในเขตชุมชนหันตรา

เสริมศักยภาพกลุ่มแกนนำสานพลังชุมชน

แกนนำสานพลังชุมชนหันตราเข้าอบรมการให้คำปรึกษาแบบสร้าง พลังอำนาจเพื่อเป็นพื้นฐานในการเข้าใจผู้อื่นที่เปราะบาง และพัฒนา ตนเองให้เป็นผู้ฟังด้วยหัวใจเพื่อเปลี่ยนแปลงตนเองให้เป็นอย่างนั้นที่

โอบอุ้มความทุกข์ ความเครียด วิตกกังวล ความอ้างว้างของผู้ต้องขัง แล้วจึงเข้าไปเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ของผู้ต้องขังด้วยการเป็นวิทยากรในกลุ่มกิจกรรมอ่านหนังสือเสริมปัญญา กลุ่มแบ่งปันอาชีพเสริม กลุ่มโยคะ สร้างสุขภาพสำหรับผู้ต้องขังเปราะบาง การฟังด้วยความเมตตา ไม่ตัดสิน หรือตีตราผู้พูดด้วยอคติส่วนตน ไม่พูดแทรก ปล่อยให้ผู้พูดได้ระบายอารมณ์ การฝึกฟังทำให้แกนนำหลายคนตระหนักถึงชีวิตที่ไม่มีเวลาฟังซึ่งกันและกันของคนในสังคม ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นมากมาย และนำทักษะการฟังไปใช้กับลูก ภรรยา เพื่อนร่วมงาน ลูกน้อง และเมื่อได้ใช้ทักษะการสะท้อนกลับบอกจุดแข็งที่เป็นอำนาจภายในของผู้เล่าจะยิ่งเห็นถึงพลังความเบิกบานและปัญญาที่สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้แกนนำยังต้องเรียนรู้และเข้าใจกรอบวิเคราะหอำนาจและการใช้อำนาจ แนวคิดวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่และกรอบเพศภาวะ เพื่อมีมุมมองที่ลึกซึ้งต่อความเป็นหญิงและชายที่ถูกขัดเกลาดอกย่ำจากสถาบันต่าง ๆ ในสังคม สร้างความไม่เท่าเทียมทางเพศ อันเป็นพื้นฐานความเข้าใจความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับผู้หญิงและผู้ต้องขังหญิง

เมื่อได้เรียนรู้ชีวิตผู้ต้องขังในเรือนจำแล้วกลุ่มสานพลังชุมชนหันตราจึงเริ่มทำงานสร้างความเข้าใจกับประชาชนรอบเรือนจำ ทีมงานชุมชนเสนอให้สำรวจความคิดเห็นของคนในชุมชนหันตราต่อผู้ต้องขัง/ผู้พ้นโทษ ก่อนการจัดกิจกรรมในชุมชนหันตรา เพื่อช่วยกันสร้างชุมชนแห่งความห่วงใยในวงกว้างมากขึ้น จากการสุ่มสำรวจความคิดเห็นต่อผู้ต้องขังของประชาชนทั้ง 6 หมู่บ้านของตำบลหันตราจำนวน 575 คน พบว่ากลุ่มตัวอย่างร้อยละ 26.4 เคยมีสมาชิกครอบครัวและญาติพี่น้องต้องโทษจำคุกในเรือนจำ และร้อยละ 24.9 เห็นว่าผู้ต้องขังเป็นบุคคลอันตรายไม่ควรอยู่ใกล้ชิด เมื่อจัดเสวนากลุ่มย่อยของกลุ่มตัวอย่างพบว่า ผู้มีสมาชิกในครอบครัวเป็นผู้ต้องขังหรือผู้พ้นโทษ รู้สึกผิด น้อยใจ ผิดหวัง ต่ำต้อย

ที่ไม่สามารถมีครอบครัวที่อบอุ่น รู้สึกเหมือนมีตราบาปเหมือนสมาชิก
ครอบครัวที่อยู่ในเรือนจำ คนในชุมชนไม่อยากเข้ามายุ่งเกี่ยวหรือบางคน
ก็ห่างเหินไป ในส่วนของกลุ่มที่เห็นว่าผู้ต้องขังน่ากลัวไม่อยากเข้าใกล้หรือ
ให้สมาชิกในครอบครัวมีความสัมพันธ์ด้วย เพราะภาพของเรือนจำและ
ผู้ต้องขังน่ากลัว การเข้าเรือนจำเท่ากับมีประสบการณ์ความรุนแรงและ
โหดร้ายเหมือนในข่าวหรือภาพยนตร์

ก้าวที่พลาด เครื่องมือที่สร้างโอกาสและการอกภัย

แกนนำสานพลังชุมชนหันตรามิได้เพียงแค่เข้าไปช่วยทำกระบวน
เรียนรู้เพื่อการสร้างโอกาส พัฒนาความสามารถ และตระหนักถึงคุณค่า
และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขังภายในเรือนจำเท่านั้น ยังได้นำ
เรื่องราวของผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษมาตั้งวงเสวนาในชุมชนและใช้กิจกรรม
“ก้าวที่พลาด” เป็นเครื่องมือในการสร้างการตระหนักรู้ถึงการมีตัวตนของ
ผู้อยู่หลังกำแพง ที่มีได้อุปถัมภ์ที่น่ากลัวหรือมีพิษภัยตามมาคาดคิดที่ฝังหัว
ของผู้คนที่อยู่ในชุมชน ก่อให้เกิดความรู้สึกถึงการให้อภัยความผิดพลาด
ที่อาจเกิดขึ้นได้ในชีวิตของคน ไม่ว่าคนนั้นจะอยู่ในคุกหรือนอกคุก การ
ตระหนักรู้เช่นนี้เป็นการทำให้มีการยอมรับและสร้างมิตรภาพใหม่ในชุมชน
ดังเช่นผู้ร่วมกิจกรรมก้าวที่พลาดรายหนึ่งกล่าวว่า

“เข้าใจความรู้สึกและเข้าใจซึ่งกันและกันว่าทุกคนมีเรื่องที่
พลาดได้ แต่สิ่งสำคัญคือการยอมรับตนเองว่าการผิดพลาด
ได้เกิดขึ้นแล้ว และตระหนักว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดีจะไม่กระทำอีก
พร้อมกับให้อภัยตนเองและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ใน
ขณะเดียวกันได้เรียนรู้การผิดพลาดของคนอื่น ยอมรับและ
ให้อภัยและเชื่อมั่นในศักยภาพของเขาวouldจะเปลี่ยนแปลงไป
ในทางที่ดีขึ้นด้วยเช่นกัน” (มาลัย, อายุ 46 ปี ชาวบ้านชุมชน
หันตราหมู่ที่ 2, สัมภาษณ์, วันที่ 23 เมษายน 2560)

การช่วยเหลือรายบุคคลและสร้างความเคลื่อนไหวในชุมชน

กลุ่มแกนนำสานพลังหันตราได้ช่วยเหลือผู้พันโทเซที่กลับเข้ามาอยู่ในชุมชน 4 รายเป็นผู้ชาย 2 ราย ช่วยเหลือในส่วนของการสร้างความเข้าใจกับครอบครัวและให้อภัยความผิดพลาด และช่วยฟื้นฟูสุขภาพจากการเป็นโรคแขนขาอ่อนแรงเดินไม่ได้จนสามารถเดินได้ และผู้หญิง 2 ราย ช่วยเหลือในส่วนของการทำงานในช่วงแรก โดยทำงานประดิษฐ์ดอกไม้จันทน์และนวดแผนไทย พอมีรายได้เลี้ยงตนเองจนมีความมั่นใจว่าชุมชนไม่รังเกียจ สร้างเครือข่ายในการทำงานกับแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อการส่งต่อความช่วยเหลือ

ในส่วนของชุมชนกลุ่มแกนนำได้จัดกิจกรรมเสวนาเปิดใจ เปิดโอกาสสร้างเครือข่าย สร้างความเข้าใจกับชุมชนเกี่ยวกับผู้ต้องขังและผู้พันโทเซ มีผู้ร่วม 80 คน และมีการจัดกิจกรรมย่อย ๆ ก้าวที่พลาดเพื่อให้ญาติและครอบครัว และผู้พันโทเซได้เรียนรู้จากการเป็นประจักษ์พยานคำบอกเล่า แบ่งปันประสบการณ์ความทุกข์ และบทเรียนที่ได้จากการกระทำผิดและผลกระทบที่เกิดขึ้น พลังการแบ่งปัน การเกื้อกูลกันในกลุ่มก่อให้เกิดความเข้าใจก้าวที่พลาดในชีวิตมนุษย์นั้นไม่ใช่ตราบาปชั่วชีวิตแต่เป็นบทเรียนส่วนหนึ่งของชีวิตที่ให้อภัยและให้ออกสภาวะตนเองและผู้อื่น

จากการดำเนินกลุ่มกิจกรรม “ก้าวที่พลาด” อย่างต่อเนื่อง สิ่งที่เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการสร้างการขยายผลจากการเป็นผู้รับสู่การเป็นผู้ให้ คือ การมีบุคคลต้นแบบ ทั้งจากบุคคลที่อยู่ในภาวะเสี่ยงและบุคคลที่พันโทเซเริ่มจากการทำความเข้าใจในกระบวนการเรียนรู้แบบการใช้ประสบการณ์ของสมาชิกกลุ่ม เมื่อแลกเปลี่ยนบทเรียนก้าวที่พลาดทำให้เกิดการเรียนรู้เข้าใจ ยอมรับและการให้อภัยตนเองและผู้อื่นเป็นความกรุณาที่ยิ่งใหญ่ที่สามารถสร้างคนให้กลับมามีที่ยืนในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์อีกครั้ง และได้มุ่งมั่นที่จะมีส่วนร่วมในการช่วยแบ่งปัน

ประสบการณ์ของตนเองให้กับชุมชนได้ เข้าใจผู้ต้องตกอยู่ในภาวะถูกคุมขัง หรือนักโทษได้ เข้าใจและยอมรับหรือเปิดพื้นที่ของชุมชนให้แก่เขาเหล่านั้น

การก้าวเดินร่วมกับภาคียุทธธรรมชุมชน

แกนนำสานพลังชุมชนหันตราได้พยายามขับเคลื่อนชุมชนแห่ง ความหวังใญ่ผู้ต้องขังหรือผู้พ้นโทษด้วยแนวคิดการผนวกรวมทางสังคม ไม่แยกไม่แบ่ง แต่ทุกคนเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านในชุมชนเดียวกันที่อาจ มีความผิดพลาดเกิดขึ้นได้และเรียนรู้ที่จะอยู่ให้กันและกัน ชุมชนอยู่ร่วมกัน แบบองค์รวมที่มีความสัมพันธ์หลายมิติ ทั้งการประกอบอาชีพ การดูแล สุขภาวะ การสืบสานวัฒนธรรมประเพณี เป็นต้น การทำงานช่วยเหลือ ผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษก็เช่นกัน มีภาคีอื่น ๆ ที่ได้ทำงานเกี่ยวข้อง เช่น ยุติธรรมชุมชน มีภาระหน้าที่ส่วนหนึ่งคือการรับผู้พ้นโทษหรือผู้ถูกคุม ประพฤติกลับสู่ชุมชน (Reintegration) เพื่อให้บุคคลนั้นสามารถดำรง ชีวิตอยู่ในชุมชนสังคมได้เป็นปกติ และไม่หวนกลับไปกระทำความผิดซ้ำอีกต่อไป แต่ยุติธรรมชุมชนยังไม่สามารถสร้างสรรค์กิจกรรมการช่วยเหลือผู้พ้นโทษได้ แต่ทำงานในส่วนของการการไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาท (Conflict Management) ตามหลักยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ หรือหลักสันติวัฒนธรรม แกนนำสานพลังชุมชนจึงจัดประชุมร่วมกับยุติธรรมชุมชน เพื่อประสาน ความร่วมมือและเรียนรู้การทำงานแบบภาคีสร้างความเป็นหนึ่งเดียวอันจะ เป็นประโยชน์ในวงกว้างต่อไป

อุปสรรค

การถูกตัดสินให้เข้ารับการลงโทษกักขังจองจำในเรือนจำเป็นการ มิใช่เป็นเพียงการพลาจากครอบครัวและชุมชนถิ่นที่อยู่เท่านั้น แต่เป็น การสิ้นสูญคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ด้วยฐานคิดการแยกคนชั่ว/

คนดี หรือการสร้างความเป็นอื่นเป็นขายของของสังคม การจำกัดอิสรภาพ และการถูกครอบงำด้วยระบบอำนาจของสถาบันเบ็ดเสร็จที่ทำหน้าที่กักขัง ควบคุมร่างกายจิตใจ ลดทอนพลังอำนาจในตัวเอง ร่วมกับการประกอบ สร้างภาษาแห่งการเกลียดชังตีตรา ทำให้ผู้ที่อยู่ในกำแพงสูงอัปลักษณ์ น่ากลัว ไม่น่าไว้วางใจ โดดเดี่ยว ไม่เป็นมิตร กระบวนสร้างความเป็นคนอื่น ที่อัปลักษณ์นี้มีได้เกิดขึ้นเฉพาะคนในสังคมมองผู้ต้องขังเท่านั้น หากผู้ต้อง ขังที่ประสบชะตากรรมเดียวกันก็มองเพื่อนผู้ต้องขังเดียวกันว่าเป็นคนอื่น ไม่น่าไว้วางใจ ตัวใครตัวมัน ไม่อยากสูงส่งด้วย น่ากลัว ชุมชนหรือสังคม ภายในกำแพงสูงจึงโดดเดี่ยว อ้างว้างและทุกข์ทนอยู่อย่างเหงาใจให้ชีวิต หมดไปวัน ๆ รอวันพ้นโทษ ความพยายามคืนคนดีสู่สังคมจึงมีอาจเป็นจริงได้ ถ้าไม่เริ่มการผนวกรวมทางสังคมด้วยการสร้างชุมชนแห่งความห่วงใยกลับ คืนมาสู่ความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน มีความรับผิดชอบ ไว้วางใจ และเคารพ ในคุณค่าความเป็นมนุษย์ซึ่งกันและกันตั้งแต่ในเรือนจำและชุมชนภายนอก เรือนจำ

การมีโอกาสดูแลใช้เวลาทำกิจกรรมที่มีความสนใจร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และกระบวนการของกิจกรรมกลุ่มสร้างให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ทักษะคติ และแปรเปลี่ยนความผิดพลาดเป็นพลังชีวิตที่รู้จัก การให้อภัยตนเองและผู้อื่น จนสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองช่วยเหลือ เกื้อกูลผู้คนร่วมขายคาหรือร่วมชุมชนได้อย่างมีความรับผิดชอบและตระหนัก ถึงคุณค่าของตนเองและผู้อื่น ย่อมขยายขอบเขตของความห่วงใยให้กว้างขวาง และเจือจางความเป็นอื่นออกไปจากสังคม

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมราชทัณฑ์. (2558, 9 มีนาคม). สถิติเด็กติดผู้ต้องขัง ผู้ต้องขังตั้งครรภ์ ผู้ต้องขังสูงอายุ ผู้ต้องขังพิการและผู้ต้องขังไม่มีญาติเยี่ยมทั่วประเทศ ประจำเดือนมกราคม 2558. ค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://sw.correct.go.th/main/images/stat/stat%20Jan%2058.pdf>
- นภาภรณ์ หะวานนท์. (2557). การปฏิรูปเรือนจำ: จากสถาบันการลงโทษสู่ชุมชนแห่งความห่วงใย. *วารสารสังคมคุณน่านใจ*, 10(2): 1-19.
- นัทธี จิตสว่าง. (2560). สถิติการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังในประเทศไทย. *วารสารอาญาวิทยาและสังคมวิทยา*, 2 (มกราคม-เมษายน). ค้นเมื่อ 11 สิงหาคม 2560, จาก <http://crimjournalthai.com/สถิติการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังในประเทศไทย.html>
- _____. (ม.ป.ป.). ผู้ต้องขังสูงอายุของไทยพุ่งไม่หยุด. ค้นเมื่อ 11 สิงหาคม 2560, จาก *อาญาวิทยาและการบริหารงานยุติธรรม* เว็บไซต์: <http://www.nathee-chitsawang.com/ผู้ต้องขังสูงอายุของไทย>
- พระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ.2528. (2528, 10 กันยายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 102 ตอนที่ 129 ฉบับพิเศษ, หน้า 1-19.
- พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2551. (2551, 25 มกราคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 125 ตอนที่ 22 ก, หน้า 1-51.
- พระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479. (2479, 29 พฤศจิกายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 53 ตอนที่ 0 ก, หน้า 755-798.
- พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457. (2457, 17 กรกฎาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 31, หน้า 229-274.
- พระราชบัญญัติสถานการณ์ประกอบการเพื่อสุขภาพ พ.ศ. 2559. (2559, 31 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 133 ตอนที่ 30 ก, หน้า 10-24.
- วิศิษฐ์ วังวิญญู, วิธาน ฐานะวุฒม์ และณัฐพล วังวิญญู. (2550). *คู่มือกระบวนการทนายความและศิลป์แห่งการหันหน้าเข้าหากัน*. กรุงเทพฯ: วังน้าขา.

ภาษาอังกฤษ

- Brady, Mark. (Editor). (2003). *The Wisdom of Listening*. MA, USA: Wisdom Publication.
- Foucault, M. (1966). *The Order of Things: An archaeology of the human sciences*. New York: Pantheon Books.

- Goffman, E. (1961). *Asylum: Essays on the Social Situation Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.
- Sen, A. (2000). The Discipline of Cost-Benefit Analysis. *Journal of Legal Studies*, 29(S2): 931-952.
- The World Bank. (2013). *Inclusion Matters. The Foundation for Shared Prosperity*. Washington DC: World Bank.

สัมภาษณ์

- เกล้า. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 2 ปี 6 เดือน. สัมภาษณ์. 21 มกราคม 2559.
- จันทร์. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 5 ปี. สัมภาษณ์. 21 มกราคม 2559.
- ดาว. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 4 ปี. สัมภาษณ์. วันที่ 4 เมษายน 2560.
- นรี. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 19 ปี 7 เดือน. สัมภาษณ์. วันที่ 4 เมษายน 2560.
- น้อย. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 11 ปี. สัมภาษณ์. วันที่ 4 เมษายน 2560.
- พร. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 21 ปี 4 เดือน. สัมภาษณ์. 21 มกราคม 2559.
- พรรณ. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 16 ปี. สัมภาษณ์. วันที่ 21 มกราคม 2559.
- มน. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี. สัมภาษณ์. วันที่ 4 เมษายน 2560.
- มาลัย. ชาวบ้านชุมชนพันตรางหมู่ที่ 2. สัมภาษณ์. วันที่ 23 เมษายน 2560.
- เมียด. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 4 ปี. สัมภาษณ์. 21 มกราคม 2559.
- อร. ผู้ต้องขังคดีความผิดต่อชีวิต โทษจำคุก 19 ปี. สัมภาษณ์. วันที่ 4 เมษายน 2560.
- อจ. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี. สัมภาษณ์. วันที่ 4 เมษายน 2560.
- อานี. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 25 ปี. สัมภาษณ์. วันที่ 4 เมษายน 2560.
- อารี. ผู้ต้องขังคดี พ.ร.บ. ยาเสพติด โทษจำคุก 5 ปี 3 เดือน. สัมภาษณ์. วันที่ 21 มิถุนายน 2560.

6

เมื่อคนดีที่คืบสู่สังคม กลับกลายเป็นคนต้องห้ามทำงาน: บทสำรวจข้อจำกัดในชีวิตผู้พันโทษ¹

กุลภา วจนสาระ²

“อยากถามว่า ปีนี้จะมีภัยฯ อีกมั๊ย รอฟังข่าวอยู่ เห็นเขา
พูดกันว่าจะไม่มีนักโทษของแผ่นดิน จริงหรือเปล่าก็ไม่รู้ นี่ก็
รอฟังอยู่ อยากได้อภัยฯ ให้โทษมันลดเหลือน้อยลงไป
อีกหน่อยก็ยังดี อยากจะได้ออกไปเร็ว ๆ” (ผู้ต้องขังหญิง
ต่างชาติ, ทัณฑสถานหญิงเชียงใหม่, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน
2559)

¹ เผยแพร่ครั้งแรกในเอกสารประกอบการประชุมขับเคลื่อนนโยบายเรือนจำสู่สาธารณะ
ครั้งที่ 2 เรื่อง “สานพลังชุมชนเพื่อคืนคนดีสู่สังคม แต่กฎหมายกลับห้ามคนพ้นโทษ
ทำงาน” วันที่ 25 มกราคม 2560 ณ ห้องประชุม 709 สำนักงานคณะกรรมการ
สิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

² นักวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ทุกครั้งที่มีเหตุการณ์สำคัญในบ้านเมือง ผู้ต้องขังแทบทุกคนมีความหวัง จดจ่ออยู่กับเรื่องเดียว นั่นคือ การประกาศพระราชทานอภัยโทษให้กับ ผู้ต้องขัง เพราะนั่นหมายถึงอีกหนึ่งโอกาสที่จะเปลี่ยนชีวิต เปลี่ยนสถานะ เปลี่ยนกำหนดโทษให้เหลือน้อยลง และผู้ต้องขังจำนวนไม่น้อยก็จะกลายเป็นผู้พ้นโทษ เดินออกจากเรือนจำสู่สังคมพร้อมกับใบบริสุทธิ์

แต่ทว่า ในอีกฟากฝั่งหนึ่งของสังคมไทย เหตุการณ์เดียวกันกลับ ทำให้เกิดเสียงกังวลถึงคนเหล่านี้แทนเสียงยินดีต้อนรับ ดังที่มีการส่งข้อความ ทางไลน์กันอย่างกว้างขวางว่า

“เมื่อนักโทษ 38,000 คน ถูกปล่อยออกมา ในยามที่เศรษฐกิจ ตกต่ำที่สุด และคนเริ่มตกงาน และเงินหายากสุด ผู้คุม นักโทษที่คลุกคลีกับนักโทษ บอกไว้ชัดเจนมากกว่า นักโทษคดี ยาเสพติด และคดีปล้นทรัพย์ วิ่งราวทรัพย์ ลักทรัพย์ นักโทษ พวกนี้โอกาสกลับมาก่อเหตุซ้ำอีกสูงมากและวนเวียนเข้าออก เรือนจำเป็นปกติ และการก่อคดีก็รุนแรงและหนักขึ้น และ ไม่กลับตัวกลับใจเลย กลับตัวก็เฉพาะเวลาสารภาพ เพราะ จำนวนต่อหลักฐาน และเพื่อให้โทษน้อยลงเท่านั้น และวันนี้ กลุ่มที่ได้รับการปล่อยตัวมากที่สุดก็คือ นักโทษกลุ่มนี้ และใน ยามประเทศตกต่ำแบบนี้ อะไรจะเกิดกับสังคมของสุจริตชน ความหวังใยจากคนในเรือนจำ....น่าคิด ๆ ๆ” (แรงไปไหม? ข้อความเตือนให้ระวัง ปล่อยนักโทษ 3.8 หมื่นคน, 8 เมษายน 2558; newmedia, 2559)

“แน่นอนว่างานนี้ตำรวจท้องที่เหนื่อยอีกแล้ว เพราะการปล่อย ตัวออกมาคราวละมาก ๆ เช่นนี้ จำเป็นต้องมีการควบคุม กำกับดูแล อย่างการทำบัญชีบุคคลพ้นโทษ และออกตรวจ

สอบพฤติกรรม ซึ่งบางส่วนจะกลับไปกระทำผิดซ้ำแน่นอน (ประสบการณ์มันฟ้อง โดยเฉพาะเรื่องยาเสพติด ใจกรรม) และจะสร้างปัญหากับตำรวจท้องที่ ก็เตรียมรับมือกันไว้ตามหน้าที่ที่แกัว้นครบพี่น้อง” (ปล่อยตัวนักโทษ 3.8 หมื่นคน, มีนาคม 2558)

ที่น่าสังเกตก็คือ ข้อความเดียวกันนี้ถูกส่งต่อเป็นทอด ๆ ซ้ำอีกในปีต่อมาเมื่อมีข่าวการประกาศอภัยโทษ แล้วที่ทางของผู้พ้นโทษเหล่านี้ อยู่ตรงไหนในสังคมไทย?

“จักุ เดนคุ” การตีตราทางสังคมที่ผู้ต้องขังยากจะได้อภัย

“ไว้สำนึก!!! เดนคุชิงทรัพย์ 2 สาวตอนตี 1 สุดแค้น บอกเห็นใจหน่อย ‘เพ็งออกจากคุ’” (ไว้สำนึก!!! เดนคุชิงทรัพย์ 2 สาวตอนตี 1 สุดแค้น บอกเห็นใจหน่อย ‘เพ็งออกจากคุ’, 29 มิถุนายน 2559)

“ตามรวบเดนคุเพ็งได้รับอภัยโทษ ไม่เข็ดก่อดีอีก” (Admin, 2559)

สังคมไทยมีคำเรียกขานผู้ต้องโทษที่เหมารวมและเต็มไปด้วยอคติว่า “คนจักุขี้ตะราง” อันมีนัยหมายถึงคนชั่ว คนไม่ดี ที่ต้องเข้าคุบ่อย ๆ พร้อม ๆ กับการลงโทษตามกฎหมายก็คือการลงโทษทางสังคม ด้วยการลดสถานะจากที่เคยเป็นเหมือนคนอื่น ๆ ทั่วไปในสังคมกลายเป็นผู้ต้องโทษซึ่งอยู่ในอีกสถานะหนึ่งต่ำกว่าคนอื่น ๆ ทั่วไป เป็นที่รังเกียจ ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม และมักจะถูกปักใจเชื่ออย่างเหมารวมไปว่าผู้ต้องขังเหล่านี้เป็นคนชั่วโดยกมลสันดาน ไม่มีคุณสมบัติเพียงพอที่จะอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมได้อีก กลายเป็นคนที่แตกต่างอีกประเภทหนึ่งในโครงสร้าง

ความสัมพันธ์ทางสังคม ผู้ต้องขังจึงถูกผลักดันให้กลายเป็นคนแตกต่างที่มีมลทินทางสังคม และนี่จึงเป็นการลงโทษที่เจ็บปวดที่สุดสำหรับผู้ต้องขังเนื่องจากไม่มีเวลาสิ้นสุดเหมือนการต้องโทษตามกฎหมาย

และเมื่อผู้ต้องขังเหล่านั้นใช้โทษครบถ้วนตามกำหนด เปลี่ยนสถานะใหม่กลายเป็นอดีตผู้ต้องขังหรือผู้พ้นโทษ หรือพักโทษ ซึ่งเรียกได้ว่ายังอยู่ในช่วงระหว่างการเปลี่ยนผ่าน หรือสถานะกึ่งกลาง (state of liminality) (Healy, 2010; Johns, 2013) จากที่เคยเป็นผู้ต้องขังอยู่ในคุก ไม่มีอิสระในการเลือกใช้ชีวิต พ้นโทษออกไปสู่สังคมทั่วไปหรือกลับไปอยู่ในสังคมเดิมที่เคยอยู่ ต้องเรียนรู้วิถีที่จะดำรงชีวิตและสานหรือสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนหรือเพื่อนมนุษย์คนอื่น ๆ ใหม่ สภาวะกึ่งกลางของอดีตผู้ต้องขังหมด ๆ ที่กลับคืนสู่สังคมที่วุ่นวายที่เป็นที่มาของความไม่แน่ใจ ไม่ชัดเจน ไม่มีความมั่นคง ทำความไม่แน่นอน หรือกระทั่งไม่อาจวางใจเชื่อมั่นได้ของสังคม และถูกมองว่าเป็นความเสี่ยงที่ทำให้สังคมตื่นตระหนกด้วยความหวาดกลัวและวิตกกังวล (Douglas, 1966; Jewkes, 2005) จนบางขณะอาจเรียกได้ว่ามากจนเกินจำเป็น

ภายใต้สายตาหวาดระแวงที่สังคมมองอดีตผู้ต้องขังพ้นโทษด้วยความตระหนกกังวลนี้เอง สะท้อนให้เห็นความคับแคบทางความคิดของสังคมเองที่ไม่ได้มองเขาในฐานะอดีตผู้ต้องขังที่ใช้โทษตามความผิดครบถ้วนตามกำหนดแล้ว แต่ไปมองพวกเขาในฐานะ **“คนที่มีความเสี่ยงจะกระทำผิดซ้ำ”** การต้องโทษจำคุกกลายเป็นความล้มเหลวในชีวิตที่ถูกมองว่าไม่มีทางหรือมีโอกาสน้อยมากที่ผู้ต้องขังพ้นโทษเหล่านั้นจะเปลี่ยนแปลงตัวเองได้ การพยายามลดหรือล้างมลทินทางสังคมของผู้ที่ได้ชื่อว่าต้องโทษจำคุกยังเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากหรือแทบเป็นไปไม่ได้เลยในสังคมข้าก๊กอย่างสังคมไทย ปรากฏการณ์ทางสังคมต่อเรื่องผู้ต้องขังพ้นโทษจึงมีแต่มายาคติที่ไม่อาจยอมรับ **‘คนชั่วคือชั่วจริง’** ให้กลับคืนสู่สังคม

"อีกมิติหนึ่งที่สังคมไม่เคยมองเลย คือมายาคติต่อผู้กระทำผิดของสังคมที่ยอมรับเขากลับคืนสู่สังคมหรือไม่? ลูกหลานเราติดคุกไปรับได้ถึงประตูคุก นำไปเลี้ยงรับขวัญก่อนเข้าไปนอนมุ้งเดียวกับเราได้ แต่ลูกหลานคนอื่นที่ออกจากคุก สังคมไม่รับ เป็นบุคคลน่ารังเกียจ น่าขยะแขยง สร้างวาทกรรม Hate Speech หรือใช้วาจาสร้างความเกลียดชังใส่พวกเขาอีกทั้งประเทศไทยไปกำหนดคุณสมบัติและลักษณะต้องห้ามในการเข้าทำงานว่าต้องไม่เคยต้องโทษจำคุกหรือต้องคำพิพากษา ไม่มีการลบประวัติอาชญากรรมจนถึงวันตาย...เขาถึงหางานทำยากมากถึงยากที่สุด ต้องไปเป็นผู้ประกอบการเอง เงินทุนก็ไม่มี ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งทุนได้ จนต้องไปกู้หนี้ยืมสิน ชักหน้าไม่ถึงหลัง จนเหลือคนสุดท้ายที่เขาสามารถกลับไปคบได้ก็คือ คนที่เคยต้องโทษ ขี้คุกขี้ตะรางเหมือนกัน สุดท้ายเขาก็ไม่สามารถก้าวข้ามมันไปได้ ต้องเดินกลับไปซ้ำรอยเดิม

ขณะที่เขาต้องการหลุดพ้นจากภาพคนขี้คุกขี้ตะราง แต่หากแสงไฟจากการติดตามทุกดวงยังคงส่องไปที่เขานั้น มันก็ไม่ได้ต่างไปจากการตอกย้ำหรือประกาศอย่างเป็นทางการที่จะไม่ให้เขากลับเป็นคนดีได้ ทำให้เขาหางานยากไปอีกเป็นร้อยเท่าพันทวี

เราชอบที่จะศึกษาและจดจำคนพ้นโทษแล้วไปกระทำผิดซ้ำ แต่คนที่ไม่หวนกลับไปกระทำผิดซ้ำอีกเลยที่มีมากกว่าเราไม่เคยไปศึกษาและเผยแพร่ว่าทำไมเขาจึงไม่กระทำผิดซ้ำอีก ดังนั้น คนกระทำผิดซ้ำแม้จะมีจำนวนน้อย แต่เมื่อถูก

ผลิตซ้ำทางความคิด จึงทำให้สังคมเชื่อไปแล้วว่า คนพ้นโทษ
ส่วนใหญ่ต้องกระทำผิดซ้ำ ซึ่งไม่ใช่เป็นข้อเท็จจริง” (ธวัชชัย,
7 มกราคม 2560)

จากคนที่คืนสู่สังคมเป็นคนต้องห้ามทำงาน

นโยบายคืนคนดีสู่สังคมเป็นแนวทางปฏิบัติของกรมราชทัณฑ์ ภายใต้นโยบายที่มองว่าการลงโทษผู้กระทำความผิดนั้นควรเป็นไปเพื่อการแก้ไข ฟื้นฟูให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และสามารถกลับคืนสู่สังคมได้ภายหลัง พ้นโทษ ไม่ใช่การลงโทษที่ก่อให้เกิดมลทินติดตัวผู้ต้องขัง เป็นนโยบายที่ คำนึงถึงประเด็นทางสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขัง ท่ามกลางค่านิยมเสียดยศฐานที่ยังคงตีตราผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษว่าเป็น คนชั่วคุกขี้ตะราง (ฉนิศา, 2553) แนวทางที่กรมราชทัณฑ์ปฏิบัติจึงพยายาม ทั้งพัฒนารูปแบบการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง เพิ่มทักษะทางวิชาชีพและสังคม ไปพร้อม ๆ กับพัฒนาเครือข่ายพันธมิตรราชทัณฑ์ให้ภาคส่วนต่าง ๆ เข้า มามีส่วนร่วมในงานราชทัณฑ์เพื่อลดอคติทางสังคม ทั้งหมดนี้ก็เพื่อหวังให้ ผู้ต้องขัง/ผู้พ้นโทษปรับเปลี่ยนพฤติกรรมก่อนกลับคืนสู่สังคม และได้รับ การยอมรับในฐานะพลเมืองที่มีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบในสังคม

แม้ว่าองค์ประกอบสำคัญ 3 อย่างในชีวิตเมื่อผู้ต้องขังก้าวออกมา จากเรือนจำ คือ **บ้าน** อันรวมถึงความรู้สึกผูกพันเป็นส่วนหนึ่งหรือชีวิต ที่เข้ากันได้กับชุมชน **งาน** และ **การสนับสนุนที่ยอมรับและให้เขามีที่ทาง อยู่**ในสังคม (Johns, 2013) แต่ทว่า ความตั้งใจมั่นของผู้ต้องขังส่วนใหญ่ ที่จะกลับไปเป็นลูกที่ดี เป็นพ่อเป็นแม่ที่ดี เป็นพี่เป็นน้องที่ดีของครอบครัว และพยายามจะเป็นคนดีของสังคมนั้นไม่สามารถรับมือกับอคติรุนแรง ที่สังคมตีตราผู้ต้องขังพ้นโทษเป็น ‘คนชั่วคุกขี้ตะราง’ อย่างไม่มีวันจางลง ได้เลย

“นโยบาย “คืนคนดีสู่สังคม” ของกรมราชทัณฑ์ ถูกนำมาดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่องมาโดยตลอดในทุกเรือนจำ ทั้ง นญ. & นข. ถูกอบรมบ่มนิสัย ขัดเกลาให้เป็นคนดี มีคุณธรรม ถูกฝึกฝนให้เป็นคนมีระเบียบวินัย มีความรับผิดชอบต่อสังคม ถูกสั่งสอนให้รู้จักทำมาหากิน ฝึกวิชาชีพมากมายหลายร้อยหลักสูตรต่าง ๆ กัน ทำขนม เสริมสวย เย็บผ้า ศิลปหัตถกรรม ข่างไม้ เฟอร์นิเจอร์ ข่างแอร์ ข่างยนต์ คอมพิวเตอร์ เกษตร ฯลฯ ไปจนถึงได้รำเรียนตามหลักสูตรมัธยม ปวช. ปวส. ถึงปริญญาตรี สิ่งเหล่านี้ที่เรือนจำมอบให้นักโทษตามความสามารถ ความต้องการ ความถนัด เพื่อหวังให้นักโทษได้นำไปประกอบอาชีพในวันที่ได้รับอิสรภาพ...ในความเป็นจริง เขาได้รับอิสรภาพทางกฎหมาย แต่ยังไม่ได้รับอิสรภาพจากสังคม ยังถูกจองจำด้วยเงื่อนโซ่และเหตุผลต่าง ๆ นานาของสังคม โอกาสจึงไม่ได้มีให้พวกเขามากนัก” (นญ. นักโทษหญิง, 2559)

ภายใต้การจัดการศึกษาและฝึกอบรมวิชาชีพต่าง ๆ ในเรือนจำสาขาวิชาที่ได้รับความนิยมมากคือ นิติศาสตร์ รองลงมาคือสาขาวิทยาการ จัดการ เฉพาะสองสาขานี้รวมกันมีสัดส่วนความนิยมทั้งที่ยังเป็นนักศึกษา และจบปริญญาตรีแล้วมากกว่าครึ่งหนึ่งของทุกสาขารวมกัน (ร้อยละ 51) นอกเหนือจากนี้ก็เป็นสาขาเกษตรศาสตร์และสหกรณ์ (ร้อยละ 20)

รัฐศาสตร์ (ร้อยละ 11) นิเทศศาสตร์ ศิลปศาสตร์ และที่กำลังมาแรง คือวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี³ (รายละเอียดดังตาราง 1)

ตาราง 1 จำนวนผู้ต้องขัง นักศึกษา มสธ. และผู้สำเร็จการศึกษาหลักสูตรปริญญาตรี จำแนกตามสาขาวิชา ณ วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2560

สาขาวิชา	จำนวนนักศึกษา			ผู้สำเร็จการศึกษา		
	ชาย	หญิง	รวม	ชาย	หญิง	รวม
นิติศาสตร์	706	64	770	745	28	773
วิทยาการจัดการ	733	155	888	365	72	437
เกษตรศาสตร์และสหกรณ์	682	33	715	392	32	424
รัฐศาสตร์	367	21	388	204	2	206
นิเทศศาสตร์	193	72	265	137	64	201
ศิลปศาสตร์	130	28	158	73	18	91
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	89	17	106	46	14	60
เศรษฐศาสตร์	31	2	33	47	2	49
ศึกษาศาสตร์	20	6	26	19	3	22
คหกรรมศาสตร์				2	14	16
มนุษยนิเวศศาสตร์	2	-	2	4	7	11
วิทยาศาสตร์สุขภาพ	-	1	-	-	-	-
รวมทั้งสิ้น	2,953	399	3,351	2,034	256	2,290

ที่มา: ปรับจาก สำนักพัฒนาพฤตินิสัย กรมราชทัณฑ์, 2560ก; 2560ข.

³ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการเทคโนโลยีสารสนเทศตามพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ต้องการขยายโอกาสทางการศึกษาด้านเทคโนโลยีของผู้ต้องขังให้สูงขึ้น จึงประสานงานกับมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช เปิดหลักสูตรเทคโนโลยีบัณฑิต แขนงวิชาเทคโนโลยีพณิชยกรรม ในระยะแรกเปิดการจัดการเรียนการสอนเฉพาะเรือนจำ/ทัณฑสถาน 3 แห่งที่มีคอมพิวเตอร์ ต่อมาค่อยขยายและปรับเป็นหลักสูตรวิทยาศาสตรบัณฑิต แขนงวิชาเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร เปิดสอนปีการศึกษา 2556) วิชาเอกเทคโนโลยีสารสนเทศธุรกิจ (Business Information Technology)

แต่ทว่า ใบปริญญานิติศาสตร์บัณฑิต วิทยาการจัดการบัณฑิต และอื่น ๆ เหล่านี้ไ้ว่าจะเป็นใบเบิกทางให้อดีดผู้ต้องขังหรือผู้พ้นโทษ เข้าสู่อาชีพทนายความ หรือพนักงานบริษัทได้เฉกเช่นคนอื่น ๆ ในสังคม เนื่องจากว่าประเทศไทยมีกฎหมายหลายฉบับที่กำหนดคุณสมบัติใน บางสาขาอาชีพไว้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะกำหนดให้ประวัติที่เคยต้องโทษ จำคุกเป็นลักษณะต้องห้าม ไม่เข้าข่ายที่จะรับเข้าทำงานได้ในหลายอาชีพ ด้วยกัน ตัวอย่างเช่น

- (1) **ทนายความ** พระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. 2528 กำหนดคุณสมบัติผู้ที่จะขอจดทะเบียนและรับใบอนุญาตเป็นทนายความ ไว้ในมาตรา 35 (5) ต้องไม่อยู่ระหว่างต้องโทษจำคุกโดย คำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก และ (6) ต้องไม่เคยต้องโทษ จำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก ในคดีที่คณะกรรมการ เห็นว่าจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียเกียรติศักดิ์แห่งวิชาชีพ

นั่นหมายความว่า ผู้ต้องขังที่เพียรพยายามเรียนจนจบ เป็นนิติศาสตร์บัณฑิตไม่สามารถประกอบอาชีพทนายความได้ โดยปริยาย การเรียนการสอนนิติศาสตร์จึงดูเหมือนจะเพียง เพื่อให้ผู้ต้องขังได้รู้กฎหมาย แต่ไม่อาจเพื่อการประกอบอาชีพ

- (2) **ข้าราชการ** หนึ่งในคุณสมบัติต้องห้ามที่กำหนดไว้ในพระราช บัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2551 มาตรา 36 (ข) ข้อ (7) เป็นผู้เคยต้องรับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้ จำคุกเพราะกระทำความผิดทางอาญา เว้นแต่เป็นโทษสำหรับ ความผิดที่ได้กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษที่ไม่ต้อง รับโทษทางอาญา ซึ่งอาจได้รับการพิจารณายกเว้นได้ หาก ก.พ. มีมติด้วยเสียงข้างมากไม่น้อยกว่า 4 ใน 5 ของกรรมการ

- (3) แพทย์ พระราชบัญญัติวิชาชีพเวชกรรม พ.ศ. 2525 มาตรา 30 กำหนดให้แพทย์ต้องเป็นสมาชิกของแพทยสภาจึงจะขอขึ้นทะเบียนและรับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบวิชาชีพเวชกรรมจากแพทยสภาได้ แต่ในมาตรา 11 กำหนดคุณสมบัติของการเข้าเป็นสมาชิกในข้อ (4) ระบุว่าต้องไม่เคยต้องโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดหรือคำสั่งที่ขอบด้วยกฎหมายให้จำคุกในคดีที่คณะกรรมการเห็นว่าจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียเกียรติศักดิ์แห่งวิชาชีพ
- (4) ตำรวจ กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้ารับราชการเป็นตำรวจไว้ในพระราชบัญญัติตำรวจแห่งชาติ พ.ศ. 2547 หมวด 2 มาตรา 48 และกฎ ก.ตร. ว่าด้วยคุณสมบัติและลักษณะต้องห้ามของการเป็นข้าราชการตำรวจ พ.ศ. 2547 ระบุในข้อ (2) ว่าไม่เป็นผู้ประพฤติดีเสื่อมเสียหรือบกพร่องในศีลธรรมอันดี และ (4) ไม่เป็นผู้เคยต้องรับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษที่ไม่ต้องรับโทษทางอาญา
- (5) ครู มีกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา พ.ศ. 2547 ว่าด้วยคุณสมบัติของข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษาในมาตรา 30 (10) ไม่เป็นผู้เคยต้องรับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษที่ไม่ต้องรับโทษทางอาญาเช่นเดียวกับข้าราชการอื่น ๆ

(6) **คนขับรถสาธารณะ** รวมถึงผู้เก็บค่าโดยสาร นายตรวจ และผู้บริการประจำรถ ซึ่งกฎหมายกำหนดให้ต้องมีใบอนุญาตตามประเภทที่ถูกต้อง โดยพระราชบัญญัติการขนส่งทางบก พ.ศ. 2522 ระบุคุณสมบัติของผู้ประจำรถไว้ในมาตรา 96 (9) ไม่เป็นผู้เคยได้รับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดหรือคำสั่งที่ขอด้วยกฎหมายให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดอันได้กระทำโดยประมาทที่มีไข่เกี่ยวกับการใช้รถในการกระทำความผิด หรือความผิดลหุโทษ หรือได้พ้นโทษมาแล้วเกินกว่า 3 ปี ผู้ที่ต้องการทำงานขับรถสาธารณะจึงต้องผ่านการตรวจสอบประวัติอาชญากรจากสำนักงานตำรวจแห่งชาติก่อน

นอกเหนือจากหลักสูตรการเรียนการสอนภาคบังคับจนถึงระดับปริญญาตรีแล้ว ผู้ต้องขังยังได้รับการฝึกอบรมวิชาชีพระยะสั้น เช่น ช่างฝีมือด้านการก่อสร้าง เครื่องยนต์ ไฟฟ้า ฯลฯ สำหรับผู้ต้องขังหญิงแล้วหลักสูตรที่ได้รับความนิยมค่อนข้างสูงคือการนวดแผนไทย ในแต่ละปีมีผู้ผ่านมาตรฐานการอบรมวิชาชีพนวดแผนไทยในเรือนจำทั่วประเทศจำนวนไม่น้อย (ปีงบประมาณ 2558 จำนวน 866 คน และปี 2559 จำนวน 398 คน (สำนักพัฒนาพฤตินิสัย, 2559) ที่สำคัญคือ ได้รับความสนใจตอบรับจากลูกค้าทั้งชาวไทยและต่างประเทศสูง ทำรายได้ให้กับทั้งผู้นวดและร้านนวดของเรือนจำ/ทัณฑสถานอย่างมากมาย พวกเขาเหล่านี้มุ่งมั่นตั้งใจฝึกฝีมือจนชำนาญ ผ่านมาตรฐานการฝึกอบรมได้รับวุฒิบัตรจากศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน ด้วยความหวังว่าเมื่อพ้นโทษแล้วจะใช้ทักษะฝีมือที่ติดตัวนี้ออกไปประกอบอาชีพนวดแผนไทยเพื่อสุขภาพ อันเป็นที่ต้องการอย่างมากในตลาดแรงงาน

แต่ทว่า พระราชบัญญัติสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ พ.ศ. 2559⁴ เป็นกฎหมายฉบับล่าสุดที่ออกมาและส่งผลกระทบต่อความหวังความฝันที่จะประกอบอาชีพหมวดแผนไทยของผู้ต้องขังพันโทช้อย่างกว้างขวาง เนื่องจากกฎหมายฉบับนี้กำกับคุณสมบัติของทั้งพนักงานนวด ผู้ดูแลจัดการร้าน และเจ้าของกิจการร้านนวดเพื่อสุขภาพไว้อย่างชัดเจน ตามเจตนาที่จะสร้างมาตรฐานฝีมือการนวดเพื่อสุขภาพและปราบปรามสถานบริการแฝง โดยอาจไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบในลักษณะที่เหมารวมและเลือกปฏิบัติแก่ผู้ต้องขังพันโทช้อย

กฎหมายฉบับนี้กำหนดให้ผู้ที่ต้องการทำงานเป็นพนักงานนวดหรือเป็นเจ้าของกิจการสปา/นวดเพื่อสุขภาพนั้น ต้องขอรับใบอนุญาตจากกระทรวงสาธารณสุขเสียก่อน โดยกำหนดคุณสมบัติต้องห้ามของผู้ให้บริการไว้ในมาตรา 23 ข (2) ไว้ว่า “เป็นผู้เคยต้องคำพิพากษาถึงที่สุดว่า เป็นผู้กระทำความผิดในความผิดเกี่ยวกับเพศหรือความผิดเกี่ยวกับทรัพย์ตามประมวลกฎหมายอาญา ความผิดตามกฎหมายเกี่ยวกับยาเสพติด ความผิดตามกฎหมายว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ หรือความผิดตามกฎหมายว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการค้าประเวณี เว้นแต่พ้นโทษมาแล้ว 1 ปีขึ้นไป” นั้นหมายความว่าผู้ต้องขังพันโทช้อยไม่สามารถทำอาชีพพนักงานนวดที่ตัวเองได้รับการฝึกฝนทักษะฝีมือมาอย่างเข้มข้นได้ภายใน 1 ปีแรก และโอกาสที่จะเป็นผู้จัดการดูแลร้าน หรือเป็นเจ้าของร้านนวดเพื่อสุขภาพ ก็ไม่อาจทำได้อีกแล้วตามกฎหมายฉบับนี้ (ดูรายละเอียดในตาราง 2-4)

⁴ พระราชบัญญัติสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ พ.ศ. 2559 ให้ความหมายสถานประกอบการเพื่อสุขภาพว่าหมายถึงกิจการสปา (บริการเกี่ยวกับการดูแลและเสริมสร้างสุขภาพโดยวิธีการบำบัดด้วยน้ำและการนวดร่างกาย) และกิจการนวดเพื่อสุขภาพหรือเพื่อเสริมความงาม

ตาราง 2 คุณสมบัติและลักษณะต้องห้าม ของผู้ให้บริการในสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ

คุณสมบัติ	ลักษณะต้องห้าม
1. อายุไม่ต่ำกว่า 18 ปี	1. เป็นบุคคลวิกลจริต คนไร้ความสามารถ หรือคนเสมือนไร้ความสามารถ
2. ได้รับวุฒิบัตรหรือประกาศนียบัตรด้านการบริการเพื่อสุขภาพที่ได้รับการรับรองจากกรมสนับสนุนบริการสุขภาพ	2. เป็นผู้เคยต้องคำพิพากษาถึงที่สุดว่าเป็นผู้กระทำความผิดในความผิดเกี่ยวกับเพศ หรือความผิดเกี่ยวกับทรัพย์ตามกฎหมายอาญา ความผิดตามกฎหมายเกี่ยวกับยาเสพติด หรือความผิดตามกฎหมายว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการค้าประเวณี <u>เว้นแต่ได้พ้นโทษมาแล้วไม่น้อยกว่า 1 ปี</u> 3. เป็นผู้เจ็บป่วยด้วยโรคติดต่ออันเป็นที่รังเกียจแก่สังคม โรคพิษสุราเรื้อรัง หรือติดยาเสพติดให้โทษ

ที่มา: มาตรา 23 ในพระราชบัญญัติสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ พ.ศ. 2559, 31 มีนาคม 2559, น. 16-17.

ตาราง 3 คุณสมบัติและลักษณะต้องห้าม ของผู้ดำเนินการในสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ

คุณสมบัติ	ลักษณะต้องห้าม
1. อายุไม่ต่ำกว่า 20 ปี 2. ได้รับวุฒิบัตรหรือประกาศนียบัตรด้านการบริการเพื่อสุขภาพที่ได้รับการรับรองจากกรมสนับสนุนบริการสุขภาพ 3. ผ่านการทดสอบและประเมินความรู้ความสามารถจากกรมสนับสนุนบริการสุขภาพ	1. เป็นบุคคลวิกลจริต คนไร้ความสามารถ หรือคนเสมือนไร้ความสามารถ 2. เป็นผู้เคยต้องคำพิพากษาถึงที่สุดว่า เป็นผู้กระทำความผิดในความผิดเกี่ยวกับเพศ หรือความผิดเกี่ยวกับทรัพย์ตามประมวลกฎหมายอาญา ความผิดตามกฎหมายเกี่ยวกับยาเสพติด หรือความผิดตามกฎหมายว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการค้าประเวณี 3. เป็นผู้เจ็บป่วยด้วยโรคติดต่ออันเป็นที่รังเกียจแก่สังคม โรคพิษสุราเรื้อรัง หรือติดยาเสพติดให้โทษ 4. เป็นผู้อยู่ในระหว่างสั่งพักหรือเคยถูกเพิกถอนใบอนุญาตฯ ที่ยังไม่ครบ 1 ปี

ที่มา: มาตรา 21 ในพระราชบัญญัติสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ พ.ศ. 2559, 31 มีนาคม 2559, น. 15-16.

ตาราง 4 คุณสมบัติและลักษณะต้องห้าม ของผู้ประกอบกิจการสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ

คุณสมบัติ	ลักษณะต้องห้าม
1. อายุไม่ต่ำกว่า 20 ปี 2. ได้รับใบอนุญาตประกอบกิจการสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ (ฉบับละ 10,000 บาท มีอายุ 5 ปี ค่าธรรมเนียมรายปีละ 1,000 บาท)	1. เป็นบุคคลล้มละลาย 2. เป็นบุคคลวิกลจริต คนไร้ความสามารถ หรือคนเสมือนไร้ความสามารถ 3. เป็นผู้เคยต้องคำพิพากษาถึงที่สุดว่าเป็นผู้กระทำความผิดในความผิดเกี่ยวกับเพศ หรือความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สินตามประมวลกฎหมายอาญา ความผิดตามกฎหมายเกี่ยวกับยาเสพติด หรือความผิดตามกฎหมายว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการค้าประเวณี 4. เป็นผู้เจ็บป่วยด้วยโรคติดต่ออันเป็นที่รังเกียจแก่สังคม โรคพิษสุราเรื้อรัง หรือติดยาเสพติดให้โทษ 5. เป็นผู้อยู่ในระหว่างสั่งพักหรือเคยถูกเพิกถอนใบอนุญาตฯ ที่ยังไม่ครบ 2 ปี

ที่มา: มาตรา 13 ในพระราชบัญญัติสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ พ.ศ. 2559, 31 มีนาคม 2559, น. 13-14.

ตัวอย่างที่เกิดขึ้นนี้ยิ่งแสดงให้เห็นอคติที่สังคมไทยตีตราผู้ต้องขัง/ผู้พ้นโทษที่ยังคงฝังลึกอยู่ทุกอณูของสังคม ทั้งในระดับปัจเจกไปจนถึงโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม ยิ่งแสดงให้เห็นว่ากระบวนการยุติธรรมได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการจัดจำแนกคนให้ไม่เท่าเทียมเสมอภาคกันชีวิตที่เคยผ่านคุกเป็นอีกหนึ่งประสบการณ์ที่ผลักดันให้ผู้ต้องขังกลายเป็นคนขายขอบที่มีมลทินติดตัว ยิ่งแสดงให้เห็นว่าความหวังและการเฝ้ารอวันพ้นโทษเพื่อกลับคืนสู่สังคมนั้นจะนำมาซึ่งความยากลำบากในการทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยตัวเองอย่างไร ภายใต้โอกาสอันจำกัดในการจ้างงานอันเป็นผลโดยตรงจากการประทับตราอาชญากรหรือการตีตราผู้เคยต้องโทษ (stigma associated with criminal justice) (Pager, 2003) ประวัติการต้องโทษกลายเป็นคุณสมบัติชี้ขาดในการตัดสินใจไม่จ้างงานรายละเอียดของชีวิตและที่มาที่ไปของการต้องโทษนั้น ๆ กลายเป็นสิ่งไร้ความหมาย ไม่ต้องคำนึงถึงความสามารถด้านอื่น ๆ ของผู้สมัคร และสุดท้าย เรื่องเหล่านี้ยิ่งแสดงให้เห็นความคิดคับแคบของสังคมไทยที่มองเห็นผู้ต้องขัง/ผู้พ้นโทษเป็นเพียง ‘คนชั่วร้ายที่ชั่วร้าย’ ที่มีแนวโน้มจะกระทำความผิดและมีความเสี่ยงสูงจะกระทำผิดซ้ำได้ตลอดเวลา

“มันเป็นอะไรที่ขัดแย้งกันเองของหน่วยงานราชการ กรมราชทัณฑ์มีนโยบายคืนคนดีสู่สังคม อบรมหลักสูตรวิชาชีพทุกอย่างให้ผู้ต้องขัง อบรมทุกหลักสูตร ไม่ว่าจะเป็นคอมพิวเตอร์ การบ้านการงาน ไฟฟ้า ช่างกล ช่างยนต์ทุกอย่างมีหมด แต่ออกมาไม่มีหน่วยงานหรือไม่มีอาชีพรองรับพวกเขา คนก็พูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ‘ขนาดรัฐบาลยังไมรับผู้ต้องขังทำงาน แล้วเอกชนที่ไหนจะกล้ารับ’

จริง ๆ มันน่าจะเริ่มจากรัฐบาล ทุกวันนี้คุณขึ้นตึกกระทรวงต่าง ๆ กรมต่าง ๆ คุณต้องแลกบัตร ชาวบ้านตาสีตาสา

เดินเข้าไปไม่ได้ นะคะ มี รปภ. ข้างหน้า ต้องแลกบัตร
มีเครื่องตรวจสอบเวลาเดินเข้า มีกล้องวงจรปิดทุกมุมยัน
หน้าห้องน้ำ คุณรับผู้ต้องขังเข้าทำงานในฐานะแค่ลูกจ้าง
ชั่วคราว สัญญาปีต่อปีก็ได้ เขาเข้าไปอยู่ในองค์กร/หน่วยงาน
เปอร์เซ็นต์ที่เขาจะกล้าทำความผิดจะน้อยลง...คือ เรียกร้อง
ให้คนคนดีสู้สังคม เรียกร้องให้สังคม เรียกร้องให้บริษัท
ห้างร้านเอกชนเข้ามามีส่วนร่วม แต่ระบบราชการยังไม่ให้
ความร่วมมือ ไม่เป็นตัวอย่าง

ผู้ต้องขังในเรือนจำทั้งชายและหญิงทุกคนที่ได้รับการปล่อย
ตัวออกมา 90% ในใจเขาพร้อมที่จะเป็นคนดี 10% นี่เราตัด
ทิ้งไป เป็นพวกคนเลวโดยสันดาน กลับตัวไม่ได้แล้ว 90%
ที่กระทำผิดครั้งแรก โดนจับไปแล้วปล่อยตัวออกมา วันที่ก้าว
เท้าออกจากเรือนจำ จากการอบรม ผูกฝืน ขัดเกลาร่าง
กรมราชทัณฑ์ ความตั้งใจที่จะเป็นคนดีเขาพร้อม 100%
เขาตั้งใจเลย เดียวเขาจะต้องกลับตัวเป็นคนดี เมียรออยู่นะ
ลูกรออยู่นะ เราต้องกลับไปตอบแทนบุญคุณพ่อแม่

สัปดาห์แรกหางานทำ มีแต่คนปฏิเสธ ความตั้งใจลดลงแล้ว
เหลือ 90% สัปดาห์ที่ 2 ผ่านไปก็ยังหางานทำไม่ได้ ยังไม่มี
ใครให้โอกาส คนแถวบ้านรู้หมดเลย เพิ่งออกจากคุกมา
ไปไกลกว่านั้นก็ไม่มีตังค์ ไม่มีเงิน ความตั้งใจจาก 90
ลดเหลือ 80 ผ่านไป 1 เดือน โอ้โฮ เดือนหนึ่งแล้วยังไม่มี
งานทำ ไหนจะภาระลูก ไหนจะภาระเมีย ตัวเองก็หาเงิน
ไม่ได้ มาเป็นภาระให้พ่อแม่อีก คิดหนัก ความตั้งใจลดลง
แล้วเหลือ 60% แล้วก็จะลดลงไปเรื่อย ๆ

เพราะฉะนั้น นโยบายหรือกฎหมายอะไรก็แล้วแต่ที่ออกมาว่า
อย่ารับผู้ต้องขังพ้นโทษเข้าทำงาน หรือต้องพ้นโทษมาหลัง
จาก 1 ปีถึงรับเข้าทำงานได้ มันค้านกับความเป็นจริงนะคะ
คุณปล่อยเขาให้ออกมาอยู่เฉย ๆ 1 ปี เขาจะทำอะไร คุณค่า
ในชีวิตเขาหมดไป ความตั้งใจเขาแทบจะไม่เหลือแล้ว
ความเป็นคนดี การบีบคั้นจากสังคมรอบข้าง ความกดดัน
จากเศรษฐกิจ ทุกอย่าง มันทำให้..ไม่ต้องถึง 1 ปีหรอกค่ะ
3 เดือนเขาก็กลับไปปล้นไปจี้ใหม่แล้ว ถ้าจะให้โอกาสเขา
ก็ให้โอกาสตั้งแต่ก้าวแรกที่เขาออกไป เพื่อไม่ให้เขาเหวไป
ทางอื่น ถ้าก้าวมาจับเขาได้ทำงานเลยปั๊บ มันจะไม่มีช่องว่าง
ให้เขาก่ออาชญากรรม” (อดีตผู้ต้องขังหญิง, สัมภาษณ์,
19 มกราคม 2560)

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- Admin. (2559, 18 สิงหาคม). ตามรวบเดนคุกเพิ่งได้รับอภัยโทษ ไม่เข็ดท้อคดีอีก. *ไทยนิวส์*.
ค้นเมื่อ 29 พฤศจิกายน 2559, จาก <http://www.thainews70.com/ข่าวพาดหัว-หน้าหนึ่ง/ตามรวบเดนคุกเพิ่งได้รับ/>
- newmedia. (2559, 29 มิถุนายน). ชั่วก่อนแซร์: ระวางปล่อยตัวนักโทษ 38,000 คน จริงหรือ?.
สำนักข่าวไทย. ค้นเมื่อ 29 พฤศจิกายน 2559, จาก <http://www.tnamcot.com/content/502572>
- กฎ ก.ตร. ว่าด้วยคุณสมบัติและลักษณะต้องห้ามของการเป็นข้าราชการตำรวจ พ.ศ. 2547. (2547, 28 กันยายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 121 ตอนที่ 62ก, หน้า 16-18.
- มนิศา งานสถิต. (2553). กระบวนการนำนโยบายคืนคนดีสู่สังคมไปสู่การปฏิบัติของกรมราชทัณฑ์: การเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อย. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธวัชชัย ไทยเขียว. (2560, 7 มกราคม). ค้นเมื่อ 12 มกราคม 2560, จาก https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=10207431011551495&id=1173747960
- น.ญ. นักโทษหญิง. (2559, 3 ธันวาคม). เสี่ยงสะท้อนจากอดีตนักโทษถึงสังคม ตอนที่ 2. ค้นเมื่อ 11 ธันวาคม 2559, จาก https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1011852148943940&id=989213937874428&substory_index=0
- ปล่อยตัวนักโทษ 3.8 หมื่นคน. (2558, มีนาคม). ค้นเมื่อ 29 พฤศจิกายน 2559, จาก *ตำรวจไทย THAICOP* เว็บไซต์: <http://thaicop.blogspot.com/2015/03/38.html>
- พระราชบัญญัติขนส่งทางบก พ.ศ. 2522. (2522, 21 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ*. เล่ม 96 ตอนที่ 39, หน้า 1-59.
- พระราชบัญญัติตำรวจแห่งชาติ พ.ศ. 2547. (2547, 14 กุมภาพันธ์). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 121 ตอนที่ 18ก, หน้า 1-45.
- พระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. 2528. (2528, 19 กันยายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. ฉบับพิเศษ เล่ม 102 ตอนที่ 129, หน้า 1-36.
- พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา พ.ศ. 2547. (2547, 23 ธันวาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 121 ตอนที่พิเศษ 79ก, หน้า 22-73.
- พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2551. (2551, 25 มกราคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 125 ตอนที่ 22ก, หน้า 1-51.
- พระราชบัญญัติวิชาชีพเวชกรรม พ.ศ. 2525. (2525, 11 สิงหาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. ฉบับพิเศษ เล่ม 99 ตอนที่ 111, หน้า 1-24.

- พระราชบัญญัติสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ พ.ศ. 2559. (2559, 31 มีนาคม).
- ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 133 ตอนที่ 30ก, หน้า 10-24.
- แรงไปไหม? ข้อความเตือนให้ระวัง ปล่องนักโทษ 3.8 หมื่นคน. (2558, 8 เมษายน). *MThai News*. ค้นเมื่อ 29 พฤศจิกายน 2559, จาก <http://news.mthai.com/hot-news/social-news/436455.html>
- ไร้สำนึก!!! เดนคูชิงทรัพย์ 2 สาวตอนตี 1 สุดแค้น บอกเห็นใจหน่อย 'เพิ่งออกจากคุก'. (2559, 29 มิถุนายน). *สำนักข่าวทีนิวส์*. ค้นเมื่อ 29 พฤศจิกายน 2559, จาก <http://77jowo.tnews.co.th/contents/193899/>
- สำนักพัฒนาพฤตินิสัย กรมราชทัณฑ์. (2559). รายการฝึกวิชาชีพและแรงงานรับจ้างผู้ต้องขังในเรือนจำ/ทัณฑสถาน ปีงบประมาณ 2559. ค้นเมื่อ 10 สิงหาคม 2560, จาก http://br.correct.go.th/spn/section/pps_product_data1.php
- _____. (2560ก, 28 กุมภาพันธ์). จำนวนผู้ต้องขังนักศึกษา มสธ. จำแนกตามสาขาวิชา. ค้นเมื่อ 10 สิงหาคม 2560, จาก <http://br.correct.go.th/spn/index.php/2011-12-14-03-17-26/37-2012-01-18-01-37-53>
- _____. (2560ข, 28 กุมภาพันธ์). จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาหลักสูตรปริญญาตรี จำแนกตามสาขาวิชาและเพศ. ค้นเมื่อ 10 สิงหาคม 2560, จาก <http://br.correct.go.th/spn/index.php/2011-12-14-03-17-26/20-2011-12-18-12-31-52>

ภาษาอังกฤษ

- Douglas, Mary. (1966). *Purity and Danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo*. London: Routledge.
- Healy, Deirdre. (2010). *The Dynamics of Desistance: Charting pathways through change*. Devon: Willan Publishing.
- Jewkes, Y. (2005). Loss, liminality and the life sentence: Managing identity through a disrupted life course. in A. Liebling and S. Maruna. (Eds.). (2005). *The Effects of Imprisonment* (pp.366-388). Cullompton, UK: Willan Publishing.
- Johns, Diana Frances. (2013). *Getting out, fitting in, getting on: being and becoming an ex-prisoner*. Parkville, Victoria: School of Social and Political Sciences, University of Melbourne. (PhD thesis).
- Pager, Devah. (2003, March). The Mark of a Criminal Record. *American Journal of Sociology*, 108(5, March): 937-975.

สัมภาษณ์

ผู้ต้องขังหญิงต่างชาติ, ทณฑสถานหญิงเชียงใหม่. (2559, 17 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์. โครงการประสานและขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาเรือนจำสุภาพะผู้ต้องขังหญิง สมาคมนักวิจัยประชากรและสังคม.

อดีตผู้ต้องขังหญิง. (2560, 19 มกราคม). สัมภาษณ์. โครงการประสานและขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาเรือนจำสุภาพะผู้ต้องขังหญิง สมาคมนักวิจัยประชากรและสังคม.

7

การเสวนา

เรื่อง “เข้าสู่ปีที่ 6 ข้อกำหนดคกรุงเทพฯ: ยังมีผู้หญิงถูกละเมิดสิทธิ เพียงก้าวแรกที่เดินเข้าแดนแรกรับ”

จัดโดย

เครือข่ายองค์กรที่ทำงานด้านสิทธิผู้หญิง
และความเป็นธรรมทางสังคม 16 องค์กร

ร่วมกับ

คณะกรรมการด้านสิทธิสตรี กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ
ณ ห้องประชุม 709 สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ
ศูนย์ราชการ ถ.แจ้งวัฒนะ
วันศุกร์ที่ 13 พฤษภาคม 2559 เวลา 13.00–16.30 น.

เกริ่นนำการเสวนา

โดย รองศาสตราจารย์ ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

จากที่เราทำงานเป็นชุดโครงการพัฒนาเรือนจำสุขภาวะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง ซึ่งขณะนี้ เป็นโครงการระยะที่ 2 แล้ว ระยะที่ 1 เราได้ผลิตหนังสือที่เป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย “ผู้ต้องขังหญิง: สถานการณ์และข้อเสนอเชิงนโยบาย” ท่านอธิบดีกรมราชทัณฑ์ กรุณามาร่วมงานและรับข้อเสนอนี้ด้วย เราจัดส่งหนังสือนี้ 500 เล่มให้กับกรมราชทัณฑ์ ถ้าท่านสนใจสามารถจะดาวน์โหลดได้จากเว็บไซต์ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม โครงการในระยะที่ 2 เราต้องการสร้างเรือนจำสุขภาวะ (Healthy Prison) โดยเน้นที่คุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง ซึ่งแน่นอนว่ารวมไปถึงผู้ต้องขังชายด้วย แต่ priority ของงานจะเน้นที่ผู้ต้องขังหญิง เรามีพื้นที่ในการปฏิบัติงาน 3 โครงการ คือ โครงการปฏิรูปเรือนจำด้วยการสร้างชุมชนแห่งความห่วงใย ของอาจารย์ธีรวัลย์ และอาจารย์ณภรณ์ ทำที่แดนหญิงเรือนจำอุดรธานีและราชบุรี ทีมใจสู้ใจ มหาวิทยาลัยมหิดล ทำที่ทัณฑสถานหญิงเชียงใหม่ และแดนหญิงในเรือนจำกลาง จ.ขอนแก่น และทีมอาจารย์โสภา จากสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ทำเกี่ยวเนื่องกับชุมชน ที่เรือนจำจังหวัดอุบลราชธานี งานกำลังดำเนินการอยู่ในช่วงเริ่มต้น

สำหรับงานวันนี้ จากที่เป็นข่าวเรื่องการค้นตัวก็คิดว่าจำเป็นที่จะต้องพูดคุยกัน ดิฉันหารือกับคุณอังคณา ซึ่งก็พบว่ามันมีข้อร้องเรียนคล้าย ๆ กันตั้งแต่ในอดีต วันนี้คุณกรกนก คำตา จะมาให้ข้อเท็จจริงจากประสบการณ์ แล้วก็เป็นข้อเท็จจริงจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายปฏิบัติการ คุณศิริพร ผู้อำนวยการทัณฑสถานหญิงกลาง จากนั้นก็จะมีการให้ความเห็นและข้อเสนอแนะ โดยเอกสารประกอบการเสวนาวันนี้ มีจดหมายเปิดผนึกถึงนายกรัฐมนตรี จากเครือข่ายองค์กรที่ทำงานเรื่องผู้หญิงและความเป็นธรรม

ทางสังคม 16 องค์การ และเอกสารของกรมราชทัณฑ์ เช่น คู่มือหลักปฏิบัติในการตรวจค้น คู่มือมาตรฐานสิทธิมนุษยชนของผู้ต้องขัง พูดยังหลักเกณฑ์ในการค้นตัวผู้ต้องขัง ทั้งหญิงและชาย

กล่าวเปิดงาน และเสนอรายงานการตรวจสอบเรื่องร้องเรียนผลการดำเนินงาน และข้อเสนอแนะของอนุกรรมการสิทธิฯ เรื่อง การตรวจค้นร่างกายผู้หญิง อันเป็นการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

โดย อังคณา นีละไพจิตร

ประธานคณะอนุกรรมการด้านสิทธิสตรี กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

ขอบคุณอาจารย์กฤตยา ขอบคุณทุกท่านที่ให้ความสำคัญ และมาร่วมถกแถลงปัญหาของการตรวจค้นร่างกายผู้หญิงในระหว่างการถูกควบคุมตัว นอกจากคุณกรรณแล้ว ยังมีอดีตผู้ต้องขังที่เคยถูกตรวจในระหว่างที่ถูกควบคุมตัวมาแล้ว อยากจะเรียนว่าเป็นครั้งแรกที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้มีอนุกรรมการด้านสิทธิสตรีเป็นการเฉพาะ ทำงานเพื่อปกป้องสิทธิของผู้หญิงทุกคน ไม่ได้ให้ความสำคัญเฉพาะเรื่องความเท่าเทียมระหว่างเพศ หรือความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นกับผู้หญิงเท่านั้น แต่ยังตระหนักถึงภาระหน้าที่และปัญหาที่ผู้หญิงต้องแบกรับในฐานะที่ต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อครอบครัวชุมชนและสังคม และผลกระทบที่เกิดขึ้นผู้หญิงหลายคนแม้จะถูกตีตราจากสังคมว่าเป็นคนไม่ดี แต่พวกเขาก็มีคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เท่า ๆ กันทุกคน แม้คำว่าศักดิ์ศรีจะจับต้องไม่ได้ แต่มันทำให้ผู้หญิงทุกคนสามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างเท่าเทียมในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง ผู้หญิงที่ทำในสิ่งที่เห็นว่าผิดมักถูกตีตราด้วยอคติและความเกลียดชังมากกว่าผู้ชาย แต่หากได้ฟังเรื่องราวของผู้หญิงแต่ละคนที่ตกเป็นผู้ต้องหา/ผู้ต้องขัง จะพบว่าที่มาของการกระทำผิดของผู้หญิงล้วน

มีสาเหตุมาจากโครงสร้างสังคมแทบทั้งสิ้น เช่น ผู้หญิงที่ตกเป็นผู้ต้องหา ขอลาเข้าสามี ล้วนอยู่ในกลุ่มอาการ bad wife syndrome เป็นผู้หญิงที่มีปัญหาทางจิตใจเนื่องจากถูกระทำด้วยความรุนแรงในครอบครัว ความรุนแรงทางเพศ ได้รับความรุนแรงทางอารมณ์และจิตใจซ้ำ ๆ ซาก ๆ เป็นระยะเวลาหนึ่ง หรือผู้หญิงที่ต้องคดียาเสพติดที่มักจะรับโทษแทนคนในครอบครัว เช่น ลูก สามี เพราะผู้หญิงถูกทำให้เชื่อว่าการยอมรับความผิดแทนสามีหรือลูกเป็นการเสียสละอันยิ่งใหญ่และเป็นหน้าที่ที่ผู้หญิงควรทำ

นอกจากนั้น ผู้หญิงอีกจำนวนไม่น้อยที่ต้องโทษฐานลักขโมย เพื่อให้ครอบครัวรอดพ้นจากความหิวและความยากจน แล้วก็มีผู้หญิงอีกจำนวนหนึ่งถูกฟ้องร้องดำเนินคดีและถูกข่มขู่คุกคาม เนื่องจากเป็นนักสิทธิมนุษยชน/สิทธิชุมชน รวมทั้งในวันนี้ที่สังคมมีความขัดแย้ง มีความคิดต่างทางการเมือง มีการใช้สิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ก็มีผู้หญิงอีกกลุ่มหนึ่งที่ตกอยู่ในฐานะนักโทษหรือผู้ต้องหาความผิดทางการเมือง ดังนั้นในการตัดสินใจตัดสินความผิดของผู้หญิง การใช้หลักอาญาวิทยาเพียงอย่างเดียวคงไม่เพียงพอ เราพบว่า การละเมิดสิทธิหรือศักดิ์ศรีของผู้หญิงในฐานะผู้ต้องขัง/ผู้ต้องหา เริ่มตั้งแต่เธอเป็นผู้ต้องหา แม้ธรรมเนียมและกติการะหว่างประเทศจะยืนยันว่า ทุกคนยังเป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าศาลจะมีคำพิพากษา แต่ผู้หญิงก็มักถูกตีตราทางสังคมไปแล้วว่าเป็นผู้กระทำผิด และสมควรได้รับการปฏิบัติเยี่ยงผู้กระทำผิด เป็นคำถามที่ท้าทายว่า แล้วกระบวนการยุติธรรมไทยได้คำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้หญิงมากน้อยเพียงใดแม้ในช่วงต้นของกระบวนการยุติธรรม ในขั้นตอนการประกันตัว กระบวนการยุติธรรมได้ปฏิบัติอย่างเหมาะสมกับผู้หญิงหรือไม่ ได้คำนึงถึงหรือไม่ว่าการตรวจค้นร่างกาย โดยเฉพาะบริเวณช่องทวาร ซึ่งเป็นที่ลับของผู้หญิง จะเป็นการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้หญิง

สำหรับดิฉันแล้ว การตรวจทางช่องคลอดหรือทวารหนักของผู้หญิง และกลุ่มหลากหลายทางเพศโดยไม่สมัครใจ ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการคุกคาม หรือเป็นความรุนแรงทางเพศ หรือการลดทอนคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ นอกจากนั้น ผู้หญิงหลายคนยังอยู่ในภาวะตั้งครรภ์หรือให้นมบุตร การเข้าไม่ถึงอนามัยเจริญพันธุ์ถือเป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่ผู้หญิงต้องเผชิญระหว่างการควบคุม นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ที่ทรงเห็นความสำคัญของการดูแลผู้ต้องขัง และทรงริเริ่มโครงการกำลังใจ เมื่อปี พ.ศ. 2549 และนำมาสู่ข้อกำหนดกรุงเทพ (Bangkok Rules) เมื่อปี พ.ศ. 2553 ซึ่งได้รับความชื่นชมอย่างมาก ทั้งในและต่างประเทศ ถึงแนวทางปฏิบัติที่เคารพศักดิ์ศรีและสิทธิในความเป็นมนุษย์ของผู้หญิง

ดังนั้น การนำข้อกำหนดกรุงเทพมาปฏิบัติอย่างจริงจังในการให้ความคุ้มครองผู้ต้องหาหรือผู้ต้องขังหญิงจึงมีความสำคัญยิ่ง อนุกรรมการด้านสิทธิสตรีตระหนักดีถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้หญิงทุกคน อนุกรรมการด้านสิทธิพลเมืองที่ดิฉันเองเป็นประธาน มีอนุกรรมการท่านหนึ่งซึ่งเป็นอดีตผู้ต้องโทษคือถูกจำคุกเนื่องจากการปกป้องสิทธิชุมชนจินตนา แก้วขาว เคยกล่าวไว้ว่า “ผู้ต้องขังทุกคนไม่มีสิทธินั่งเท่าเทียมกับเจ้าหน้าที่เรือนจำ เราต้องเรียกเจ้าหน้าที่ว่า นาย แม้เราจะรู้ว่ามันเป็นระเบียบ แต่มันทำให้เรารู้สึกว่าคุณค่าของคนของเราถูกลดทอนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะผู้หญิง เจ้าหน้าที่ไม่เคยรู้หรอกว่า การตรวจทางช่องคลอด การใช้ผ้าถุงหลวม ๆ คลุมตัว ให้ลุกขึ้นลุกลงเพื่อตรวจหายาเสพติดต่อหน้าผู้คนจำนวนมาก ซึ่งบ่อยครั้งที่ผ้าหลุด ทำให้ผู้หญิงเกิดความอับอายมากแค่ไหน แม้ฉันจะมีลูกมีผัวแล้วแต่ฉันก็มีความอาย”

ดิฉันจึงหวังว่าการเสวนาในวันนี้จะเป็นการถกแถลงอย่างสร้างสรรค์เพื่อหาทางเลือกที่เหมาะสมในการหาสมดุลระหว่างการรักษาความปลอดภัย

ของเรือนจำ ควบคู่ไปกับการเคารพคุณค่าและศักดิ์ศรีของผู้หญิงทุกคน เป็นการเริ่มต้นหลายกำแพงแห่งความเจ็บความอับอาย มาสู่การร่วมมือกัน สร้างกลไกที่เหมาะสมในการคุ้มครองผู้หญิง รวมถึงบุคคลที่มีความหลากหลายทางอัตลักษณ์

สำหรับการร้องเรียนของผู้หญิงในกระบวนการยุติธรรม ในปีที่ผ่านมา อนุกรรมการด้านสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ได้รับการร้องเรียนจากผู้ร้องที่เป็นหญิงคนหนึ่งถูกฟ้องในคดีอาญา ความผิดฐานหมิ่นประมาท ขณะที่ผู้ร้องดำเนินการขอประกันตัว แต่ไม่ได้เตรียมหลักทรัพย์ไว้ก่อน เจ้าหน้าที่ได้เดินเข้าไปในห้องพิจารณาคดี จับใส่กุญแจมือแล้วนำไปตรวจค้นที่บริเวณใต้ถุนศาล โดยเจ้าหน้าที่แจ้งว่าเพื่อตรวจค้นยาเสพติดตามระเบียบราชทัณฑ์ โดยสั่งให้เธอถอดเสื้อผ้าออกหมด ให้ต่างขา 2 ข้างออก คล่าส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเพื่อตรวจค้น ซึ่งในบริเวณนั้นไม่ได้เป็นห้องอย่างมิดชิด มีแค่เพียงม่านกัน ผู้ร้องเห็นว่าการที่เธอถูกใส่กุญแจมือทั้งที่ไม่ได้เป็นนักโทษ เสมือนได้กระทำผิดร้ายแรง ซึ่งผู้ร้องได้ทักท้วงการกระทำดังกล่าวต่อเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ แต่ไม่เป็นผล เนื่องจากเจ้าหน้าที่ยืนยันว่าระเบียบนี้ปฏิบัติกับผู้ต้องหาทุกคน ผู้ร้องเห็นว่าการตรวจค้นดังกล่าวเป็นการกระทำที่ไม่ชอบและทำให้ได้รับความอับอาย เป็นการละเมิดสิทธิ จึงแจ้งต่อศาล ขณะที่ศาลอาญาได้แนะนำให้มาร้องเรียนที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

หลังจากที่อนุกรรมการด้านสิทธิพลเมืองรับเรื่องต่อจากอนุกรรมการด้านสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง เมื่อประมาณปลายเดือนพฤศจิกายน อนุกรรมการด้านสิทธิสตรีได้ทำหนังสือเรียนท่านประธานศาลฎีกาและปลัดกระทรวงยุติธรรม เพื่อขอเข้าพบและหารือปัญหาการตรวจค้นตัวในศาลและในเรือนจำ รวมถึงแนวทางปฏิบัติในการค้นตัวผู้ต้องหาและนักโทษหญิง ต่อมาทราบว่าศาลยุติธรรมได้จัดสรรงบประมาณจัดห้องเฉพาะ

ให้ผู้หญิงพักรอในระหว่างการประกันตัวในศาล โดยไม่ต้องถูกส่งไปตรวจร่างกายที่ราชทัณฑ์อีก ขณะนี้อยู่ระหว่างการดำเนินการ ในกรณีที่กระบวนการประกันตัวล่าช้าและต้องค้างคืนเพื่อรอประกันตัวในวันรุ่งขึ้น ทางอนุกรรมการฯ ได้ยื่นข้อเสนอให้ทางราชทัณฑ์จัดที่พักให้ผู้หญิงในบริเวณเรือนจำ โดยไม่ต้องส่งเข้าเรือนนอน และได้หารือทางเลือกอื่นที่เป็นไปได้ในการประกันตัวผู้หญิง

ฝ่ายเลขานุการ อนุกรรมการฯ ได้มีโอกาสลงพื้นที่ทัศนสถานหญิงกลางเมื่อวันที่ 29 มกราคม 2559 ได้รับฟังข้อเสนอแนะจากเจ้าหน้าที่ถึงทางเลือกในการนำเครื่องตรวจבודดีสแกนมาใช้ตรวจร่างกายผู้หญิงและกลุ่มหลากหลายทางเพศในคดีที่ฐานความผิดไม่ได้เกี่ยวกับยาเสพติดร้ายแรง ซึ่งทางท่านปลัดกระทรวงยุติธรรมก็มีท่าทีที่สนับสนุนแนวคิดดังกล่าว แต่ก็ไม่ยากให้ใช้กับผู้หญิงที่ตั้งครรภ์ เพราะว่าคลื่นรังสีอาจส่งผลกระทบต่อทารกในครรภ์ได้

ที่ผ่านมาเคยมีผู้มาร้องเรียนกับคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ในคดีความผิดทางการเมือง ที่ผู้หญิงต้องขึ้นศาลทหาร เช่น จิตรา คชเดช ที่ร้องเรียนต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ในอนุฯ พลเมืองและสิทธิทางการเมือง แต่ในบันทึกการตรวจสอบไม่มีเรื่องความอ่อนไหวทางเพศ ไม่ได้บันทึกปัญหาการตรวจร่างกาย ซึ่งเป็นการล่วงละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ จนกระทั่งมาถึงคดีของกรรณก คำตา อีกเรื่องหนึ่งที่ยังเป็นปัญหา ยังเป็นความกังวล คือการควบคุมตัวผู้ที่มีอัตลักษณ์หลากหลายทางเพศในเรือนจำ ซึ่งอนุกรรมการฯ พบว่า กลุ่มที่มีความหลากหลายทางเพศ กรณีที่ได้แปลงเพศเป็นหญิงแล้วจะถูกส่งตัวไปทัศนสถานหญิง แต่ถ้าไม่ได้แปลงเพศก็จะถูกส่งไปขังรวมกับผู้ต้องขังชาย อนุกรรมการฯ ได้รับการร้องเรียนอย่างไม่เป็นทางการว่า บุคคลที่มีอัตลักษณ์หลากหลายทางเพศเหล่านี้มักถูกล่วงละเมิดทางเพศในเรือนจำ

อนุกรรมการด้านสิทธิสตรี อยู่ระหว่างการจัดทำรวบรวมข้อเสนอแนะ เพื่อเสนอต่อรัฐบาลและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีข้อเรียกร้อง ดังนี้

(1) ขอให้รัฐบาล โดยเฉพาะกระทรวงยุติธรรม นำข้อกำหนดกรุงเทพ มาปฏิบัติอย่างจริงจังต่อผู้หญิงทุกคนที่ถูกดำเนินคดีและตกเป็นผู้ต้องหา/ ผู้ต้องขัง

(2) ขอให้นำข้อกำหนดขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติในการ ปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง หรือ Mandela Rules โดยเฉพาะข้อกำหนดเรื่องการค้นตัวผู้ต้องขัง ในข้อ 50-53 โดยสรุปคือ การค้นตัวต้องเป็นไปตาม พันธรรณิของกฎหมายระหว่างประเทศ มาตรฐาน และบรรทัดฐานระหว่าง ประเทศ รวมทั้งควรคำนึงถึงหลักความได้สัดส่วนความชอบด้วยกฎหมาย และความปลอดภัยด้านเรือนจำ ต้องกระทำในลักษณะที่เคารพศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์ และความเป็นส่วนตัวของผู้ถูกค้น ต้องไม่ใช้การค้นเพื่อการคุกคามข่มขู่ ต้องรักษาความลับของผู้ถูกค้นตัว ต้องเก็บรักษาบันทึก การตรวจค้นอย่างถูกต้องและเหมาะสม โดยเฉพาะกรณีที่เป็นการค้นแบบ ถอดเสื้อผ้า และการค้นตามซอกหลืบต่าง ๆ ของร่างกาย สำหรับการค้นตัว ที่ล่วงล้ำความเป็นส่วนตัว ให้กระทำเฉพาะกรณีที่เป็นอย่างยี่งยวด เท่านั้น

(3) ขอให้กระทรวงยุติธรรมจัดหาเครื่องตรวจבודดีสแกนไว้ประจำ ในเรือนจำทุกแห่ง

(4) รัฐบาล โดยกระทรวงยุติธรรม ต้องดำเนินการเรื่องควบคุมตัว ประชาชน ให้เป็นไปเพื่อแก้ไขเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม แทนที่จะเป็นการ แก้แค้นหรือทดแทน และให้มีการอบรมเรื่องความอ่อนไหวทางเพศสภาพ แก่บุคลากรในกระบวนการยุติธรรม ทั้งตำรวจ อัยการ ศาล และราชทัณฑ์

(5) ศาลทหารควรนำแนวทางปฏิบัติของศาลพลเรือน ในการคุ้มครองสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และหลักการทางคดีอย่างเป็นธรรม ไปปฏิบัติ

สุดท้ายดิฉันขอขอบคุณผู้หญิงทุกคนที่เริ่มต้นหลายกำแพงแห่งความเจ็บและความกลัวหลังกำแพงของเรือนจำ ไม่ว่าจะเป็นคนที่เดินมาร้องเรียนที่ กสม. เพื่อให้มีการตรวจสอบการละเมิดที่ศาลอาญา รวมถึงจิตรา จินตนา และกรนก ที่เสียสละบอกเล่าเรื่องราวของตัวเอง เพื่อแบ่งปันประสบการณ์ของพวกเธอ แม้ว่าจะเป็นประสบการณ์ที่เจ็บปวดขมขื่น ดิฉันเชื่อว่าเรื่องเหล่านี้จะนำไปสู่การพัฒนาเพื่อสร้างกลไกเพื่อปกป้องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และบุคคลที่มีความหลากหลายทางอัตลักษณ์ทางเพศในประเทศไทย ตามมาตรฐานสากลต่อไป

ช่วงแลกเปลี่ยนและให้ความเห็น

ดำเนินรายการโดย กฤตยา อาชวนิจกุล

กฤตยา: เราแจกเอกสารคำแปลข้อกำหนดกรุงเทพไปแล้ว เป็นข้อกำหนดขององค์การสหประชาชาติที่ตกลงกันที่กรุงเทพ เรียกว่า Bangkok Rules ส่วนหนึ่งมาจากโครงการกำลังใจ ทำให้เกิดตัวนี้ขึ้น อันที่จริงกรมราชทัณฑ์รับเป็นนโยบายที่จะนำข้อกำหนดกรุงเทพนี้ไปใช้ แล้วพยายามจะทำให้เกิดเรือนจำต้นแบบต่าง ๆ นอกจากนี้แล้วยังมีข้อกำหนดขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง หรือเรียกว่า ข้อกำหนดแมนเดลา โดยเนลสัน แมนเดลา ใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำ 27 ปีและเป็นคนกล่าวว่า “ถ้าจะดูนโยบายรัฐบาลของประเทศต่าง ๆ อย่าไปดูนโยบายที่ทำกับคนทั่วไป แต่ขอให้ไปดูนโยบายและการปฏิบัติที่ทำต่อผู้ต้องขังว่าเป็นอย่างไร” นั่นแสดงให้เห็นถึงสภาพภูมิภาวะของตัวรัฐบาล/เจ้าหน้าที่ของประเทศนั้น ๆ

เรียนถามคุณอังคณา ในขั้นตอนโดยทั่วไปของการร้องเรียน ข้อยุติจะเป็นอย่างไร

อังคณา: ตอนนี้อนุกรรมการฯ ได้ตรวจสอบเรื่องร้องเรียนแล้วเสร็จแล้ว เราได้ร่วมกับท่านปลัดกระทรวงยุติธรรม ท่านผอ.ทัศนสถานหญิงกลาง และผู้บริหารระดับสูงของกระทรวงยุติธรรม ได้มาให้ข้อมูลต่าง ๆ ตอนนี้ อยู่ระหว่างการจัดทำรายงาน คงจะเป็นข้อเสนอต่อรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

จิตรา คชเดช: ปัจจุบันนี้ยังเป็นนักโทษการเมืองอยู่ที่ศาลทหาร คดียังไม่จบ เคยเป็นผู้ต้องหาที่เดินเข้าไปสู่ทัศนสถานหญิงในศาลทหาร หลายคนพูดถึงการตรวจร่างกาย การให้ถอดเสื้อผ้า แต่ดิฉันอยากจะเล่าเรื่อง การเข้าสู่ทัศนสถานหญิง เป็นครั้งแรกที่เข้าไปและคาดไม่ถึงว่าจะถูกปฏิบัติเหมือนไม่ใช่มนุษย์

เมื่อเดินเข้าไปถึง เราถูกบอกให้ปลดตะขอสื่อชั้นใน แล้วล้างในขอบกางเกงใน โดยนักโทษไม่ใช่ผู้คุม เสร็จแล้วให้ไปนั่งรอ หลังจากนั้น ผู้คุมจะให้ถอดสร้อยแขวนอะไรออกทั้งหมด แล้วบันทึกว่ามีทรัพย์สินอะไรบ้าง ที่เรานำติดมา มีเงินหรือไม่ เราจะบันทึกทั้งหมด แล้วให้เราเข้าไปข้างใน เรือนจำ ไปถึงเขาจะให้เราถอดเสื้อผ้าออกให้หมด มีผ้าถุงให้ 1 ผืน แล้วให้ยืนกางขา แล้วลุกขึ้นลง 3-4 ครั้ง บอกให้รีบทำเร็ว ๆ แล้วให้เรานั่งกระโجمอกไปตรวจช่องคลอด เมื่อผ่านกระบวนการนั้นแล้ว จะวัดส่วนสูง และชั่งน้ำหนัก เขาจะเขียนน้ำหนักและส่วนสูงบนแขนของเรา เหมือนสัตว์ตัวหนึ่งที่ไม่ใช่คน ทำไมจะต้องเอาเมจิมาเขียนบนเนื้อตัวร่างกายเราด้วย ว่าเรามีส่วนสูงเท่าไรน้ำหนักเท่าไร หลังจากนั้นมีการสอบประวัติ ซึ่งให้เรานั่งกระโجمอกเพียงผืนเดียว เสื่อในกางเกงในไม่มี ความเป็นคนของเราอยู่ตรงไหน ทั้ง ๆ ที่เรายังไม่ได้ถูกลงโทษเลย หลังจากนั้นเขาให้เสื่อ 1 ตัว

ไม่มีเสื้อในกางเกงใน แล้วให้นั่งรอกับพื้น เมื่อเราขยับตัวทำท่าจะลุกขึ้น จะมีนักโทษมาคอยเฝ้าแล้วบอกว่า “เขาไม่ให้ลุก เข้าใจใหม่ว่าไม่ให้ลุก” การปฏิบัตินี้ไม่มีผู้คุม ซึ่งผู้คุมจะอยู่แต่ไม่ได้สั่ง ไม่ได้บอกเราเอง แต่เป็นนักโทษ

หลังจากนั้นเราจะถูกส่งเข้าไปเรือนชั้นใน ถูกสั่งให้ถอดเสื้อผ้าอีก แล้วก็ตรวจอีกเหมือนเดิม ที่แยกว่านั้น ผู้คุมให้เราเรียกว่าแม่ ให้นั่งกับพื้น ให้คลานเข้า ทุกคนไม่มีสิทธิขึ้นขึ้น ต้องถัดกันไปเพื่อบอกประวัติกับผู้คุม บางคนต้องยกมือไหว้เวลาพูด นี่เราอยู่ในยุคไหน อยู่ในยุคทาสหรือ เราถึงถูกกระทำแบบนี้ในเรือนจำ ทั้ง ๆ ที่เรายังไม่มีความผิด ยังไม่ได้ถูกดำเนินการทางกฎหมายว่าเราเป็นผู้กระทำความผิด เป็นความรู้สึกคับแค้นใจมาก ซึ่งไม่เคยคิดมาก่อนเลยว่านี่คือการกระทำที่มนุษย์ทำต่อมนุษย์ด้วยกัน หลังจากนั้นต้องไปขึ้นเรือนนอน เขาจะบอกหมายเลข ล็อคเกอร์แล้วก็เขียนบนฝ่ามือเราอีกครั้งหนึ่ง นี่หรือการกระทำต่อคนด้วยกัน เราไม่ใช่หมาที่จะรอกไปมา เมื่อขึ้นเรือนนอน ทุกคนจะรู้ว่าเรือนนอนมีสภาพแออัดยัดเยียดขนาดไหน ทุกคนจะนอนในท่าเดียวกัน เอาขาเกยกัน โดยที่ดิฉันไม่มีเสื้อในกางเกงใน ดิฉันร้องขอ ผู้คุมบอกว่าดิฉันยังไม่มีสิทธิที่จะได้ใส่เสื้อในกางเกงใน เขาบอกว่าเราต้องรอญาติมาเยี่ยมก่อน เราบอกว่าได้ประกันตัวแล้ว ทุกคนไม่ฟังเราเลย ให้ขึ้นเรือนไป ที่เรือนนอนมีหัวหน้าเรือนนอน ซึ่งเป็นนักโทษด้วยกัน เราจะถูกตั้งคำถามพูดจาไม่ดี หยาบคาย “มึงนอนดี ๆ นะ หิมึงเหม็นหรือเปล่า” คุณรับได้ไหมกับสถานการณ์แบบนี้ คำพูดแบบนี้ แล้วเหมือนเราถูกคุกคามอยู่ตลอดเวลา เราไม่รู้ว่าจะเกิดอะไรขึ้นบ้างตอนนั้น เมื่อได้รับการประกันตัวก็ต้องมาถอดเสื้อผ้าอีก 2 รอบ สุดท้ายถึงคืนเสื้อผ้าให้ใส่เสื้อกลับมา

ดิฉันคิดว่ากระบวนการในทัณฑสถานหญิงจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง คุณทำกับพวกเราเหมือนไม่ใช่คนไม่ได้ เราเป็นแค่ผู้ต้องหา ยิ่งมาจาก ศาลทหาร คุณก็รู้ว่าศาลทหารมาอย่างไร ดิฉันไม่อยากจะปกป้องนักโทษ การเมืองอย่างเดียว ดิฉันคิดว่าทุกคนควรจะได้รับสิทธิที่ปฏิบัติเหมือนคน ไม่ใช่อย่างสัตว์

พนา เจริญสุข มูลนิธิส่งเสริมความเสมอภาคทางสังคม: เคยไปเรือนจำ ใกล้ ๆ กรุงเทพฯ พอเข้าไปข้างในจะเห็นจอคอมพิวเตอร์หลาย ๆ ช่อง เหมือนพวก CCTV ที่ดูแต่ละจุดว่าใครทำอะไรอยู่ได้ ด้านหลังของ เจ้าหน้าที่ ตรงที่เขาั่งจะมีกล้องอยู่ ส่งไปที่ที่ผู้หญิงเดินไปอาบน้ำ เราก็ ถามว่าทำไมคุณต้องดูผู้หญิงตรงนี้ เขาบอกว่าเผื่อบางทีเอาของผิด กฎหมายมา แต่ว่าถ้าคุณบริสุทธิ์ใจ กล้องตัวนั้นน่าจะให้ทุกคนเห็น ไม่ใช่ ไปอยู่ใกล้กับเจ้าหน้าที่ซึ่งอยู่ข้างล่าง ตอนนั้นเรารู้สึกว่าเสียใจได้อย่างนี้เลย เหมอ เป็นภาพที่ผู้หญิงกำลังเดิน มีผ้าถุงแค่ตัวเดียว กำลังอาบน้ำ กำลัง ทำอะไรหลาย ๆ อย่าง

กฤตยา: ในการประชุมขับเคลื่อนเชิงนโยบาย ประเด็นเรื่องอำนาจหน้าที่ ของเจ้าหน้าที่ เราได้รับการยืนยันจากเจ้าหน้าที่เรือนจำ/ทัณฑสถานว่า การปฏิบัติอย่างนั้น หลายแห่ง “ไม่ได้ทำแล้ว” แม้แต่ท่าแพงปลาไหล เพื่อว่าอะไรอยู่ในช่องคลอดจะได้หล่นลงมา จำได้ว่าในการประชุมครั้งแรก มีคุณสุณี ไชยรส เข้าร่วมด้วยในฐานะที่เป็นอดีตนักโทษก็เล่าเรื่องพวกนี้ ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อปี 2519 กับ 2530 แล้วเรียกร้องให้หยุดการค้นในลักษณะ การตรวจภายในแบบนี้ทุกครั้งที่เข้า-ออก ในการประชุมเชิงนโยบายของ เรา 5 ครั้ง มีเจ้าหน้าที่จากกรมราชทัณฑ์ ในระดับอธิบดี ทั้งเจ้าหน้าที่ ที่เป็นผู้อำนวยการหรือผู้อำนวยการ ทั้งหญิงและชายมาเข้าร่วมกับเรา หลายครั้ง ก็บอกว่าการปฏิบัติแบบนี้จะทำเฉพาะกรณีจำเป็นเท่านั้น

สุเพ็ญศรี พิงโคสูง มูลนิธิส่งเสริมความเสมอภาคทางสังคม: เมื่อกี้ที่เพื่อนคนหนึ่งพูดถึงว่าสรรพนามที่ให้ผู้ต้องขังเรียกผู้คุมว่าพ่อว่าแม่ มีความสะเทือนใจ คุณให้เขาเรียกพ่อเรียกแม่ คุณดูแลเขาเหมือนกับลูกของคุณ ที่อยู่ที่บ้านหรือเปล่า ถ้าดูแลเขาไม่เหมือนกับลูกของเราอย่างจริงจัง น่าจะยกเลิกสรรพนามที่ให้เรียกพ่อให้เรียกแม่

เข้าใจว่าบทเรียนของจิตรา เป็นบทเรียนที่สำคัญว่าในส่วนที่เขายังเป็นแค่ผู้ต้องหา ขั้นตอนกับการตรวจยังละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อยู่ วันนี้เราพูดแต่ตัวอย่างผู้หญิง เราไม่ได้มีการเอ่ยถึงตัวอย่างผู้ชาย แต่อยากให้เห็นว่ามันนำไปสู่การแก้ไขปรับปรุงและหันหน้าคุยกันระหว่างทัณฑสถาน/ราชทัณฑ์ สถานพินิจ กับส่วนที่เกี่ยวข้อง ตัวอย่างบ้านกาญจนาภิเษก มันจะนำไปสู่การสร้าง ความเข้าใจ แล้วจะคืนคนดีสู่สังคมได้อย่างไรในเมื่อสังคมยังมีอคติต่อผู้ต้องขัง ต่อผู้พ้นโทษ/ผู้พักโทษ ต้องเปลี่ยนใหม่ ต้องทำงานครบถ้วนกระบวนการ คนทุกคนอาจจะมีความดี/ไม่ดี แต่มาแก้ที่ต้นเหตุ/สาเหตุแล้วนำไปสู่การเปลี่ยน ก็ฝันว่าการคุยในวันนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยน

การเสวนา “ผู้หญิงในฐานะผู้ต้องขัง/ผู้ต้องหา กับการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์”

ดำเนินรายการ โดย กฤตยา อาชวนิจกุล

ข้อเท็จจริงจากเหตุการณ์ โดย กรกนก คำตา (บีบี)

วันที่ 25 เมษายน ไปศาลทหารตามคำสั่งของอัยการที่ฟ้อง ให้ไปฟังว่าเขาจะส่งฟ้องหรือไม่ ปรากฏว่าประมาณเที่ยง อัยการบอกว่าส่งฟ้องที่นี้ ประมาณบ่ายสองโมงก็ส่งตัวไปที่ทัณฑสถานหญิงกลาง เพื่อน ๆ คนอื่นก็ไปที่เรือนจำชายไม่ทราบชื่อ ตอนที่กำลังเข้าไปที่ทัณฑสถานหญิงกลาง

มีการตรวจอยู่ข้างหน้าเรือนจำ มีตรวจด้วยเครื่องสแกนที่เราเดินผ่าน แต่หลังจากนั้น พอเราก้าวเข้าไปในที่ที่เราสามารถมองเห็นผู้ต้องขังคนอื่นได้ ก็พบกับผู้คุมท่านหนึ่งที่เขาคำเรียกว่าแม่ดำ ซึ่งเป็นอาคารที่นักโทษจะมาติดต่อพบญาติหรืออะไรแบบนี้ แม่ดำก็บอกให้เปลี่ยนเสื้อผ้าตรงนั้น ถอดตรงนั้น ให้ผ้าถุงมา 1 ผืน เปลี่ยนตรงนั้น ทุกคนมองเห็น เริ่มสงสัยว่าทำไมต้องมีการเปลี่ยนชุดตรงนั้น ผู้ต้องขังคนอื่นยิ้ม/หัวเราะ คนก็เห็นเนื้อตัวบ้าง เพราะว่าเปลี่ยนชุดตรงนั้น

ที่นี่ มีการสั่งให้หมุนตัวในผ้าถุง โดยผู้คุมเป็นคนถือผ้าถุงแล้วเราหมุนตัว เราไม่ได้ใส่อะไร แล้วผู้คุมสั่งให้ชูแขนแล้วลูกนั่งในผ้าถุงตรงนั้น ทุกคนที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ ตรงนั้นสามารถมองเห็นหนูลูกนั่งและหมุนตัวตรงนั้นได้ ผู้คุมก็มองลงมาในตัวเราที่เปลือย ไม่ทราบว่ามันตอนนั้นทำอะไร หลังจากนั้นก็ให้เสื้อผู้ต้องขังมา 1 ตัว แล้วพาไปที่เรือนพยาบาลให้ตรวจฉีดยาโดยคนที่มีลักษณะเหมือนนักโทษ “ไปปัสสาวะใส่แก้วมา” เอาไปหยดใส่บางอย่างที่คล้าย ๆ ที่ตรวจครรภ์ อะไรก็ไม่รู้ ทั้งหมดไม่มีการแจ้งว่าเป็นขั้นตอนอะไร นักโทษมีการแซวพูดเล่นกันว่าท้องอะไรอย่างนี้ มันไม่ชัดเจนในมาตรฐานว่าใครเป็นผู้ตรวจ แล้วก็กำลังทำอะไรหนูอยู่ตอนนั้น พอตรวจเสร็จก็ไม่ได้บอกผลอะไร หนูก็แอบถามนักโทษแถวนั้นว่าเขาทำอะไร เขาก็บอกว่าตรวจหาสารเสพติด

ห้องต่อไปเป็นการตรวจภายใน มีการซักประวัติ ผู้ที่มาซักประวัติสุขภาพก็เหมือนกับเป็นผู้ต้องขังอีกท่านหนึ่ง หลังจากนั้นเขาเรียกเข้าไปในห้องปิดเหมือนห้องตรวจภายใน มีโต๊ะที่เป็นขาหยั่ง ท่านนี้แนะนำตัวกับหนูใส่ผ้าเหมือนกับพยาบาลเหมือนกับผู้คุม ผู้ช่วยของท่านคนนั้นก็เป็ นักโทษ เจ้าหน้าที่คนนั้นบอกให้หนูไปนั่งบนขาหยั่งแล้วให้หย่อนก้นลงมาเปิดผ้าถุงออก เขาใส่ถุงมือแล้วก็ตรวจช่องคลอด ไม่มีการอธิบายใด ๆ นอกจากสั่งให้เปิดผ้าถุง ตอนที่หนูไปเรียนที่ออสเตรเลีย หนูเคยตรวจ

ภายในกับสูตินรีแพทย์ เขาจะพูดขออนุญาต ต่อไปนี้จะเป็นขั้นตอนอะไร เพราะการตรวจเข้าไปในช่องทวารของผู้หญิง ทางจิตใจมันมีผลกระทบต่อความรู้สึก ถ้าไม่ได้อธิบายให้เรายินยอมหรือว่าเกิดความเข้าใจว่าทำไมต้องทำ หนูรู้สึกว่าตรงนี้หนูยังไม่ได้เป็นคนผิด รอบประกัน แล้วคิดว่าหมายประกันหนูออกวันนั้นแน่ ๆ ทำไมต้องทำกับหนูถึงขนาดนี้

ออกมาจากตรวจภายในแล้วก็มีการผ่านไปแดนต่อไป มีการถอดเสื้อผ้าหนู เหมือนตรวจในผ้าถุงอีกต่อหน้าท่านผู้คุมอีกคนต่อไป ข้างนอกห้องที่ทุกคนมองเห็นได้ ทำแบบนี้เรื่อยไป จนหนูได้อาบน้ำ ได้สระผม ได้ทานข้าว ตอนเช้าเรื่อนนอนเขาให้ห่อผ้า เหมือนให้ผู้ต้องขัง มีเสื้อใน รองเท้า ขึ้นไปบนเรื่อนนอนแล้ว จนประมาณ 2 ทุ่ม เขาก็ไปเรียกหนูลงมาบอกว่ามีการประกันตัว ก่อนจะออกก็มีหมุนตัว คั่นตัวอีก ก่อนจะปล่อยเรา เข้าไปประมาณบ่าย 2 โมง ปล่อยประมาณ 2 ทุ่ม

ที่เขียนเฟสบุ๊ก จริง ๆ หนูก็คิดว่าเรื่องแบบนี้หนูควรจะอายหรือเปล่า หนูคิดว่าหนูเป็นนักศึกษา ทำไมหนูไม่เคยรู้มาก่อนว่าในเรือนจำเขาทำแบบนี้กัน ทั้งที่ในสังคมควรจะรู้กระบวนการทั้งหมดที่ผู้ต้องขังหรือใครที่ถูกตัดสินว่าผิดต้องเผชิญ แต่ว่าหนูเกิดมาในชีวิตนี้ไม่ทราบมาก่อนว่าจะต้องทำแบบนี้ มีการพูดถึงการตรวจร่างกาย แต่หนูไม่คิดว่าต้องทำต่อหน้าแบบนี้ มันรู้สึกว้าลิทธิในเนื้อตัวร่างกายเราถูกพรากไป แล้วหนูก็รู้สึกว่าที่สังคมไทยไม่เคยรู้มาก่อน เพราะว่าไม่มีใครเคยพูดออกมา ผู้ต้องขังอาจจะกลัวโดนประณามว่าเป็นคนผิด คุณสมควรจะโดนแบบนั้นแล้ว แต่ในจุดของหนูมันต่างกัน คือหนูรู้สึกว่าหนูไม่ผิด ในการไปเรียกร้องให้มีการตรวจสอบการทุจริต เป็นหน้าที่ของพลเรือนด้วยซ้ำ เป็นหน้าที่ของประชาชนที่จะเรียกร้อง ที่จะกระตุ้นให้รัฐเกิดการตรวจสอบตัวเอง มาเจอแบบนี้หนูก็ยิ่งรู้สึกว่าหนูต้องออกมาพูดอะไรบางอย่าง เพื่อให้สังคมรู้ว่ามันเกิดอะไรขึ้นในเรือนจำในทัณฑสถานหญิง ไม่อย่างนั้นถ้าปล่อยให้เป็นแบบนี้

ต่อไป คนที่จะโดนก็คือผู้ต้องขังทั้งหมด ที่ไม่ว่าจะผิดหรือไม่ผิด พอเข้าไปก็ต้องโดนในนั้น ตรงนี้ที่หนูต้องพูด หนูเป็นนักศึกษา แล้วหนูคิดว่ามีคนฟังหนูอยู่ หนูพูดออกมาก็มีคนฟังจริง ๆ ขอบขอบคุณคนค่ะ

การชี้แจงกระบวนการรับตัวเข้าเรือนจำ โดยเจ้าหน้าที่จาก กักตันทาสถานหญิงกลาง

สิริพร ชูติกุล (ผู้อำนวยการ): ก่อนอื่นเลยก็ต้องขอโทษน้อง ถ้าเกิดความรู้สึกที่ไม่ดีต่อเรือนจำ ตัวเองคงพูดอะไรได้ไม่ดีเท่ากับผู้ปฏิบัติงาน ท่านก็พร้อมที่จะให้ข้อมูลในเรื่องของการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในเรือนจำ เชิญผอ.สมสกุล เป็น ผอ.ส่วนปกครอง ซึ่งทำหน้าที่โดยตรงกับผู้ต้องขัง

สมสกุล แอลเฟรด (ผู้อำนวยการส่วนปกครอง): โดยภาพรวมแล้ว การปฏิบัติงานของเรือนจำในการรับผู้ต้องขังจากศาล ส่วนใหญ่จะมาประมาณ 6 โมงเย็น เวรรักษาการณ์จะมีหน้าที่เฉพาะและสถานที่ที่กำหนดให้ตรวจค้นคือบริเวณสถานพยาบาลซึ่งมีติดชิด ส่วนที่ไม่มีติดชิดทางเรือนจำจัดให้มีฉากกัน เรามีฉากกันไว้ให้เจ้าหน้าที่ใช้ แต่เจ้าหน้าที่อาจจะบกพร่องในวันที้องไป หรือว่าวันอื่น ๆ ซึ่งก็อยู่ระหว่างสอบข้อเท็จจริง เราปฏิบัติตามข้อสั่งการ

ส่วนที่น้องบอกว่่าน้องมีประกัน ทำไมต้องให้น้องเข้ามาขังในจนจบถึง 2 หุ่ ม ทราบว่าตอนนั้นน้องเข้ามา มีการชักประวัติตรงประตู หลังจากนั้นมีการแจ้งว่าประกัน แต่ยื่นประกันมีทั้งได้และไม่ได้ เวลาเราปฏิบัติงานที่เรือนจำ ผู้ต้องหามีสิทธิยื่นขอประกัน แต่ทางเรือนจำจะถือว่าได้รับต่อเมื่อเราเห็นหมายศาล เมื่อหมายยังไม่มา เรือนจำต้องเดินงาน วันนั้นศาลทหารส่งเร็ว ปาย 2 เขาเช็คประวัติแล้วส่งน้องเข้าไปปาย 3 ตอนนั้นเจ้าหน้าที่พักเวร มีเจ้าหน้าที่คุมผู้ต้องขังไปรับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาล 8 คน คุมงานก่อสร้าง เจ้าหน้าที่ที่มีอยู่ในเรือนจำน้อยมาก และเป็นช่วง

เปลี่ยนผ่าน คือติดภารกิจงานประจำเพื่อรอเวร 4 โมง เจ้าหน้าที่ปกครองมีอยู่ 3 ท่าน ซึ่งเขามีภารกิจประจำที่เขารับผิดชอบอยู่ ต้องมาทำหน้าที่ตรวจค้นน้อง คนที่เข้ามาอยู่ข้างในทั้งหมดจะต้องมีสังกัดอยู่ อยู่ภายใต้การดูแลของใครสักคน จะปล่อยให้น้องนั่งเฉย ๆ ไม่ได้ แล้วเขาก็ไม่ได้ดำเนินการที่เราบอกคือมีฉากัน หรือเขาจะต้องพาน้องไปจุดที่ลับตากว่านี้ เนื่องจากว่ามันเป็นการทำงานที่ไม่ได้เกิดบ่อย สำหรับคนที่กลับจากศาลในเวลาเคยไหม เขาเลยทำงานผิดพลาดในตรงนั้น แล้วทราบดีว่าได้รับหมายศาลตอน 1 ทุ่มว่ามีกาให้ปล่อย (ประกัน)

กัญจน์รัชต์ แก้วจันทร์ (หัวหน้าสถานพยาบาล): อธิบายให้เข้าใจว่าภารกิจที่สถานพยาบาล ที่น้องกรรณกหรือว่าคุณจิราถูกส่งไป หญิงกลางมีผู้ต้องขัง 5,000 มีพยาบาล 4 คน วันที่น้องเข้าไปมีพยาบาลอยู่ในเรือนจำ 2 คน อีก 2 คนพาผู้ต้องขังไปสถาบันมะเร็ง วันนั้นมีแพทย์เข้าตรวจและมีแพทย์เข้าดูแลผู้ต้องขังประหารชีวิต จากสถาบันกัลยาณ์ฯ ตอนเข้ามีฉุกเฉินตลอดก่อนกำหนด ต้องส่งทั้งแม่และลูกไปโรงพยาบาลพระนั่งเกล้า เหลือพยาบาล 1 คน ส่วนพยาบาลที่กลับมาก็ต้องดูแลผู้ต้องขังที่เรือนจำ ยังมี 150 คนที่ไม่สามารถอยู่ในแดนได้ ต้องอยู่ที่สถานพยาบาล ก็เหลือน้องคนเดียวที่อยู่ตรงนั้น

แล้วก็ไปช่วงบ่าย 3 โมง พอ 3 โมงป็น้องก็ไปกับน้องช่วยงานที่คุณดำเขาให้ไป ก็จะไปตรวจปัสสาวะ ตรวจสารเสพติด เขาจะต้องบอกน้องและต้องเซ็นรับทราบว่าได้รับการตรวจแล้ว ผลการตรวจเป็นอย่างไร เพราะว่าเป็นนโยบายต้องตรวจทุกคนที่มาจากข้างนอก หลังจากนั้นก็จะพาน้องไปตรวจภายใน ความเข้าใจของคนทั่วไปคิดว่า การตรวจภายในต้องเจ็บขาหยั่ง ต้องใช้เครื่องมือตรวจเข้าไป ใช้สเปคคูมในการถ่าง แล้วใช้นิ้วแหย่เข้าไปควานหา แต่การตรวจของเราตรงนี้คือตรวจร่างกายทั่วไป (1) ต้องดูว่าน้องเป็นเพศหญิงจริงหรือไม่ เพราะเคยมีแปลงเพศมาเป็น

เพศชาย (2) ดูร่องรอยการถูกล่วงละเมิดทางเพศหรือไม่ (3) ดูว่ามีร่องรอยบาดแผลหรืออะไรหรือไม่ และ (4) เป็นนโยบายว่ามีสารเสพติดหรือมีอะไรแปะช่องคลอดเข้ามาบ้างหรือไม่ เพราะขนาดให้ลุกขึ้นลุกลงยังเจอไฟแจ็กใส่มาทางทวารหนัก แต่การตรวจภายในของที่นี่คือเจ้าหน้าที่พยาบาลใส่ถุงมือใช้นิ้วเดียวกดลงไปที่ปลายช่องคลอดข้างล่าง จะได้ว่าในช่องทวารหนักมีอะไรด้วยหรือไม่ นอกจากพัสติจะมาบอกว่าผิดปกติ ต้องตรวจให้มากส่วนไหน แต่ก็ไม่ใช่ว่าผู้ต้องขังจะยินยอมทุกคน

เรื่องนี้เราทำประชาพิจารณ์มานานแล้ว เรื่องมาตรฐานสถานพยาบาลระบบไม่ได้ถือว่าเป็นการตรวจภายใน เป็นการตรวจธรรมดา ถามว่าจำเป็นจะต้องตรวจถึงขนาดนั้นหรือไม่ ถ้าเราไม่ตรวจทุกคน เกิดผิดพลาดอะไรขึ้นมา เคยมีผู้ต้องขังลาวหนีบเอาโทรศัพท์เข้ามา แต่ไปเจอที่แดน พอเจอปั๊บมันเป็นนโยบาย เจ้าหน้าที่ที่มีความผิด โดนสอบ ก็เลยคิดว่าเราปฏิบัติหน้าที่หรือเรากำลังละเมิดสิทธิของคนเข้ามา ที่เราทำงานก็คือแบบนี้ มีนักศึกษาปริญญาโทแอบอ้างเข้ามาสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ สัมภาษณ์ผู้ต้องขังแล้วไปเขียนว่าเราเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ พอสอบข้อเท็จจริงเป็นการอ้างเท็จทั้งหมดเลย ถ้าเกิดมันเป็นเรื่องที่ไม่เผยแพร่ ไปออกสื่อหรืออะไรก็กลายเป็นข้อมูลไม่จริง กรณีนี้ที่ทางเรือนจำกำลังตอบกลับ

สิริพร: สำหรับในเรื่องตรวจค้น ตอนนี้อยู่เป็นที่น่าสนใจ ของทั้งทางกระทรวงและทางกรม ตอนนี้อาจประมาณ 3 เดือนเราก็จะได้เครื่องสแกนไว้ใช้ ในระหว่างนี้ เราได้มีการกำชับในเรื่องของการตรวจค้น โดยให้เป็นไปตาม Bangkok Rules ตอนนี้อยู่เจ้าหน้าที่ที่ทำงานในวันที่ 25 เมษายน เราได้ตั้งคณะกรรมการสอบข้อเท็จจริงขึ้นมา กำลังสอบกันอยู่เพื่อที่จะรายงานกรมราชทัณฑ์เพื่อพิจารณา

กรกนก: ตอนที่ไปตรวจฉีเขาไม่ได้แจ้งอะไร แค่ออกให้ฉีลงในกระปุกนั้น แล้วก็ต้องล้างและไปคว่ำไว้ที่เดิมเอง คนต่อไปก็ต้องใช้อันนั้น

ไม่ได้เน้นเรื่องความสะอาด แต่จะเน้นเรื่องการอธิบายขั้นตอน ตอนที่เขาให้เซ็นก็ไม่ได้พูดว่ามันเป็นอะไร บอกให้เซ็นชื่อและไปฉีกเลย และไม่ได้แจ้งผล

จิตรา: การให้ถอดเสื้อผ้าที่โล่งแจ้ง ไม่มีฉากั้น ได้เข้าทัศนศึกษานาน 2 ครั้ง ครั้งแรกคือไปฝากขัง ครั้งที่สองคือศาลทหารส่งฟ้อง ซึ่งกระบวนการทุกอย่างเหมือนกัน เพียงแต่ไม่ได้ขึ้นเรือนนอนเท่านั้นเอง คือเอาเราไปถอดเสื้อผ้าที่โล่งแจ้ง ไม่มีฉากั้น ไม่มีห้อง พอพ้นประตูเข้าไปจะมีตึกสูงแล้วใช้พื้นที่ใต้อาคาร อยากจะย่ำให้เห็นว่ามันไม่ได้มีลักษณะเป็นห้องเลย ยกเว้นห้องพยาบาล ที่จะถามคือเลิกการเขียนเมจิกบนตัวหรือยัง ทำทำไม ทำไมไม่มีการบวนการที่ให้คุณครูผู้คุมว่าแม่แบบนี้ทำไมนักโทษด้วยกันมาบอกว่าเธอต้องทำแบบนี้ เรื่องคลานกับพื้นก็เหมือนกัน ห้ามยืนเลยโดยเด็ดขาด ถ้าจะไปพบผู้คุม ถ้าคุณไม่คลานเข้า คุณก็ต้องถัดกันไป ตอนนี้อย่างอยู่หรือไม่ ดิฉันเข้ามา 2 ปีแล้ว อันนี้ที่ดิฉันคิดว่าคือการละเมิดสิทธิ

กรรณ: นั่งพื้นและยังคงยืน

กรฤตยา: ระบบอำนาจในเรือนจำมันฝังรากลึก ประเด็นที่คุณจิตราเล่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้น แล้วเรื่องเขียนเมจิก ดิฉันคิดว่าควรจะต้องเลิกทุกแห่ง ที่เราคุยกันนี้ต้องการให้มันเป็นมาตรฐานที่ทำทุกเรือนจำ

ให้ความเห็นและข้อเสนอในการแก้ไข

โดย รศ.ดร.นภาพร ทะวานนท์

เป็นเรื่องดีที่ได้มาพบปะกัน ท่ามกลางความขมขื่นใจหรือว่าความรู้สึกอึดอัดใจของฝ่ายที่ถูกกระทำและฝ่ายผู้ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบ โดยส่วนตัวขอเรียนให้ท่านที่ไม่ได้ทราบได้ทราบว่าเป็นนักวิชาการที่ทำงานวิจัยเกี่ยวข้องกับเรือนจำ ทำงานมาป็นี่เป็นปีที่ 5 แล้ว ช่วงแรกเป็นการเข้าไปเรือนจำ

2 ครั้งเพื่อศึกษาเรื่องต่าง ๆ ที่หญิงกลางก็ได้เข้าไปคุย ตอนนั้นท่านอังคีนังเป็นผู้อำนวยความสะดวก เรื่องที่ท่านเล่ามา ความจริงก็เป็นเรื่องที่ได้ยิน แล้วก็มี การสื่อสารออกมาว่ามันมีแบบนี้ แน่แน่นอนว่ามันไม่ได้เกิดขึ้น ณ ที่แห่งเดียว ที่นี้ วันนี้ท่านผู้อำนวยการของหญิงกลางได้กล่าวขอโทษที่ทำให้รู้สึก ไม่สบายใจ คิดว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ เป็นนิมิตหมายที่ดี เราเริ่มเข้าใจ ความรู้สึก นั่งฟังก็ยิ่ง ในช่วงหลัง ๆ ของการเข้าไปเรือนจำ เราเข้าไปแบบ ได้เจอสิ่งที่มันดี มันทำให้เรารู้สึกมีความหวังอยู่ในเรือนจำ เพราะว่า เรากำลังดำเนินการให้มันเป็นไปตามข้อกำหนดกรุงเทพ

เรากำลังพูดถึงสิ่งที่สำคัญมาก คือเรื่องของศักดิ์ศรีของความเป็น มนุษย์ ซึ่งไม่เหมือนกันระหว่างผู้ชายผู้หญิง หรือว่าคนแต่ละคน วันนี้เรา ได้ยินคุณจิตราพูดจากความรู้สึก แล้วเรารู้สึกไปกับคุณจิตรา แต่ขณะ เดียวกัน คนที่อยู่กับเรือนจำมาก ๆ บางทีอาจจะรู้สึกว่ามันไม่ได้มีอะไร ก็แค่นั่งกับพื้น เจ้าหน้าที่หลายแห่งรู้สึกโกรธที่อาจารย์นภวรรณพูดเรื่อง ให้ผู้ต้องขังนั่งกับพื้นอยู่ได้ ซึ่งก็อธิบายว่าเพื่อความปลอดภัย ชัดเจนว่าจะ ไม่จุใจเจ้าหน้าที่ แต่ ณ วันนี้สังคมเปลี่ยนไปมาก เรือนจำไม่ใช่แดน สอนรยาอีกต่อไป เริ่มเปิดออกสู่สังคมข้างนอก โดยส่วนตัวคิดว่าถึงเวลาที่ ต้องมีการปฏิบัติ อย่างในต่างประเทศที่เจริญแล้วเขาจะเรียกผู้ต้องขังว่ามี สมิเตอร์ มาตาม ฯลฯ ทุกคำ การทำแบบนี้คือการเคารพในศักดิ์ศรีของ ความเป็นมนุษย์ คือการบอกว่าเจ้าหน้าที่ก็มีหน้าที่ แต่ขณะเดียวกันคุณก็ เคารพต่อความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขังเช่นเดียวกัน เราต้องเข้าใจว่าความ รู้สึกระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่ มันเป็นความรู้สึกที่ยากที่จะบรรยาย เราต้องเริ่มฟังกันแล้วว่าคนที่กำลังต้องเดินเข้าไปเขารู้สึกอย่างไร นั่นคือ สาระสำคัญของศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

อยากจะเน้นย้ำว่า การตรวจในเรือนจำเรียกว่าการตรวจแบบถอด เสื้อผ้ากับการตรวจภายในร่างกาย แต่เราเรียกกันเองว่าเป็นการตรวจ

ภายใน แม้แต่การตรวจค้นภายใน กติกาของทั้งข้อกำหนดกรุงเทพและ กติกาที่มีอยู่ทั่วโลกก็บอกว่าจะทำก็ต่อเมื่อมันมีความจำเป็น แล้วเอกสาร ของราชทัณฑ์เขียนว่ามันต้องมีพยานมายืนยันว่าคนผู้นี้ น่าสงสัยว่ามีของ เหล่านี้อยู่จริง ถึงจะมีการตรวจค้นภายในร่างกายได้ ผู้หญิงที่ถูกกระทำ แบบนี้ ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะอะไร มีความรู้สึกเจ็บปวด อับอาย ต่ำต้อย มันถูกบังคับ คิดว่าควรจะต้องเลิก หลายประเทศมีปัญหาเรื่องการตรวจ ร่างกายเหมือนกันคือ ผู้หญิงขมขื่นใจที่ต้องผ่านกระบวนการตรวจค้น ภายในร่างกาย และมีการเตือนกันมาว่าถ้ามันไม่จำเป็นอย่างยิ่งก็ ไม่สมควรทำ ในเอกสารที่เกี่ยวข้องก็เขียนไว้ว่าผู้ถูกตรวจมีสิทธิปฏิเสธ เขาต้องรู้ว่าเขามีสิทธิที่จะปฏิเสธ

จากประสบการณ์ที่ได้เข้าไปในหลายแห่ง เขาเลิกตรวจแล้ว เข้ามา ก็ตรวจค้นทั่วไปแต่ไม่ถึงกับตรวจค้นภายใน เราถามว่าแล้วเรือนจำจะ เสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของยาเสพติดมากกว่าที่เขาตรวจหรือไม่ คำตอบ คือ “ไม่” มันก็ดำเนินการกันมาได้ เพราะนั่นโดยส่วนตัวคิดว่ามันเป็นเรื่อง ที่ทำได้ แม้ว่ามันจะต้องแลกกับความเหนื่อยของเจ้าหน้าที่มาก มองว่าควร จะตรวจค้นภายในร่างกายเมื่อมันมีข้อมูล หรือจำเป็นจริง ๆ และอนุญาต ให้ผู้ที่将被ตรวจสามารถปฏิเสธได้ คือต้องอธิบายก่อนและต้องมีความยินยอมพร้อมใจ ซึ่งก็เข้าใจเจ้าหน้าที่ งานมันเยอะ ไม่อยากอธิบาย แต่มันแลกกันไม่ได้ เราไม่สามารถจะแลกศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์กับ ความสะดวกเข้าไปได้ อันนี้ก็ต้องทำ สิ่งที่ดีคิดว่ามันเป็นประเด็นมากแล้วมันก็เป็นความยากลำบากคือการให้คำอธิบายในทุกขั้นตอนอย่างละมุนละม่อม ให้เกียรติ

อีกอันหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่ง คือ เราไม่ควรจะเอาการตรวจสอบสุขภาพ มาปนกับการตรวจสิ่งของต้องห้าม แยกออกไปเลยและยังไม่ต้องทำในวันนั้น กรณีคนที่ยังไม่แน่ใจอาจจะทำในวันรุ่งขึ้นก็ได้ และทำอย่างมีมาตรฐาน

ทางการแพทย์ อันนี้จำเป็น เรื่องสุขภาพในข้อกำหนดกรุงเทพหมายถึงว่า ถ้าเป็นโรคที่จะต้องไปอยู่ปนกับคนอื่น มันต้องรีบตรวจ ถ้าเจ้าตัวเขา ไม่ได้แจ้งเรื่องถูกละเมิดทางเพศ เขาไม่ยอมตรวจ มันกลายเป็นว่าเราไปตรวจเขา เราไปละเมิดทางเพศเขาพอสมควร ก็ไม่น่าทำ ไม่น่าเอาไว้ด้วยกัน ต้องแยกออกจากกัน เรามักจะคิดว่าเราอยู่ภายใต้ความหวาดกลัว ว่าผู้ที่เดินเข้าเรือนจำจะนำสิ่งของเข้าไปโดยเฉพาะผู้หญิงที่เอาใส่เข้าไปในร่างกายตัวเอง มันมีอยู่ แต่มันไม่สามารถจะแลกกับที่เราทำอยู่ทุกวันนี้ได้

ให้ความเห็นและข้อเสนอในการแก้ไข

โดย **ชาติชาย สุทธิกลม** กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

เรื่องที่ว่าอาจารย์กฤตยาเริ่มที่เป็นสาเหตุมาถึงเรื่องของในเรือนจำและการปฏิบัติในเรือนจำ ผมเองก็มีส่วนเกี่ยวข้องรับรู้ เพราะนโยบายยาเสพติดเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เรือนจำเกิดความแออัด แต่การปฏิบัติอย่างที่หลากหลาย ๆ ท่านสะท้อนมาวันนี้ เจ้าหน้าที่ในเรือนจำมันก็เป็นมาอย่างนี้แต่ตั้งแต่เดิม 100 ปีของกรมราชทัณฑ์มาถึงวันนี้ เรามีหลักการหลายประการที่จะต้องคำนึงว่ามันถึงเวลาแล้วที่จะต้องเปลี่ยน ครั้งเมื่อผมเป็นอธิบดีกรมราชทัณฑ์เมื่อปี 2552 ผมก็มองเห็นแล้วว่าวันนี้กำแพงคุกถูกทำลายไปแล้ว สายตาคนภายนอกเข้ามาเห็น เข้ามารับรู้ สามารถจะสะท้อนให้เราได้ทราบว่าเราจะต้องเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติอะไรอีกมาก หลักแก้แค้นแทนที่จะหลักแก้ไข เราก็ผิดไปแล้ว ผมคิดว่ากรมราชทัณฑ์ก็เข้าใจ แต่สิ่งที่ยังฝังอยู่และยังติดตามาจนวันนี้ มันก็ยังไม่หมดไป เพราะฉะนั้นอยากจะฝากว่า

(1) คำว่าสมดุลหรือดุลยภาพระหว่างหลักการเคารพสิทธิมนุษยชนหรือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ กับหลักของการรักษาความปลอดภัย เราต้องสร้างให้ได้ ที่สำคัญก็คือเราจะต้องเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ที่สำคัญ

ยิ่งกว่านั้น มาตรการ แนวทาง และระเบียบแบบแผนทั้งหลายที่กรมราชทัณฑ์ ออกให้ทั้ง 140 กว่าเรือนจำยี่ดั้นนั้น เราปฏิเสธไม่ได้ ที่อาจารย์นภาภรณ์ พูดถึงคือเราเป็นผู้ที่เสนอหลักการข้อกำหนดนครุงเทพสุสหประชาชาติ แล้วทันตสถานหญิงกลางคือทันตสถานหญิงแห่งแรกที่เป็นทันตสถานหญิง นำร่องในการนำข้อกำหนดนครุงเทพมาใช้ ต้องฝากเลยว่ต้องทำสิ่งนี้ให้มัน เกิดขึ้นให้ได้ เมื่อเกิดภาพสะท้อนมา เราต้องตรวจสอบให้ได้ว่เกิดอะไร ขึ้น แล้วหากเป็นเช่นนั้นจริงก็ต้งมีการแก้ไขปรับปรุง รวมถึงการลงโทษ ผู้กระทำผิดหรือผู้ทีละเมิด ต้งแสดงให้เห่นว่การกระทำนั้นไม่ถูกต้อง

กรมราชทัณฑ์และทันตสถานหญิงกลาง รวมถึงเรือนจำอื่น ๆ น่าจะ ต้งช่วยกันพิจารณาผู้ทีรอกการประกันตัว ถ้าจะปฏิบัติให้่ง่ายขึ้นและดีที่สุด ควรจะแยกออกให้ชัดเจน จัดทีควบคุมสำหรับผู้ทีรอคำสั่งปล่อยประกัน ต่างหาก ไม่ว่าจะศาลหรือเรือนจำ อันนี้ถูกต้องเหมาะสมที่สุด อีกหลักการ หนึ่ง การตรวจค้นไม่ใช่จะต้งตรวจค้นแบบเดียวกันทุกคน มีอยู่ในคำสั่ง หนึ่งสื่อสั่งการของกรมราชทัณฑ์หลายฉบับ ไม่ได้สั่งว่ทุกคนจะต้งได้รับ การตรวจค้น การตรวจค้นจะต้งทำภายใต้ความน่าสงสัย หรือมีเหตุ อันควรสงสัยว่จะมีการซุกซ่อนของผิดกฎหมายหรือยาเสพติด ถ้าสามารถ จัดพื้นที่ได้ก็จะทำให้เราลดปัญหาเหล่านี้ได้

(2) การตรวจค้นทีบอกว่ามี 3-4 ประเภท ข้อเสนอของอาจารย์ นภาภรณ์ทีผมว่าดีมากคือ ทำอย่างไรที่จะทำความเข้าใจกับผู้ที่ได้รับ การตรวจค้น เพื่ออะไร จะทำเป็นป้ายติดไว้ หรืออะไรก็แล้วแต่ ผมคิดว่า มันเป็นวิธีการทีเราจะทำให้ทุกคนทีจะต้งเข้าสู่กระบวนการควบคุมของ เรานั้นมีความเข้าใจระดับหนึ่ง คนทีเข้าไปเขาก็มีความกังวลมีความทุกข์ อยู่แล้ว เมื่อจะเจออะไรขอให้มีภาพสุภาพ ทีสำคัญคือ “บนความเข้าใจ ทีตรงกันว่จะต้งปฏิบัติอย่างไร” อะไรเป็นสิทธิ อะไรเป็นหน้าที่ เอาให้ชัด

อีกประการหนึ่งที่ วันนี้จิตใจที่ผอมมา เพราะว่าเราจับฟังในสิ่งที่เราไม่เคยรับทราบ ผมเองเป็นอธิบดี ผมไม่รู้อะไรอีกเยอะเลย แต่เมื่อได้รู้ว่ามีอะไรอย่างนี้เกิดขึ้น เราจะต้องแก้ไขอย่างไร หรือจะต้องดำเนินการอย่างไรต่อสิ่งที่เกิดขึ้น ก็ถือว่าเป็นโอกาสดี

สุดท้ายคือมีร่าง พ.ร.บ.ราชทัณฑ์ ที่กำลังจะผ่านกรม. เพื่อไปสู่สนช. ในเร็ววันนี้ พ.ร.บ. ฉบับนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงในหลักการหลายอย่าง เฉพาะที่สอดคล้องกับที่ กสม. ได้มีความเห็นไปเมื่อปี 2558 ได้แก่ (1) ปรับเรื่องของการพ้นจากการ (2) การจำแนกประเภทเรือนจำให้สอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชน (3) สุขภาพอนามัย (4) ผู้ต้องขังหญิง ที่สอดคล้องกับข้อกำหนดกรุงเทพ เป็นสิ่งที่ดีมาก วินัยและการลงโทษจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ข่าวไม่ค่อยดีคือ ความฝันที่จะต้องการให้เป็นข้อผูกมัดว่าถ้าเจ้าหน้าที่ไม่เพียงพอที่จะปฏิบัติงาน รัฐบาลมีหน้าที่ต้องจัดหาให้เพียงพอ กพ. ไม่เห็นด้วย

เหล่านี้อาจจะเห็นได้ว่ามีอะไรต้องเปลี่ยนแปลงปรับปรุง อยู่หนึ่งไม่ได้ ขณะเดียวกันรัฐบาลเองก็ต้องหันมาสนใจในเรื่องนี้ หลายเสียงที่สะท้อนมาชัดเจนมาก เราต้องส่งสัญญาณนี้ไปให้รัฐบาล อย่างน้อยกรมราชทัณฑ์ จะได้รับสัญญาณเสริมอีกข้างหนึ่งเพื่อที่จะร้องขอในสิ่งที่ขาดแคลน ขอเป็นกำลังใจให้กับผู้ที่กำลังจะเข้าไปในเรือนจำ หวังว่าจะได้รับการต้อนรับ ได้รับความกระจ่างในการปฏิบัติที่ดีขึ้น

สุนี ไชยรส

อดีตกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

อย่างที่คนชาติชายพูดถึง นี่เป็นจุดเด่นอันหนึ่งที่ทฤษฎสถานหญิง กลางกล้าหาญที่จะมาเผชิญหน้าปัญหา เมื่อถูกวิจารณ์ก็ลุกขึ้นมาที่จะรับฟัง อันนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่ดี อยากจะตั้งข้อสังเกตว่าทั้งหมดนี้ไม่ใช่ความบกพร่อง

ของใคร ดิฉันตกใจที่ได้ยินว่าจะไปตั้งกรรมการสอบข้อเท็จจริง ด้วยความเห็นใจกับสถานการณ์แออัด เรื่องนี้ไม่ใช่ความบกพร่องเฉพาะราย แต่มันเป็นระบบที่พูดได้เลยว่าข้อกำหนดกรุงเทพ หรือข้อกำหนดแมนเดลาแก้ไขได้ไม่มาก เพราะในเชิงนโยบายไม่ได้ช่วย มันก็แออัดจนเต็มไปหมด เรือนจำทั่วประเทศที่อยู่กระจัดกระจายในที่ที่ไม่มีใครรับรู้ ยิ่งจะไม่รู้ว่าเกิดอะไรขึ้น จะโทษคนจัดการในเชิงรูปธรรมอย่างเดียวไม่ได้ เพราะเป็นปัญหาภาพรวม ไม่ใช่ปัญหาเฉพาะที่ และยิ่งไม่ใช่ปัญหาของเฉพาะราย

เราพูดกันมาตลอดว่าคุณแออัด แต่สิ่งที่เราอยากให้เกิดขึ้นคืออะไร เราเรียกร้องให้คนประกันตัวมากที่สุด ง่ายที่สุด แต่มันเป็นระบบของกระบวนการยุติธรรม ซึ่งให้คนประกันน้อยที่สุด แล้วเงินประกันก็สูงมาก คดีชาวบ้าน คดีสารพัด แพงมากหมดเลย แล้วก็ไปกองกันอยู่

ความฝันที่ทัศนสถานหญิงทำไม่ได้คือให้แยกแดนคนประกันตัว มันแน่นแทบจะนั่งบนหัวกันอยู่แล้ว ไม่มีที่จะไป ปัญหาใหญ่คือทัศนะที่สังคมมองคนถูกจับไม่ค่อยจะดี ที่เราบอกว่ากรุณาแจ้งก่อนแล้วก็ให้เขาเซ็นยินยอม เป็นไปไม่ได้ ดิฉันบอกตรง ๆ ในฐานะที่เคยเข้าคุก เพราะว่าคุณอยู่ในคุกจะรู้สึกว่าใครจะไปกล้า อำนาจของการต่อรองของผู้ต้องขังกับผู้คุมมันจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เรื่องคลานกับพื้น คุณเขา อะไรก็ตามมันเป็นมาอย่างนี้ตลอด ดิฉันอยากจะเปรียบเทียบข้ออันหนึ่งซึ่งฟังแล้วอาจจะไม่สบายใจเพิ่มขึ้น ต้องสรุปว่าสถานการณ์ที่กระทำต่อผู้หญิงหนักกว่าเดิม ดิฉันเข้าไปเมื่อปี 2519 ในคดีคอมมิวนิสต์ ดิฉันก็บอกว่าเป็นคดีการเมือง ไม่ยอมนั่งพื้น เรียกร้องของน้องโตะ ก็ได้โตะตัวหนึ่งเก้าอี้ตัวหนึ่ง แล้วดิฉันบอกไม่ยอมตรวจภายใน ตรวจช่องคลอด เขาก็ไม่ตรวจ แต่ดิฉันถูกขานใหญ่ ในคุกซ้อม นักพอสสมควร พอปี 2530 ดิฉันถูกจับข้อหาคอมมิวนิสต์อีก มีลูกเข้าไป 4 เดือน พูดตรง ๆ ว่าไม่กล้าอแง เพราะคราวที่แล้วอแงแล้วถูกซ้อมในคุก เพราะนั่นความรู้สึกเราก็คือยอมให้ตรวจภายใน มีลูกอ่อน

ก็ไปอยู่ในแดนแม่ลูกอ่อน แต่จากที่ฟังคุณจิตราทักกับน้องบี๊ว่ากระบวนการเข้มงวด หมุนซ้ายหมุนขวาหลายรอบ ออกมายังถูกหมุนในสภาพเปลือย คิดว่าเป็นสถานการณ์ที่แย่กว่าเดิม เพราะแต่ก่อนนั้นไม่มี

โดยสรุปคือการตรวจภายในหรืออื่น ๆ มันฝังทัศนะแบบเดิมที่กลัวว่าคนจะเอาของมาซ่อน ดิฉันเรียกร้องว่าเราจะต้องยกเลิกแบบนี้ เพราะว่าคุกชาย คุกสารพัด ยาเสพติดก็ยังสามารถเข้าไปได้ มันไม่ใช่ปัญหาว่ามีผู้หญิงซ่อนเข้าไปในช่องคลอดแล้วทำให้ยาเสพติดระบาศ เราคงไม่สามารถเอารายหนึ่งที่เจอเมื่อ 5 ปีที่แล้วเอามาเป็นมาตรการเหมารวม แล้วก็บอกว่าต้องจัดการกับผู้หญิงทุกคน ดิฉันเสนอไม่ให้ตรวจเลย นอกจากกรณีจำเป็นที่บอกว่ามีหลักฐานบางอย่าง เราต้องไม่คิดว่าคดียาเสพติดไม่ยกเว้น ยกเว้นคดีการเมือง ยกเว้นคนระหว่าง อย่างนี้คิดว่ายังไม่แฟร์ ยังไม่ใช่หลักสิทธิมนุษยชน เมื่อเราประเมินสถานการณ์ภาพรวมแล้วคิดว่าการตรวจแบบนี้มันไม่ได้ช่วยแก่อะไร ต้องตั้งคำถามว่ามันบรรลุผลอะไร แล้วตั้งขึ้นมาด้วยวัตถุประสงค์อะไร วิธีนี้เจ้าหน้าที่ทุกคนก็จะปลอดภัย ไม่ต้องมาลุ้นวายอยู่กับกระบวนการนี้ ทณฑสถานหญิงเป็นเพียงหนึ่งเท่านั้นแล้วเรือนจำหญิงทั้งหมดจะเป็นอย่างไร

ขอฝากไว้อีกจุดว่า คนท้อง แม่ลูกอ่อน ความจริงกระทรวงยุติธรรมกับสังคมไทยเคลื่อนกันมาพอสมควรแล้ว เราจะจัดการอย่างไรที่จะเอาคนท้องออกให้มากที่สุด แม้แต่แม่ลูกอ่อนหรือเด็กอ่อน สิ่งที่ยากจะย้ายคือ จำเป็นอย่างยิ่งที่เราจะต้องยกเลิกกระบวนการนี้ทุกคุกทุกเรือนจำ รัฐบาลต้องเข้าไปช่วยในเชิงนโยบายถึงจะทำให้สถานการณ์ของเรือนจำเปลี่ยนแปลง เพราะว่ามันเกินกำลังความสามารถที่ผอ. หรือเจ้าหน้าที่จะจัดการกับคนล้นคุก จัดการกับความแออัด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุชาติ ทวีสิทธิ์

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

สิ่งที่ดิฉันอยากจะสนับสนุนและยืนยันคือว่า ไม่อยากให้มีการตรวจลักษณะอย่างนี้เกิดขึ้นอีกเลย ไม่ว่ากับเพศไหน ผู้ชายล้วนกัน ผู้หญิงล้วนช่องคลอด หรือว่าเพศหลากหลาย อะไรอย่างนี้ คือยืนยันแบบเดียวกับคุณสุณี ราชทัณฑ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงมาก หลังจากที่มีข้อกำหนดกรุงเทพ ข้อกำหนดแมนเดลา มีการปรับปรุงอะไรมา ทำเป็นลักษณะโครงการนำร่อง เป็นเรือนจำต้นแบบ แต่ก็อาจจะยังไม่ถึงที่สุดที่เราอยากเห็นในประเด็นสิทธิมนุษยชน แต่กว่า 150 เรือนจำที่อยู่ในประเทศไทย การเปลี่ยนแปลงค่อนข้างช้า

ดิฉันไม่ได้พูดกับหญิงกลางอย่างเดียว เพราะไม่ใช่ความรับผิดชอบของท่านอย่างเดียว คิดว่ามันเป็นความรับผิดชอบของผู้กำหนดนโยบาย มาตรฐานสำหรับตัดสินใจที่จะทำให้เกิดมาตรฐานในการปฏิบัติว่าจะไม่มีสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นแล้ว อย่างรัฐมิชิแกน ประเทศสหรัฐอเมริกา พอมีการร้องเรียนลักษณะนี้ เขายกเลิกวิธีตรวจแบบนี้เลยเพราะว่ามาตรการมันขัด แล้วเราบอกว่าให้ตรวจเมื่อมีความจำเป็นจริง ๆ มันก็จะมีการตีความ ความจำเป็นมันตีความกันอย่างไร ใครจะเป็นคนตีความ แล้วมันทำให้เกิดปัญหาอีกมากมาย การตรวจลักษณะอย่างนี้เป็นประเด็นเรื่องของยาเสพติดเป็นหลัก แล้วก็วิธีการที่ไม่ได้สัดส่วนหรือไม่สมดุลกับการรักษาความปลอดภัย คือไม่เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน อยากจะย้ำว่าคนตัดสินใจ คนกำหนดนโยบาย ต้องกำหนดมาตรฐานว่าไม่มีการตรวจลักษณะอย่างนี้อีกแล้ว หากมีการละเมิดฝ่าฝืน โดยเจ้าหน้าที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง คนใดคนหนึ่ง หรือกระทั่งใช้มือของผู้ต้องขังด้วยกันในการกระทำ ก็ถือว่าเป็นความผิดทางวินัยที่ควรจะได้รับการจัดการ เราถึงจะจัดการเรื่องนี้ได้ เพราะการเปลี่ยนวิธีคิดซึ่งฝังการใช้อำนาจเหนือมันเปลี่ยนยาก มันต้องใช้ระเบียบวินัย

แบบใหม่มาจัดการ ซึ่งดิฉันคิดว่าข้อกำหนดกรุงเทพ และข้อกำหนดแมนเดลาเปิดโอกาสให้ระบบและการปฏิรูปราชทัณฑ์ในประเทศไทย

ช่วงแลกเปลี่ยนและถามตอบ

อัจฉรา อัจฉายกษาดิ: เรียนถามท่านผู้อำนวยการ/ทีมงานถึงการสอบข้อเท็จจริง อยากทราบว่าระยะเวลาในการสอบข้อเท็จจริงจะได้ผลการสอบสักเมื่อไร อย่างไร และบทลงโทษ คำถามที่สอง ท่านบอกว่ากระทรวงยุติธรรมและกรมราชทัณฑ์ ได้สั่งการให้มีเครื่องไปโอบอดี้สแกนให้พร้อม ไม่ทราบว่าพร้อมติดตั้งได้เมื่อไร อย่างไร ขอเป็นรูปธรรม

พัชรพล ศักรงกูร (ส่วนมาตรการควบคุมผู้ต้องขัง สำนักทัณฑ์วิทยา): ขณะนี้กรมราชทัณฑ์กำลังเตรียมจัดหาเครื่องบอดี้สแกนแบบเอกซ์เรย์มาเพื่อจะแก้ปัญหาได้ระดับหนึ่ง ท่านอธิบดีกอบเกียรติเห็นชอบในหลักการเสนอบันทึกไปแล้ว ขณะนี้อยู่ที่กองแผนงาน

สิริพร ชุตติกุลัง: ทราบว่าไม่เกิน 3 เดือน จะมาติดตั้งเครื่องบอดี้สแกนที่หญิงกลาง สำหรับการสอบข้อเท็จจริง ทางเรือนจำตั้งกรรมการกำลังสอบอยู่ จะรีบให้เสร็จโดยเร็วที่สุด แต่เนื่องจากว่ามีผู้เกี่ยวข้องเยอะ ไม่น่าจะเกิน 10 วัน แล้วจะเสนอให้กรมราชทัณฑ์เป็นผู้พิจารณา

สุเพ็ญศรี พิงโคสูง: พังไปนาน ๆ รู้สึกว่าเป็นเวทีตรวจสอบการละเมิดสิทธิ เราต้องพูดกันด้วยความเข้าใจและร่วมมือกันแก้ปัญหา เห็นด้วยกับอาจารย์สุษาดาในเรื่องการตรวจภายใน ตรวจช่องคลอด อันนี้หมิ่นเหม่ต่อการกระทำความผิดทางกฎหมายอาญา มาตรา 276 ใช้สิ่งอื่นใดกระทำต่อช่องเพศ แล้วถ้าหากว่าการกระทำนั้นเกิดอยู่ในที่ควบคุมของราชการ ผู้มีหน้าที่ควบคุม พัสดี หรือผอ.ราชทัณฑ์ ท่านต้องกลับไปปรับปรุงแก้ไข น่าจะต้องมีการยกเลิกการตรวจภายใน การตรวจช่องคลอด

แม้จะมีเหตุผลที่ยกมากก็ตาม เข้าใจว่ามีพยาบาลอยู่ด้วย การตรวจทางนิติวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะการตรวจภายใน ไม่ใช่ใครก็ตรวจ ถึงแม้จะเป็นผู้มีหน้าที่ แต่ไปกระทำต่อเนื้อตัวและสิ่งที่เป็นความละอายด่อนด้วยเหตุอันนี้ก็ห็นเหม่ อยากเห็นว่าทุกเรือนจำ ทุกทัณฑสถาน มีการดูแลผู้ต้องขังมีการดำเนินการอย่างคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

วชิรวิทย์ สร้อยสูงเนิน (สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล): ถ้าผู้ต้องโทษเป็นประจำเดือนผู้คุมจะตรวจอย่างไร และมีข้อยกเว้นอะไรบ้างที่ผู้ต้องโทษนั้นจะไม่ได้รับการตรวจภายใน แม้กระทั่งที่ต้องหมั้นตัวก็ตาม หมายถึงว่าผ่านไปเลย มีหรือไม่

ชลธิช ชื่นอุระ (สถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทย): อ่านแนวทางปฏิบัติที่กรมราชทัณฑ์ออกมาแล้วอยากทราบ่า ที่จริงมีแนวทางปฏิบัติอยู่แล้วว่าควรจะตรวจค้นกรณีใดบ้าง อยากถามว่าในทางปฏิบัติเรือนจำได้ใช้บันทึกตรวจค้นทุกครั้งเมื่อมีการตรวจค้นภายในร่างกายหรือไม่ บันทึกพวกนี้มันถูกส่งไปที่ส่วนกลาง หรือว่าเราทำอย่างไรกับมันหรือไม่

อุษา เลิศศรีสันทัต (มูลนิธิผู้หญิง): จากกรณีน้องปั๊ทำให้มีการระงับเรื่องการตรวจข้างในชัดเจน คิดว่าเป็นตอบสนองที่ดี ที่นี้ทำอย่างไรในเรือนจำถึงจะมีระบบร้องเรียนในกรณีที่เขาถูกระทำ ถูกละเมิด เช่น แกล้งให้ผ้าถุงหลุด หรือที่มีการซ้อม อย่างที่พี่สุนีบอกพอเข้าไปแล้วก็เจอขาใหญ่ การละเมิดซึ่งเกิดขึ้นโดยเจ้าหน้าที่บางคน แล้วผู้ต้องขังจะสามารถร้องเรียนได้อย่างไรที่จะไม่ถูกแกล้งกลับไปอีก เพราะอย่างพี่หลาย ๆ คนจะบอกว่าออกมาแล้วยังไม่กล้าพูดเลย ดิฉันทำงานกับหญิงย้ายถิ่นถูกระทำ ถูกละเมิดในคดียาเสพติดทั้ง ๆ ที่ตัวเองไม่ได้ทำเยอะมากหลายคนออกมาสติฟั่นเฟือนเลย เราจะมีระบบร้องเรียนที่มีหลักประกันให้

คนที่ถูกกระทำสามารถเข้าถึงการคุ้มครองได้อย่างไร จะมีระบบที่ไม่ให้เขาถูกแก้แค้นโดยคนกระทำได้อย่างไร

สมสกุล แอลเฟรด: ตอบคำถามคุณชลธิชในเรื่องบันทึกการตรวจค้นทางเรือนจำได้มีการจัดบันทึกการตรวจค้นทุกวัน มีรายชื่อผู้ต้องขัง ผลการตรวจค้นร่างกาย ผลการตรวจสืบสาวะ ผลการตรวจทูกออย่าง ลงนามด้วยทั้งพัสดิและเวรผู้ใหญ่อยู่ประจำ เท่าที่ผ่านมา ไม่มีใครปฏิเสธ แต่ถ้าเกิดว่าเขาปฏิเสธ แล้วเป็นบุคคลที่น่าสงสัย เราจะต้องให้อยู่ที่สถานพยาบาลรอสังเกตเขาดู

นภาพรณ หะวานนท์: รู้สึกว่าเรากำลังพูดสับสนปนกันหลายอัน คือสิทธิของการปฏิเสธการตรวจภายในร่างกาย ซึ่งเท่าที่รู้มา หญิงกลางก็ทำกับทุกคนด้วยเหตุผลด้านความปลอดภัย เพราะนั่นเป็นคำถามว่าเราเคยแจ้งสิทธิหรือไม่ หญิงกลางเขายอมรับว่าเขาไม่ทำอีกแล้ว แต่มีคำถามว่าที่อื่นมีหรือไม่ เลยอยากจะขอให้หญิงกลางช่วยเป็นตุ๊กตาว่าถ้าเราจะยกเลิก มันต้องปฏิบัติอย่างไร ประกาศออกไป หรือว่าอะไรอย่างนี้ หลาย ๆ แห่งแทบจะไม่ได้อ่านเลย คือไม่รู้เรื่องราวเกิดอะไร เพราะนั่นจึงอยากเรียนถามว่าถ้าทุกแห่งจะต้องเลิกหมด มันมีความเป็นไปได้หรือไม่

กฤตยา อาชวนิจกุล: หญิงกลางยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่าได้เลิกการตรวจภายในร่างกายไปแล้ว แต่ยังให้มีการลูก่นั่งในผ้าถุง สัญญาว่าจะมีฉากกันหรืออยู่ในที่ลับตาคน

กัญจน์รัชต์ แก้วจันทร์: ฉากกันมีแล้ว คือสถานพยาบาลด้านล่างมีห้องสังเกตอาการคนป่วย อันนี้ทำฉากกันที่เหมือนโรงพยาบาล ตรงนั้นเอาเตียงออก เป็นม่านรูดไปเลย เดิมมีอยู่แล้ว แต่ปรับปรุงยังไม่เสร็จ

สมสกุล แอลเฟรด: ห้องนี้ใช้เป็นที่ตรวจค้นและเป็นที่สังเกตอาการด้วย เนื่องจากหญิงกลางมีสถานที่ที่จะต้องตรวจค้นหลายที่ บางทีไม่ลับเฉพาะ

แล้วจะมีฉากให้ จะเป็นอย่างนั้น ที่น้องบีบบอกว่าทำไมต้องมีการตรวจค้นหลายครั้ง ในความเป็นจริง เจ้าหน้าที่ไม่ได้อยากทำ แต่เป็นความรับผิดชอบ สมมติว่าเจอสสิ่งของต้องห้ามก็ต้องไล่ความผิดในแต่ละจุด ณ ตอนนี้สิ่งที่เปลี่ยนแปลงคือ เราเปลี่ยนจุดตรวจค้น ไม่ตรวจในแดนแรกแล้ว เราให้เจ้าหน้าที่ที่ตรวจแดนแรกออกมาตรวจร่วมกันกับข้างนอกด้วย

การตรวจขาออกเป็นเหตุผลในการทำงานดั้งเดิมว่ามีการเอาอะไรที่ซุกซ่อนไว้ข้างในออกมาบ้างหรือไม่ แล้วมันก็อาจจะมีการฝากอะไรไปกับคนออกด้วยหรือไม่ ตามระเบียบของเราแล้ว สิ่งของต้องห้ามของเราคือนำเข้ามา มีอยู่ นำออก ระเบียบของราชทัณฑ์มันผูกมัด ส่วนถ้ามีรอบเดือนก็ให้ถอดแต่เสื้อผ้า

ชาติชาย สุทธิกลม: เรื่องตรงนี้ตอบยาก แต่ผมขอหลักการตรงนี้เรากำลังพูดหลายเรื่องปนกัน 3 เรื่อง (1) คนที่เข้าไปในแดนต่าง ๆ ของเรือนจำต้องรับการตรวจค้นทุกคน วิธีการตรวจค้นของผู้ชายกับผู้หญิงก็คล้าย ๆ กัน ของผู้หญิงนี้ผมเข้าใจว่าวิธีที่ให้อยู่ในโล่งคือวิธีที่คิดว่าดีที่สุด เพราะมันมีอีกวิธีคือ ต้องแตะตัว ตรวจค้นตามตัว หรือตามมาตรการนี้ก็จะบอกว่าให้แต่ละคนเปิดเผยส่วนที่นำซุกซ่อนได้ด้วยตัวเอง มันไม่มีวิธีไหนดีที่สุด อันไหนเหมาะสมที่สุดก็จะใช้อันนั้น นี่คือการตรวจค้นต้องตรวจทุกคน (2) จะตรวจลึกเข้าไป คือตามซอกตามมุมต่าง ๆ นั้น มันต้องมีข้อสงสัย รวมไปถึงการให้ลูกน้อง ต้องอยู่ในชั้นของข้อสงสัย และ (3) เชื่อแล้วว่ามีแน่ ถึงจะตรวจภายใน

ที่ผมพูดเป็นข้อเสนอของกสม. ชุดที่ 2 เมื่อประมาณ 1-2 ปีมาแล้วว่าการที่ผู้ต้องขังมาจากศาลหรือมาจากที่ไหนก็แล้วแต่ ไม่ได้หมายความว่าทุกคนจะถูกตรวจภายในหมดทุกคน ตรวจได้เฉพาะคนที่มีเหตุอันควรสงสัย หรือเชื่อได้ว่าจะมีของซุกซ่อน นี่เป็นข้อเสนอที่กรมราชทัณฑ์เองรับ

และบอกว่าถูกต้องแล้ว คือไม่สามารถที่จะเรียกตรวจ 1, 2 และ 3 ทุกคนได้

นภาพร หะวานนท์: ที่ต้องสงสัย ไม่ใช่ว่าอยู่ดี ๆ เจ้าหน้าที่สงสัย มันต้องมีเอกสารหลักฐานที่ตำรวจแจ้งมาทางเรือนจำเลยว่า คนนี้น่าจะมี หากถามว่าให้เลิกไปเลยได้หรือไม่ ถ้าเกิดมีขึ้นมา เราต้องยอมรับข้อนี้ เรื่องนี้ทางกฎหมายมันก็ต้องยกเว้นเอาไว้พอสมควร ที่สนามบินก็มีตรวจเหมือนกัน เพียงแต่ว่าต้องทำด้วยความระมัดระวัง รอบคอบมาก ๆ และไม่ใช่ทำไปทั่ว

กฤตยา อาชวนิจกุล: อยากถามความรู้สึกของทางเจ้าหน้าที่ที่ต้องทำงานตรงนี้

กัญจน์รัชต์ แก้วจันทร์: ความรู้สึกของตัวเองในฐานะพยาบาล วันหนึ่งในขังหญิงมีเกิน 100 คน ทุกวันที่ออกศาล บางวัน 150-200 คน ยิ่งตอนนี้นักดีโรจึงญาไปตั้งแต่เข้าประมาณ 200 แล้วก็รับไหมอีก ถามว่าเจ้าหน้าที่พยาบาลอยู่เวร 1 คน ไม่มีใครอยากจะทำตรงนี้เลย ตอนนี้น้องพยาบาลมี 4 คน เขียนลาออกไปแล้ว 1 ย้าย 2 ไม่มีใครอยากทำ เจ้าหน้าที่หมดกำลังใจ ไม่เอาแล้ว “ทำไมเดี๋ยวนี้ยากขึ้น อยู่ยากขึ้น หนูไม่เอาแล้ว ชีวิตหนูพอเพียง หนูลาออก” เราไม่ได้ว่าจะต้องเรียกกันแม่นะ จะต้องมาคลานเข้า ไม่มีใครมาบอกว่านั่งลง นั่นสมัยโบราณแล้ว

สิริพร ชูติกุล: อยู่เรือนจำมา 39 ปี ได้เห็นเรือนจำ ได้เห็นผู้ต้องขัง ได้เห็นผู้คุมมากมาย ในความรู้สึกของตัวเอง ชีวิตผู้คุมเราทำงานท่ามกลางความกดดัน เราอยู่ตรงกลาง นโยบายข้างหนึ่ง นโยบายอีกข้างหนึ่ง เราไม่รู้จะทำอย่างไร นโยบายเรื่องห้ามสิ่งของต้องห้ามเข้าในเรือนจำ ไม่ได้มีแค่โทรศัพท์ มันไปถึงซิมการ์ด อุปกรณ์ ซึ่งเดี๋ยวนี้มันเล็กมาก แล้วเราตรวจเราकिन เราไม่ตรวจ มีของขึ้นมาเราก็किन นโยบายเรื่องน้ำตอนนี้

ตัวชี้วัดมาใหม่ ลดค่าน้ำ 10% เราก็จะโดนอีก ต้องให้ผู้ต้องขังลดการใช้น้ำ 10% จากจำนวนเงินที่เราจ่ายทุกเดือน ผู้ต้องขังต้องร้องเราแน่นอน แต่ถ้าเราไม่ลด ตัวชี้วัดเราก็ไม่ได้ เราทำงานไม่มีประสิทธิภาพ

เราพูดจะมีใครฟังเราบ้างหรือไม่ แม้แต่นักศึกษาที่ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยใหญ่โตแห่งหนึ่ง ยังเอาไปเขียนหลักการและปัญหา จากการสัมภาษณ์ผู้ต้องขังและผู้คุม เรือนจำเป็นอย่างนี้ เลวร้ายหมดทุกอย่าง แต่พอเช็คแล้ว ไม่เคยได้เข้ามาในเรือนจำเลย มีการบอกด้วยว่า มีการแจกแบบพริตส์มาแล้ว 30 ชุด ค่าความเชื่อมั่นคือ 0.7 ตอนนี้อยู่ระหว่างที่จะมาขอแจกแบบสอบถาม เราอ่านเจอ ถามผู้คุม ก็ไม่เคยให้สัมภาษณ์ คือเราเองก็โดนปรักปรำป้ายสีให้ความชั่วร้ายทั้งหลายมาอยู่ที่เรา เพื่อที่จะให้คนสนใจวิทยานิพนธ์เขา ตอนนี้อยู่กำลังทำหนังสือไปถึงคนบดีเขาให้ตรวจสอบกันดู

ผู้คุมก็ไม่ใช่ว่าไปบอกผู้ต้องขังว่าฉันเป็นแม่ เธอ ๆ ต้องเรียกฉันแม่ เธอต้องนั่งกับพื้น ไม่มี ตอนเข้าเรือนจำ ผู้ต้องขังนั่งเก้าอี้ทุกครั้ง ไม่เคยให้นั่งพื้น แล้วไม่เคยให้ผู้ต้องขังเรียกว่าแม่ด้วย แม้แต่ผู้ต้องขังชาวต่างประเทศ เราก็พยายามทำความเข้าใจตลอด ไม่ว่าเรื่องอะไร คือคนข้างนอกก็ไม่ตรวจสอบข้อเท็จจริงที่มีคนเขียนเกี่ยวกับเรื่องเรือนจำ ผู้คุมก็เสียหาย แต่เราจะไปพูดอะไรก็ไม่มีใครฟัง

ขอฝากไว้ว่าตัวดิฉันเองเกิดมาจากกรมราชทัณฑ์ รักกรมราชทัณฑ์ และเป็นราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีความรักในอาชีพ และพยายามที่จะทำให้อะไรดีที่สุดต่อไป ทุกอย่างจะแก้ไขให้ได้ และในฐานะของผู้หญิงคนหนึ่งด้วย

กฤตยา อาชวนิจกุล: ขอบพระคุณมากค่ะ อย่างไรก็ตามดิฉันคิดว่าวันนี้เราได้มาแลกเปลี่ยนอย่างกัลยาณมิตร และมาเล่าสู่กันฟังถึงสถานการณ์

ในเรื่องจำหึงหลาย ๆ เรื่อง อย่างเรื่องการเขียนเลขบนตัว ดิฉันคิดว่าถ้าไม่จำเป็นน่าจะเลิกได้ เพราะมันไม่ได้เป็นข้อบังคับหรือข้ออะไร ข้อเท็จจริงคือเจ้าหน้าที่ทำงานยาก เนื่องจากว่าผู้ต้องขังมีมาก จำนวนเจ้าหน้าที่มีน้อย ผู้ต้องขังต้องอยู่ในเรือนนอนวันละ 14 ชั่วโมง ข้างนอก 10 ชั่วโมง เพราะนั่นปัญหามันเยอะ พอฟังปัญหาเรื่องน้ำก็สะดุ้ง เพราะดิฉันไปเก็บข้อมูลบางแห่งให้น้ำอาบ 8 ขัน ซึ่งเยอะแล้ว บางแห่ง 7 ขัน หน้าแล้งเขาให้ 5 ขัน พอมาเจอลดค่าน้ำ 10% ดิฉันคิดว่าทำร้ายทั้งเจ้าหน้าที่และผู้ต้องขัง เพราะเป็นนโยบายที่ไม่เป็นจริง

ดิฉันคิดว่าเราได้เรียนรู้เยอะ แล้วสิ่งเหล่านี้ในการพูดคุยวันนี้หวังว่าจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ข้อเสนอของ กสม. ที่ท่านชาติชายพูดถึง น่าสนใจในเรื่องการค้นตัว พวกนี้เป็นหลักฐานที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงปฏิบัติ ทั้งทำให้สิทธิของผู้ต้องขังในเรือนจำได้รับการปรับปรุงดูแลดีขึ้น

ในวันนี้ขอกราบขอบพระคุณทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนสถานหญิงกลางที่กรุณามาร่วมรายการ ผู้รับฟังทุกคน วิทยากรทุกท่าน และอนุกรรมการด้านสิทธิสตรี ของ กสม. ขอเชิญคุณอังคณา ในฐานะเป็นประธานกล่าวปิดการประชุม

กล่าวปิดประชุม

โดย *อังคณา นีละไพจิตร*

อย่างที่บอกว่าเราอยากหาความร่วมมือ อยากทำงานร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ เห็นหน้าท่านผอ. ก็เห็นใจ ในฐานะประธานอนุฯ สตรี ให้กำลังใจเต็มที่ อยากทำงานด้วย เข้าใจว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องระดับนโยบายที่จะต้องแก้ไขทั่วประเทศ อาจจะต้องมีระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจนมากขึ้น

ผู้หญิงหลายคนพอถูกจับ คิดว่าตัวเองน่าจะผิด ไม่กล้าเถียง ไม่กล้าปฏิเสธ คิดว่าตรงนี้ต้องให้ความรู้ให้การศึกษากับทุกคนด้วย ดิฉันหวังว่า ระหว่างการรอบอ้อมตีสแกน ซึ่งเชื่อว่ามันจะไม่พร้อมกันทั่วประเทศ อยากจะเห็นทางราชทัณฑ์มีมาตรการชั่วคราวที่จะไม่ต้องเอาผู้หญิงมาตรวจภายใน ดิฉันเองเป็นอดีตพยาบาลประจำห้องฉุกเฉิน ทำคลอดกันบางทีเยอะ ๆ อย่างที่น้องพูด ไม่ได้อยากล้วงอะไรใคร พูดตรง ๆ ก็แบบลูกเขาลูกเรา ดิฉันเองถ้าเป็นลูกเราก็คงทนไม่ได้เหมือนกัน

ทุกสิ่งทุกอย่างท่านได้ให้ความเห็นในวันนี้ ถือว่ามีประโยชน์และมีคุณค่า อนุกรรมการด้านสิทธิสตรี จะรวบรวมและใส่ไว้ในรายงาน เราคงทำเป็นข้อเสนอแนะต่อรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ขอขอบพระคุณทุกท่าน หวังว่าเราจะเห็นความเปลี่ยนแปลงร่วมกัน

หมายเหตุ

กรมราชทัณฑ์ได้ติดตั้งเครื่องตรวจค้นบุคคลและสิ่งของแบบอิเล็กทรอนิกส์หรือบอดี้สแกนที่ทัณฑสถานหญิงกลาง ซึ่งเป็นทัณฑสถานหญิงแห่งเดียวที่มีเครื่องบอดี้สแกน เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน 2559 เครื่องบอดี้สแกนเป็นเครื่องตรวจร่างกายแบบประสิทธิภาพสูงที่ตรวจร่างกายบุคคลได้อย่างละเอียด รวมถึงภายในจุดซ่อนเร้นของอวัยวะ เช่นเดียวกับที่ใช้ในสนามบิน ทั้งนี้ เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาเรื่องการตรวจค้นร่างกายที่มักมีประเด็นวิพากษ์วิจารณ์และร้องเรียนการละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้ต้องขังหญิงอยู่เสมอ และป้องกันการซุกซ่อนสิ่งของต้องห้ามเข้าไปในเรือนจำ โดยก่อนหน้านี้ กรมราชทัณฑ์ได้ติดตั้งเครื่องเอกซเรย์บุคคล หรือบอดี้สแกนในเรือนจำอื่น ๆ แล้วหลายแห่ง ได้แก่ เรือนจำความมั่นคงสูง 4 แห่ง (เรือนจำกลางระยอง เรือนจำกลางคลองไผ่ เรือนจำกลางคลองเปรม และทัณฑสถานบำบัดพิเศษกลาง) เรือนจำกลางสงขลา เรือนจำกลางนครศรีธรรมราช เรือนจำกลางพิษณุโลก เรือนจำพิเศษกรุงเทพฯ เรือนจำกลางชลบุรี และทัณฑสถานหญิงกลาง (จากเดิมที่จะติดตั้งที่เรือนจำกลางขอนแก่น) นอกจากนี้ ยังมีแผนที่จะติดตั้งที่เรือนจำกลางเชียงใหม่ เรือนจำกลางนครปฐม เรือนจำกลางนครราชสีมา เรือนจำกลางนครสวรรค์ และเรือนจำกลางนครพนม¹

¹ “อธิบดีราชทัณฑ์ พาทัวร์คุกหญิง ไข “บอดี้สแกน” ลดปัญหาละเมิดเนื้อตัวร่างกายนักโทษ”. (14 ธันวาคม 2559). *มติชน*. ค้นเมื่อ 2 กันยายน 2560, จาก <https://www.matichon.co.th/news/394062>

จดหมายเปิดผนึกถึงนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม กรณีการคันตัวผู้ต้องขังหญิง

จาก เครือข่ายองค์กรที่ทำงานด้านสิทธิผู้หญิง
และความเป็นธรรมทางสังคม 16 องค์กร

13 พฤษภาคม 2559

เรื่อง 1. ขอให้ตรวจสอบข้อเท็จจริงกรณีการคันตัวผู้หญิงซึ่งถูกส่งไปฝากขังที่เรือนจำ
ในระหว่างรอการประกันตัว ณ ทณฑสถานหญิงกลาง และ

2. ขอให้กำกับควบคุมทุกเรือนจำในการรับตัวผู้หญิงที่ถูกส่งเข้าเรือนจำให้ปฏิบัติ
ตามหลักการของกรมราชทัณฑ์ในการตรวจค้นและคุ้มครองมาตรฐานสิทธิมนุษยชนของ
ผู้ต้องขังอย่างเป็นรูปธรรมอย่างเคร่งครัด ซึ่งสอดคล้องกับข้อกำหนดสหประชาชาติ
ว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิง (ข้อกำหนดดกรุงเทพา)

เรียน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี และ ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

สืบเนื่องจากการที่นางสาวกรรณก คำตา ถูกดำเนินคดีเมื่อวันที่ 25 เมษายน
2559 และถูกนำตัวไปทณฑสถานหญิงกลางเวลา 14:00 น. เพื่อรอคำสั่งศาลเรื่อง
การขอประกันตัว และได้รับการประกันตัวออกจากเรือนจำเมื่อเวลา 20:00 น. ใน
วันเดียวกัน หลังจากออกมาจากเรือนจำแล้ว นางสาวกรรณก คำตา ได้นำเรื่องราว
ที่เกิดขึ้นกับตนเองขณะที่ถูกนำตัวเข้าไปในแดนแรกรับของทณฑสถานหญิงกลางออก
สู่พื้นที่สาธารณะ ว่ามีการกระทำซึ่งเป็นการละเมิดศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ทำให้
อับอาย โดยเฉพาะไม่เคารพและคำนึงถึงความเป็นเพศหญิงของผู้ที่ถูกส่งตัวเข้าไปอยู่
ในเรือนจำ โดยมีการละเมิดสิทธิในร่างกาย มีการกระทำที่เข้าข่ายอนาจาร ดัง
ตัวอย่างการนำเสนอในรายการโทรทัศน์ของไทยรัฐทีวี “ถามตรงๆ กับจอมขวัญ: เปิด
ใจศ.ธรรมศาสตร์ แฉสิ่งที่ถูกกระทำในเรือนจำ” เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2559
(<https://www.youtube.com/watch?v=Pg99OwZ5lfk>)

ต่อเรื่องดังกล่าวนี้ กรมราชทัณฑ์และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ได้มีคำชี้แจง คำ
อธิบาย และการดำเนินการใดๆ กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จึงทำให้สังคมยังมีความ
กังวลมากขึ้นว่า สิ่งที่เกิดขึ้นกับนางสาวกรรณก คำตา และผู้หญิงที่ถูกส่งเข้าไปอยู่ใน

เรือนจำ (ทั้งในฐานะการฝากขัง หรืออยู่ระหว่างรอการตัดสินของศาล หรือถูกตัดสินเด็ดขาดแล้ว) จะคงมีอยู่ต่อไป โดยมิได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นชี้ให้เห็นถึงปัญหาในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิง ทั้งๆ ที่หน่วยงานรับผิดชอบของไทยได้เคยแสดงความมุ่งมั่นทั้งในเวทีระดับชาติและนานาชาติ ในอันที่จะดำเนินการต่างๆ ให้เป็นไปตามมาตรฐานขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติ ว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิง พ.ศ. 2553 (ข้อกำหนดกรุงเทพ หรือ UN Bangkok Rules) และใน พ.ศ. 2555 กรมราชทัณฑ์เองก็ได้ออก “หลักปฏิบัติในการตรวจค้นและคู่มือมาตรฐานสิทธิมนุษยชนของผู้ต้องขังอย่างเป็นรูปธรรม” ซึ่งกำหนดหลักการสำคัญในการตรวจค้นร่างกายผู้ต้องขังว่า “การตรวจค้นบุคคลต้องปฏิบัติโดยละมุนละม่อม และเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขัง” (กรมราชทัณฑ์ 2555, ค้นเมื่อ 3 พ.ค. 2559 จาก http://os.correct.go.th/correct/a36156_55.pdf)

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 25 เมษายน 2559 ณ ทณฑสถานหญิงกลางเป็นสิ่งที่สะท้อนว่า ยังมีการปฏิบัติที่เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขังหญิง รวมทั้งการปฏิบัติที่ไม่เป็นไปตามแนวปฏิบัติในการตรวจค้นตามที่กรมราชทัณฑ์ได้กำหนดไว้ โดยมีประเด็นสำคัญสรุปได้ดังนี้

(1) แนวปฏิบัติการตรวจค้นร่างกาย กรมราชทัณฑ์แบ่งการตรวจค้นร่างกายเพื่อหาสิ่งต้องห้ามออกเป็น 3 แบบ

1.1 การตรวจค้นในตัวผู้ต้องขังแบบปกติ (Body Pat/Frick Search) เป็นการตรวจโดยผู้ถูกตรวจสวมใส่เสื้อผ้า ผู้หญิงสวมผ้าถุง

1.2 การตรวจสิ่งของในตัวผู้ต้องขังแบบพิเศษ (Strip Search) เป็นการตรวจค้นแบบถอดเสื้อผ้า ซึ่งกรมราชทัณฑ์กำหนดว่า จะกระทำเมื่อมีเหตุสงสัยหรือเหตุอันควรเชื่อได้ว่าการซุกซ่อนสิ่งของตามร่างกาย และต้องตรวจค้นภายในห้องหรือบริเวณที่ลับตาเพื่อไม่ให้เกิดความอับอายซึ่งถือว่าการละเมิดสิทธิมนุษยชนได้

1.3 การตรวจค้นภายในร่างกาย (Body Cavity Search) กรมราชทัณฑ์ระบุว่า เป็นการตรวจเพื่อหาสิ่งของต้องห้ามหรือวัตถุแปลกปลอมในช่องต่างๆ หรือทวารของผู้ต้องขังโดยเครื่องมือพิเศษ ผู้ที่จะตรวจค้นจะต้องเป็นผู้ผ่านการอบรมเฉพาะทาง และการตรวจค้นแบบนี้จะต้องให้ผู้ต้องขังยินยอมและลงชื่อรับทราบข้อมูลของข้อเท็จจริงทั้งหมดที่สนับสนุนว่า มีเหตุอันควรเชื่อได้ว่ามีสิ่งของต้องห้ามซุกซ่อนในร่างกายจะต้องทำเป็นรูปแบบของเอกสาร นอกจากนี้ ก่อนที่จะมีการพิจารณาดำเนินการตรวจค้นแบบนี้ต้องมีข้อมูลประวัติทางการแพทย์ประกอบการพิจารณาด้วยทุกครั้ง หากผู้ต้องขังไม่ยินยอมให้ตรวจค้น ให้นำตัวผู้ต้องขังไปแยก

การควบคุมเพื่อสังเกตพฤติกรรม

(2) การปฏิบัติที่เป็นการละเมิดสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ จากกรณีการตรวจค้นของนางสาวกรรณก คำตา สรุปได้ว่าถูกตรวจค้น 2 แบบ ดังนี้

2.1 การตรวจค้นแบบถอดเสื้อผ้า ทณฑสถานหญิงกลางใช้พื้นที่ข้างตึกซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะในเรือนจำตรวจร่างกายผู้หญิงให้คนทั่วไปในเรือนจำสามารถเห็นการปฏิบัติดังกล่าวได้ โดยเจ้าหน้าที่สั่งให้ผู้หญิงถอดเสื้อผ้าทุกชิ้นและโยนผ้าถุงให้ 1 ผืนเพื่อสวมใส่แทน ขณะตรวจค้นมีการสั่งให้ผู้หญิงยืนอยู่ในผ้าถุงที่มีผู้คุมเป็นผู้จับผ้าถุงไว้ และสั่งให้ผู้หญิงลุกนั่งและหมุนตัวตามคำสั่ง

การตรวจค้นในลักษณะนี้ถือว่าเป็นการตรวจค้นแบบถอดเสื้อผ้า เพราะผู้หญิงต้องถอดเสื้อผ้าทุกชิ้นออก จึงควรต้องทำในพื้นที่เฉพาะ ไม่ใช่มีที่ว่างตรงไหนก็ทำ ผู้อำนวยการทณฑสถานหญิงกลางให้คำอธิบาย (ผ่านโทรศัพท์ที่ในรายการ “ถามตรงๆ กับจอมขวัญ: เปิดใจศ.ธรรมศาสตร์ แฉสิ่งที่ถูกกระทำในเรือนจำ” ที่อ้างถึงข้างต้น) ว่าไม่มีสถานที่เพราะกำลังซ่อมแซมห้อง ซึ่งหมายความว่าผู้ต้องขังหญิงจำนวนมากต้องผ่านขั้นตอนการตรวจค้นแบบถอดเสื้อผ้าในพื้นที่สาธารณะ ขณะที่กรมราชทัณฑ์เองมีแนวปฏิบัติชัดเจนว่า ในกรณีที่ไม่มีห้องเฉพาะ ให้หาฉากมากั้น การให้ผู้หญิงถอดเสื้อผ้า ลูกนั่งลูกยืน (แม้จะอยู่ในผ้าถุงซึ่งมีเจ้าหน้าที่เป็นผู้จับไว้) ในพื้นที่สาธารณะย่อมถือเป็นเรื่องอนาจาร เป็นการทำให้อับอาย และใช้อำนาจบังคับเกินที่ได้รับมอบหมายตามอำนาจหน้าที่

2.2 การตรวจค้นภายในร่างกาย ผู้หญิงถูกสั่งให้เข้าสู่กระบวนการตรวจค้นภายในร่างกายโดยมิได้ถามความยินยอม เจ้าหน้าที่ออกคำสั่งเสมือนว่าทุกคนต้องถูกตรวจค้นภายในร่างกาย (ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่าการตรวจภายใน) การตรวจแบบนี้ทางกรมราชทัณฑ์มีหลักปฏิบัติว่า จะต้องทำเมื่อมีข้อมูลที่ชัดเจนว่าผู้ต้องขังอาจมีสิ่งต้องห้ามซุกซ่อนอยู่ในร่างกาย โดยข้อมูลนี้จะต้องทำในรูปแบบเอกสาร

แต่ผู้อำนวยการทณฑสถานหญิงกลางอธิบายผ่านการโฟนอินว่า การตรวจค้นภายในร่างกายเป็นการตรวจค้นผู้ต้องขังหญิงทุกคน เพื่อดูการถูกละเมิดทางเพศและเป็นการตรวจดูว่าเป็นโรคอะไรหรือไม่

คำถามสำคัญในประเด็นนี้คือ การตรวจภายในร่างกายโดยอ้างว่าเพื่อสุขภาพและเพื่อตรวจดูการละเมิดทางเพศ เข้าข่ายการละเมิดสิทธิหรือไม่ การอ้างเหตุผลทางการแพทย์เพื่อตรวจภายใน ผู้ตรวจควรต้องมีความเชี่ยวชาญเฉพาะทางการแพทย์ เพราะเกี่ยวข้องกับสุขอนามัย การติดเชื้อ และมาตรฐานความปลอดภัย ซึ่ง

จะต้องเป็นการตรวจทางการแพทย์ที่ได้มาตรฐาน ส่วนการอ้างเหตุผลเรื่องการตรวจ
ดูการละเมิดทางเพศดูไม่มีเหตุผลมากที่สุด เพราะคดีมีได้เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ และถึง
แม้จะเป็นคดีเกี่ยวกับการละเมิดทางเพศ ก็ไม่มีเหตุผลว่าทำไมต้องตรวจในวันแรก
รับเข้าเรือนจำโดยเจ้าหน้าที่เรือนจำ การตรวจทั้งหมดจึงเป็นการละเมิดสิทธิในเนื้อตัว
ร่างกายของผู้หญิง โดยเจ้าตัวมิไดยินยอม

ดังนั้นควรมีการสอบหาข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ให้ชัดเจนว่า วัตถุประสงค์ในการ
ตรวจค้นภายในร่างกายของผู้หญิงเมื่อแรกรับเข้ามาคืออะไร เป็นเรื่องของสุขภาพ
หรือการตรวจหาสิ่งต้องห้าม และไม่ควรปล่อยให้เป็นการเอกลิทธิของเรือนจำที่บังคับให้
ผู้หญิงทุกคนที่ถูกส่งตัวเข้ามาในเรือนจำต้องถูกตรวจค้นภายในร่างกาย ในกรณีนี้ผู้
หญิงไม่ทราบเลยว่าสามารถปฏิเสธการถูกตรวจค้นภายในร่างกายได้

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ทณฑสถานหญิงกลางมิได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในทุกเรือน
จำ มีเรือนจำหลายแห่งที่ดำเนินการตรวจค้นผู้ต้องขังหญิงแบบถอดเสื้อผ้าในที่เฉพาะ
ไม่มีผู้ที่ไม่เกี่ยวข้องมองเห็นได้ และตรวจภายในร่างกายจะกระทำเฉพาะกับผู้ซึ่งเรือน
จำได้รับข้อมูลเกี่ยวกับการขู่มขืนหรือสิ่งต้องห้ามเข้ามาในเรือนจำเท่านั้น แต่เหตุการณ์
ที่เกิดขึ้น ณ ทณฑสถานหญิงกลาง ประกอบกับคำอธิบายของผู้อำนวยการทัณฑสถาน
แห่งนี้ แสดงว่า มีเรือนจำที่ยังคงมีการปฏิบัติที่ละเมิดสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็น
มนุษย์ของผู้ต้องขังหญิงอยู่ และควรต้องมีการดำเนินการแก้ไขอย่างจริงจัง

ข้อเสนอที่เป็นรูปธรรม

กรมราชทัณฑ์มีแนวนโยบายในการให้เรือนจำต่างๆ ปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิง
โดยเคารพในสิทธิและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และการไม่ล่วงละเมิดสิทธิใน
ร่างกายของผู้หญิง รวมทั้งมีแนวปฏิบัติที่ให้ความสำคัญกับการดำเนินการต่างๆ ให้
เป็นไปตามข้อกำหนดกรุงเทพ ดังนั้นจึงอยู่ที่การทำความเข้าใจกับผู้บริหารเรือนจำ
และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งมีมาตรการในการควบคุมดูแลให้เรือนจำดำเนินการ
ตามแนวปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ในส่วนของการตรวจค้นตัวผู้หญิงที่ถูกส่งเข้าเรือนจำ
ควรมีมาตรการควบคุมให้เรือนจำทุกแห่งปฏิบัติตามดังนี้

(1) การตรวจค้นหาสิ่งของต้องห้ามแบบพิเศษ (ถอดเสื้อผ้า) จะต้องกระทำ
ในพื้นที่ซึ่งไม่มีผู้อื่นมองเห็น นอกจากเจ้าหน้าที่ซึ่งทำหน้าที่ตรวจค้นเท่านั้น หากไม่มี
ห้องเฉพาะ จะต้องหาฉากม่าน ทั้งนี้ให้หมายรวมถึงการให้ผู้หญิงต้องถอดเสื้อผ้า
ทั้งหมดเพื่อการตรวจค้นก็ต้องทำในพื้นที่เฉพาะ ไม่มีคนอื่นมองเห็นได้ด้วย ผ้าถุงไม่
สามารถนำมาใช้แทนการจัดหาพื้นที่ที่ไม่มีผู้อื่นมองเห็นได้

(2) ควรมีมาตรการควบคุม “การตรวจค้นภายในร่างกาย” ที่เข้มงวด เพื่อให้เรือนจำทุกแห่งปฏิบัติตามแนวปฏิบัติของกรมราชทัณฑ์ โดยเฉพาะตามข้อที่กำหนดว่า การตรวจค้นภายในร่างกายจะต้องกระทำเมื่อมีข้อมูลที่เป็นเอกสารบ่งบอกว่าผู้นั้นมีการซุกซ่อนสิ่งของต้องห้ามในร่างกาย นอกจากนี้ในการตรวจค้นควรต้องอธิบายถึงวัตถุประสงค์ให้ผู้จะถูกตรวจค้นทราบ และให้ผู้ถูกตรวจค้นเซ็นชื่อยินยอม (ตามเอกสารแนวปฏิบัติของกรมราชทัณฑ์) หากผู้ตรวจค้นไม่ยินยอม ต้องไม่ใช้การบังคับ แต่ให้อธิบายถึงความจำเป็นโดยเฉพาะทางเรือนจำมีข้อมูลการซุกซ่อนสิ่งของในร่างกาย และหากปฏิเสธการตรวจค้น เจ้าหน้าที่จำเป็นต้องควบคุมดูแลเป็นพิเศษจนกว่าจะมั่นใจว่าผู้นั้นไม่มีสิ่งของซุกซ่อนภายในร่างกาย

(3) “การตรวจค้นภายในร่างกาย” จะต้องกระทำโดยผู้ที่ผ่านการอบรมเฉพาะทาง และจะต้องใช้มาตรฐานในการตรวจค้นและการปฏิบัติต่อผู้ถูกตรวจค้นในแบบเดียวกับที่บุคลากรทางการแพทย์ปฏิบัติต่อผู้ป่วยหรือผู้รับบริการ

(4) “การตรวจค้นภายในร่างกาย” จะต้องกระทำโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการตรวจค้นสิ่งต้องห้ามเท่านั้น ไม่ควรนำไปปะปนกับการตรวจโรค เช่น โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ โรคที่เกี่ยวกับอนามัยเจริญพันธุ์ เพราะการตรวจด้วยวัตถุประสงค์นี้ควรทำแยกออกไปต่างหากโดยมุ่งไปที่สุขภาพของผู้ต้องขัง และควรกระทำโดยมีมาตรฐานทางการแพทย์อย่างเคร่งครัด

(5) “การตรวจค้นภายในร่างกาย” ไม่ควรนำมาใช้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการตรวจการล่วงละเมิดทางเพศ ซึ่งหากผู้ต้องขังแจ้งว่ามีการถูกล่วงละเมิดทางเพศ ควรได้รับการส่งตัวไปยังสถานบริการทางการแพทย์ที่สามารถออกใบรับรองแพทย์อย่างถูกต้องและสามารถนำไปใช้เป็นหลักฐานในการพิจารณาคดีในชั้นศาลได้

(6) ควรมีมาตรการในการควบคุมให้เรือนจำปฏิบัติตามแนวปฏิบัติของกรมราชทัณฑ์ในเรื่องการตรวจค้นร่างกายอย่างเป็นรูปธรรม การใช้ดุลยพินิจของผู้บริหารเรือนจำควรทำได้ภายในขอบเขตที่จำกัด การใช้ดุลยพินิจที่ไม่กระทำตามแนวปฏิบัติของกรมราชทัณฑ์เองควรต้องมีคำชี้แจงเป็นลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะการปฏิบัติที่เป็นการละเมิดสิทธิและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ การไม่เคารพในสิทธิเหนือร่างกายของผู้หญิง และการทำให้อับอายต่อหน้าผู้คน ควรมีบทลงโทษทางวินัยเจ้าหน้าที่และผู้บริหารเรือนจำที่ปล่อยให้มีการปฏิบัติที่ละเมิดสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ต้องขังหญิง

ดังนั้น ความพยายามของทางราชการที่จะนำเครื่องมือที่เหมาะสม (เช่น เครื่องสแกนร่างกาย) มาใช้เป็นสิ่งที่ดี แต่ในช่วงที่ยังไม่มีเครื่องมือดังกล่าว ก็ควรต้องดำเนินการให้เป็นไปตามข้อเสนอข้างต้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวปฏิบัติของกรมราชทัณฑ์ พ.ศ. 2555 เอง องค์การที่มีรายนามข้างท้ายนี้จึงขอเสนอให้รัฐบาลกระทรวงยุติธรรม และกรมราชทัณฑ์ดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้อย่างเร่งด่วนด้วย

ขอแสดงความนับถือ

- 1.ชุดโครงการพัฒนาเรือนจำสุขภาวะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังหญิง
- 2.สมาคมนักวิจัยประชากรและสังคม
- 3.สมาคมเพศวิถีศึกษา
- 4.มูลนิธิสร้างความเข้าใจเรื่องสุขภาพผู้หญิง
- 5.มูลนิธิเพื่อนหญิง
- 6.มูลนิธิหญิงชายก้าวไกล
- 7.มูลนิธิส่งเสริมความเสมอภาคทางสังคม
- 8.มูลนิธิธีรนาถ กาญจนอักษร
- 9.มูลนิธิเพื่อสิทธิและความเป็นธรรมทางเพศ
- 10.มูลนิธิผู้หญิง กฎหมาย และการพัฒนาชนบท
- 11.ขบวนผู้หญิงปฏิรูปประเทศไทย (WeMove)
- 12.แผนงานส่งเสริมสุขภาวะผู้หญิงและความเป็นธรรมทางเพศ
- 13.ภาคีความร่วมมือด้านเพศภาวะ เพศวิถี และสุขภาวะทางเพศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
- 14.สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
- 15.ศูนย์ส่งเสริมความเสมอภาคและความเป็นธรรม วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต
- 16.ศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

‘คุก’ จะเปลี่ยนจากสถาบันแห่งการลงโทษ
ไปสู่ ‘เรือนจำสูงภาวะ’ สิ่งสำคัญเริ่มต้น
คือสายตาที่มองผู้ต้องขังว่าเป็นมนุษย์
มองลึกลงไปให้เห็นถึงใจเขาว่าเขามีอารมณ์
ความรู้สึก มีคุณค่าในตัวเอง อยากจะ
มีอิสระ อยากได้รับการยอมรับ อยากจะ
มีชีวิตที่มีความหมาย และมีสิทธิที่จะมี
สูงภาวะที่ดีเช่นคนอื่นๆ ในสังคม

คณะผู้เขียน

กฤตยา อาชวนิจกุล
กุลภา วจนสาระ
ธีรวิทย์ วรรณโณทัย
นภาพรณ์ หะวานนท์
บุชนาฏ ยูอันเงาะ
มัลลิกา ตั้งสงบ
มาลัยแก้ว ริงษ์สุริยนต์
วรรณภา จารุสมบัติ
โสภา อ่อนโอกาส
อวยพร สุรนธิญานการ

